

II. INTERNATIONAL MALATYA SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

CONFERENCE BOOK

EDITOR: ASSOC. PROF. AYGUN AHMADOVA

**II.INTERNATIONAL MALATYA SCIENTIFIC RESEARCH
CONGRESS**

SEPTEMBER 06-08, 2024

MALATYA, TURKIYE

EDITOR: ASSOC. PROF. AYGUN AHMADOVA

COPYRIGHT © 2024

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION

PUBLISHING COMPANY LIMITED

**ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED,
DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING
PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS,
WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUBLISHER, EXCEPT IN THE
CASE OF BRIEF QUOTATIONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER
NONCOMMERCIAL USES PERMITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS
ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY
THE PUBLISHING ETHICS RULES.**

ASES PUBLICATIONS – 2024©

21.09.2024

ISBN: 978-625-95080-2-3

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

II. INTERNATIONAL MALATYA SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

DATE AND PLACE

SEPTEMBER 06-08, 2024

MALATYA, TURKIYE

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES)

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

ORGANIZING COMMITTEE MEMBERS

CHAIRMAN OF THE ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. MUSTAFA TALAS

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY(TURKIYE)

ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. CENGIZ SAHIN

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. BURCU GEZER SEN

FIRAT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. HAYATI CAVUS

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. LOKMAN ZOR

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. MUSTAFA TUYSUZ

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. OSMAN CENK KANCA

ATATURK UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. ARZU BOZDAG TULUM

MALATYA TURGUT OZAL UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. EMRULLAH BANAZ

BAYBURT UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. GULSAH GURKAN

MALATYA TURGUT OZAL UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. OGUZ HAN OZTAY

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY(TURKIYE)

Dr. SONGUL CAKMAK

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY(TURKIYE)

Dr. MAJA VIZJAK

FACULTY OF ECONOMICS AND TOURISM MIJO MIRKOVIC (CROATIA)

Dr. ULKER BAHSIYEVA

AZERBAYCAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITY(AZERBAIJAN)

COORDINATOR

Dr. NECIP IHSAN ARIKAN

SCIENCE BOARD

Prof. Dr. AHMET YATKIN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. BASAK HANEDAN

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. BEKIR KOCADAS

ADYAMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. BOUMAZZOU IBRAHIM

UNIVERSITÉ IBN TOFAIL (MOROCCO)

Prof. Dr. CHOUITAH

UNIVERSITY MUSTAPHA STANBOULI MASCARA (ALGERIA)

Prof. Dr. ERGUN OZTURK

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

MOHAMMED FIRST UNIVERSITY (MOROCCO)

Prof. Dr. HULYA CICEK

GAZIANTEP UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. KASIM KARAMAN

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. LEVENT GOKDEMIR

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MEHMET KAYGUSUZOGLU

HASAN KALYONCU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MORAKENG EDWARD KENNETH LEBAKA

ZULULAND UNIVERSITY (SOUTH AFRICA)

Prof. Dr. NURETTIN KONAR

HALIC UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. RAHMANI ABDELHAI

MOULAY ISMAIL UNIVERSITY (MOROCCO)

Prof. Dr. RAUL DUARTE SALGUEIRAL GOMES CAMPILHO

ISEP UNIVERSITY (PORTUGAL)

Prof. Dr. REMZI KILIC

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SIBEL KAHRAMAN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SELAHATTIN AVSAROGLU

NECMETTIN ERBAKAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SIHAM BABA AHMED

ABOU BEKR BELKAID TLEMCEN UNIVERSITY (ALGERIA)

Prof. Dr. VALENTIN STOYANOV

TRAKIA UNIVERSITY (BULGARIA)

Prof. Dr. YENER OZEN

ERZINCAN BINALI YILDIRIM UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ABDULKADIR KIYAK

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AHMET KURTOGLU

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ASLI SAYLAN KRIMIZIGUL

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AYSE SEZER

BILECIK SEYH EDEBALI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AYSEGUL TURK

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. BAHADIR KOKSALAN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. CHINGIZ MAMEDOV

BAKU STATE UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. DIVYA VINAYACHANDRAN

SRM INSTITUTE OF SCIENCE AND TECHNOLOGY (INDIA)

Assoc. Prof. ELZBIETA PATKOWSKA

UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES IN LUBLIN (POLAND)

Assoc. Prof. EMINE GUZEL

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. FUAT SANCI

ADIYAMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. HASAN AYDEMIR

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. IBRAHIM GORUCU

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ISMAIL SAN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. OZGUR EKEN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. SABAH RAZI

UNIVERSITY OF BISKRA (ALGERIA)

Assoc. Prof. YUCEL DUMAN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. SARBU LAURA GABRIELA

ALEXANDRU IOAN CUZA UNIVERSITY OF IASI (ROMANIA)

Assoc. Prof. SELMAN ABLAK

CUMHURIYET UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ZUHAL AKMESE

DICLE UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. AYSUN BEYDOLA

YAKIN DOGU UNIVERSITY(KKTC)

Assist Prof. CETIN TAN

FIRAT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. EMIN TAMER YENEN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. FAHRUNNISA KAZANAN

DICLE UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. FRANCISCO JAVIER PALACIOS-HIDALGO

UNIVERSITY OF CORDOBA (SPAIN)

Assist Prof. GAMZE AKKAYA

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. ISMAIL HAKKI TEKINER

ISTANBUL SABAHATTIN ZAIM UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. MAHBUBOR RAHMAN

BANGLADESH UNIVERSITY OF TEXTILES (BANGLADESH)

Assist. Prof. MELTEM YURTCU

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. OGUZ HAN OZTAY

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. OKTAY KIZKAPAN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. PELIN ERTEKIN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. RAJA MOHAMMAD LATIF

PRINCE MOHAMMAD BIN FAHD UNIVERSITY (SAUDI ARABIA)

Assist. Prof. REMZI KILIC

AKSARAY UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. SABIHA GOKCEN ZEYBEK

YAKIN DOGU UNIVERSITESI (KKTC)

Assist. Prof. SUKRU AYDIN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. NASEER AHMAD

INTERNATIONAL ISLAMIC UNIVERSITY (PAKISTAN)

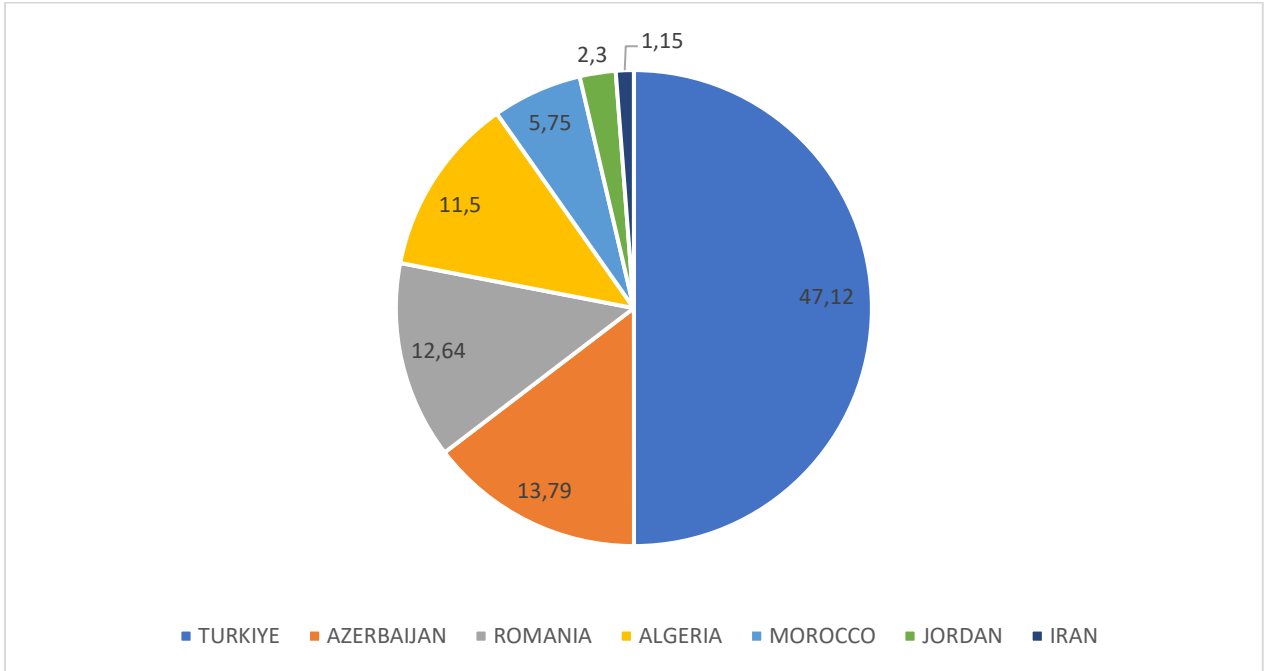
II. INTERNATIONAL MALATYA SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE
06-08 SEPTEMBER 2024, MALATYA, TURKIYE
CONFERENCE BOOK

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	14	40 %
AZERBAIJAN	14	40 %
ROMANIA	2	5,71 %
ALGERIA	2	5,71 %
MOROCCO	1	2,86 %
JORDAN	1	2,86 %
IRAN	1	2,86 %
TOTAL	35	100%

II. INTERNATIONAL MALATYA SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE
06-08 SEPTEMBER 2024, MALATYA, TURKIYE
CONFERENCE BOOK

**II. INTERNATIONAL
MALATYA SCIENTIFIC RESEARCH
CONGRESS**

**SEPTEMBER 06-08, 2024
MALATYA, TURKIYE**

CONFERENCE PROGRAM

II. INTERNATIONAL MALATYA SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
SEPTEMBER 06-08, 2024, MALATYA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

08.09.2024
SUNDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR
Assist. Prof. Emrullah BANAZ

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Res. Assist. Mertcan MUTLU	İzmir Bakırçay Üniversitesi	IMMANUEL WALLERSTEIN'S VIEWS ON SOCIALISM
Hilal BOYRAZ	Kayseri Çetin Şen Bilim ve Sanat Merkezi	THE EFFECT OF TÜBİTAK 4004 SCIENCE AND NATURE SCHOOL PROJECT WITH INTERDISCIPLINARY APPROACHES ON STUDENTS' INTERDISCIPLINARY SKILLS
Assoc. Prof. Emre ÖZTÜRK	İzmir Bakırçay Üniversitesi	DOING NEGATIVE DIALECTICS OF ACTIVE UTOPIA: THE "FUTURE" CONCEPTION IN THOUGHT OF ADORNO AND BAUMAN
Assoc. Prof. Emine GÜZEL	İnönü Üniversitesi	MALATYA TAHTALI MINARE MOSQUE INSCRIPTIONS
AYNUR BADALOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	OBJECTIVES AND PRINCIPLES OF SPELLING TEACHING
DR. ULKER BAŞIYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	INVESTIGATION OF HEROIC EPICS IN AZERBAIJANI LITERARY STUDIES IN THE CONTEXT OF NATIONAL AND MORAL VALUES
AYNUR BADALOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	METHODS OF TEACHING SPELLING AND SPELLING SKILLS
DR. ULKER BAŞIYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	CONSIDERING FOLKLORE ISSUES IN LITERARY STUDIES
Assist. Prof. Emrullah BANAZ	Bayburt Üniversitesi	ANALYSIS OF THESES ON DISTANCE EDUCATION IN TURKISH EDUCATION PREPARED BETWEEN 2020-2024

II. INTERNATIONAL MALATYA SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
SEPTEMBER 06-08, 2024, MALATYA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

08.09.2024
SUNDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 2 / MODERATOR
Assoc. Prof. Bekir ÇAR

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Yalçın AYDIN	Malatya Turgut Özal Üniversitesi	INVESTIGATION OF THE ACUTE EFFECTS OF DIFFERENT SWIMMING STYLES ON HYDRATION AND BODY COMPOSITION IN CHILDREN
Kübra Betül KIRBIYIK Assoc. Prof. Sedat ARSLAN	Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi	THE EFFECTS OF PLANT-BASED NUTRITION ON METABOLIC SYNDROME and ITS COMPONENTS
Res. Assist. Dr. HATİCE ÇAKIR Prof. Dr. Meryem YILMAZ	Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	INTENSIVE CARE FOLLOW-UP OF A PATIENT WITH FOURNIER'S GANGRENE: A CASE REPORT
Kübra Betül KIRBIYIK Assoc. Prof. Sedat ARSLAN	Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi	OPTIMIZING ATHLETIC PERFORMANCE WITH PLANT-BASED DIETS: CHALLENGES AND STRATEGIES
Assist. Prof. Mert KARTAL Assoc. Prof. Gürkan KAPIKIRAN Assoc. Prof. Ramazan BAYER	Malatya Turgut Özal Üniversitesi	EFFECTS OF EXERCISE ON DIABETES
Assoc. Prof. Bekir ÇAR Assoc. Prof. Ahmet KURTOĞLU Batuhan TÜRKMEN	Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi	THE EFFECT OF SPINNING EXERCISES ON STRENGTH AND BALANCE PERFORMANCE IN PRE-MENOPAUSAL WOMEN
Res. Assist. Avni CAMGÖZ Assist. Prof. Beyza SUVARIKLI ALAN Prof. Dr. Vahdettin ALTUNOK Dr. Sittika DELEN Dr. Kamil DAĞDELEN	Selçuk Üniversitesi Başakşehir Şehit Hamza Çetin Anadolu Lisesi Akademi Veteriner Kliniği	THE USE AND IMPORTANCE OF CK BB AS A MARKER OF NEUROLOGICAL DAMAGE
Assoc. Prof. Ahmet KURTOĞLU Assoc. Prof. Bekir ÇAR	Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi	INVESTIGATION OF DIGITAL GAME AWARENESS OF STUDENTS RECEIVING OUT-OF-SCHOOL EDUCATION
Res. Assist. Avni CAMGÖZ Assist. Prof. Beyza SUVARIKLI ALAN Prof. Dr. Vahdettin ALTUNOK Dr. Kamil DAĞDELEN Dr. Sittika DELEN	Selçuk Üniversitesi Akademi Veteriner Kliniği Başakşehir Şehit Hamza Çetin Anadolu Lisesi	URINE ANALYSES IN DOGS AND THE DANGER OF LEPTOSPIRA SPP. IN URINE

II. INTERNATIONAL MALATYA SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
SEPTEMBER 06-08, 2024, MALATYA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

08.09.2024

SUNDAY / 10:00-12:30

SESSION: 1 HALL: 3 / MODERATOR
Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. EHSAN RASOULINEZHAD	University of Tehran	IS EDUCATION A MOTIVATOR FOR LOW-CARBON ECONOMIC GROWTH?
İrina-Ana DROBOT	Technical University of Civil Engineering Bucharest	ISSUES IN PROMOTING THE JAPANESE HAIKU TO CHINESE CULTURE
Prof. Dr. MOHAMMED WAHEEB	Hashemite University	A UNIQUE CULTURAL HERITAGE IN LIVIAS - LOWEST SPOT-ON EARTH - JORDAN -SOUTH LEVANT
İrina-Ana DROBOT	Technical University of Civil Engineering Bucharest	STREET SONG BY CESARE PAVESE, A POSSIBLE RESPONSE TO SIMON AND GARFUNKEL'S THE SOUNDS OF SILENCE
ARZU KARIMOVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	FORMATION OF A CULTURE OF PROFESSIONAL SPEECH
Kenza Hazine Chaima MOUFFOUK Soumia MOUFFOUK HAMADA HABA	Batna-1 University University of Batna 2 Mustapha Benboulaid	RADICAL SCAVENGING EFFECTS OF A MEDICINAL PLANT BELONGING TO THE FAMILY FABACEAE
Kenza Hazine Chaima MOUFFOUK Soumia MOUFFOUK HAMADA HABA	Batna-1 University University of Batna 2 Mustapha Benboulaid	CHEMICAL COMPOSTION AND ANTIOXIDANT ACTIVITY OF THE ETHYL ACETATE EXTRACT PREPARED FROM A MEDICINAL PLANT
Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH	Moulay Ismail University	POINTWISE SHARP MODERATE DEVIATIONS FOR A KERNEL DENSITY ESTIMATOR

II. INTERNATIONAL MALATYA SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
SEPTEMBER 06-08, 2024, MALATYA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

08.09.2024

SUNDAY / 10:00-12:30

SESSION: 1 HALL: 4 / MODERATOR

Prof. Dr. ELMAN QULIYEV

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	IMPORTANT FACTORS IN THE FORMATION OF READING CULTURE IN CHILDREN
Dr. ULDUZ KAHRAMANOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THE PROBLEM OF IDEAS AND IDEALS IN WORKS OF ART
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	CREATIVE SERVICE OF NERIMAN SULEYMANOV IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE (1960-1980)
Prof. Dr. ELMAN QULIYEV	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THEME AND IDEA CHARACTERISTICS OF GAFOOR GHULAM CREATION
Dr. Elvin ABDURAHMANLI Malahat MAMMADLI	Karabakh is Azerbaijan Milli Platformu İstanbul Üniversitesi	ECONOMIC CONTRIBUTION OF BRI-ONE BELT ONE ROAD INITIATIVE TO REGIONAL COUNTRIES IN THE PERSPECTIVE OF THE NEW SILK ROAD PROJECT: THE EXAMPLE OF AZERBAIJAN-TURKEY
Prof. Dr. ELMAN QULIYEV	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ALISHIR NAVA'I'S CREATIVITY AS A NEW PHASE OF TURKISH LANGUAGE LITERATURE
Prof. Dr. BABAYEV YAGUB MAHARRAM	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	MAJNUN AS A REPRESENTATIVE OF DIVINE LOVE IN THE POEM "LEYLI AND MAJNUN" OF M. FUZULI
Assoc. Prof. MƏMMƏDOVA SOHRƏT NUSRƏT	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THE ARRIVAL OF FAIRY-TALE CHARACTERS IN CHILDREN'S STORIES AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY
Prof. Dr. BABAYEV YAGUB MAHARRAM	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THE SYMBOLIC AND METAPHORICAL LOAD OF THE IMAGES OF LEYLI, IBN SALAM AND NOFAL IN THE POEM "LEYLI AND MAJNUN" OF M. FUZULI

CONTENTS

AUTHOR(S)	TITLE	PAGE NO
Mertcan MUTLU	IMMANUEL WALLERSTEIN'S VIEWS ON SOCIALISM	1
Hilal BOYRAZ Filiz DADAŞER ÇELİK Fulya ÖNER ARMAĞAN	THE EFFECT OF TÜBİTAK 4004 SCIENCE AND NATURE SCHOOL PROJECT WITH INTERDISCIPLINARY APPROACHES ON THE COGNITIVE STRUCTURE OF STUDENTS	3
Emre ÖZTÜRK	DOING <i>NEGATIVE DIALECTICS</i> OF <i>ACTIVE UTOPIA</i> : THE “FUTURE” CONCEPTION IN THOUGHT OF ADORNO AND BAUMAN	15
Emine GÜZEL	MALATYA TAHTALI MINARE MOSQUE INSCRIPTIONS	17
AYNUR BADALOVA	METHODS OF TEACHING SPELLING AND SPELLING SKILLS	25
ULKER BAHSIYEVA	CONSIDERING FOLKLORE ISSUES IN LITERARY STUDIES	27
AYNUR BADALOVA	OBJECTIVES AND PRINCIPLES OF SPELLING TEACHING	31
ULKER BAHSIYEVA	INVESTIGATION OF HEROIC EPICS IN AZERBAIJANI LITERARY STUDIES IN THE CONTEXT OF NATIONAL AND MORAL VALUES	34
Emrullah BANAZ	ANALYSIS OF THESES ON DISTANCE EDUCATION IN TURKISH EDUCATION PREPARED BETWEEN 2020-2024	38
Yalçın AYDIN	INVESTIGATION OF THE ACUTE EFFECTS OF DIFFERENT SWIMMING STYLES ON HYDRATION AND BODY COMPOSITION IN CHILDREN	45
Kübra Betül KIRBIYIK Sedat ARSLAN	THE EFFECTS OF PLANT-BASED NUTRITION ON METABOLIC SYNDROME AND ITS COMPONENTS	52
HATICE ÇAKIR Meryem YILMAZ	INTENSIVE CARE FOLLOW-UP OF A PATIENT WITH FOURNIER'S GANGRENE: A CASE REPORT	58
Kübra Betül KIRBIYIK Sedat ARSLAN	OPTIMIZING ATHLETIC PERFORMANCE WITH PLANT-BASED DIETS: CHALLENGES AND STRATEGIES	67

Mert KARTAL Gürkan KAPIKIRAN Ramazan BAYER	EFFECTS OF EXERCISE ON DIABETES	71
Ahmet KURTOĞLU Batuhan TÜRKMEN Bekir ÇAR	THE EFFECT OF SPINNING EXERCISES ON STRENGTH AND BALANCE PERFORMANCE IN PRE-MENOPAUSAL WOMEN	81
Avni CAMGÖZ Beyza SUVARIKLI ALAN Vahdettin ALTUNOK Sittika DELEN Kamil DAĞDELEN	THE USE AND IMPORTANCE OF CK-BB AS A MARKER OF NEUROLOGICAL DAMAGE	91
Ahmet KURTOĞLU Bekir ÇAR	INVESTIGATION OF DIGITAL GAME AWARENESS OF STUDENTS RECEIVING OUT-OF-SCHOOL EDUCATION	99
Avni CAMGÖZ Beyza SUVARIKLI ALAN Vahdettin ALTUNOK Kamil DAĞDELEN Sittika DELEN	URINE ANALYSES IN DOGS AND THE DANGER OF <i>Leptospira</i> spp. IN URINE	107
EHSAN RASOULINEZHAD	IS EDUCATION A MOTIVATOR FOR LOW-CARBON ECONOMIC GROWTH?	113
İrina-Ana DROBOT	ISSUES IN PROMOTING THE JAPANESE HAIKU TO CHINESE CULTURE	114
MOHAMMED WAHEEB	A UNIQUE CULTURAL HERITAGE IN LIVIAS - LOWEST SPOT-ON EARTH - JORDAN -SOUTH LEVANT	120
İrina-Ana DROBOT	STREET SONG BY CESARE PAVESE, A POSSIBLE RESPONSE TO SIMON AND GARFUNKEL'S THE SOUNDS OF SILENCE	125
ARZU KARIMOVA	FORMATION OF A CULTURE OF PROFESSIONAL SPEECH	131
Kenza Hazine Chaima MOUFFOUK Soumia MOUFFOUK HAMADA HABA	CHEMICAL COMPOSITION AND ANTIOXIDANT ACTIVITY OF THE ETHYL ACETATE EXTRACT PREPARED FROM A MEDICINAL PLANT	134
Kenza Hazine Chaima MOUFFOUK Soumia MOUFFOUK HAMADA HABA	RADICAL SCAVENGING EFFECTS OF A MEDICINAL PLANT BELONGING TO THE FAMILY FABACEAE	135
HASSAN ZARIOUH	POINTWISE SHARP MODERATE DEVIATIONS FOR A KERNEL DENSITY ESTIMATOR	136
AYGUN AHMADOVA	CREATIVE SERVICE OF NERIMAN SULEYMANOV IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE (1960-1980)	137

ULDUZ KAHRAMANOVA	THE PROBLEM OF IDEAS AND IDEALS IN WORKS OF ART	143
AYGUN AHMADOVA	IMPORTANT FACTORS IN THE FORMATION OF READING CULTURE IN CHILDREN	148
ELMAN QULIYEV	THEME AND IDEA CHARACTERISTICS OF GAFOOR GHULAM CREATION	154
Elvin ABDURAHMANLI Malahat MAMMADLI	ECONOMIC CONTRIBUTION OF BRI- ONE BELT ONE ROAD INITIATIVE TO REGIONAL COUNTRIES IN THE PERSPECTIVE OF THE NEW SILK ROAD PROJECT: THE EXAMPLE OF AZERBAIJAN-TURKEY	158
ELMAN QULIYEV	ALISHIR NAVAI'S CREATIVITY AS A NEW PHASE OF TURKISH LANGUAGE LITERATURE	160
BABAYEV YAGUB MAHARRAM	MAJNUN AS A REPRESENTATIVE OF DIVINE LOVE IN THE POEM "LEYLI AND MAJNUN" OF M. FUZULI	169
MƏMMƏDOVA SOHRƏT NUSRƏT	THE ARRIVAL OF FAIRY-TALE CHARACTERS IN CHILDREN'S STORIES AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY	178
BABAYEV YAGUB MAHARRAM	THE SYMBOLIC AND METAPHORICAL LOAD OF THE IMAGES OF LEYLI, IBN SALAM AND NOFAL IN THE POEM "LEYLI AND MAJNUN" OF M. FUZULI	184

IMMANUEL WALLERSTEIN'S VIEWS ON SOCIALISM IMMANUEL WALLERSTEIN'IN SOSYALİZME YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

Mertcan MUTLU

Araştırma Görevlisi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

0000-0001-9736-6006.

Özet

Kapitalizme alternatif bir sistem olan sosyalizm, ortaya çıktığı 19. yüzyıldan bugüne kadar çok sayıda sosyoloğun ilgisini çekmiştir. Sosyalizmi analiz eden sosyologlardan biri de Immanuel Wallerstein'dır. Bu bildirinin amacı, Wallerstein'ın sosyalizm hakkındaki fikirlerini tartışmaktır. Wallerstein'a göre, sosyalizm, Fransız Devrimi'nin ürünüdür. Fransız Devrimi'yle birlikte muhafazakârlık, liberalizm ve son olarak sosyalizm ideolojileri gündeme gelmiştir. Wallerstein'a göre, liberalizm ve muhafazakârlık, toplumsal ilerleme fikri için hantal kalırken sosyalizm toplumsal ilerlemeyi önemseyen bir ideolojidir. Sosyalizm "reformdan" ziyade "devrim" fikrini ön planda tutar. Toplumsal ilerlemenin gerçekleşmesi için ihtiyaç duyulan sosyalist devrim, "burjuva devrimine" öykünecek ve sonrasında gerçekleşme imkânı bulacaktır. Wallerstein, sosyalizmi bu noktada çelişkili bir durum içerisinde görmektedir. Çünkü sosyalist devrimde "modern devletin" ortadan kalkması için yine devlete ihtiyaç duyulur. Wallerstein'a göre, sosyalist ideoloji, öncelikle devlet yönetimini ele geçirmek sonrasında ise "devlet kurumlarını, devleti ortadan kaldırmak için kullanmak" amacı güder. Aslında sosyalizm, devlete karşı görünmekle beraber devlete muhtaçtır. Sosyalist devrim, geniş halk kitlelerinin desteğine ihtiyaç duyar. "Eşitlik" kavramının temel olduğu sosyalizm, devrimi eşitlik temelinde gerçekleştirmeye çalışır. Bu sebeple sosyalizmin tarihsel öznesi toplumun bütün üyeleridir. Bütün üyelerin dahil olduğu bir devrim sosyalizme geçişi sağlayacaktır. Oysa Wallerstein'a göre, sosyalizm vaat ettiklerine uzak kalmış ve amacına ulaşamamıştır. 1848'den 1917'ye kadar Avrupa'da etkili olan sosyalizm ideolojisi, 1917-1989 yılları arasında adeta bir karikatüre dönüşmüştür. Çünkü sosyalizme geçişi deneyen ülkelerde iyilik, adalet ve ahlâk vaatleri yerini atalet, ihanet ve çirkin bir baskıya bırakmıştır. Ayrıca sosyalizmin önem verdiği işçi sınıfı, günümüzde genel oy hakkı, sosyal refahın yaygınlaşması ve ırkçılık gibi farklı ideolojik yönlendirmelerle kontrol altına alınmıştır. Toplumsal eşitsizliklerin sınıfları ortadan kaldırmakla biteceği düşüncesinin üstü farklı ideolojik yönlendirmelerle kapatılmıştır. Wallerstein'a göre ırkçılık, beklenmeyen bir biçimde sosyalizmi baskılayan bir ideoloji olarak zafer kazanmıştır. Wallerstein, sosyalizm tarihinde önemli olan, modern dünya-sistemine ve Amerikan hegemonyasına karşı çıkan 1968 Hareketi'nin "sol düşüncüyü" tekrardan canlandırırsa da bu hareketin "eski solu" temsil etmediği düşüncesindedir. Sonuç olarak, Wallerstein'a göre, sosyalizmin rağbet gördüğü çağ geride kalmış olsa da sosyalizm hâlâ mümkün olabilir. 1989 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması liberalizmin zaferiymiş gibi görünse de aslında modern dünya-sisteminin krizini derinleştirmiştir. 1968 Hareketi ve 1989'da Sovyetler Birliği'nin dağılması aynı sürecin devamıdır ve sistemin çözülemez krizlerinin patlama noktalarıdır. Bu ebeple Wallerstein'a göre modern dünya-sisteminin krizinde sosyalizm bir alternatif olabilir.

Anahtar kelimeler: Immanuel Wallerstein, Sosyalizm, Fransız Devrimi, İdeoloji, 1968 Hareketi, Modern dünya-sistemi.

Abstract

Socialism, as an alternative system to capitalism, has attracted the attention of many sociologists since its emergence in the 19th century. One of the sociologists analyzing socialism is Immanuel Wallerstein. The aim of this paper is to discuss Wallerstein's ideas on socialism. According to Wallerstein, socialism is a product of the French Revolution. With the French Revolution, the ideologies of conservatism, liberalism and finally socialism came to the agenda. According to Wallerstein, while liberalism and conservatism are cumbersome for the idea of social progress, socialism is an ideology that cares about social progress. Socialism prioritizes the idea of “revolution” rather than “reform”. The socialist revolution, which is needed for the realization of social progress, will emulate the “bourgeois revolution” and then find the opportunity to be realized. Wallerstein sees socialism in a contradictory situation at this point. Because in the socialist revolution, the state is again needed in order for the “modern state” to disappear. According to Wallerstein, socialist ideology aims first to seize state power and then to “use state institutions to abolish the state”. In fact, socialism seems to be against the state, but it needs the state. The socialist revolution needs the support of the broad masses of the people. Socialism, in which the concept of “equality” is fundamental, seeks to realize the revolution on the basis of equality. For this reason, the historical subject of socialism is all members of society. A revolution in which all members are involved will ensure the transition to socialism. However, according to Wallerstein, socialism has fallen short of its promises and failed to achieve its goal. The ideology of socialism, which was effective in Europe from 1848 to 1917, turned into a caricature between 1917 and 1989. Because the promises of goodness, justice and morality were replaced by inertia, betrayal and ugly oppression in the countries that tried to transition to socialism. In addition, the working class, which socialism emphasized, has been taken under control by different ideological orientations such as universal suffrage, the spread of social welfare and racism. The idea that social inequalities will end with the elimination of classes has been covered up by different ideological orientations. According to Wallerstein, racism unexpectedly triumphed as an ideology that suppressed socialism. Wallerstein believes that the 1968 Movement, which is important in the history of socialism and which opposed the modern world-system and American hegemony, does not represent the “old left”, although it revitalized “left thinking”. Consequently, according to Wallerstein, socialism may still be possible, even though the era when socialism was in vogue is over. The 1989 dissolution of the Soviet Union may have seemed like a victory for liberalism, but in fact it deepened the crisis of the modern world-system. The 1968 Movement and the dissolution of the Soviet Union in 1989 are the continuation of the same process and the explosion points of the system's insoluble crises. Therefore, according to Wallerstein, socialism can be an alternative to the crisis of the modern world-system.

Keywords: Immanuel Wallerstein, Socialism, French Revolution, Ideology, 1968 Movement, Modern World-System.

THE EFFECT OF TÜBİTAK 4004 SCIENCE AND NATURE SCHOOL PROJECT
WITH INTERDISCIPLINARY APPROACHES ON THE COGNITIVE STRUCTURE
OF STUDENTS

TÜBİTAK 4004 DİSİPLİNLER ARASI YAKLAŞIMLARLA BİLİM VE DOĞA
OKULU PROJESİNİN ÖĞRENCİLERİN BİLİŞSEL YAPILARINA ETKİSİ

Hilal BOYRAZ¹, Filiz DADAŞER ÇELİK², Fulya ÖNER ARMAĞAN³

¹Kayseri Çetin Şen Bilim ve Sanat Merkezi, Öğretmen
ORCID: 0000-0002-2358-8199

²Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Mühendislik Fakültesi
ORCID: 0000-0003-3623-7723

³Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi
ORCID: 0000-0003-2085-1390

ÖZET

Bu çalışma 2024 yılında Kayseri'de uygulanan TÜBİTAK 4004 Disiplinler Arası Yaklaşımlarla Bilim ve Doğa Okulu projesinden türetilmiştir. Projede, Kayseri'de öğrenim gören 7. sınıf ortaokul öğrencilerinin okul dışı öğrenme ortamlarında birebir yaşantı geçirmeleri, doğada öğrenme ortamlarında farklı öğretim metotları konusunda deneyim kazanmaları, farklı disiplinlerde bir arada çalışmaları, farklı disiplinlerle en az bir disiplini ilişkilendirmeleri, çevre bilinci kazanmaları amaçlanmıştır. Bu çalışmanın amacı 2024 yılında uygulanan TÜBİTAK 4004 Disiplinler Arası Yaklaşımlarla Bilim ve Doğa Okulu projesi kapsamında bilim ve doğa etkileşimi ile hazırlanan disiplinler arası etkinliklerin öğrencilerin bilişsel yapıları üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amaçla Kelime İlişkilendirme Testi (KİT) kullanılmıştır.

Projenin etkileşimli etkinlikleri Kayseri ilinde bulunan Çetin Şen Bilim ve Sanat Merkezi dışında 'Kayseri Bilim Merkezi' ve 'Selçuklu Uygarlığı Müzesi' gibi okul dışı öğrenme ortamlarının bulunduğu alanlarda gerçekleştirilmiştir. Proje 2024 yılında 15 kız-15 erkek olmak üzere Kayseri ilinin farklı ilçelerinden 30 ortaokul öğrencisinin katılımı ile toplam 5 günde gerçekleşmiştir. Projede yer alan etkinlikler drama ve sanatsal faaliyetler, grup çalışması, deney, gözlem, problem çözme, gezi, STEAM, doğa temalı animasyon tasarımı, geleneksel çocuk oyunları, atölye ve arazi çalışmaları gibi farklı yöntem ve teknikler içermektedir. Projede toplam 16 etkileşimli etkinlik mevcuttur. Öğrencilere proje etkinlikleri öncesi ve sonrasında "Bilim, Doğa ve Disiplinler Arası" temalarından oluşan kelime ilişkilendirme testi uygulanmıştır. "Kelime İlişkilendirme Testi"ndeki ön test ve son testteki sonuçları değerlendirmek amacıyla anahtar kavramlara verilen cevapların hepsi, alanında uzman kişilerce ayrıntılı bir şekilde incelenerek ve hangi anahtar kavram için hangi kelimelerin ya da kavramların kaçar defa tekrarlandığını gösteren bir frekans tablosu oluşturulmuştur. **Anahtar Kelimeler:** Disiplinler Arası Yaklaşım, Bilim ve Doğa, Okul Dışı Öğrenme

ABSTRACT

This study is derived from the TUBITAK 4004 Science and Nature School project with Interdisciplinary Approaches implemented in Kayseri in 2024. In the project, 7 students studying in Kayseri. it is aimed that the students of the secondary school spend one-on-one experiences in extracurricular learning environments, gain experience in different teaching methods in nature learning environments, work together in different disciplines, associate at least one discipline with different disciplines, gain environmental awareness The purpose of this study is to investigate the impact of interdisciplinary activities prepared with science and nature interaction within the scope of the TUBITAK 4004 Interdisciplinary Approaches applied in 2024 within the scope of the Science and Nature School project. 2004 The aim of this study is to investigate the impact of interdisciplinary activities prepared with science and nature interaction on students. 2004 The aim of this study is to investigate the impact of interdisciplinary activities on science and nature interaction on students. For this purpose, Word Association Test (WAT) was used.

The interactive activities of the project were carried out in areas where there are out-of-school learning environments such as 'Kayseri Science Center' and 'Selçuklu Civilization Museum' outside of Çetin Şen Science and Art Center located in Kayseri province. The project was realized in 2024 with the participation of 30 secondary school students from different districts of Kayseri Province, including 15 girls-15 boys, in a total of 5 days. The activities included in the project include different methods and techniques such as drama and artistic activities, group work, experiment, observation, problem solving, sightseeing, STEAM, nature-themed animation design, traditional children's games, workshops and field studies. There are a total of 16 interactive activities in the project. A word association test consisting of the themes of "Science, Nature and Interdisciplinary" was applied to the students before and after the project activities. In order to evaluate the results of the pre-test and post-test in the "Word Association est", all the answers given to the key concepts were examined in detail by experts in the field and a frequency table was created showing how many times which words or concepts were repeated for which key concept.

Key Words: Interdisciplinary Approach, Science and Nature, Out-of-School Learning

1.GİRİŞ

Bu çalışma 2024 yılında Kayseri'de uygulanan TÜBİTAK 4004 Disiplinler Arası Yaklaşımlarla Bilim ve Doğa Okulu projesinden türetilmiştir. Projede, Kayseri'de öğrenim gören 7. sınıf ortaokul öğrencilerinin okul dışı öğrenme ortamlarında birebir yaşantı geçirmeleri, doğada öğrenme ortamlarında farklı öğretim metotları konusunda deneyim kazanmaları, farklı disiplinlerde bir arada çalışmalarını, farklı disiplinlerle en az bir disiplini ilişkilendirmeleri, çevre bilinci kazanmaları amaçlar arasındadır.

Öğrencilerin çok yönlü gelişimlerini destekleyerek onlara bilişsel, duyuşsal ve sosyal beceriler kazandırmak, öğrenmeyi okulun dışına çıkararak farklı öğretim metotları ile tanışmak (problem çözme, drama, çocuk oyunları, gözlem, deney,...) ve birebir ortamda öğrencilerin yaşantı geçirmelerini sağlamak, disiplinler arası çalışmak, farklı dersleri bir araya getirerek yeni ürünler ortaya koymak, öğrencilerin STEAM ile çalışmalarını sağlamak ve bu yönde becerilerini geliştirmek, işbirliği çalışması yapmak, farklı ilçelerde öğrenim gören öğrencileri bir araya getirerek deneyimlerini paylaşmalarını sağlamak amaçlanmıştır. Proje kapsamında, Kayseri Çetin Şen Bilim ve Sanat Merkezi, Kayseri Bilim Merkezi, Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi ve bu alanların doğal çevresi etkinlik mekanlarıdır.Yapılandırmacı yaklaşıma göre;

öğrencilerin bilgili nasıl anlamlandırdıklarını ve kavramları nasıl ilişkilendirdiklerini bilmek çok önemlidir (Öner Armağan, 2015). Bilginin nasıl yapılandırıldığını anlamak için farklı stratejiler kullanılmalıdır. Öğrencilerin kavramları anlamaları ve algılamalarını ortaya çıkaran tekniklerden biri de kelime ilişkilendirme testi (KİT)'dir (Bahar, Johnstone, & Sutcliffe, 1999).

1.1.Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı 2024 yılında uygulanan TÜBİTAK 4004 Disiplinler Arası Yaklaşımlarla Bilim ve Doğa Okulu projesi kapsamında bilim ve doğa etkileşimi ile hazırlanan disiplinler arası etkinliklerin öğrencilerin bilişsel yapıları üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amaca ulaşabilmek için aşağıdaki soruya cevap aranmıştır.

1. Ortaokul öğrencilerinin “disiplinler arası”, “bilim” ve “doğa” kavramları ile ilgili bilişsel yapıları nasıldır?

1.2.Kuramsal Çerçeve

Kelime ilişkilendirme testi (KİT), öğrencilerin bilişsel yapılarını bir zaman sınırı içinde anahtar kavramlarla ilişkili kelimeleri yazmalarını isteyerek analiz etmek için kullanılan biçimlendirici bir değerlendirme aracıdır (Çetikaya, Sönmez ve Topçam, 2020). Kelime ilişkilendirme testi, uyarıcı bir kelime sağlamayı ve katılımcılardan akla gelen ilk kelimeyle yanıt vermelerini istemeyi, sözcüksel ilişkileri ve zihinsel sözlük organizasyonunu ortaya çıkarmayı içerir (Pranoto ve Afrilita, 2019).

Kelime ilişkilendirme testinde öğrencilerden kendilerine verilen belirli bir sürede bir kavramın kendi zihinlerinde oluşturduğu kelimeleri sırasıyla yazmaları istenir. Öğrenciler verilen süre içerisinde kavramları alt alta yazarlar. KİT sonucunda kavramın anlaşılıp anlaşılmadığı analiz edilerek belirlenebilir. Her bir anahtar kavram için öğrenciler tarafından atanan kelimelerin niteliği ve niceliği, başka bir deyişle, anahtar kavramlara cevap olarak verilen kelime sayısı ne kadar fazla olursa, anlama o kadar iyi olur (Bahar ve diğerleri, 2014).

2. YÖNTEM2.1 Araştırma Modeli

Bu çalışmada nicel araştırma deseni kullanılmıştır. Proje sürecinin ne ölçüde etkili olduğunu belirlemek amacıyla öğrencilerin KİT kullanılarak, ön test ve son testin yer aldığı yarı deneysel model kullanılmıştır.

2.2. Hedef Kitle

Projenin hedef kitlesini 15 kız ve 15 erkek olmak üzere Kayseri'nin farklı ilçelerinde öğrenim gören not ortalaması ve akademik başarısı yüksek, ölçüt örnekleme yöntemine göre seçilmiş 30 ortaokul 7. sınıf öğrencisi oluşturmaktadır.

Tablo.1. Katılımcı Bilgisi

İlçe	Sayı
Melikgazi	13
Kocasinan	9
Talas	6
Hacılar	2
Toplam	30

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak Kelime İlişkilendirme Testi (KİT) kullanılmıştır. KİT, katılımcılardan kısa sürede, verilen anahtar kavramlarla ilgili akıllarına gelen ilk kelimeyi yazmalarının istendiği bir ölçüm aracıdır (Atosoy, 2004). Katılımcıların farklı bilgi ve kavramlar arasındaki ilişkiyi kavramaları ve var olan bilgileriyle yeni bilgileri ile ilişkilendirip, anlamlı öğrenme sağlayıp sağlamadıklarını ölçmek için proje uzmanları tarafından hazırlanan (geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş) “disiplinler arası”, “bilim” ve “doğa” kavramlarına ilişkin Kelime İlişkilendirme Testi etkinliklerinden ön test ve son test olarak önce ve sonra uygulanmıştır. Kelime İlişkilendirme Testindeki ön test ve son testteki sonuçları değerlendirmek amacıyla anahtar kavramlara verilen cevapların hepsi, alanında uzman kişilerce ayrıntılı bir şekilde incelenerek ve hangi anahtar kavram için hangi kelimelerin ya da kavramların kaçar defa tekrarlandığını gösteren bir frekans tablosu oluşturulmuştur.

3. BULGULAR

Bu bölümde, kelime ilişkilendirme testinden elde edilen veriler sonucunda her bir anahtar kavram için ön test ve son testte üretilen yanıt kelime sayısını gösteren bir frekans tablosu geliştirilmiş ve tablolar halinde verilmiştir. Katılımcıların ön-testte doğa kavramına ilişkin çağrışımları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Doğa Kavramına İlişkin Çağrışımları ve Frekans Değerleri (Ön Test)

Kelime	f	%
Çevre	11	10,00
Hayat	9	8,18
Yaşam	9	8,18
Orman	8	7,27
Ağaç	8	7,27
Hayvan	8	7,27
Çiçek	8	7,27
Toprak	7	6,36
Canlılar	6	5,45
Bitki	5	4,54
Evren	4	3,63
Su	4	3,63
İklim	4	3,63
Yeşil alan	3	2,72
Ekosistem	3	2,72
Deniz	3	2,72
Akarsu	3	2,72
Göl	2	1,81
Arazi	1	0,90
Yaprak	1	0,90

Toprak	1	0,90
Canlılık	1	0,90
Gelecek	1	0,90

Ön testte “doğa” kelimesinin çağrıştırdığı kelimelere baktığımızda en fazla tekrarlanan kelimenin “çevre” olduğu ve en az tekrarlanan kelimelerin “gelecek”, “yaprak”, “arazi”, “canlılık” ve “toprak” olduğu görülmektedir.

Katılımcıların ön-testte bilim kavramına ilişkin çağrışımları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Bilim Kavramına İlişkin Çağrışımları ve Frekans Değerleri (Ön Test)

Kelime	f	%
Bilim insanı	10	9,09
İlim	9	8,18
Fen	9	8,18
Zeka	7	6,36
Teknoloji	7	6,36
Uygulama (deney)	7	6,36
Düşünce	6	5,45
İcat	5	4,54
Bilim merkezi	5	4,54
Birikim	4	3,63
Araştırma	4	3,63
Bilgi	4	3,63
Özgüven	3	2,72
Hayat	3	2,72
Sanat	3	2,72
Çalışma	3	2,72
Öğrenme	3	2,72
Merak	3	2,72
Evren	3	2,72
Gözlem	2	1,81
Mutluluk	2	1,81
Gelecek	2	1,81
İz bırakma	2	1,81
Teknoloji	1	0,90
Hipotez	1	0,90
Gözlem	1	0,90
Astronomi	1	0,90

Katılımcıların ön testte “bilim” kavramına verdiği cevaplarda en fazla kullanılan kelimenin “bilim insanı”, “ilim” ve “fen”; en az oranda verilen cevapların ise “astronomi”, “gözlem”, “hipotez” olduğu görülmektedir.

Katılımcıların ön-testte disiplinler arası kavramına ilişkin çağrışımları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Disiplinler Arası Kavramına İlişkin Çağrışımları ve Frekans Değerleri (Ön -Test)

Kelime	f	%
Bilgisayar	11	10,00
Ders	10	9,09
Matematik	10	9,09
Çalışma	9	8,18
Bilim	8	7,27
Eğitim	7	6,36
Öğrenme	7	6,36
Proje	6	5,45
Öğretim	6	5,45
Fen	5	4,54
Deney	4	3,63
Bilgi	4	3,63
Soru çözme	3	2,72
Test çözme	2	1,81
Plan	2	1,81
Biyoloji	2	1,81
Edebiyat	2	1,81
Okul	2	1,81
Okuma	2	1,81
Başarı	2	1,81
Bilgi	2	1,81
Yaklaşım	1	0,90
Yarışma	1	0,90
Düşünce	1	0,90
Üretmek	1	0,90

Disiplinler arası kelimesiyle ilk defa karşılaşan katılımcıların ön-testte “disiplinler arası” kavramına verdiği cevaplarda en fazla kullanılan kelimenin “bilgisayar”, en az verilen cevaplarda ise “yaklaşım”, “yarışma”, “düşünce” ve “üretmek” olduğu görülmektedir.

Katılımcıların son-testte doğa kavramına ilişkin çağrışımları Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Doğa Kavramına İlişkin Çağrışımları ve Frekans Değerleri (Son Test)

Kelime	f	%
Altın Oran	9	8,18
Atık	9	8,18
Su sızması	8	7,27
Simetri	8	7,27
Arazi	8	7,27
Geri dönüşüm	7	6,36
Toprak	7	6,36
Fibonacci	6	5,45
Sulama	5	4,54
Yansıma	5	4,54
Su kaynakları	5	4,54
Canlı	4	3,63
Gözlem	4	3,63
Yön Bulma	4	3,63
Çevre	4	3,63
Hayat	4	3,63
Hayvan	4	3,63
Su arıtma	4	3,63
Bitki	4	3,63
Tabiat	3	2,72
Su korunması	3	2,72
Sıfır atık	2	1,81
Kozalak	1	0,90
Yaprak	1	0,90
Orman	1	0,90

Katılımcıların son testte “doğa” kavramına verdiği cevaplarda en fazla kullanılan kelimenin “altın oran” ve “atık”; en az verilen cevaplarda ise “orman”, “kozalak” ve “yaprak” olduğu görülmektedir. Daha çok çağrışımın olduğu kelimelerin proje etkinliklerinde yer alan kavramlar olduğu ve bu kavramların katılımcıların daha çok yaşantı geçirdiği etkinlikler içinde geçtiği görülmektedir.

Katılımcıların son-testte bilim kavramına ilişkin çağrışımları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların Bilim Kavramına İlişkin Çağrışımları ve Frekans Değerleri (Son Test)

Kelime	f	%
Deney	12	8,57
Gözlem	12	8,57
Astronomi	11	7,85
Fırıldak	9	6,42
Animasyon timing	9	6,42
Takım yıldızlar	9	6,42
Matematik	9	6,42
Gezegen	8	5,71
Hipotez	7	5,00
Yıldız	5	3,57
Bilim merkezi	5	3,57
Selçuklu yıldızı	4	2,85
Fibonacci	4	2,85
Simetri	4	2,85
Geridönüşüm	4	2,85
Uzay	4	2,85
Kodlama	4	2,85
STEAM	3	2,14
Dergi	2	1,42
Sensör	2	1,42
Evren	2	1,42
İcat	2	1,42
Atın oran	2	1,42
Araştırma	2	1,42
Bilgi	1	0,71
Keşif	1	0,71
Araştırma	1	0,71
Fizik	1	0,71
Arduino	1	0,71

Katılımcıların son testte “bilim” kavramına verdiği cevaplarda en fazla kullanılan kelimenin “deney” ve “gözlem”; en az verilen cevapların ise “fizik” ve “arduino” olduğu görülmektedir. Katılımcılar daha çok yaşantı geçirdikleri etkinlik yöntemlerine daha çok çağrışımda bulunmuştur. Kısa süreli yaşantı geçirdikleri kavramlara ise daha az çağrışımda bulunmuştur.

Katılımcıların son-testte disiplinler arası kavramına ilişkin çağrışımları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Katılımcıların Disiplinler Arası Kavramına İlişkin Çağrışımları ve Frekans Değerleri (Son Test)

Kelime	f	%
STEAM	18	12,85
Sensörle çiçek sulama	13	9,28
Matematik ve tarih	12	8,57
Doğa ve matematik	10	7,14
Atık ve sanat	9	6,42
Dersler arası	9	6,42
Matematik ve fen	7	5,00
Suyun toprakta sızması	7	5,00
Animasyon timing	7	5,00
Oyun matematik	6	4,28
Bilişim biyoloji	5	3,57
Kozalakta altın oran	5	3,57
Drama matematik	4	2,85
Sosyal bilgisi matematik	4	2,85
Simetri	3	2,14
Bilişim ve fen	2	1,42
Arazide yön bulma	2	1,42
Astronomi ve şifreleme	2	1,42
Selçuklu yıldızının 8 köşesi	2	1,42
Deney	2	1,42
Bilişim ve matematik	2	1,42
Arazide pusula ile hesaplama	2	1,42
Teknoloji ve tasarım	1	0,71
Fibonacci sayısı	1	0,71
Matematik ve sanat	1	0,71
Tasarım	1	0,71
Oyun	1	0,71
Mühendislik	1	0,71
Selçuklu uygarlığı ve matematik	1	0,71

Katılımcıların son testte “disiplinler arası” kavramına verdiği cevaplarda en fazla kullanılan kelimenin “STEAM”, en az verilen cevaplarda ise “Selçuklu Uygarlığı ve Matematik”, “mühendislik” ve “oyun” vb olduğu görülmektedir.

Proje sürecinde öğrenciler okul dışı öğrenme ortamlarında farklı disiplinlerde bir arada çalışma imkanı bulmuşlardır. Analiz sonuçlarında elde edilen verilere bakıldığında projede yer alan etkileşimli etkinlikler öğrencilerin disiplinler arası çalışmalara olan farkındalığını artırmıştır. Etkileşimli etkinlikler öğrencilerin kendilerine verilen kavramlar üzerinde farklı çağrışımların türetilmesinde etkili olmuştur. Örneğin “bilim” kavramına yönelik olarak öğrenciler proje sürecindeki etkinlik isimlerini hatırlamış ve bu etkinliklerin isimlerini yazmışlardır. Bu ise projenin amacına ulaşarak öğrencilerin bilime olan merak ve ilgilerinin arttığına bir göstergesi olarak düşünülebilir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kelime ilişkilendirme testinden elde edilen frekans tablolarının sonuçları, öğrencilerin kendilerine verilen kavramları bu kavramlar ile tutarlı ve anlamlı kelimeler ile ilişkilendirdiklerini göstermektedir. Bu durum öğrencilerin genel kavramsal biliş düzeylerinin iyi düzeyde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte öğrenciler ön-testlerde kavramlar ile ilgili daha genel kelimeler türetmelerine rağmen, son-testlerde etkinlik içerikleri ile ilişkili ve daha anlamlı kelimeler türettikleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla öğrencilerin kelime ilişkilendirme testine verdikleri cevaplar doğrultusunda farklı okul dışı öğrenme ortamlarında yapılan etkinlik içeriklerinin olduğu projenin ve bu ortamların öğrenme ortamı olarak kullanılmasının öğrenciler üzerinde olumlu etkileri olduğu tespit edilmiştir. Avan vd. (2019)’a göre günlük yaşamdaki problemler etkinlik ortamında bilimle buluşarak öğrenmeyi daha etkili kılıyor ve öğrenme kalıcı oluyor. Türkmen (2018)’e göre sınıf dışı öğrenme ortamları öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerini geliştirirken hem öğrenmelerine katkı sağlayıp hem de okul ve doğal çevre arasında köprü oluşturmaktadır. Çalışmanın sonuçlarının TÜBİTAK 4004 Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Destekleme Programı Çağrı (2023) metninde belirtilen amaçlarla uyumlu olduğu söylenebilir. Benzer şekilde proje çalışmalarının öğrenciler üzerinde olumlu etkileri olduğu çeşitli çalışma sonuçlarında da tespit edilmiştir. Örneğin; Buldur vd. (2018) yaptığı disiplinler arası proje çalışmasında bu tür proje etkinliklerinin öğrencilerde çevre bilinci oluşmasında etkili olduğu sonucuna varmıştır. Bakioğlu (2020)’nin çalışmasına göre okul dışı öğrenme ortamları öğrencilere iş birliği yapma, grup dinamiği oluşturma, eğlenerek öğrenme, günlük yaşam problemlerini çözme gibi beceriler kazandırmaktadır.

KİT son-test sonuçlarına göre öğrenciler “doğa” kavramını en fazla oranda “altın oran” ve “atık” kavramları ile ilişkilendirmişlerdir (Tablo 5). Bununla birlikte diğer ilişkilendirilen kavramların da çoğunlukla proje etkinliklerinde yer alan kavramlar olduğu dikkat çekmektedir. Öğrenciler bu kavramlara KİT ön-test sonuçlarında değinmemişlerdir. Öğrencilerin ön-test sonuçlarında “çevre”, “hayat” gibi daha genel kavramları kullandıkları tespit edilmiştir (Tablo 2)

Son-test sonuçlarında “bilim” kavramı daha çok “deney” ve “gözlem” kavramları ile ilişkilendirilmiştir. “Deney” ve “gözlem” kavramlarının da diğer kavramlara nazaran daha sık tekrar edilmesi, bu kavramların diğer anahtar kavramları da içeren daha genel bir kavram olmasından kaynaklanıyor olabilir. Bu nedenle bu kavramların öğrenciler tarafından daha fazla çağrışım oranına sahip olarak tespit edildiği düşünülmektedir. Bununla birlikte Selçuklu yıldızı, Fibonacci gibi kavramların daha az çağrışım oranına sahip olduğu belirlenmiştir. Bunun sebebi olarak bu kavramlara tek bir etkinlikte yer verilmesi veya etkinlik içerisinde katılımcıların bu kavramlarla kısa süreli yaşantı geçirmeleri olabilir. Arduino kelimesi en az kullanılan kelimeler arasında yer almaktadır bunun nedeni olarak 6. ve 7. sınıf fen bilimleri

programında bu kavrama sıklıkla yer verilmediği düşünülebilir. Ayrıca daha az yer alan kelimeler incelendiğinde bu kavramların çok kullanılanlara nazaran daha spesifik terimler olduğu söylenebilir (Tablo 6). Ön-test sonuçlarında ise “bilim” kavramı çoğunlukla “bilim insanı” ve “ilim” kavramları ile ilişkilendirilmiştir (Tablo 3).

KİT son-test sonuçlarına göre öğrenciler “disiplinler arası” kavramını en fazla oranda “STEAM” kavramı ile ilişkilendirmişlerdir (Tablo 7). Bunun nedeni projede birçok etkinliğin STEAM ile ilişkilendirilmiş olması ve proje öğretmenlerinin STEAM kelimesini proje süresince sözel olarak sıklıkla tekrarlaması olabilir. Öğrencilerin ön-test sonuçlarında ise yine daha genel kavramları kullandıkları görülmektedir (Tablo 4).

Proje etkinliklerinde çeşitli yöntemler ve farklı temalar kullanılmıştır. Projenin farklı temaları ele alması nedeniyle diğer projelere örnek teşkil etmesi açısından önem taşımaktadır. Başka projelerde disiplinler arası öğrenmede farklı okul dışı öğrenme ortamlarının kullanılması, öğrenme ortamlarında uygulanacak etkinliklerin çeşitliliğinin artırılması önerilmektedir. Bu sayede disiplinler arası farklı öğrenme ortamlarının öğrencilere başka hangi kavramları çağrıştırdığı araştırılabilir. Böylece kelime ilişkilendirme testinde daha başka kavramlar kullanılabilir. Bu çalışmada kavramsal olarak sayıca daha az belirlenen kavramlar derslerde ve fen bilimleri programında daha fazla vurgulanabilir. Bu kavramlara ait anlama ve ilişkilendirme üzerinde daha fazla durulabilir.

5. KAYNAKLAR

Atasoy, B. (2004). Fen öğrenimi ve öğretimi. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Avan, Ç., Gülgün, C., Yılmaz, A. & Doğanay, K. (2019). Stem eğitiminde okul dışı öğrenme ortamları: Kastamonu bilim kampı. *Journal Of STEAM Education Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik ve Sanat Eğitimi Dergisi* 2(1), 39-51.

Bahar, M., Nartgün, Z., Durmuş, S. & Bıçak, B. (2014). *Geleneksel-tamamlayıcı ölçme ve değerlendirme teknikleri, öğretmen el kitabı* (6. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık

Bahar, M., Johnstone, A.H. & Sutcliffe, R. G. (1999). Investigation of students' cognitive structure in elementary genetics through word association tests. *Journal of Biological Education*, 33, 134-141.

Bakioğlu, B. & Karamustafaoğlu, O. (2020). Okul dışı öğrenme ortamlarının öğretim sürecinde kullanımına ilişkin öğrenci görüşleri. *İnformel Ortamlarda Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 80-94.

Buldur, S., Bursal, M., Yücel, E., & Yalçın Erik, N. (2018). Disiplinler arası bir doğa eğitimi projesinin ortaokul öğrencilerinin çevreye yönelik duyuşsal özelliklerine ve çevre bilinçlerine etkisi. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 284-303. <https://doi.org/10.15869/itobiad.498087>

Çetikaya, F. Ç., Sönmez, M., & Topçam, A. B. (2020). A Formative Assessment Example: Word Association Test. *International Education Studies*, 13(8), 103-117.

Öner Armagan, F. (2015). Cognitive Structures of Elementary School Students: What Is Science?. *European Journal of Physics Education*, 6(2), 54-73.

Pranoto, B. E., & Afrilita, L. K. (2019). The organization of words in mental lexicon: evidence from word association test. *Teknosastik*, 16(1), 26-33.

TÜBİTAK. Tübitak 4004 Doğa Eğitimi Çağrı Metni, 2023.
https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/26710/4004_cagri_metni.pdf Erişim
tarihi:10.06.2024

Türkmen, H. (2018). Ortaokul öğretmenlerinin sınıf-dışı ortamlarda öğretime bakış açıları. *Ege Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 12-26.

**DOING NEGATIVE DIALECTICS OF ACTIVE UTOPIA:
THE “FUTURE” CONCEPTION IN THOUGHT OF ADORNO AND BAUMAN**

**AKTİF ÜTOPYA’NIN NEGATİF DİYALEKTİĞİ’Nİ YAPMAK:
ADORNO VE BAUMAN DÜŞÜNCESİNDE “GELECEK” TASAVVURU**

Doç. Dr. Emre ÖZTÜRK

İzmir Bakırçay Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Orcid: 0000-0002-4635-5005

Özet

Zygmunt Bauman ve Theodor Adorno kendi çağını tüm gerçekliğiyle yansıtmayı amaç edinmiş düşünürlerdir. Her iki isim kendi dönemlerine dair gözlemlerinde “olmakta olan”ı, tarihsel nedenleriyle tüm çıplaklığı içerisinde sunmayı amaç edinmiş ve aşına olduğumuz “kabul”lerimize dair eleştirel değerlendirmeler yapmışlardır. Onların eserlerinde sundukları dünya tablosu, pek çok noktada insanın yapıp ettiklerinde ne denli vahşi, kötü, acımasız ve gaddar olabildiğinin örneklerini sergiler. Bauman ve Adorno’nun eserlerinde, çağdaş dünya, yani aydınlanma ve aklın önderliğinde bina edilen “modernite”nin, yirminci yüzyılda düşlenen “kurtuluş vaadi” yerine, adeta bir insanî (ve kültürel) yıkım ve yitim çağı başlattığı görülür. Pek çok metinlerinde, 20. yüzyılı basit bir yol kazası olarak görmek yerine, aydınlanma ve modernite fikrinde yıkıma yol açma potansiyelini taşıyan özü deşifre ederler. Bauman ve Adorno arasındaki fikir ortaklığı sadece “olmakta olan”a dair çözümlerinde açığa çıkmaz, “olması gereken”e ilişkin değerlendirmelerinde de paralel bir düşün eğrisi çizerler. İnsanlığa nihai kurtuluş vaadi sunma teşebbüslerine karşı olan her iki isim, yine de mevcuda gömülü bir “ütopyasızlık” çağını kabule yanaşmaz ve içinde yaşadığımız evrenin “gelecek dünya” tasavvurundan uzak bir “şimdi” bilinciyle körleşmesinin yarattığı düşünsel tutsaklıktan yakınır. Bauman *Sosyalizm: Aktif Ütopya*’da “ütopyacı fikirler rezervinin tehlikeli bir şekilde kuruma[sından]” söz ederken bu tehlikeye dikkat çeker. Zira insan mevcudu aşan ütopyalar ışığında, “şimdi”nin kusurlarını görebilir ve bunları aşan bir geleceğe doğru yönelebilir. Lakin geleceğin nasıl olduğunu kestirmek ya da tüm insanlığı kurtaracak bir ütopya inancıyla yol almak tasvip edilemez. Ütopya, farklı olmanın imkânsız olacağı bir bütünlük halinde algılandığında tüm somut imkânını kaybetmeye başlar. Bauman’ın bu eleştirilerinde Adorno’un *Negatif Diyalektik*’inin izlerini takip etmek mümkündür. Bauman’ın “olması gereken”e, yani “ütopya”ya ilişkin eleştirel tasavvurunda yoğun bir Adorno etkisi sezilir. Bu nedenle bildirimiz, her iki isimin ayrıştığı hususları göz önünde tutarak, Bauman ve Adorno düşüncesinde öne çıkan müşterek *Eleştirel* tınının çizdiği “gelecek tablosunu” göstermek amacındadır.

Anahtar sözcükler: Zygmunt Bauman, Theodor Adorno, Aktif Ütopya, Negatif Diyalektik, Gelecek Tasavvuru.

Abstract

Zygmunt Bauman and Theodor Adorno are thinkers who aimed to reflect their own era in all its reality. In their observations of their own period, they aimed to present "what is happening" in all its reality, taking into account its historical reasons and they made critical evaluations of our familiar “acceptances”. The picture of the world presented in their works displays examples of how savage, evil, ruthless and cruel people can be in many ways. In the works of Bauman

and Adorno, it is seen that the contemporary world, that is, the “modernity” built under the leadership of enlightenment and reason, has ushered in an era of human (and cultural) destruction and loss, instead of the “promise of salvation” dreamed of in the twentieth century. In many of their texts, instead of seeing the 20th century as a simple road accident, they decipher the potentially destructive essence of the idea of enlightenment and modernity. The commonality of ideas between Bauman and Adorno is not only evident in their analyses of “what is happening”; they also draw a parallel line of thought in their evaluations of “what should be”. Both figures, who are against attempts to offer humanity a promise of ultimate salvation, nevertheless refuse to accept an era of “utopialessness” buried in the present. They complain about the intellectual captivity created by the blinding of the universe we live in with a “now” consciousness far removed from the “future world” vision. Bauman draws attention to this danger in *Socialism: The Active Utopia* when he speaks of “the dangerous drying up of the reservoir of utopian ideas.” In the light of utopias that transcend the present, one can see the flaws of the “now” and move towards a future that transcends them. However, predicting what the future will be like or proceeding with the belief in a utopia that will save all of humanity cannot be approved. When utopia is perceived as “a whole in which it would be impossible to be different,” it begins to lose all its concrete possibilities. It is possible to follow the traces of *Adorno’s Negative Dialectics* in these criticisms of Bauman. A strong Adorno influence can be sensed in Bauman’s critical vision of “what should be”, that is, “utopia”. Therefore, our paper aims to show the “future picture” drawn by the common Critical tone that stands out in the thought of Bauman and Adorno, taking into account the points where both names differ.

Key Words: Zygmunt Bauman, Theodor Adorno, Active Utopia, Negative Dialectics, Future Conception.

MALATYA TAHTALI MINARE MOSQUE INSCRIPTIONS MALATYA TAHTALI MİNARE CAMİİ KİTABELERİ

Emine GÜZEL

**Doç Dr. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları,
Malatya, Türkiye, Orcid: [0000-0003-3344-6271](https://orcid.org/0000-0003-3344-6271)**

Özet

Cami ve mescitler, Müslümanlar için namaz ibadetinin yerine getirildiği önemli mekânlar olmasının yanı sıra geçmişten günümüze İslam dünyası için birer somut kültürel varlık olmaları yönüyle de oldukça önemlidir. Müslümanlar nezdinde Allah'ın evi olarak kabul edilen bu ibadethanelere ayrı bir önem verilmiş ve her zaman için daha temiz ve daha gösterişli olmalarına dikkat edilmiştir. Bu doğrultuda cami ve mescitlere estetik bir görünüm kazandırmak amacıyla çeşitli bitkisel ve geometrik bezemelerle farklı hatlarla kaleme alınmış çok sayıda kitabe işlenmiştir. Yapının inşa ya da onarım tarihi, banisi, cami ya da mescit yaptırınlar için dua içerikli ifadelerle ayet ya da hadis gibi çeşitli yazıların yer aldığı bu kitabeler, yapının iç ve dış mekânının farklı bölümlerinde olabilmektedir. İçerdiği bilgiler kadar sahip oldukları tezyinat yönüyle de dikkat çeken bu tür kitabelerin yer aldığı yapılardan biri de Malatya Tahtalı Minare Camii'dir. Yapı, 18. yüzyılın başı ile 19. yüzyılın sonunu kapsayan bir Osmanlı dönemi eseri olup farklı tarihlerde pek çok kez onarılmış ve yenilenmiştir. Genel olarak sade bir yapıya sahip olan cami, daha çok bünyesindeki kitabeleriyle dikkat çeker. Bu çalışmada Malatya Tahtalı Minare Camii kitabeleri ele alınmıştır. Camide toplam üç adet kitabe mevcuttur. Bunlardan biri avluya açılan giriş kapısı üzerinde, biri harim giriş kapısı üzerinde biri de mihrap alınlığında yer almaktadır. Talik hattın kullanıldığı kitabe yüzeylerinde bazı küçük aşınma ve kırılmalar olsa da kitabeler rahatlıkla okunabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Malatya, Tahtalı Minare Camii, kitabe, tezyinat.

Abstract

In addition to being important places where prayers are performed for Muslims, mosques and masjids are also very important as they are concrete cultural assets for the Islamic world from past to present. These places of worship, which are considered the houses of Allah by Muslims, were given special importance and care was always taken to keep them cleaner and more spectacular. In this direction, in order to give an aesthetic appearance to mosques and masjids, many inscriptions written in different lines with various herbal and geometric decorations were engraved. These inscriptions, which include various writings such as the date of construction or repair of the building, the name of the person who built it, prayers for those who built a mosque or masjid, verses or hadiths, can be located in different parts of the interior and exterior of the building. One of the buildings with such inscriptions, which attract attention with their decoration as well as the information they contain, is Malatya Tahtalı Minare Mosque. The building is a work of the Ottoman period, spanning the beginning of the 18th century and the end of the 19th century, and has been repaired and renovated many times on different dates. The mosque, which has a generally simple structure, attracts attention mostly with its

inscriptions. In this study, the inscriptions of Malatya Tahtalı Minare Mosque are discussed. There are three inscriptions in total in the mosque. One of them is located on the entrance door to the courtyard, one is on the entrance door to the mosque, and the other is on the mihrab. Although there are some minor abrasions and breaks on the inscription surfaces where talik calligraphy is used, the inscriptions can be read easily.

Keywords: Malatya, Tahtalı Minare Mosque, inscription, decoration.

Giriş

Camiler, Müslümanların namaz ibadetini ifa ettikleri yer olması dolayısıyla Müslümanlar tarafından daima kutsal mekânlar olarak kabul edilmiştir. Tarihten günümüze camiler, insanların bir araya geldiği, birlik ve beraberlik içinde toplumsal güvenin sağlandığı, önemli toplantılarla eğitim öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği çok işlevli merkezî yapılar olarak öne çıkmışlardır. Öyle ki medrese, hastane, kütüphane, imaret, türbe, fırın ve çarşı gibi pek çok yapıdan oluşan külliyelerin merkezinde hep cami yer almıştır.

İslam fetihlerinde Müslümanlar fethettikleri yerlerde fethin bir sembolü ve İslam'ın bir mührü olarak ilk olarak orada bulunan en büyük ibadet yapısı camiye çevrilir ve hemen sonrasında yeni ve büyük bir cami inşa edilirdi (Çam, 2012: 80). Tüm bu özellikler göz önünde bulundurulduğunda başta Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretinde ilk iş olarak Mescid-i Nebi'yi inşa etmesi olmak üzere hemen hemen tüm liderler fethedilen yerlerde ilk iş olarak cami ya da mescit inşa etmişlerdir. Hz. Peygamber^{SAV}'in "Kim yüce Allah'ın rızasını gözeterek bir mescit inşa ederse, Allah da ona cennette bir köşk inşa eder." (Buhari, Salat 65,1/116). Hadisi ile "Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazını dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimse imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır" (9/18) şeklindeki ayeti kerime mucibince camiler, devlet ricalinden halka gücü yeten Müslümanlar cami yapımında birbirleriyle adeta yarışmışlardır. Dahası camiler, Müslüman nezdinde Allah'ın evi olarak görülmüş ve dolayısıyla kutsal mekânlar olarak kabul edilerek en güzel şekilde inşa edilmesine, boş söz, tartışma, kavga ya da çer çöp bırakma gibi maddi ve manevi kirlerden uzak tutulmasına özen gösterilmiştir.

Yapılan camiler bir bölgenin sahip olduğu ekonomik durum, nüfus, coğrafi koşullar, gelenek ve estetik anlayışa bağlı olarak ebat ve tezyinatta birbirinden farklı olabilmektedirler. Başlangıçta küçük ve sade olarak inşa edilen camiler, Müslüman nüfusun artması, devletin büyümesi ve ekonomik yönden güçlenmesi gibi gelişmelere paralel olarak daha büyük ve daha tezyini yapılmışlardır. Söz konusu bu tezyinat bitkisel ve geometrik unsurlar olmakla birlikte eserin inşa ya da onarım tarihi, bâni, ayet, hadis, atasözü, deyim ya da insanı tefekküre sevk eden anlamlı yazıların yer aldığı kitabelerdir. Hüsn-i hattın farklı yazı çeşitleriyle yazılmış olan bu kitabeler bazen tezhip, ebru ya da bitkisel ve geometrik motiflerle de tezyin edilerek mimari yapılara ayrı bir güzellik katarlar.

Malatya yöresinde günümüze kadar sağlam bir şekilde gelebilen tarihi özelliklere sahip eserler arasında en çok cami ve mescitler yer alır (Aytaç, 1998: 138). Taşıdığı öneme binaen mimaride her zaman var olan bu değerli kitabelerin yer aldığı eserlerden biri de halk arasında Hafız Mustafa Paşa Camii olarak da bilinen Tahtalı Minare Camii'dir. Çalışmamızda kitabelerine yer verdiğimiz eser, Battalgazi ilçesi, Küçük Mustafa Paşa Mahallesi'nde yer almaktadır. H.1183/M.1770 tarihiyle bir geç dönem Osmanlı eseri olan camide biri avluya açılan giriş

kapısı üzerinde, biri harim giriş kapısı üzerinde biri de mihrap alınlığında olmak üzere toplam üç adet kitabe bulunmaktadır.

1.Tahtalı Minare (Hafız Mustafa Paşa) Camii

Malatya, Selçuklu döneminde önemli yolların kavşağında yer alan önemli bir tarihi kültür ve sanat şehridir (Bayram, 1993: 119; Bayram, 1989: 66). Malatya tarihinde Türk-İslam döneminde inşa edilen en eski ve önemli eserler bugün il merkezine bağlı bir ilçe konumundaki Battalgazi' de (Eski Malatya) bulunmaktadır. Şehir 18. Yüzyıl başlarından itibaren 10 km batıdaki Asbuzu'ya kaymış, Osmanlı askerinin 1838 yılında kışın Eski Malatya'da geçirilmesi ile asıl yerleşim şimdiki alana yoğunlaşmıştır. Bundan sonra Eski Malatya'daki bazı yapılar yıkılmış, bazılarının malzemesi sökülerek yeni şehirdeki binalarda kullanılmış ya da aynı isimle yeni yapılar inşa edilmiştir (Aytaç, 1998: 138). Malatya il merkezi incelendiğinde kaynaklarda adı geçen birçok yapının günümüze ulaşmadığı görülür. Bilhassa cami ve mescitlerin küçük boyutlarda, gelişi güzel ve kerpiç malzemeden yapıldıkları dolayısıyla da çok sayıda onarım geçirdikleri müşahede edilir (Çolak, 1967:58-61).

Malatya ili Battalgazi İlçesi, Küçük Mustafa Paşa Mahallesi'nde yer almaktadır. Enine dikdörtgen planlıdır (Fotoğraf 1). Caminin avluya açılan kapısı, taş malzemeden yapılmış olup yuvarlak kemerlidir. Kapının ortasına sonradan kapı kemeriyle uyumlu olacak şekilde yine yuvarlak kemerli, demir doğrama bir kapı yerleştirilmiştir. Kapı üzerinde yer alan kitabeğe göre H. 1183 (M. 1770- 1771) yılında Hafız Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır (Fotoğraf 2).

Cami, harim ve son cemaat bölümlerinden oluşmaktadır. Üst bölümünde doğu, batı ve kuzey cepheler boyunca uzanan ahşap parmaklıklı kadınlar mahfili yer alır. Üzeri kırma çatılı, ahşap tavanlı ve kontrplak kaplıdır (Fotoğraf 3).

Harim kuzeyde 6, güneyde 5 ve doğuda mahfil katında bulunan 3 adet pencere ile aydınlatılmaktadır. Pencereler içten yuvarlak kemerli, dıştan ise dikdörtgen formlu söve ve lentolardan oluşmaktadır (Fotoğraf 4, 5). Harim giriş kapısı demir doğramadır (Fotoğraf 6).

Malzeme olarak kerpiçin kullanıldığı yapı, sonrasında beton harç ile sıvanmıştır. Camiye adını veren ve mahfil katından çıkılan ahşap minare daha sonraki onarımlar nedeniyle cami çatısının ortasında kalmıştır (fotoğraf 1).

Cami mihrabı, yuvarlak kemerli sade bir niş şeklindedir. Kemerin sağ ve soluna çarkıfelek motifli birer rozet yerleştirilmiştir (Fotoğraf 7, 9). Günümüz yapımı olan ahşap minber ise bitkisel ve geometrik motiflerle tezyin edilmiştir (Fotoğraf 8, 9).

Fotoğraf 1: Tahtalı Minare Camii genel görünüm.

Fotoğraf 2: Tahtalı Minare Camii Avlu giriş kapısı

Fotoğraf 3: Tahtalı Minare Camii kadınlar mahfili ve kontrplak kaplı ahşap tavan

Fotoğraf 4: Tahtalı Minare Camii pencereler içten görünüm

Fotoğraf 4: Tahtalı Minare Camii pencereler dıştan görünüm

Fotoğraf 6: Tahtalı Minare Camii harim giriş kapısı

Fotoğraf 7: Tahtalı Minare Camii mihrap

Fotoğraf 8: Tahtalı Minare Camii minber

Fotoğraf 9: Tahtalı Minare Camii mihrap ve minber

2. Camideki Kitabeler

Camide toplam üç tane kitabe bulunmaktadır. Bunlardan bir avlu giriş kapısı üzerinde, biri harim giriş kapısı üzerinde biri de mihrap alınlığında yer almaktadır.

2. 1. Avlu Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe

Kitabe, avlu giriş kapısında yuvarlak kapı kemerinin hemen üst kısmında yer alır. Yatay yönde gelişen satırlar halinde üç satır olarak düzenlenen kitabede talik hat kullanılmıştır. Her bir satırın, yatay yönde gelişen dikdörtgen çerçevelerle sınırlandırıldığı kitabe metni sonradan siyah renge boyanmıştır (Fotoğraf 10).

Fotoğraf 10: Tahtalı Minare Camii avlu giriş kapısı üzerindeki kitabe

Kitabe metni şu şekildedir:

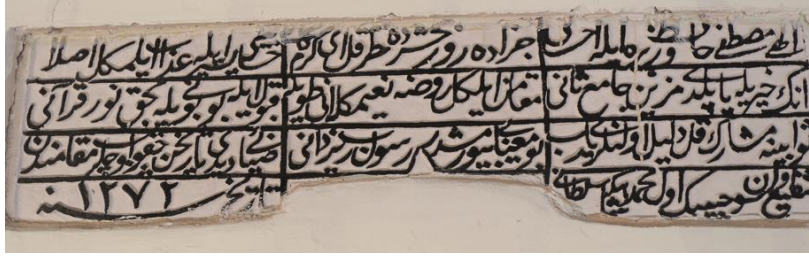
حضرت حافظ مصطفی پاشا	عدل عطاده بی مثل حقا	بانئ ثانیمن بنی الله
یابدی مجدد جامع زیبا	راقا دوشدی بر کوزل تاریخ	ایلیوب مقبول خیرنی مولا
ما شا الله		سنه ۱۱۸۳

Okunuşu:

Bani-i sâni men bena lillah	Adl-ü 'atadabi misl-ü hakka	Hazreti Hafız Mustafa Paşa
Eyleyup hayrını mevla	Ra'ika düştü bir güzel tarih	Yaptı mücedded camii ziba
Sene 1183		Maşallah

2. 2. Harim Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe

Kitabe, harime giriş kapısında yuvarlak kapı kemerinin biraz yukarısında yer alır. Yatay yönde gelişen satırlar halinde dört satır olarak düzenlenen kitabede talik hat kullanılmıştır. Her bir satırın, yatay yönde gelişen dikdörtgen çerçevelerle sınırlandırıldığı kitabe metni sonradan siyah renge boyanmıştır. Kitabenin son satırının orta kısmı kırılmış gibi görünmektedir. Bu nedenle ne yazdığı tespit edilememiştir (Fotoğraf 11).

Fotoğraf 11: Tahtalı Minare Camii harim giriş kapısı üzerindeki kitabe

Kitabe metni şu şekildedir:

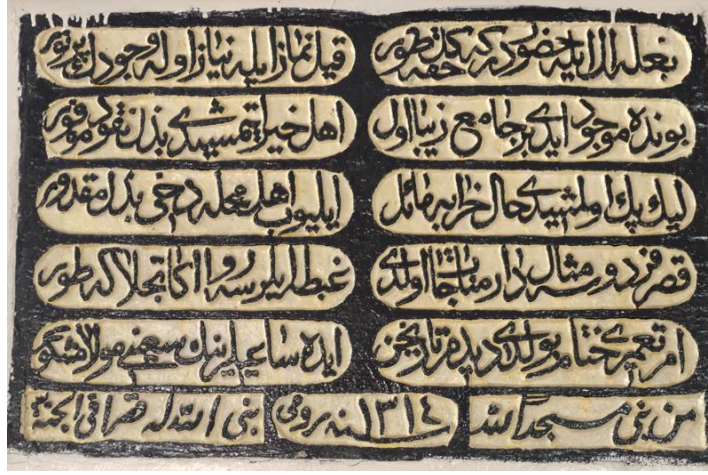
الهي مصطفى حافظ وار ايله احسانی	جزاده روز محشرده قطر قل اي كرم كانی	حسابي يسير ايله عزاب ايلمكل اصلا
انك خيريله يبلدی مزین جامع ثانی	مقامن ایلکل روضة نعيمکله انی طویل	قبول ايله بونی بویله بحق نور قرآنی
ثوابینه مشارك قل دليل اولنلری یارب	بو معنایی بیورمشدر رسول رب یزدانی	ضایي ديدی تاریخن چیقوب او جمیل مقامندن
شافیع اولسون حبیبک اول محمد کیم سلطانی		تاریخ سنه ۱۲۷۲

Okunuşu:

Hesabı yesir eyle azab eylemegil asla	Cezade-i Rûz-i mahşerde katre kıl kerem kâni	İlâhî Mustafa Hâfız var eyle ihsânı
Kabul eyle bunu böyle bi hakkı nur-i Kur'anı	Makamın eylegil ravza-i naiminle anı tavil	Ânın hayrıyla yapıldı müzeyyen camii Sâni
Zayi dedi tarihin çıkıp o cemil makamından	Bu ma'nayı buyurmuştur Resul-i Rebbi Yezdani	Sevabına müşarık kıl delil olanları ya Rab
Tarih sene 1272		Şafi' olsun Habibin ol Muhammed kim sultanı

3. Mihrap Alınlığındaki Kitabe

Kitabe, mihrap alınlığında bulunmaktadır. Yatay yönde gelişen satırlar halinde altı satır olarak düzenlenen kitabede nesih hat kullanılmıştır. Her bir satırın, yatay yönde gelişen oval çerçevelerle sınırlandırıldığı kitabe metni ve zemini sonradan siyah renge boyanmıştır (Fotoğraf 12).

Fotoğraf 12: Tahtalı Minare Camii mihrap alınışındaki kitabe

Kitabe metni şu şekildedir:

بغله ال ايله حضورد كه حقه كل طور	قيل نماز ايله نياز اوله وجودك پرنور
بونده موجود ایدی بر جامع زیبا اول	اهل خیر ایتمشدی بذل نقود موفور
لیك پك اولمیشدی حال حرابه مائل	ایلیوب اهل محله دخی بذل مقدم
قصر فردسه مثال دار مناجات اولدی	غیظه ایلرسه روا اكا تجلا كه طور
امر تعمیری ختام بولدی دیدم تاریخین	ایده ساعیلرینک سعینی مولا مشکور
من بنی مسجدا لله	سنه ۱۳۱۴ رومی
	بنی الله له قصر ا فی الجنة

Okunuşu:

Kıl namaz eyle niyaz ola vücudun pürnur	Bağla el eyle huzurdur ki hakka gel
Ehl-i hayr etmişti bezel nügud-i mevfur	Bunda mevcut idi bir cami-i ziba evvel
Eyleyüp ehl-i mahalle dahi bezel makdum	Lik pek olmuştu hali harabe mail
Gıpta eylerse reva ona tecella ki dur	Kasr-ı Firdevs'e misal dar-ı münacat oldu
Ede sa'ılerinin sa'yini Mevla meşkur	Emr-i ta'miri hitam buldu dedim tarihin
Benallahu lehü kasran fi'l-cenneti	Sen 1314 rumi
	Men bena mesciden lillahi

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmamızda Malatya merkez Battalgazi ilçesinde yer alan Tahtalı Minare Camii kitabeleri ele alınmıştır. Osmanlının son dönemine tarihlenen eser, yapıldığı dönemin aksine batı etkisinin bir sonucu olan barok ve rokoko üslubu yerine, Batı etkisinden uzak, oldukça sade bir yapıya sahiptir. İlk inşasından günümüze meydana gelen pek çok deprem ve yangın felaketleri sonucunda gerçekleştirilen onarım ve tecdid çalışmaları neticesinde orijinalliğinden neredeyse

tamamen uzaklaşmış olan camide günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşmış olan üç adet kitabe dikkat çeker. Eser, şehir merkezinde yer alan ve kendisiyle yakın tarihe sahip Yeni Camii ile kıyaslandığında çok daha sade ve dönemin özelliklerinden çok daha uzak bir yapı sergilediği görülür. Camide toplam üç tane kitabe bulunmaktadır. Düzgün kesme taş malzeme üzerine kabartma tekniğiyle işlenen kitabelerde sonradan zemin beyaz, yazılar ise siyah renge boyanmıştır. Kitabelerin daha kolay okunmasını sağlamak gibi iyi bir niyetle yapılan bu işlemde bazı kimyasal boyaların kitabelere zarar vererek aşınma ya da kırılmasını kolaylaştırdığı unutulmamalıdır. Yazı türü olarak talik ve sülüs, teknik olarak da kabartmanın kullanıldığı kitabelerde genel olarak eserin inşa ve tecdid tarihleri ile banî bilgileri, eseri yapan, yaptıran, yapımına vesile olan ya da bir katkısı olanlar için yapılan dua ve temenniler yer almaktadır. Deprem, sel, kar ve yangın gibi doğal afetler veya beşerî kasıtlarla tahrip edilen ya da yok edilen tarihi eserlerimizden çoğu son yıllarda yaşanan yoğun ve şiddetli depremler nedeniyle ya büyük oranda hasar almış ya da tamamen yıkılmıştır. Tarihimiz açısından oldukça önemli olan bu değerli eserler üzerinde çalışma yapılmasının, kayıt altına alınması ve korunmasının bu eşsiz varlıkların gelecek nesillere aktarılabilmesi açısından son derece önemli olduğu unutulmamalıdır. Bu çalışmayla söz konusu Tahtalı Minare Camii'nde bulunan kitabelerin kayıt altına alınarak bir nebze de olsa korunmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır. Kayıt altına alınmayı bekleyen daha pek çok eserin olduğu muhakkaktır.

KAYNAKÇA

Aytaç, İsmail (1998). Doktora Tezi. *Malatya ve Yöresindeki Türk-İslam Dönemi Yapıları*. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Bayram, Mikail (1993). "Selçuklular Zamanında Malatya'da İlmî ve Fikrî Faaliyetler", 1-2 24
Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyet Semineri Bildirileri. Konya.

Bayram, Mikail. (1989). "Selçuklular Zamanında Malatya'da İlmî ve Kültürel Faaliyetler ve Siyasi Boyutları", *III. Battalgazi ve Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu*, Tebliğler. İstanbul.

Çam, Nusret. "Ulucami" (2012). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (42: 80-81. İstanbul: 2012.

Çolak, Hüseyin. (1967). *Malatya*. Malatya: Evin Kitabevi, 1967.

**METHODS OF TEACHING SPELLING AND SPELLING SKILLS
ORFOQRAFIYANIN ÖYRƏDİLMƏSİ ÜSULLARI VƏ ORFOQRAFIYA
BACARIQLARI**

AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA

Azərbaycan dövlət pedaqoji universitetinin müəllimi, Orcid: 0009000292886218

XÜLASƏ

Orfoqrafiya savadı dil mədəniyyətinin tərkib hissəsidir. Orfoqrafiyanın öyrədilməsinin müəyyən qaydalar və onların tətbiqi çərçivəsində orfoqrafiya probleminin həlli ilə tənzimlənilir. Məqalədə şagirdlərdə orfoqrafiya bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi və bacarıqların öyrənilməsi mərhələləri müəyyənləşdirilmişdir. orfoqrafiya vərdislərinin formalaşmasının son mərhələsi ibtidai siniflərdə baş vermir. İbtidai sinif şagirdləri yalnız sadə, tez-tez baş verən orfoqrafiya qaydalarını öyrənirlər. İbtidai məktəbdə orfoqrafiyanın öyrədilməsi metodu bacarıqların formalaşmasına əsaslanmalıdır. Təlimin bu mərhələsində əsas özünə nəzarət, orfoqrafiya nümunələrinin daim müəyyən edilməsi və onların yoxlanılması olmalıdır, yəni orfoqrafiya şüurlu şəkildə öyrənilməlidir.

Açar sözlər: orfoqrafiya, bacarıq, vərdiş, dilçilik, mədəniyyət, öyrənmə

ABSTRACT

Spelling is an integral part of language culture. The teaching of spelling is regulated by certain rules and solving the spelling problem within their application. The article defines the stages of developing spelling skills and learning skills in students. the final stage of formation of spelling habits does not occur in primary grades. Elementary students learn only simple, frequently occurring spelling rules. The method of teaching spelling in primary school cannot be based on skill formation. At this stage of training, the main self-control should be the constant identification of spelling patterns and their checking, that is, spelling should be learned consciously.

Keywords: spelling, skill, habit, linguistics, culture, learning.

GİRİŞ

Orfoqrafiya savadı dil mədəniyyətinin tərkib hissəsidir. Orfoqrafiyanın öyrədilməsinin müəyyən qaydalar və onların tətbiqi çərçivəsində orfoqrafiya probleminin həlli ilə tənzimlənilir. Bu üsul qaydaların özləri və onların tətbiqi şərtləri haqqında dəqiq bilik tələb edir. Orfoqrafiyanın öyrədilməsi bir-biri ilə əlaqəli üç xəttədən ibarətdir:

Səsin mövqeyini və sözün tərkibini nəzərə almaqla səs və hərf arasında düzgün əlaqə əsasında orfoqrafiyanın öyrədilməsi. Sözlərin hərf tərkibini, onların fonetik tərkibini, söz əmələ gətirmə imkanlarını, lüğətlərdən istifadəni əzbərləmək əsasında orfoqrafiyanın öyrədilməsi. Orfoqrafiya yoxlamasına əsaslanan orfoqrafiyanın öyrədilməsi, yəni orfoqrafiya problemini həll etməklə (orfoqrafiya problemlərinin həlli üsulu). Orfoqrafiya cəmiyyət tərəfindən qəbul edilən və istifadə edilən, tarixən formalaşmış vahid orfoqrafiya sistemidir. Yazını öyrənən və onların vahidliyini təsbit edən dilçilik elminin bir hissəsidir. Orfoqrafiya bir sıra mümkün olanlar arasından seçilməli olan düzgün, yəni qaydalar və ya ənənəyə uyğun yazını (hərf, boşluq, defis

və digər yazılı simvolları) özündə birləşdirir. Orfoqrafiyanın öyrədilməsinin əsas vəzifəsi orfoqrafiya bacarıqlarının inkişafıdır. Bacarıqlar sadə eyni tipli hərəkətlərin dəfələrlə təkrarlanması əsasında inkişaf etdirilir və sadə quruluşa malikdir və mürəkkəb insanın zehni hərəkətlərinə əsaslanaraq, çoxlu sayda sadə bacarıqlardan ibarət ola bilər. Orfoqrafiya bacarığı mürəkkəb bacarıqlardan biridir. Orfoqrafiya bacarığının strukturu aşağıdakı kimi müəyyənləşə bilər: hərf yazmaq bacarığı, sözü fonetik baxımdan təhlil etmək bacarığı (sözün səsini, heca tərkibini təyin etmək bacarığı), sözün morfem tərkibini təyin etmək bacarığı və s. Düzgün orfoqrafiya bacarıqlarını aşkar etmək bacarığı necə olmalıdır. Şagird orfoqrafiya növünü təyin etmək bacarığını, onu müəyyən bir qayda ilə əlaqələndirmək bacarığını, qaydaları tətbiq etmək bacarığını və bir sözlə orfoqrafiya yiyələnmək bacarığına malik olmalıdır. Orfoqrafiya bacarıqlarının formalaşması üçün əsas şərtlərə linqvistik biliklərin mövcudluğu, orfoqrafiya qaydalarını bilmək, qaydaların tətbiqi alqoritmini bilmək, qaydaların tətbiqini həyata keçirən təcrübə sisteminin olması, şagirdlərin tipik çətinlikləri nəzərə alınmaqla seçilmiş didaktik tapşırıqları həll etmək, orfoqrafiya bacarıqlarının formalaşması ilə nitqin inkişafı arasında əlaqəni tapmaq aiddir. Orfoqrafiya bacarıqlarının formalaşmasının bir sıra mərhələləri vardır. Öyrənmə vəziyyəti orfoqrafiya bacarıqlarını yoxlamağa imkan yaradır. Sonrakı mərhələdə fəaliyyətin motivlərini dərk edərək şagird qarşısına məqsəd qoyur və tapşırığı başa düşür. Şagird qaydalar, təlimatlar, keçmiş təcrübə biliklərinə güvənməlidir. Orfoqrafiya sözlərin və onların formalarının vahid yazılış qaydaları sistemini, habelə bu qaydaların özünü öyrənmə dilçiliyinin Fonetika şöbəsinin tərkibində bir sahədir.

Orfoqrafiya bir neçə hissədən ibarətdir:

- 1) sözün əhəmiyyətli hissələrinin (morfemlərin) yazılması - kök, şəkilçilər, sonluqlar, yəni səs tərkibinin hərflərlə təyin edilməsi
- 2) birlikdə, ayrı-ayrı və defislə yazılan sözlərin yazılışı;
- 3) böyük və kiçik hərflərdən istifadə;
- 4) köçürmə qaydaları;
- 5) Abreviaturaların yazılış qaydaları və s.

26

Beləliklə, orfoqrafiya vərdişlərinin formalaşmasının son mərhələsi ibtidai siniflərdə baş vermir. İbtidai sinif şagirdləri yalnız sadə, tez-tez baş verən orfoqrafiya qaydalarını öyrənirlər. İbtidai sinifdə orfoqrafiyanın öyrədilməsi metodu bacarıqların formalaşmasına əsaslanma bilməz. Təlimin bu mərhələsində əsas özünə nəzarət, orfoqrafiya nümunələrinin daim müəyyən edilməsi və onların yoxlanılması olmalıdır, yəni orfoqrafiya şüurlu şəkildə öyrənilməlidir. Orfoqrafiya təlimi orfoqrafik problemlərin yaratmaq və həll etmək bacarığıdır. Orfoqrafiya təliminin şagirdlərdə formalaşdırılması mühüm şərtidir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev N. Orfoqrafiya və orfoepiya təlimi məsələləri. Bakı, 1985, 148 s.
2. Axundov A. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı: Maarif, 1984, 432 s.
3. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. Bakı: BDU, 2004, 185 s.
4. Orfoepiya və orfoqrafiya təliminin elmi əsasları seçmə fənni üzrə p r o q r a m (Magistratura səviyyəsi üçün) Bakı-2021 14 səh
5. Fonetikanın orfoqrafiya və orfoepiya ilə integrativ tədrisinin nəzəri-metodik əsasları haqqında Cəfərova Nəbat Beydulla qızı

CONSIDERING FOLKLORE ISSUES IN LITERARY STUDIES
ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ ARAŞDIRMALARINDA FOLKLOR
MƏSƏLƏLƏRİNƏ BAXIŞ

Dr. Ülker Bahşıyeva

ADPU-nun Filoloji fakültesini Edebiyatın tədrisi texnologiyası
bölümünün baş öyrətım üyesi, Orcid: 0000-0002-5994-2356

ÖZET

Folklorla istər Azərbaycanca, istər Qərb ədəbiyyatında, istərsə də Sovet dönəmində fərqli yanaşmalar olmuşdur. Qərb humanitar düşüncəsindəki folklor anlayışı folkloru yalnız şifahi ədəbiyyat sayan sovet ideologiyasından çox fərqlidir. Qərb elminə görə folklor: ənənəvi inanc, adət və ifadə, mədəniyyətin ənənəvi və qeyri-rəsmi hissəsi, insanların ənənəvi şəkildə bütün inandıqları, etdikləri, yaratdıqları, söylədikləridir. M.İbrahimovun folklorşünaslıq yaradıcılığına nəzər saldıqda onun da folklor dedikdə şifahi xalq ədəbiyyatını nəzərdə tutduğunu görürük. Belə hesab edirik ki, bu, başqa cür ola da bilməzdi. Dövrün özünün elmşünaslıq norma və prinsipləri var idi. Bu prinsiplərə görə folklor – şifahi xalq ədəbiyyatı idi və hər kəs kimi M.İbrahimov da folklorla xalqın şifahi yaradıcılığı kimi yanaşmışdır.

Anahtar kelimələr: Folklor, qərb, Sovet, ədəbiyyatşünas, milli

27

ABSTRACT

There were different approaches to folklore in Azerbaijan, in Western literature, or in the Soviet period. The concept of folklore in Western humanitarian thought is very different from the Soviet ideology, which considered folklore only oral literature. Folklore according to Western science: traditional belief, custom and expression, the traditional and informal part of culture, everything people believe, do, create, say in a traditional way. When we look at M.İbrahimov's works of folklore studies, we see that when he says folklore, he means oral folk literature. We believe that it could not be otherwise. The period itself had scientific norms and principles. According to these principles, folklore was oral folk literature, and M.İbrahimov, like everyone else, approached folklore as the oral creation of the people.

Key words: Folklore, western, Soviet, literary critic, national

GİRİŞ

M.İbrahimov folklor dedikdə şifahi söz yaradıcılığını nəzərdə tutsa da, folklor onun üçün yalnız ədəbiyyat olmaqdan fərqli hadisə idi. O, folklorla təkə ilkin ədəbiyyat kimi deyil, xalqın düşüncəsi, milli yaddaş, milli varlığımızın, milli kimliyimizin qorunub qaldığı mənəvi dəyərlər xəzinəsi kimi yanaşırdı. S.Rzasoyun yazdığı kimi, folklor – xalqın yaddaşındadır: fərd yaddaş, etnos yaddaş, millət yaddaş və xalq yaddaş. Xalqın varlığı söz və sənət kodları ilə onun yaddaşında inikas olunur. Yaddaş «qalar-qopar» dünyada «gəlimli-gedimli» ritmlə öz yaşamını gerçəkləşdirən xalqın fiziki-mənəvi mövcudluğunun fəvqünə qalxır: yaddaş yaradan xalqın mövcudluğu yenə də birbaşa onun yaddaşına münəcər olunur. Milli yaddaşda millətin tarixi

bütöv xalqın taleyindən keçdiyi kimi, hər bir fərdin taleyindən də keçib gələcəyə gedir. Folklor xalqın taleyidir: hər bir etnosun taleyi onun milli yaddaşa nə dərəcədə bağlılığından asılıdır. Yaddaşına qayıda bilən xalq onu millətlər içində millət edən zirvəyə qalxa bilir. Hər bir xalqın bir millət kimi bütövlüyü, ölkə kimi tamlığı və təhlükəsizliyi etnokosmik yaddaşın onu hansı şəkildə ayaqda saxlamasından birbaşa asılıdır (2, 3).

S.Rzasoyun folklorla bu yanaşması müasir dövrün – XXI əsrin baxışlarını əks etdirir. Ancaq M.İbrahimovun folklorşünaslıq tədqiqatlarına əsaslanaraq qeyd etməyi mühüm hesab edirik ki, elə onun üçün də folklor ilk növbədə xalqın yaddaşı, xalqın varlığının, milli dəyərlərinin, etnik kimliyinin inikas olduğu söz xəzinəsi idi. Ədib də belə hesab edirdi ki, xalqın taleyi onun öz folklor yaddaşına bağlılığından birbaşa asılıdır. Sadəcə, bütün həyatı keşməkeşlər içərisində keçmiş, sovet epoxasının mənəvi repressiyalarını öz həyatında yaşamış, bununla bərabər vətən-millət-dil sevgisi və əqidəsindən heç vaxt dönməmiş M.İbrahimov bütün digərləri kimi bu məsələlərdən açıq şəkildə bəhs edə bilməmiş, öz milli duyğu və kimliyini metaforik şəkildə ifadə etməyə çalışmışdır. Bu da öz növbəsində göstərir ki, sovet dönəmi ədiblərinin yaradıcılığını araşdırarkən dövrün amansız ideoloji buxovlarını və kristal sərtliyinə malik ideoloji düşüncə qəliblərini həmişə nəzərə almaq lazımdır. Bu halda tədqiqatçıdan diqqətlik, həssaslıq və mətnlərin sətiraltı mənalarına enmək qabiliyyəti tələb olunur. Bu kriteriyalardan yanaşdıqda M.İbrahimovun folklorşünaslıq yazıları onu əsl vətəndaş, milli insan və özünəməxsus düşüncə sistemi olan ədəbiyyatşünas-folklorşünas kimi təqdim edir. M.İbrahimovun folklorşünaslıq tədqiqatları zəngin olub iki səviyyəni təşkil edir:

Birincisi, sırf folklorla bağlı yazılar;

İkincisi, başqa filoloji yazılarında folklorla bağlı məqamlar.

Belə ki, ədib öz ədəbi-nəzəri yazılarında yeri gəldikcə folklor məsələlərinə də toxunmuşdur. M.İbrahimovun folklorşünaslıq görüşlərinin araşdırılması ilk növbədə onun folklorla konseptual baxışlarının müəyyənləşdirilməsini tələb edir. Ədibin yaradıcılığı üzərində apardığımız müşahidələr göstərir ki, onun folklorla yanaşması öz dövrünün folklor haqqındakı nəzəri-estetik, ədəbi-metodoloji qəliblərinə əsaslanır. Başqa sözlə, M.İbrahimovun mənsub olduğu XX əsr sovet ədəbi məkanında folklor “xalq ədəbiyyatı”, başqa deyilənlə, “şifahi xalq ədəbiyyatı” hesab olunurdu. İndi bizim burada folklor haqqında “xalq ədəbiyyatı” və “şifahi xalq ədəbiyyatı” terminlərini ardıcıl şəkildə sıralamağımız təsadüfi deyil. Çünki M.İbrahimovun mənsub olduğu sovet filologiyasında “şifahi ədəbiyyat” və “xalq ədəbiyyatı” anlayışlarının hər birisinin öz siyasi-ideoloji çəkisi var idi. Yüz minlərlə insanın qanı bahasına qurulan sovet dövləti öz ideologiyasına görə fəhlə-kəndli dövləti idi. Bu dövlət xalq dedikdə yalnız əzilən kütləni – fəhlələri və kəndliləri nəzərdə tutur, varlıları bir sinif kimi inkar edir, onları xalq anlayışına aid etmirdi. Elə bu səbəbdən sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra “onun mədəniyyəti, incəsənəti, o cümlədən ədəbiyyatı necə olmalıdır” sualı meydana çıxdı. Müxtəlif ədəbi-ideoloji eksperimentlər oldu. Bütün bunlar “xalq ədəbiyyatı” anlayışında ümumiləşdirildi. Bolşevik ideoloqlarına görə, “xalq ədəbiyyatı” anlayışının əsasını folklor, yəni şifahi ədəbiyyat təşkil edirdi. Ziyafət Həbibova yazır: “Sovet dövlətində folklorun toplanması birbaşa siyasi-ideoloji məsələ idi. Belə ki, klassik irsi «köhnəlik qalığı», inqilabdan qabaqkı ədəbiyyatı “mürtəce burjua ədəbiyyatı” adlandırılan sovet ideologiyası folkloru “əsil” xalq ədəbiyyatı sayaraq onun toplanmasına xüsusi əhəmiyyət verirdi” (5, 22). Bu cəhətdən M.İbrahimovun mənsub olduğu siyasi məkanın ədəbi-filoloji baxışlarına görə, ədəbiyyatın əsasını “xalq ədəbiyyatı” təşkil edir və bu xalq ədəbiyyatı folklorudur.

Digər tərəfdən, XX əsr sovet filologiyasının əsas yanaşmalarından biri ondan ibarət idi ki, sovet filoloji düşüncəsində folklor dedikdə məhz “şifahi ədəbiyyat” nəzərdə tutulurdu. Bu cəhətdən sovet folklorşünaslığının predmetini xalqın bilavasitə bədii söz yaradıcılığı təşkil edirdi. Sovet, o cümlədən Azərbaycan sovet folklorşünaslığında uzun onilliklər ərzində (və indi də) şifahi bədii nümunələrin yazılı ədəbiyyatda olduğu kimi epik, lirik və dramatik olmaqla üç növə ayrılması da bundan irəli gəlirdi. Çünki folklor dedikdə yalnız bədii söz yaradıcılığı, məsələn, Azərbaycan folklorunda olduğu kimi, əsatirlər, əfsanələr, nağıllar, dastanlar, qoşmalar, gəraylılar, xalq oyun və tamaşaları və s. kimi bədii sözlə yaranan mətnlər nəzərdə tutulurdu. Bu halda bədii nümunələrin epik-lirik-dramatik növlərə bölünməsi, həqiqətən də, özünü doğruldur. Lakin burada bir məsələni unutmamaq lazımdır. İstənilən folklor mətni yalnız sözlü mətnəndən ibarət deyil. Məsələn, dastan mürəkkəb folklor hadisəsidir. Aşiq bir aktyor kimi onun yurd adlanan nəsr hissəsini danışır, dialoqları səsləndirir, şeirlərini musiqinin (sazın, balabanın) müşayiəti ilə oxuyur, oynayır. Lakin dastanları qeydə alan folklorşünaslar onun yalnız sözlü mətnini yazıya alır, musiqi, ifaçılıq kimi tərəflərinə toxunmurdular. Musiqi-ifaçılıq tərəfini etnoqraflar və musiqiçilərin öhdəsinə buraxırdılar. Əslində, bununla vahid folklor mətni müxtəlif sahə tədqiqatçıları tərəfindən struktur səviyyələrinə bölünür, hərə mətnin bir hissəsinə “sahiblik edir” və bununla da vahid mətn parçalanaraq, heç bir tədqiqatçının, o cümlədən folklorşünasın təqdimatında bütövləşə bilmirdi. Praktikasını bir çox hallarda indi də davam edən bu ənənə nə hazırda, nə də elə XX əsrdə özünü doğrultmurdu. Belə ki, XX əsr dünya humanitar tədqiqatlar təcrübəsində yanaşmalar sovet yanaşmasından tamamilə fərqli idi.

Belə ki, 1938-ci ildə Bencamin A. Botkinə görə Folklor ticarət və təhsil vasitəsindən kənarında əsasən şifahi tərzdə vüsət alan ənənəvi inanc, adət və ifadədir. Hər bir qrup təhsilli və ya təhsilsiz, şəhərli və ya kəndli olmasından asılı olmayaraq, ümumi maraq və məqsədlərlə bir-birinə bağlanır ki, bu da folklor adlanır. Bu adət və ənənələrə bir çox şeylər daxildir: fərdi, məşhur, hətta ədəbi. Amma bunların hər biri təkrarlar və dəyişikliklər vasitəsi ilə model halına salınmış və uyğunlaşdırılmışdır ki, bunun da qrup üçün xüsusi dəyəri var .

29

Jan Brunvand isə 1978-ci ildə çap olunmuş «Amerikan folklorunun tədqiqatı» əsərində göstərir: «Folklor insanların yazılmamış adət-ənənələridir; ...bu ənənələrin forma və məzmunu, onların tərz və insandan insana keçməsinin əlaqə texnikasıdır... Folklor mədəniyyətin ənənəvi və qeyri-rəsmi hissəsidir. O, ənənəvi örnəklər və şifahi sözlər vasitəsi ilə, bütün bilikləri, anlaşma dəyərlərini, münasibətləri, hissələri, insanları özündə birləşdirir» .

Bu yanaşmaların ümumiləşdirildiyi Amerika Folklor Cəmiyyətinin

(«AmericanFolkloreSociety») «AFSNet» veb saytında «What is folklore?» («Folklornədir?») başlığı altındakı «giriş» məlumatındadır: «Folklorşifahimünasibətlər və davranış nümunələri vasitəsilə geniş yayılan ənənəvi incəsənət, ədəbiyyat, bilikvətəcrübədir. Hər bir qrup öz bənzərlik mübadiləsi, həmin bənzərliyin əsas hissəsi kimi,xalq ənənələri –insanların ənənəvi şəkildə inandıqları (əkinçilik təcrübəsi, ailə adətləri, dünyagörüşünün digər elementləri), etdikləri (rəqs, musiqi bəstələmək, paltar tikmək), yaratdıqları (memarlıq,

incəsənət), söylədikləri (şəxsi hekayələr, tapmacalar, lirik mahnılar) bu kateqoriyalar arasında nə gündəlik həyatda, nə də folklorşünasların təqdimatında qəti və kəskin bölgü yoxdur».

KAYNAKLAR

- 1) İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
- 2) Rzasoy S. Mifologiya və folklor: nəzəri-metodoloji kontekst. Bakı: Nurlan, 2008, 168 s.

- 3) İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
- 4) İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
- 5) İbrahimov M. Əsərləri , 10 cilddə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
- 6) İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
- 7) Məmmədov X. Ədəbiyyatşünaslıq abidəsi / Ədəbiyyat qəzeti, 11 noyabr, 2005, №45, səh.

**OBJECTIVES AND PRINCIPLES OF SPELLING TEACHING
ORFOQRAFIYANIN TƏDRISİNİN MƏQSƏD VƏ PRINSİPLƏRİ****AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA****AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİNİN MÜƏLLİMİ****Orcid 0009000292886218****XÜLASƏ**

Orfoqrafiya və onun normaları Azərbaycan ədəbi dilinin yazılı formasının məcburi atributudur və orfoqrafiya, durğu işarələri normalarını birləşdirir. Orfoqrafiya sözlərin vahid yazılışı ilə bağlı qaydalar sistemidir. Orfoqrafiya insanlar arasında yazılı ünsiyyəti asanlaşdırır, həm yazan, həm də oxucu tərəfindən yazılanların ümumi başa düşülməsini təmin edir. Məqalədə orfoqrafiya təlimi, orta məktəblərdə orfoqrafiyanın keçirilməsi qaydaları və prinsipləri izah olunur. Orfoqrafiyanın öyrədilməsinin məqsədi şüurdan, sözlərin və onların formalarının orfoqrafiyasından asılı deyil, xüsusi bacarıq inkişaf etdirilməklə də formalaşdırıla bilər. Orfoqrafik səhvləri, orfoqrafiya prinsiplərini, qaydaları bilmək, sözlərin yazılışını izah edə bilmək kifayət deyil - bütün bu biliklər bacarıqlara çevrilməlidir.

Açar sözlər: orfoqrafiya, qrammatika, izah, məqsəd, sistem, prinsip

ABSTRACT

Spelling and its norms are a mandatory attribute of the written form of the Azerbaijani literary language and combine the norms of spelling and punctuation. Orthography is a system of rules for the uniform spelling of words. Spelling facilitates written communication between people and ensures a common understanding of what is written by both the writer and the reader. The article explains the rules and principles of spelling training and spelling in secondary schools. The purpose of teaching spelling does not depend on consciousness, the spelling of words and their forms, but can be formed by developing special skills. It is not enough to know spelling mistakes, spelling principles, rules, to be able to explain the spelling of words - all this knowledge must be turned into skills.

Keywords: spelling, grammar, explanation, purpose, system, principle

GİRİŞ

Orfoqrafiya və onun normaları Azərbaycan ədəbi dilinin yazılı formasının məcburi atributudur və orfoqrafiya, durğu işarələri normalarını birləşdirir. Orfoqrafiya sözlərin vahid yazılışı ilə bağlı qaydalar sistemidir. Orfoqrafiya insanlar arasında yazılı ünsiyyəti asanlaşdırır, həm yazan, həm də oxucu tərəfindən yazılanların ümumi başa düşülməsini təmin edir. Məktəbdə orfoqrafiyanın öyrənilməsinin birinci vəzifəsi, orfoqrafiyanın əhəmiyyətini və ona yiyələnməyin zəruriliyini məktəblilərin şüuruna çatdırmaqdan, ikincisi, şagirdləri lazımi bilik, bacarıq və yazı vərdişləri ilə silahlandırmaqdan ibarətdir. Orfoqrafiyanı öyrətmək üçün üsul və formaların seçimi, sözün hər hansı bir əhəmiyyətli hissəsində ola bilən orfoqrafiyanın müəyyən edilməsi ilə şərtlənə bilər. Bir söz daxilində müxtəlif yazılış növləri baş verir və buna görə də fərqli qaydalar tətbiq olunur. Məktəbdə orfoqrafiyanın öyrənilməsinin məqsədi orfoqrafiya

savadını inkişaf etdirməkdir. Məktəbdə nisbi orfoqrafiya savadı inkişaf etdirilir - məktəb Azərbaycan dili fənnində öyrənilən qaydaları tətbiq etmək və məktəb dərslərinə daxil edilmiş lüğət sözləri dəqiq yazmaq bacarığını formalaşdırır. Həmçinin, məktəb biliyi nisbi savadla yanaşı, mütləq savadlılıqla da fərqlənir. Bu bütün orfoqrafiya qaydalarından istifadə etmək və istənilən lüğət sözləri dəqiq yazmaq bacarığının inkişaf etdirilməsidir. Bir çox dilçi alimlər hesab edirlər ki, şagirdlər bütün sözləri və o cümlədən az istifadə olunanlar bilmək iqtidarında deyil, lakin savadlı insan sözləri yazmaq haqqında düşünür, xüsusilə mürəkkəb qaydaları şüurlu şəkildə tətbiq edir, istinad olunan kitablardan və orfoqrafiya lüğətindən istifadə edir. Savadlılıq səhvən harada (ümumi və ya konkret olaraq bu şəxs tərəfindən) edilə biləcəyini başa düşməkdən, bir qaydadan istifadə etməklə və ya bir çox hallarda bu və ya digər sözü istifadə etməməklə ondan qaçmaqdan ibarətdir. Bir qaydadan istifadə edərkən insan başa düşməlidir ki, o nəyi yoxlayır, nəzərdən keçirdiyi nədir. Məktəbdə bütün orfoqrafiya qaydaları öyrənilir, yalnız ən əhəmiyyətli öyrənilir və müəllim orfoqrafiya təcrübəsini daim proqramla əlaqələndirməlidir. Orfoqrafiya qaydalarını yoxlamaq üçün müxtəlif yazı işlərindən istifadə edilə bilər. Şagirdlər tərəfindən hələ öyrənilməmiş orfoqrafiyaya görə buraxılmış səhvlər qiymətləndirilərkən məktəb dərslərinə daxil edilməyən qaydalar və söz boxcasındakı sözlər və digər istisnalar nəzərə alınmalı və xüsusi qiymətləndirmə meyarları tətbiq edilməlidir. Müəyyən bir sinifdə öyrənilməli olan lüğət sözlərin siyahısını müəyyən edən normativ sənəd yoxdur. Dərslərin müəllifləri nitqdəki sözlərin tezliyindən və müəyyən yaşda olan şagirdlər üçün aktuallığı nəzərə alaraq çıxış edirlər. Orfoqrafiyanın öyrədilməsinin məqsədi şüurdan, sözlərin və onların formalarının orfoqrafiyasından asılı deyil, xüsusi bacarıq inkişaf etdirilməklə də formalaşdırıla bilər. Orfoqrafik səhvləri, orfoqrafiya prinsiplərini, qaydaları bilmək, sözlərin yazılışını izah edə bilmək kifayət deyil, bütün bu biliklər bacarıqlara çevrilməlidir. Bacarıq o zaman inkişaf etdirilə bilər ki, sözün yazılışını qrammatik formanın, sözün semantikasının və ya istifadə kontekstinin təhlilini tələb etmir, lakin bir çox qaydalar belə təhlilə əsaslanmalıdır. Məsələn, hərflərin sözlərdə yazılış qaydasında düzgün yazı üçün təkə aspekti müəyyənləşdirmək deyil, həm də aspekti təhlil etmək vacibdir. Orfoqrafiyanın öyrədilməsi metodu bir çox prinsiplərə əsaslanır. Burada orfoqrafiyanın fonetika, morfologiya və sintaksisdə öyrənilməsi ilə sıx əlaqəli olması, müxtəlif hadisələrin (səs və hərf, güclü və zəif mövqedə olan fonem, səstərmi, səsdüşməsi) müqayisəsi, struktur-semantik prinsip və s. nəzərə alınmalıdır. Orfoqrafiya dərslərində sistemlilik və orfoqrafiya vərdislərinə yiyələnməkdə tələbkarlıq orfoqrafiyanın öyrənilməsi üçün əsas tələblər kimi nəzərə alınmalıdır. Orfoqrafiya bacarıqlarının formalaşması mürəkkəb və uzun bir prosesdir, buna görə də məktəb kursunda orfoqrafiya əhəmiyyətli yer tutur. Burada müəllimin söyləri şagirdlərdə dil kimi mürəkkəb bir hadisənin vahid mənzərəsini formalaşdırmaq deyil, üzərində işləmək məqsədi daşıyır. Orfoqrafiya həm ibtidai siniflərdə (1-4-cü siniflərdə), həm də orta məktəbin əsas kursunda (5-7-ci siniflərdə) tam orta məktəbin 8-9-cu siniflərində, eləcə də 10-11-ci siniflərdə də öyrədilir və təkrarlanır. Orfoqrafiya dilçilik elminin fonetika şöbəsinin müstəqil bir sahəsidir. Orfoqrafiya anlayışları və qaydaları dilçiliyin digər şöbələri arasında bölüşdürülür və həm ibtidai siniflərdə, həm də yuxarı siniflərdə bütün bölmələrə daxil edilərək mənimsədir.

Orfoqrafik qaydaların mənimsədilməsində orfoqrafik tapşırıqlar mühüm yer tutur. Orfoqrafik tapşırıqların bir neçə nümunəsini misal çəkmək olar. 1) hərfləri əskik olan sözləri köçürmək; 2) mətdə verilmiş sözün formasının dəyişdirilməsi (bu söz mətərdə verilmişdir); 3) verilmiş sözlərin və ya ifadələrin sinonimlərlə əvəz edilməsi. Mətərdə verilmiş sözün formasının dəyişdirilməsi ilə bağlı problemlər də orfoqrafiya təhlilindən istifadə etməklə müəyyənləşir. Orfoqrafiyanın öyrədilməsində müəllimin diktəsi, ifadələrin yazılması kimi tapşırıqlar mühüm yer tutur. Müxtəlif yazı növləri şagirdlərə verilən orfoqrafik qaydalar ilə söz

və cümlələri yazmazdan əvvəl müəyyən olunmuş qaydaları yadda saxlamağa kömək etmək məqsədi daşıyır. Burada işin gedişi adətən belə gedir: 1) müəllim müəyyən orfoqrafiya qaydasını xatırlatmağı və onu misalları ilə göstərməyi təklif edir; 2) növbəti cümləni diktə edir və orada bu qaydaya uyğun sözü tapmağı tapşırır; 3) cümləni diktə edir, şagirdlər onu dəftərlərinə yazır və lazımı orfoqrafiyanın altından xətt çəkirlər. Şagirdlər bu sözləri yazmazdan əvvəl onları pıçılıtlı ilə, heca-heca ilə tələffüz edir, hərfləri aydın tələffüz edir və yazılışını yadda saxlamağa çalışırlar. Beləliklə, bilik və bacarıqlara güvənmədən orfoqrafiyanı öyrənmək mümkün deyil, Bu nəticə dilçilik elminin bütün sahələrinin öyrənilməsi prosesində əldə edilməlidir. Orfoqrafiyanın öyrənilməsi işi hamının istifadəsinə əsaslanır.

ƏDƏBİYYAT

- 1) Əfəndizadə Ə. Düzgün yazı təliminin elmi əsasları. Bakı: Maarif, 1975, 176 s.
- 2) Əfəndizadə Ə.R. Azərbaycan dili orfoqrafiyası tədrisinin elmi əsasları. Bakı: Maarif, 1968, 132 s.
- 3) Cəfərova N. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı: ADPU, 2019, 430 s.
- 4) Kərimov Y. İbtidai siniflərdə ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Maarif, 1997, 476 s.

INVESTIGATION OF HEROIC EPICS IN AZERBAIJANI LITERARY STUDIES IN THE CONTEXT OF NATIONAL AND MORAL VALUES**AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞINDA QƏHRƏMANLIQ DASTANLARININ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR KONTEKSTİNDƏ ARAŞDIRILMASI****Dr. Ülker Bahşiyeva****ADPU-nun Filoloji fakültesinin Edebiyatın tədrisi texnologiyası
bölümünün baş öyrətım üyesi ORCID İD 0000-0002-5994-2356****ÖZET**

Folklorə istər Azərbaycanca, istər Qərb ədəbiyyatında, istərsə də Sovet dönəmində fərqli yanaşmalar olmuşdur. Qərb humanitar düşüncəsindəki folklor anlayışı folkloru yalnız şifahi ədəbiyyat sayan sovet ideologiyasından çox fərqlidir. Qərb elminə görə folklor: ənənəvi inanc, adət və ifadə, mədəniyyətin ənənəvi və qeyri-rəsmi hissəsi, insanların ənənəvi şəkildə bütün inandıqları, etdikləri, yaratdıqları, söylədikləridir. M. İbrahimovun folklorşünaslıq yaradıcılığına nəzər saldıqda onun da folklor dedikdə şifahi xalq ədəbiyyatını nəzərdə tutduğunu görürük. Belə hesab edirik ki, bu, başqa cür ola da bilməzdi. Dövrün özünün elmsünaslıq norma və prinsipləri var idi. Bu prinsiplərə görə folklor – şifahi xalq ədəbiyyatı idi və hər kəs kimi M. İbrahimov da folklorə xalqın şifahi yaradıcılığı kimi yanaşmışdır.

Anahtar kelimələr: Folklor, qərb, Sovet, ədəbiyyatşünas, milli

ABSTRACT

There were different approaches to folklore in Azerbaijan, in Western literature, or in the Soviet period. The concept of folklore in Western humanitarian thought is very different from the Soviet ideology, which considered folklore only oral literature. Folklore according to Western science: traditional belief, custom and expression, the traditional and informal part of culture, everything people believe, do, create, say in a traditional way. When we look at M. Ibrahimov's works of folklore studies, we see that when he says folklore, he means oral folk literature. We believe that it could not be otherwise. The period itself had scientific norms and principles. According to these principles, folklore was oral folk literature, and M. Ibrahimov, like everyone else, approached folklore as the oral creation of the people.

Key words: Folklore, western, Soviet, literary critic, national

GİRİŞ

M. İbrahimovun folklorşünaslıq yaradıcılığı müstəqil monoqrafik tədqiqatın predmeti olacaq dərəcədə zəngindir. Ədibin toxunduğu məsələləri ümumiləşdirdikdə onları, əsasən, üç istiqamətdə qruplaşdırmaq mümkündür:

Birincisi, ədibin qəhrəmanlıq dastanları ilə bağlı görüşləri;

İkincisi, ədibin aşıq yaradıcılığına baxışları;

Üçüncüsü, müəllifin milli dil, o cümlədən folklor dili ilə bağlı görüşləri. Təbii ki, bu təsnifatı genişləndirmək də mümkündür. Çünki M.İbrahimov folklorun bir çox məsələlərindən bəhs etmişdir. Lakin biz məqalədə alimin qəhrəmanlıq dastanları ilə bağlı araşdırmalarını təhlilə cəlb etmişik. Bəşər sivilizasiyasının inkişafında, dünya mədəni, ictimai-siyasi modelinin, o cümlədən özünəməxsus milli düşüncə və milli yanaşma tərzinin formalaşmasında türkün böyük rolu olmuşdur. Türk mədəniyyətinin tərkibi olan dastanlar həm tarixi əks etdirmək, həm də bu millətin tarixi kökü, adət-ənənəsi, psixologiyası, düşüncə tərzini və s. barədə fikir söyləmək baxımından əhəmiyyətli yer tutur. Azərbaycanın xalq yazıçısı, akademik Mirzə İbrahimov Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq dastanlarından danışarkən bilavasitə tarixi proseslər daxilindən türkün keçdiyi zəfər tarixini önə çəkir, təhlil prosesində bu xalqın qəhrəmanları timsalında milli-tarixi şəxsiyyət amilinə önəm verir. Akademik Mirzə İbrahimov “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu” və s. dastan nümunələrini təhlil edərkən bu dastanlardakı xalq və qəhrəman kontekstini daha çox qabardır. Məsələn, estetik mükəmməlliyi, yüksək fəlsəfi idrak tərzini, forma əlvanlığı və xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edən “Kitabi Dədə Qorqud” dastanlarına o, bir neçə baxımdan münasibət bildirir: vətən sevgisi, xalq səadəti, düşmənlə nifrət, vətənə sədaqət, mərdlik, cəsarət və s. M.İbrahimov dastanda Qaraca çobanın simasında oğuz qəhrəmanlarının nəhəng, qüvvətli, dönməz iradəli, cəsarətli obrazını təhlilə cəlb edir. Təhlil zamanı ümumi olaraq biz dastanda etnik-milliyet ideya daxilində hər cür pisliklərə, şərə yer verilmədiyini, milli qəhrəmanların müqaviməti sayəsində şər qüvvələrinin məğlubiyətinin şahidi oluruq. Bu cəhətin təhlil mərkəzində saxlanılması M.İbrahimovun məhz “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanına milli-etnik düşüncənin genetik-funksional tipi kimi baxmasından irəli gəlir. Bu cəhətdən onun 1941-ci ildə yazılmış “Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanları” adlı məqaləsi diqqəti cəlb edir (2, 206-213). Burada məqalənin çap olunduğu ili xatırlatmağımız təsadüfi deyil. Həmin dövrdə artıq II Dünya müharibəsi başlanmışdı. 1941-ci ilin iyununda faşist Almaniyası SSRİ üzərinə hücumu keçdi. Demək, bu məqalə müharibənin ilk aylarında (oktyabrda) yazılmışdır. Bu dövrdə M.İbrahimovun qəhrəmanlıq dastanlarına müraciət etməsi, bu mövzuda məqalə yazması, heç şübhəsiz ki, insanları, ilk növbədə Azərbaycandilli oxucuları müharibə ab-havasına səfərbər etmək, bunun üçün öz babalarının qəhrəmanlıq tarixindən güc almağa çağırmaq məqsədini güdürdü.

Ədib elə ilk abzasdan tarixə müraciət edir: “Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıqları, qanlı faciələr, əzablı döyüşlər, ehtiraslı mübarizələrlə dolu tarixi vardır. Bu tarix xalqın azadlıq və səadət, istiqlalıyyət və sərbəst dövlət yaratmaq uğrundakı mübarizəsindən doğmuşdur. Bu tarixin bir səhifəsi zülm və zorakılığın doğurduğu qanlı göz yaşları, yadelli fətlələrin axıtdığı günahsız qanlarla yazılmışsa, bir səhifəsi azadlıq və səadət müjdəsini verən xalq qəhrəmanlığının sönməz günəşilə işıqlanmışdır” (2, 216).

Göründüyü kimi, M.İbrahimov Azərbaycan xalqının tarixini azadlıq, səadət, müstəqillik və dövlətçilik uğrunda əsrlər boyu dönmədən, usanmadan, əyilmədən və əzmkarlıqla aparılmış mübarizə tarixi kimi təqdim edir. Müəllifə görə, Azərbaycan folkloru tək cə qəhrəmanlıq dastanlarının nümunəsində deyil, ümumiyyətlə, bütövlükdə mərdlik, qəhrəmanlıq, dözümlülük kimi keyfiyyətlərlə zəngindir: “Özündən qat-qat güclü olan amansız fətlələrin zülmü altına düşmüş xalq heç bir zaman gələcək ümidini, mübarizə və qələbəyə olan ümidini itirməmiş, özünü toplayaraq yenidən qanlı döyüşlərə başlamışdır. Pis gündə, ağır və fəlakətli dəqiqələrdə o, inilti və məyusluq və ümitsizliyə düşmənlə olmuşdur. Belə dəqiqələrdə o, bütün qəlbini ehtirasilə oğullarını mübarizəyə, döyüşə dözümlü olmağa çağırmış və demişdir:

Əziziyəm qəmdə gül,

Qəmdə danış, qəmdə gül,
Şadlıqda gülən könlüm,
Mərd igidsən qəmdə gül.” (2, 206)

Burada diqqəti xüsusi cəlb edən məqam ondan ibarətdir ki, M.İbrahimovun öz fikrini təsdiqləyən nümunə kimi verdiyi bu bayatıda, doğrudan da, Azərbaycan xalqı üçün səciyyəvi olan milli-mental keyfiyyətlər öz əksini tapmışdır. “İgid ağlamaz” əxlaq kodeksini Azərbaycan kişisinin milli xarakterinin ən ümdə və əlamətdar keyfiyyəti kimi tərənnüm edən xalqımız, həqiqətən də, ümitsiz məqamlarda özünü itirməyib, ayaq üstə dayanmağı milli insanımızın ali keyfiyyəti kimi folklorumuz vasitəsilə təbliğ və tərənnümetmişdir.

M.İbrahimovun sözü gedən məqaləsi başdan-başa milli ruhdadır. Əslində, mövzusu Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanları olan bir məqalənin milli ruhda olması, milli dəyərlərdən bəhs etməsi normal haldır. Lakin biz məqalənin milli ruhu dedikdə təkcə bunu nəzərdə tuturuq. Bu yazıda onun müəllifin milli əqidəsindən doğan özəl bir ruh vardır. Bu ruh M.İbrahimovun milli dəyərlər dünyası ilə bağlıdır və özünə münasibətdə müəyyən diqqət tələb edir.

Onun həyatı erkən gəncliyindən milli mücadilələrin içində keçmişdir. M.İbrahimov bütün varlığı ilə Azərbaycan xalqının milli azadlıq tarixinə bağlı şəxsdir. Bu cəhətdən qəhrəmanlıqlarla dolu Azərbaycan tarixi, bu tarixi özündə əks etdirən qəhrəmanlıq dastanları sanki onun ruhunun aynası idi. Müəllif Azərbaycanın qəhrəmanlıq tarixinə və bu tarixi bədii cəhətdən simvollaşdıran Koroğlu, Qaçaq Nəbi, Səttarxan və s. kimi obrazlara yalnız bədii obraz kimi deyil, milli düşüncənin, milli varlığın ayrılmaz, üzvi tərkib hissəsi kimi yanaşırdı. O yazır: “Torpaq və vətəni belə dərin məhəbbətlə sevən xalq Babək, Koroğlu, Qaçaq Nəbi, Səttarxan, Qatır Məmməd, Əzizbəyov kimi dastanlara düşən əfsanəvi qəhrəmanlar tərbiyə etmişdir. Azərbaycan xalqının zəngin və misilsiz dastanları da bu qəhrəmanlıq və vətənpərvərliyin tərənnümüdür” (2, 207).

Ədibin bu fikrində bir neçə məqam diqqəti cəlb edir. Əvvəla, burada Qatır Məmməd və Əzizbəyov sovet dönmənin “qəhrəmanlarıdır”. Qatır Məmməd Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə qarşı mübarizə aparmışdır. Əzizbəyov isə 26 Bakı komissarlarından biri idi. Bunların hər ikisi bu və ya digər şəkildə sovet dəyərləri uğrunda mübarizə aparmışdır və onların təbliği rəsmi ideologiyanın tərkib hissəsi idi. Təbii ki, hansı dövlətdə yaşadığını yaxşı bilən M.İbrahimov bu kəslərin kim olduğunu da yaxşı bilirdi, lakin milli dəyərlərin yaşadılması dövrün ideoloji şüarlarına qoşulmağı tələb edirdi.

Adları çəkilən qəhrəmanlardan Babək, Qaçaq Nəbi, Səttar xan real şəxsiyyətlər, Koroğlu epik qəhrəmandır. Lakin M.İbrahimov gerçək və bədii qəhrəmanları eyni bir sırada götürür, onları da dastan qəhrəmanları kimi təqdim edir. Məlumdur ki, Səttar xan haqqında xalq mahnıları, rəvayətlər var. Aşıqlar bu el qəhrəmanının şəninə nəğmələr qoşmuş, onu tərənnüm etmişlər. Eləcə də Qaçaq Nəbi haqqındakı çoxsaylı mahnı və rəvayətləri sonradan folklorşünas Əhliman

Axundov işləyərək dastan halına salmışdır. Lakin Azərbaycan folklor yaddaşında Babəklə bağlı folklor mətnləri, demək olar ki, yoxdur. M.H.Təhmasib yazır: “Bəzən elə düşünülür ki, Babək heç epikləşməmişdir. Belə düşünənlər xalq içərisində yaşayan elə bir əsər axtarırlar ki, boyu-boyuna, eni-eninə Babəkin əyninə biçilmiş olsun. Məsələyə belə münasibət, əlbəttə, doğru deyildir. Xalqda “Babək” adlı əsər yoxdur. Lakin Babək mühitin ona qarşı bütün amansızlığına baxmayaraq, az da olsa, epikləşmişdir. Doğrudur, bu epikləşmə ancaq başlamış

və məlum səbəblərə görə yarımçıq qalmışdır, lakin hər halda başlamışdır. Bunu onlarca misalla nümayiş etdirmək, sübuta çatdırmaq olar”(3, 135).

M.H.Təhmasib Babəkin epikləşmə prosesinin “məlum səbəblərə görə yarımçıq qalması” dedikdə islam dininin Babəkə olan münasibətini nəzərdə tuturdu. Doğrudan da, Azərbaycanda islam dini qəbul olunduqdan sonra bu dini gətirənlərlə uzun illər ərzində mübarizə etmiş Babəkin mübarizəsinin epikləşməsi mümkün deyildi.

Babək ilə Koroğlu arasında bir sıra paralellərə diqqət yetirən M.H.Təhmasib belə bir yekun qənaətə gəlir: “Koroğlu”nun dini təsirlərdən, mövhumat və xurafatdan çox uzaq olması, qadınların da kişilərlə bərabər, özü də örtüsüz həm vuruşmalarda, həm də kef məclislərində iştirak etmələri, şərabın haram sayılmaması, eposun heç bir qolunda bir dəfə də olsun din xadiminə təsadüf olunmaması, hətta dəlillərin evlənməsində, toyunda kəbinə, nikaha riayət edilməməsi və s. Baz həyatı ilə, Baz qayda-qanunları ilə çox yaxından səsleşməkdədir. Diqqət edilsə, hətta Koroğlunun atasının kor edilməsi də, Babəkin anasının kor edilməsini yada salır. Lakin yaxınlıqlar, bənzəyişlər bunlarla da məhdudlaşmır. Bizcə,Cəlalilər üsyanının zəminəsində yaranan, yəni tarixin bizə yaxın qatlarından qidalanaraq qol-budaq atan bu epos öz rişələrini çox dərinliklərə də ata bilmiş, bu xalqın Cəlalilər üsyanından daha əzəmətli olan qədim Babəkilər – Xürrəmilər hərəkatından da qidalanmış, eposun əsas sütunlarını, əsas rüknlərini, dayaqlarını təşkil edən dörd ünsür, yəni Koroğlu, Qırat, Çənlibel, Misri qılınc kimi adlar da Babəkiliyin, Xürrəmiliyin və onların əsaslandırdıqları qədim atəşpərəstliyin əqidələrindən, görüşlərindən şirə çəkmiş, ətə-qana dolmuşdur” (2, 139).

Qeyd edək ki, bəzi tədqiqatçılar “Kitabi-Dədə Qorqud” qəhrəmanlarını da Babəklə əlaqələndirməyə çalışmışlar. Akademik Tofiq Hacıyev bunu mümkün hesab edərək yazır: “Bəzi qorqudşünasların əsərdəki hadisələri Babək hərəkatı ilə müqayisə etmələrində də inandırıcılıq var. Ancaq bu da həqiqətdir ki, qəhrəmanlıq dastanı bir qayda olaraq, xalqın tarixində yadellilərlə mübarizə salnaməsinin bütün fəsillərinə uyğun gəlir, qəhrəmanlıq dastanı bu yadelliyə qarşı mübarizə nəticəsində yaranır, sonralar yadellilərlə mübarizə məqamında dirçəlir, fəallaşır, el arasında söylənir, ondan təbliğat kürsüsü kimi istifadə olunur... Bu mənada əlimizdəki Oğuznamələr həm Babək hərəkatı dövrü ilə, həm də ondan daha əvvəllərdə olmuş Sasanilərlə,hətta Makedoniyalı İsgəndərin döyüşləri ilə səsleşir;eyni zamanda H.Araslının dediyi kimi,IX-XII əsrlərdə baş vermiş xəzər,qıpçaq,səlcuq toqquşmalarına da uyğun gəlir, daha sonrakı monqol işğalları və teymurilər dövrü hadisələrinə də bənzəyir, hətta «Koroğlu» dastanı üçün markalanmış XVI-XVII əsrlərin Türkiyə ilə müharibə səhnələrini də yada salır. Və maraqlı budur ki, IX əsrdən sonrakı toqquşmaların hamısında Azərbaycan türkləri hər yerdə məhz türk dövlətlərinin orduları ilə qarşılaşdıqlarından oğuznaməmizdəki İç Oğuz (yerli Azərbaycan türkləri) və Daş Oğuz (başqa türk dövlətlərinin nümayəndələri) modeli hadisələrin tarixi mexanizminə müvafiq gəlir” (1, 10).

KAYNAKLAR

- 1.Hacıyev T. Dədə Qorqud: dilimiz və düşüncəmiz. Bakı: Elm, 1999, 216 s.
- 2.İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
- 3.Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı: Elm, 1972, 399 s.

**ANALYSIS OF THESES ON DISTANCE EDUCATION IN TURKISH EDUCATION
PREPARED BETWEEN 2020-2024****TÜRKÇE EĞİTİMİNDE 2020-2024 YILLARI ARASINDA HAZIRLANMIŞ OLAN
UZAKTAN EĞİTİMLE İLGİLİ TEZLERİN ANALİZİ****Emrullah BANAZ¹****¹Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ORCID: 0000-0002-5804-9339****Özet**

Uzaktan eğitim, bireylerin farklı nedenlerden kaynaklı yüz yüze alamadıkları ve aynı ortamda bulunamadıkları eğitim durumlarında, mekândan bağımsız olarak bireysel çalışmalarına imkân sunan bir öğretim şeklidir. Bu araştırmada, Türkçe eğitiminde 2020-2024 yılları arasında hazırlanmış olan uzakta eğitimle ilgili tezlerin analizini yapmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman inceleme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın verileri Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) üzerinden toplanarak excel programı üzerine aktarılmıştır. Elde edilen tezler yıl, tez türü, üniversite, danışman ünvanı, konu, yöntem gibi çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir. Verilerin analizinde betimsel istatistikler kullanılarak ifade edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre hazırlanan on dokuz tezin en fazla 2022 yılında hazırlandığı, Yıldız Teknik, Çanakkale Onsekiz Mart gibi köklü üniversitelerde daha fazla tezin hazırlandığı, Profesör ünvanlı olanların daha fazla teze danışmanlık yaptığı; Temel dil beceri, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, konularına yönelik tezlerin hazırlandığı ve yöntem olarak ise nitel çalışmaların daha fazla tercih edildiği şeklindeki sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkçe eğitimi, uzaktan eğitim, tez, analiz**Abstract**

Distance education is a form of education that allows individuals to work individually, regardless of location, in educational situations that they cannot receive face-to-face due to different reasons and cannot be in the same environment. In this study, it is aimed to analyze the theses on distance education prepared between 2020-2024 in Turkish education. For this purpose, document analysis technique, which is one of the qualitative research methods, was used in the study. The data of the study were collected through the Council of Higher Education (YÖK) and transferred to the excel program. The theses obtained were analyzed in terms of various variables such as year, thesis type, university, advisor title, subject, method. Descriptive statistics were used to analyze the data. According to the results of the research, nineteen theses were prepared in 2022, more theses were prepared in well-established universities such as Yıldız Technical University and Çanakkale Onsekiz Mart University, and those with the title of Professor advised more theses; It was concluded that theses were prepared on basic language skills, teaching Turkish as a foreign language, and qualitative studies were more preferred as a method.

Keywords: Turkish education, distance education, thesis, analysis

GİRİŞ

Hayat boyu devam eden bir süreç olan eğitim Türk Dil Kurumuna göre “Çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme; terbiye” (<https://sozluk.gov.tr/>) olarak tanımlanmaktadır.

Özellikle COVID-19 pandemisi ile beraber Millî Eğitim Bakanlığı yüz yüze eğitime bir alternatif olarak uzaktan eğitimi benimsemiştir. Güven vd. (2022)’den hareketle COVID-19 salgını, eğitim öğretim hayatımızda dijital teknolojilerin sunduğu fırsatlardan daha çok yararlanmayı gerekli kılmıştır. Hayatımızın birçok yerinde kendine yer bulan dijital teknolojiler, özellikle küresel salgın ile beraber artık hayatın vazgeçilmezi hâline gelmiştir.

İşman’a (2011) göre uzaktan eğitim, öğretici ile öğrenenin ayrı mekânlarda bulunduğu eğitim öğretim faaliyetlerinde e-posta hizmetlerini ve iletişim teknolojilerini kullanarak gerçekleştirilen etkinlikler olarak ifade edilmektedir. Akyürek’e (2020) göre ise uzaktan eğitim, bireylerin farklı nedenlerden kaynaklı yüz yüze alamadıkları ve aynı ortamda bulunamadıkları eğitim durumlarında, mekândan bağımsız olarak bireysel çalışmalarına imkân sunan bir öğretim şeklidir. Öğrenme sürecinin büyük kısmında öğrenen ve öğretene ayrı ortamlarda bulunmaktadır.

Alan yazın taraması yapıldığında konuyla ilgili çeşitli çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Örneğin Kaplan ve Gülden (2020) COVID-19 döneminde yapılan uzaktan eğitime yönelik öğretmen görüşlerini aldıkları araştırmalarında, özellikle ölçme ve değerlendirme sürecinde uzaktan eğitim ortamının sürecin başında, ortasında ve sonunda ölçme-değerlendirme yapmaya verileri bireysel ya da kitlesel olarak karşılaştırarak daha derin analizler yapmaya imkân sağlayıcı fırsatları daha etkin bir şekilde kullanılarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Duman (2020) salgın döneminde gerçekleştirilen uzaktan eğitim sürecini değerlendirdiği araştırmasında, uzaktan eğitim süresinde derslerin öğrenme-öğretme süreci, uzaktan eğitim sürecinde derslerin değerlendirme süreci, uzaktan eğitim sürecinin avantajları ve dezavantajları, uzaktan eğitim sürecinde öğretim elemanı ve öğretmen adayları iletişimi, uzaktan eğitim sürecine yönelik öneriler ortaya koymuştur. Canatar ve Balcı (2021) salgın döneminde uzaktan Türkçe öğretimine yönelik öğretmen görüşlerini aldıkları araştırmalarında, öğretmenlerin özellikle yazma becerisi noktasında zorluk yaşadıkları sonucuna ulaşmışlardır. Bulut ve Susar Kırmızı (2021) salgın sürecinde uzaktan eğitimde Türkçe derslerine ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşlerini inceledikleri araştırmalarında, uzaktan eğitimde kontrol zorluğu, hareketsizlik, eksik katılım, düşük motivasyon sorunları yaşandığı, öğrencilerin konuşmak istemedikleri ve yazma ürünü oluşturamadıkları, teknolojinin aksayan yönlerinin uzaktan eğitime zarar verdiği gibi sonuçlara ulaşmışlardır. Aykaç (2023) Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin uzaktan eğitim hakkındaki görüşlerini analiz ettiği araştırmasında, öğrencilerin daha önceden uzaktan eğitim hakkında fikir sahibi oldukları; internet ile ilgili problem yaşadıkları, yüz yüze eğitimi daha verimli buldukları gibi sonuçlara ulaşmıştır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik hazırlanmış tezleri analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

1. Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik hazırlanmış tezlerin yıl ve öğrenim kademelerine göre dağılımı nasıldır?

2. Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik hazırlanmış tezlerin üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
3. Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik hazırlanmış tezlerin danışman ünvanlarına göre dağılımı nasıldır?
4. Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik hazırlanmış tezlerin konularına göre dağılımı nasıldır?
5. Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik hazırlanmış tezlerin yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Ele alınan araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş ve veriler doküman analizi ile toplanmıştır. Doküman analizi, görsellerin, belgelerin ve formların içerik ve amaçlarının belirlenmesini sağlayan ve bu sonuçlara göre yorumlanmasını olanaklı kılan bir tekniktir (Tracy, 2020).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veriler Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi'nden (YÖK TEZ) doküman analizi ile toplanmış ve içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi, bir metin içerisinde yer alan söz varlığı unsurlarını belirlemek ve bu söz varlığı unsurlarını ifade etmek anlamına gelmektedir (Kızıltepe, 2017). Elde edilen bilgiler tezin yazıldığı yıl, öğrenim kademesi, üniversite, danışman ünvanı, konu ve yöntem değişkenlerine göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma sonucunda elde edilen veriler tablolar hâline getirilmiş ve bulgular bölümünde yorumlanmıştır.

40

Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğinin sağlanması amacıyla Miles ve Huberman'ın (1994) geliştirmiş olduğu görüş birliği ve görüş ayrılığı formülü kullanılmıştır. Üç alan uzmanının görüşleri çerçevesinde Miles ve Huberman'a (1994) göre yapılan hesaplama sonucunda sonucun %93 olduğu görülmüştür. Bu da %70'in üzerinde bir sonuç olduğu için araştırmanın güvenilir olduğu söylenebilir.

BULGULAR

Birinci Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgular

Araştırmanın "*Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik hazırlanmış tezlerin yıl ve öğrenim kademelerine göre dağılımı nasıldır?*" şeklindeki birinci sorusuna yönelik bulgulara Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1.

Uzaktan eğitime yönelik hazırlanan tezlerin yıl ve öğrenim kademelerine dağılımı

Tür/yıl	2020	2021	2022	2023	2024	Toplam
Yüksek Lisans	1	2	8	6	0	17
Doktora		1			1	2
Toplam	1	3	8	6	3	19

Tablo 1'den hareketle, Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik hazırlanmış lisansüstü çalışmalardan yüksek lisans tezlerinin daha fazla olduğu (f=17) ve en fazla 2019 (f=22) yılında çalışma hazırlandığı belirlenmiştir. Bununla beraber, konuyla ilgili iki (f=2) doktora tezinin hazırlandığı tespit edilmiştir.

İkinci Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgular

Araştırmanın “*Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik hazırlanmış tezlerin üniversitelere göre dağılımı nasıldır?*” şeklindeki ikinci sorusuna yönelik bulgulara Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2.

Uzaktan eğitime yönelik hazırlanmış tezlerin üniversitelere göre dağılımı

Üniversite	f	%	41
Bahçeşehir Üniversitesi	1	5	
Bursa Uludağ Üniversitesi	1	5	
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	2	11	
Dokuz Eylül Üniversitesi	1	5	
Fırat Üniversitesi	1	5	
Gaziantep Üniversitesi	1	5	
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	1	5	
Maltepe Üniversitesi	1	5	
Marmara Üniversitesi	1	5	
Mersin Üniversitesi	1	5	
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	1	5	
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	1	5	
Sakarya Üniversitesi	1	5	

Siirt Üniversitesi	1	5
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	1	5
Yıldız Teknik Üniversitesi	3	16
Toplam	19	100

Tablo 2’den hareketle, Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik on altı farklı üniversitede çalışma hazırlandığı, çalışmaların en fazla Yıldız Teknik (f=3) ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitelerinde (f=2) hazırlandığı tespit edilmiştir. Bununla beraber diğer üniversitelerde birer çalışmanın yapıldığı belirlenmiştir.

Üçüncü Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgular

Araştırmanın “*Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik hazırlanmış tezlerin danışman ünvanlarına göre dağılımı nasıldır?*” şeklindeki üçüncü sorusuna yönelik bulgulara Tablo 3’te yer verilmiştir.

Tablo 3.

Uzaktan eğitime yönelik hazırlanan tezlerin danışman ünvanlarına göre dağılımı

Ünvan	f	%
Prof. Dr.	8	42
Doç. Dr.	7	37
Dr. Öğr. Üyesi	4	21
Toplam	19	100

Tablo 3’ten hareketle, Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik en fazla Prof. Dr. ünvalıların (f=8) yaptığı görülmüştür. Bunu sırasıyla Doç. Dr. (f=7) ve Dr. Öğr. Üyesi (f=4) ünvanındakilerin takip ettiği görülmektedir.

Dördüncü Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgular

Araştırmanın “*Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik hazırlanmış tezlerin konularına göre dağılımı nasıldır?*” şeklindeki dördüncü sorusuna yönelik bulgulara Tablo 4’te yer verilmiştir.

Tablo 4.

Uzaktan eğitime yönelik hazırlanan tezlerin konularına göre dağılımı

Konu	f	%
Temel dil becerileri	8	42
YTÖ’de kullanımı	5	26
Tutum/görüş alma	4	2
Motivasyon	1	5

Sorunlar	1	5
Toplam	19	100

Tablo 4'ten hareketle, Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik hazırlanmış tezlerde en fazla temel dil becerileri (f=8) konusuna yönelik tezlerin hazırlandığı belirlenmiştir. Bunu yabancı dil olarak Türkçe (f=5), tutum/görüş alma (f=4), uzaktan eğitimde motivasyon (f=1) ve uzaktan eğitimde karşılaşılan sorunlar (f=1) konularının takip ettiği görülmektedir.

Beşinci Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgular

Araştırmanın “Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik hazırlanmış tezlerin yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?” şeklindeki beşinci sorusuna yönelik bulgulara Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5.

Uzaktan eğitime yönelik hazırlanan tezlerin yöntemlerine göre dağılımı

Yöntem	f	%
Nicel	6	32%
Nitel	12	63%
Karma	1	5%
Toplam	19	100

43

Tablo 5'ten hareketle, Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik en fazla nitel çalışmaların (f=12) yapıldığı görülmüştür. Bunu sırasıyla nicel (f=6) ve karma (f=1) çalışmalar takip etmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Türkçe eğitiminde uzaktan eğitimle ilgili hazırlanmış tezlerin incelenmesini amaçlayan araştırmanın bulgularından hareketle şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Araştırma sonuçlarına göre, Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik hazırlanmış lisansüstü çalışmalardan yüksek lisans tezlerinin daha fazla olduğu (f=17) ve en fazla 2022 (f=8) yılında çalışma hazırlandığı belirlenmiştir. Benzer şekilde Büyükkız (2014) Türkçe öğretimi üzerine yapılan lisansüstü çalışmaların analizini değerlendirdikleri çalışmalarında, yüksek lisans tezlerinin daha fazla incelendiğini ifade etmişlerdir.

Araştırma sonuçlarına göre, Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik on altı farklı üniversitede çalışma hazırlandığı, çalışmaların en fazla Yıldız Teknik (f=3) ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitelerinde (f=2) hazırlandığı tespit edilmiştir. Yıldız Teknik, Çanakkale Onsekiz Mart gibi üniversitelerde tezlerin daha sık hazırlanmış olmasının nedeni, bu üniversitelerin köklü bir geçmişe sahip olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre, Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik en fazla Prof. Dr. ünvalıların (f=8) yaptığı görülmüştür. Bunu sırasıyla Doç. Dr. (f=7) ve Dr. Öğr. Üyesi (f=4) ünvanındakilerin takip ettiği görülmektedir. Benzer şekilde Ayrancı (2019) araştırmasında, en

fazla Prof. Dr. unvanına sahip olan öğretim üyelerinin danışmanlık yaptıkları sonucuna ulaşmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre, Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik hazırlanmış tezlerde en fazla temel dil becerileri (f=8) konusuna yönelik tezlerin hazırlandığı belirlenmiştir. Bunu yabancı dil olarak Türkçe (f=5), tutum/görüş alma (f=4), uzaktan eğitimde motivasyon (f=1) ve uzaktan eğitimde karşılaşılan sorunlar (f=1) konularının takip ettiği görülmektedir. Buna ek olarak Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik en fazla nitel çalışmaların (f=12) yapıldığı görülmüştür. Bunu sırasıyla nicel (f=6) ve karma (f=1) çalışmalar takip etmektedir.

Sonuç olarak, Türkçe eğitiminde uzaktan eğitime yönelik hazırlanan on dokuz tezin en fazla 2022 yılında hazırlandığı; Yıldız Teknik, Çanakkale Onsekiz Mart gibi köklü üniversitelerde daha fazla tezin hazırlandığı, Profesör ünvanlı olanların daha fazla teze danışmanlık yaptığı; temel dil becerileri yabancı dil olarak Türkçe öğretimi konularına yönelik tezlerin hazırlandığı ve yöntem olarak ise en fazla nitel yöntemli araştırmaların tercih edildiği şeklindeki sonuçlara ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Akyürek, M. İ. (2020). Uzaktan eğitim: Bir alan yazın taraması. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-9.

Aykaç, N. (2023). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin deprem sonrasındaki uzaktan eğitim hakkındaki görüşlerinin analizi. *Kapadokya Eğitim Dergisi*, 4(2), 85-99.

Ayrancı, B. (2019). Türkiye’de yabancılara Türkçe öğretiminde kültür aktarımı alanında yapılan lisansüstü tezlerin analizi ve değerlendirilmesi. *Söylem Filoloji Dergisi*, 4(6). 446-454.

Bulut, S. ve Susar Kırmızı, F. (2021). Covid-19 salgını sürecinde uzaktan eğitimde Türkçe dersine ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşleri. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi (AUAd)*, 7(4), 1-30. <https://doi.org/10.51948/auad.960960>

Büyükkiz, K., K. (2014). Yabancılara Türkçe öğretimi alanında hazırlanan lisansüstü tezler üzerine bir inceleme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(25), 203-2013.

Güven, A. Z., Özbilen, U. ve Karaca, Y., M. (2022). Türkçenin yabancı dil olarak uzaktan öğretim sürecinde karşılaşılan sorunlar. *International Journal of Languages' Education and Teaching (IJLET)*, 10(1). 1-14. DOI : 10.29228/ijlet.57362.

Duman, S. N. (2020). Salgın döneminde gerçekleştirilen uzaktan eğitim sürecinin değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 95-112. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.768887>

İşman, A. (2011). *Uzaktan Eğitim*. Ankara : Pegem Akademi Yayıncılık

Kaplan, K. & Gülден, B. (2021). Öğretmen görüşlerine göre salgın (COVID-19) dönemi uzaktan eğitim ortamında Türkçe eğitimi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 233-258. DOI: 10.29000/rumelide.995291.

Kolcu, S., & Balcı, A. (2021). Salgın Döneminde Uzaktan Türkçe Öğretimi: Öğretmen Görüşleri Kapsamında Bir Değerlendirme. *Uluslararası Karamanoğlu Mehmetbey Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(Özel sayı 1), 55-65. <https://doi.org/10.47770/ukmead.985496>

Miles, M.B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis*. Thousand oaks. CA: Sage

Türk Dil Kurumu (TDK). <https://sozluk.gov.tr/>

INVESTIGATION OF THE ACUTE EFFECTS OF DIFFERENT SWIMMING STYLES ON HYDRATION AND BODY COMPOSITION IN CHILDREN**ÇOCUKLARDA FARKLI YÜZME STİLLERİNİN HİDRASYON VE VÜCUT KOMPOZİSYONU ÜZERİNDEKİ AKUT ETKİLERİNİN İNCELENMESİ****YALÇIN AYDIN¹****¹Dr. Öğr. Üyesi Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Egzersiz ve Spor Bilimleri, ORCID: 0000-0003-0439-8899****Özet**

Amaç: Bu araştırmanın amacı, çocuklarda serbest ve karışık kısa mesafe yüzme müsabakası sonrasında belirlenen hidrasyon ve vücut kompozisyonu parametreleri üzerindeki etkilerin incelenmesidir.

Metot: Araştırmaya il müsabakaları için katılan 7 yüzücü (yaş= 13 yıl, uzunluk=159±5,41 cm, ağırlık=46,68±6,83 kg) dâhil edildi. Katılımcılar 200 metre serbest ve karışık olmak üzere iki farklı günde yarış yaptılar. Her bir yarış öncesinde ve sonrasında Tanita TBF-401A marka cihazla vücut kompozisyonu parametreleri belirlendi.

Bulgular: Araştırmada yüzücülerin yağ yüzdeleri, yağ kütleleri, yağsız vücut kütleleri, kas kütleleri, toplam vücut sıvısı ve vücut kütle indeksleri arasındaki farkların analizinde bağımlı gruplarda t testi yapıldı. Elde edilen bulgularda serbest ve karışık stil yüzme sonrasında ölçülen vücut kompozisyonu parametrelerinde akut bir değişim görülmediği tespit edildi (p>0.05). Toplam vücut sıvısı yüzdesinde de her iki stil açısından anlamlı farklılığa rastlanmadı (p>0.05).

Sonuç: Bulgular incelendiğinde kısa mesafe yüzme müsabakaları sonrasında vücut kompozisyonunun akut bir değişime maruz kalmadığı belirlendi. Dehidrate durumda beklenen yağsız vücut kütlelerinin azalmaması ve toplam vücut sıvısı yüzdesinde de anlamlı farklılık görülmemesi kısa mesafede dehidrasyonun meydana gelmediğini düşündürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yüzme, hidrasyon, vücut kompozisyonu

Abstract

Purpose: The aim of this study is to examine the effects of short-distance freestyle and medley swimming competitions on hydration and body composition parameters in children.

Methods: Seven swimmers (age = 13 years, height = 159 ± 5.41 cm, weight = 46.68 ± 6.83 kg) who participated in provincial competitions were included in the study. The participants competed in two different races on different days: a 200-meter freestyle and a 200-meter medley. Body composition parameters were determined using a Tanita TBF-401A device before and after each race.

Results: In the study, a paired t-test was conducted to analyze differences in body composition parameters, including body fat percentage, fat mass, lean body mass, muscle mass, total body water, and body mass index of the swimmers. The findings indicated that there were no acute changes in the body composition parameters measured after freestyle and medley swimming

($p>0.05$). Similarly, no significant differences were found in total body water percentage for both styles ($p>0.05$).

Conclusion: The results suggest that short-distance swimming competitions do not lead to acute changes in body composition. The absence of a reduction in lean body mass and the lack of significant changes in total body water percentage suggest that dehydration does not occur in short-distance events.

Keywords: Swimming, hydration, body composition

1. GİRİŞ

Su, hücrel metabolizmanın çalışması, yaşamsal faaliyetlerin gerçekleşmesi ve sürdürülmesi amacıyla hayati önem taşımaktadır (Akyüz B, 2021). Organizma içerisindeki yaşamsal faaliyetlerin sıvı ortamda gerçekleştirilmesi ve hücrel metabolizmanın çalışmasına yardımcı olması sebebiyle canlı yaşamının sürdürülebilmesi açısından su hayati bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, besin öğeleri, hormon ve enzimleri hücrelere taşımının yanı sıra atık maddelerin hücre dışına atılmasında, vücudun termoregülasyon sistemi vasıtasıyla vücut ısısının düzenlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Vücut suyunun %10'unun kaybedilmesi yaşamın tehlikeye girmesine, %20'sinin kaybedilmesi yaşamın ölümlü sonuçlanmasına yol açabilmektedir. Vücut kütlelerinin ortalama %60'ının sıvıdan oluştuğu, kadın, erkek ve çocukta farklı olmakla birlikte bu oranın %45-75 arasında değiştiği görülmektedir. Oranlara bakıldığında çocuklarda %75, kadınlarda %53, erkeklerde ise %50-55 oranında su ihtiva ettiği görülmektedir. Bu durumun sebebi, yağsız kütlelerin %70-80'inin, adipoz dokunun ise %10'unun sudan oluşmasıdır. Dolayısıyla bireylerin vücut kompozisyonlarındaki farklılıklar vücut sıvılarının dağılımı açısından da farklılık yaratmaktadır (Fox ve ark.,2012). Vücut kompozisyonu atletik performansa etki eden etmenlerden bir tanesidir. Aynı şekilde sıvı ihtiyacı kişiye ve vücut kompozisyon durumuna göre değişiklik göstermektedir. Genetik olarak kişinin terleme yatkınlığı, vücut ebadı, beslenme ve su içme alışkanlığı, yaşı ve cinsiyeti kişinin sıvı ihtiyacını etkilemektedir.

Organizmanın yaşamını sürdürebilmesi için hayati öneme sahip olan su aynı zamanda performansı da doğrudan etkileyen bir etkidir. Egzersizle birlikte metabolik faaliyetlerdeki artış özellikle yoğun şiddetli egzersizlerde vücut iç ısısında (çekirdek ısı) 2-3 derecelik artışa sebep olur (Evans ve ark., 2019- Maughan ve Shirreffs, 2010). Bireyin günlük olarak aldığı ve kaybettiği su miktarı arasındaki fark günlük su dengesini oluşturmaktadır. Bu dengenin korunması durumu hidrasyon olarak tanımlanırken, vücutta alınan ve atılan sıvı arasındaki dengenin bozulması ise dehidrasyon olarak ifade edilmektedir. Kişi vücut ağırlığının %2 oranında sıvı kaybetmesi halinde dehidrasyon gerçekleşir. Bu durumda su ve sodyum kaybı, plazma volümünde azalma ve osmolitede artış meydana gelir (Casa ve ark., 2019). Dehidrasyon müsabakalarda ve antrenmanlarda sıklıkla görülen bir durumdur. Sıvı kaybı ile birlikte kan yoğunluğunda bir artış oluşmakta, kanın akışkanlığı azalmaktadır. Sıvı kaybı ile meydana gelen etkiler kalbin normalden daha fazla çalışmasına, soluk alıp vermenin güçleşmesine yol açmakta, yorulma ve çalışma süresi kısaltılmakta, refleksler yavaşlamaktadır (Ertaş, 2010).

Yüzme sporu, su içerisinde yapılan ve fiziksel gelişimi mükemmel şekilde destekleyen özellikle gelişim dönemindeki çocukların mutlaka yapması gereken, hatta birçok ülkede öğrenilmesi zorunlu tutulan bir spor branşıdır. Yerçekimi kuvvetinin daha az hissedilmesi nedeniyle, eklemlere baskı yapmadan rahat bir şekilde hareketlerin yapıyor olması yüzme sporunu, tüm

yaş gruplarının tercih ettiği popüler bir spor dalı haline getirmiştir. Ayrıca üst düzey aerobik ve anaerobik dayanıklılık, kuvvet, esneklik, sürat, çabukluk, ritim, koordinasyon gibi sportif performans ve teknik beceri gibi birçok faktörü içinde bulunduran bir spor branşıdır. Diğer spor branşlarına kıyasla daha yüksek enerji tüketimi gerektirmesiyle öne çıkan bir spordur (McDermott ve ark., 2009). Vücuttaki sıvılar ve mineraller egzersiz esnasında, özellikle de egzersiz süresinin ve şiddetinin artmasıyla, ortaya çıkan yüksek enerji gereksinimi ve terleme miktarı durumunda hücrede belirli roller üstlenirler. Bu nedenle, sıvı-mineral dengesinin tekrar sağlanması sportif performans için önemli bir rol oynar. Toplamda dört ayrı yüzme tekniği vardır. Öğretim sıralamasına göre serbest yüzme tekniği, sırtüstü yüzme tekniği, kurbağalama yüzme tekniği ve kelebek yüzme tekniği şeklinde sıralanır.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde, yüzme branşında farklı stillerin sıvı dengesizliği ve vücut kompozisyonundaki akut etkilerinin inceleyen araştırmalar sınırlı sayıdadır. Bu bağlamda araştırmamızın amacı yüzücülerde antrenmanının sıvı dengesi ve vücut kompozisyonu parametreleri üzerine etkisinin incelenmesidir. Uygulanan yöntemlere bakıldığında, araştırmamızın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.YÖNTEM

2.1. Katılımcılar

Bu çalışmaya yaşları 13.00 (yıl), boy uzunluğu $159 \pm 5,41$ cm, ağırlık $46,68 \pm 6,83$ kg olan antrenmanlı 7 lisanlı yüzme sporcusu gönüllü olarak katılmıştır. Ölçümler Malatya Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü Olimpik Kapalı Yüzme Havuzunda yapılmıştır.

2.2. Vücut Kompozisyonu

Boy Uzunluğu: Katılımcıların boy uzunluk ölçümleri, hassaslık derecesi 0,01 m olan stadiometre (Seca-Almanya) ile ölçülmüştür. Ölçümler, anatomik duruşta ayak topukları birleşik, nefesini tutarak, baş frontal düzlemde, baş üstü tablası verteks noktasına değecek şekilde pozisyon alındıktan sonra yapılmıştır, ölçüm 'cm' olarak alınmış ve kayıt edilmiştir.

Vücut Ağırlıkları: Katılımcıların vücut ağırlık ölçümleri, mayolu ve ayaklar çıplak şekilde her müsabaka öncesi ve sonrası dijital baskül ile (Tanita TBF-401A) 'kg' olarak alınmış ve kaydedilmiştir.

Vücut Kitle İndeksleri, Vücut Yağ Oranları, Kas Kütleleri, Vücut Sıvı Yüzdeleri Ölçümü: Katılımcıların diğer antropometrik ölçümleri, mayolu ve ayaklar çıplak şekilde her müsabaka öncesi ve sonrası dijital baskül ile (Tanita TBF-401A) 'alınmış ve kaydedilmiştir.

2.3. Performans Ölçümleri

200 m serbest ve 200 m karışık yüzme dereceleri Casio marka kronometre ile alınmıştır. Her iki ölçüm günü için de havuz ortamı $26-28\text{ C}^\circ$ sıcaklık ve % 52 nem olarak sabitlenmiştir. Yüzme performansı ön/son ölçümleri sporcuların suda ısınması sonrasında alınmıştır. Ölçümler farklı iki günde ve aynı saatlerde alınmıştır.

2.4. Hidrasyon Durumunun Saptanması

Geçen 20 yıllık süre içerisinde vücudun hidrasyon düzeyinin doğru değerlendirilmesi için laboratuvar ve saha tekniklerinden oluşan birçok yöntem geliştirilmiştir (Kavouras, 2002). Vücut ağırlığındaki değişimlerin, idrar ve kan parametreleriyle beraber izlenmesi (Kavouras, 2002- Armstrong ve ark., 1998) yanında tükürük osmolalitesinin ölçülmeside (Armstrong, 2007-Walsh ve ark., 2004) kullanılan yöntemler arasında sayılmaktadır (Kavouras, 2002).

Hidrasyon düzeyinin belirlenmesinde kullanılan altın bir standart olmamasına karşın, vücut ağırlığındaki değişimleri ve idrar osmolalitesi, idrar özgül ağırlığı (urine specific gravity - USG), konduktivitesi (iletkenliği) ve rengi gibi idrar değişkenleri en sık kullanılan yöntemler arasında görülmektedir. Toplam vücut suyundaki %3'lük sıvı hacim değişikliklerini gözlemleyebilmek için (bir başka ifadeyle ortalama bir birey için %2'lik vücut ağırlığı değişimini belirleyebilmek için) ölçümün hassas ve doğru olması gerekir. Ayrıca, kullanılan yöntemin zaman, maliyet ve teknik uzmanlık anlamında da uygulanabilir olması önemlidir (Sawka, ve ark., 2007). Vücut hidrasyon düzeyinin belirlenmesi amacıyla kullanılan başlıca yöntemler aşağıda sırasıyla açıklanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Hidrasyon Statüsünün Göstergeleri (Sharp, 2006)

Ölçüm	Uygulanabilirlik	Geçerlilik	Dehidrasyon
Toplam Vücut Suyu	Düşük	Akut ve Kronik	< 2%
Plasma Osmalalitesi	Orta Düzey	Kronik	< 700 mOsmol
İdrar Spesifik Gravite (USG)	Yüksek	Kronik	< 1.020 g/ml
İdrar Osmalalitesi	Yüksek	Akut ve Kronik	< 700 moSmol
İdrar Rengi	Yüksek	Akut ve Kronik	< 3
Vücut Ağırlığı	Yüksek	Akut ve Kronik	< 1 %

2.5. İstatiksel Analiz

48

Çalışmada ölçülen ve tespit edilen bulguların analizi Statistical Package for Social Sciences (SPSS) programı (versiyon 27; IBM Corporation, Armonk, NY, ABD) kullanılarak yapıldı. Tüm veriler %95 güven aralığında ortalama ve standart sapma olarak sunuldu. Araştırmada yüzücülerin yağ yüzdeleri, yağ kütleleri, yağsız vücut kütleleri, kas kütleleri, toplam vücut sıvısı ve vücut kütle indeksleri arasındaki farkların analizinde bağımlı gruplarda t testi yapıldı. Elde edilen bulgularda serbest ve karışık stil yüzme sonrasında ölçülen vücut kompozisyonu parametrelerinde akut bir değişim görülmediği tespit edildi ($p>0.05$). Toplam vücut sıvısı yüzdesinde de her iki stil açısından anlamlı farklılığa rastlanmadı ($p>0.05$).

3.BULGULAR

Tablo 2. Eşleştirilmiş örnek istatistikleri (Karışık stil)

		Mean	N	Std. Deviation	Std.Error Men
Pair 1	FAT % 1	16,6571	7	6,88546	2,60246
	FAT % 2	16,8286	7	7,03413	2,65865
Pair 2	FATmass 1	8,0571	7	4,33238	1,63749
	FATmass 2	8,1429	7	4,44592	1,68040
Pair 3	FFM 1	38,6286	7	4,09215	1,54669

	FFM 2	38,5571	7	4,09994	1,54963
Pair 4	MUSSEmass 1	36,6286	7	3,88918	1,46997
	MUSSEmass 2	36,5714	7	3,87845	1,46592
Pair 5	TBW	60,9857	7	5,00314	1,89101
	TBW2	60,8571	7	5,16845	1,95349
Pair 6	BMI 1	18,4286	7	2,12737	,80407
	BMI 2	18,4429	7	2,15628	,81500

FAT% (Yağ yüzde oranı), **FATmass** (Yağ kütle oranı), **FFM** (Yağsız vücut kütlesi), **MUSSEmass** (Kas kütlesi), **TBW** (Toplam vücut su oranı), **BMI** (Vücut Kitle indeksi)

Tablo 3. Eşleştirilmiş örnek istatistikleri (Serbest stil)

		Mean	N	Std. Deviation	Std.Error Men
Pair 1	FAT % 1	16,4000	7	7,36931	2,78534
	FAT % 2	16,5000	7	7,48131	2,82767
Pair 2	FATmass 1	7,9286	7	4,50138	1,70136
	FATmass 2	7,9857	7	4,57108	1,72771
Pair 3	FFM 1	38,8714	7	4,24606	1,60486
	FFM 2	38,7571	7	4,25631	1,60873
Pair 4	MUSSEmass 1	36,7714	7	3,90073	1,47434
	MUSSEmass 2	36,7714	7	4,03225	1,52405
Pair 5	TBW	61,2000	7	5,42494	2,05044
	TBW2	61,0857	7	5,47888	2,07082
Pair 6	BMI 1	18,4286	7	2,04427	,77266
	BMI 2	18,4143	7	2,13419	,80665

FAT% (Yağ yüzde oranı), **FATmass** (Yağ kütle oranı), **FFM** (Yağsız vücut kütlesi), **MUSSEmass** (Kas kütlesi), **TBW** (Toplam vücut su oranı), **BMI** (Vücut Kitle indeksi)

Tablo 4. Her iki stil arasındaki farklılıklar

		95% Confidence Interval of the Difference								
Öntest/Sontest		Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	Lower	Upper	t	df	sig. (2-tailed)	
Pair 1	FAT%	KARISIK STIL	- ,17143	,22147	,08371	-,37625	,03339	-2,048	6	,086
Pair 2	FATmass		- ,08571	,14639	,05533	-,22110	,04967	-1,549	6	,172
Pair 3	FFM		,07143	,11127	,04206	-,03148	,17434	1,698	6	,140
Pair 4	Musslemass		,05714	,11339	,04286	-,04772	,16201	1,333	6	,231
Pair 5	TBW		,12857	,21381	,08081	-,06917	,32631	1,591	6	,163
Pair 6	BMI		- ,01429	,08997	,03401	-,09750	,06893	-,420	6	,689
Pair 7	FAT%	SERBEST STIL	- ,10000	,50332	,19024	-,56550	,36550	-,526	6	,618
Pair 8	FATmass		- ,05714	,25071	,09476	-,28901	,17473	-,603	6	,569
Pair 9	FFM		,11429	,21931	,08289	-,08854	,31711	1,379	6	,217
Pair 10	Musslemass		,00000	,47258	,17862	-,43707	,43707	,000	6	1,000
Pair 11	TBW		,11429	,42201	,15951	-,27601	,50458	,716	6	,501
Pair 12	BMI		,01429	,17728	,06701	-,14967	,17824	,213	6	,838

FAT% (Yağ yüzde oranı), FATmass (Yağ kütle oranı), FFM (Yağsız vücut kütlesi), MUSSLEmass (Kas kütlesi), TBW (Toplam vücut su oranı), BMI (Vücut Kitle indeksi)

Araştırmada yüzücülerin yağ yüzdeleri, yağ kütleleri, yağsız vücut kütleleri, kas kütleleri, toplam vücut sıvısı ve vücut kütle indeksleri arasındaki farkların analizinde bağımlı gruplarda t testi yapıldı. Elde edilen bulgularda serbest ve karışık stil yüzme sonrasında ölçülen vücut kompozisyonu parametrelerinde akut bir değişim görülmediği tespit edildi ($p>0.05$). Toplam vücut sıvısı yüzdesinde de her iki stil açısından anlamlı farklılığa rastlanmadı ($p>0.05$).

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışmanın amacı yüzme branşında farklı stillerin sıvı dengesizliği ve vücut kompozisyonundaki akut etkileri incelemektir. Sıvı dengesi birçok branşta olduğu gibi yüzme branşında da performansı etkilemektedir. Araştırmamızda müsabaka öncesi ve sonrası yapılan ölçümler sonucu iki stilde de istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Smith ve

ark. (2000), boksörler üzerinde yaptıkları çalışmada sıvı kaybının anaerobik güce etkisinin olmadığını, dahası bu durumun sporcular arasında değişkenlik gösterdiğini belirtmişlerdir.

Sonuç olarak, sporcular için sıvı alımı önemsenmeyecek bir gerçek olduğu yadsınamaz derce önemini her geçen gün artırmaktadır. Yapmış olduğumuz çalışma sonucunda bulgularla yola çıkarsak kısa mesafe yüzme müsabakaları sonucunda vücut kompozisyonunda akut bir etkiye maruz kalmadığı saptanmıştır. Dehidrate durumda beklenen yağsız vücut kütlelerinin azalmaması ve toplam vücut sıvısı yüzdesinde de anlamlı farklılık görülmemesi kısa mesafede dehidrasyonun meydana gelmediğini ve sıvı kaybının anaerobik güce etkisinin olmadığını düşündürmektedir.

5. KAYNAKLAR

Akyüz B (2021). “Antrenman müsabaka ve toparlanmada hidrasyon”. Fenerbahçe Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 1(1):14-22.

Armstrong, L.E, Soto, J.A, Hacker, F.T J.R, Casa, D.J, Kavouras, S.A, Maresh, C.M. (1998) “Urinary Indices During Dehydration, Exercise, And Rehydration”, Int J Sport Nutr, Dec;8(4):345–55.

Armstrong, L.E. (2007). “Assessing Hydration Status: The Elusive Gold Standard”, J Am Coll Nutr., Vol. 26, No. 5, 575s–584s.

Casa, D. J., Cheuvront, S. N., Galloway, S. D., & Shirreffs, S. M. (2019). Fluid needs for training, competition, and recovery in track-and-field athletes. International journal of sport nutrition and exercise metabolism, 29(2), 175-180.

Ertaş, B. (2010). Yüzmenin Neden Olduğu Vücut Sıvı Dengesindeki Değişimlerin Yüzme Performansına Etkileri, Gazi Üniversitesi, Sağlık Enstitüsü, Ankara s;1-3.

Evans, G. H., Maughan, R. J., & Shirreffs, S. M. (2019). Effects of an Active Lifestyle on Water Balance and Water Requirements. Lifestyle Medicine, 135.

Fox, E.L., Bowers, R.W., Foss, M.L. (2012). Beden Eğitimi ve Sporun Fizyolojik Temelleri. Cerit M (Çeviri), Spor Yayınevi, 241-266.

Kavouras, S.A. (2002) “Assessing Hydration Status”, Curr Opin Clin Nutr Metab Care, Sep;5(5):519–24.

Maughan, R. J., & Shirreffs, S. M. (2010). Dehydration and rehydration in competitive sport. Scandinavian journal of medicine & science in sports, 20, 40-47.

McDermott, B.P, Casa, D.J, Yeargin, S.W, Ganio, M.S, Lopez, R.M. and Mooradian, E.A. (2009). “Hydration Status, Sweat Rates, and Rehydration Education of Youth Football Campers”. Journal of Sport Rehabilitation, 18 (4), 535-552.

Sawka, M.N, Burke, L.M, Eichner, E.R, Maughan, R .J, Montain, S. J, Stachenfeld, N .S. “Exercise and fluid replacement. (2007). ”American College of Sports Medicine, Med Sci Sports Exerc, Volume 39 - Issue 2 - pp 377-390.

Walsh, N.P, Laing, S.J, Oliver, S.J, Montague, J.C, Walters, R, Bilzon, J.L.(2004). “Saliva Parameters As Potential Indices Of Hydration Status During Acute Dehydration”, Med Sci Sports Exerc. Sep;36(9):1535-42.

**THE EFFECTS OF PLANT-BASED NUTRITION ON METABOLIC SYNDROME
AND ITS COMPONENTS****BİTKİSEL KAYNAKLI BESLENMENİN METABOLİK SENDROM VE
BİLEŞENLERİ ÜZERİNE ETKİLERİ****Kübra Betül KIRBIYIK¹, Sedat ARSLAN²****¹Dietitian, Bandırma Onyedi Eylül University, Institute of Health Sciences, Department
of Nutrition and Dietetics,0009-0004-1671-5817****²Associate Professor, Bandırma Onyedi Eylül University, Faculty of Health Sciences,
Department of Nutrition and Dietetics, Nutrition and Dietetics, 0000-0002-3356-7332****Özet**

Metabolik sendrom (MetS), abdominal obezite, insülin direnci, bozulmuş glukoz metabolizması, hipertansiyon ve dislipidemi ile karakterize edilen yaygın bir patolojik durumdur. Tip 2 diyabet, kardiyovasküler hastalıklar ve bazı kanser türleri gibi sağlık sorunlarının riskini artıran MetS, dünya genelinde nüfusun önemli bir bölümünü etkilemektedir. Obezite ve tip 2 diyabetin artışı ile paralel olarak MetS insidansı da yükselmekte olup, bu duruma özellikle yaşlı bireylerde daha sık rastlanmaktadır. MetS'in tanımı çeşitli ulusal ve uluslararası kuruluşları arasında farklılık göstermesine rağmen genellikle benzerdir. Temel kriterler arasında insülin direnci, abdominal obezite, hipertansiyon ve dislipidemi yer almaktadır. Genetik yatkınlık, yaşam tarzı seçimleri ve sosyoekonomik faktörler MetS gelişiminde önemli rol oynar ve bireyin yaşamı boyunca farklı zamanlarda bu risk faktörlerinin şiddetlenmesine neden olabilir. MetS'in patofizyolojisi, insülin direnci, kronik inflamasyon ve hormonal dengesizlikler gibi karmaşık biyolojik süreçler etrafında şekillenmekte olup, bu sendromun tedavisi genellikle yaşam tarzı değişikliklerini ve metabolik risk faktörlerinin yönetimini hedeflemektedir. Beslenme, bu bağlamda en önemli faktörlerden biridir. Son yıllarda araştırmalarda sıkça yer verilen bitkisel kaynaklı beslenmenin, (Akdeniz diyeti ve DASH diyetleri, vejetaryen diyet vb.), MetS bileşenleri üzerinde olumlu etkilerinin olabileceğini gösteren çalışmalar mevcuttur. Bitkisel kaynaklı beslenme, meyve ve sebzeler, kepekli tahıllar, baklagiller, kabuklu yemişler ve tohumlar gibi bitkisel ürünleri vurgulayan ve hayvansal kaynaklı ürünleri sınırlayan geniş bir beslenme düzenini kapsamaktadır. Bitkisel beslenmenin insülin duyarlılığını artırma, dislipidemi üzerinde iyileşme sağlama ve abdominal obeziteyi azaltma gibi MetS üzerindeki çeşitli etkileri gözlemlenmiştir. Bitkisel kaynaklı beslenmenin, metabolik sendromun önlenmesi ve tedavisinde etkili bir strateji olabileceği düşünülmektedir. Bu çalışma, bitkisel kaynaklı beslenmenin metabolik sendrom üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Bitkisel kaynaklı beslenme, metabolik sendrom, insülin direnci**Abstract**

Metabolic syndrome (MetS) is a common pathological condition characterized by abdominal obesity, insulin resistance, impaired glucose metabolism, hypertension and dyslipidemia. MetS affects a significant proportion of the population worldwide, increasing the risk of health

problems such as type 2 diabetes, cardiovascular disease and some types of cancer. In parallel with the increase in obesity and type 2 diabetes, the incidence of MetS is also increasing, and this condition is more common in older individuals. Although the definition of MetS varies among various national and international organizations, it is generally similar. The main criteria include insulin resistance, abdominal obesity, hypertension and dyslipidemia. Genetic predisposition, lifestyle choices and socioeconomic factors play an important role in the development of MetS and can lead to exacerbation of these risk factors at different times throughout an individual's life. The pathophysiology of MetS revolves around complex biological processes such as insulin resistance, chronic inflammation and hormonal imbalances, and the treatment of this syndrome usually targets lifestyle changes and management of metabolic risk factors. Nutrition is one of the most important factors in this context. There are studies showing that plant-based diets (PBD), which have been frequently included in research in recent years (Mediterranean diet and DASH diets, vegetarian diet, etc.), may have positive effects on MetS components. A plant-based diet encompasses a broad dietary pattern that emphasizes plant products such as fruits and vegetables, whole grains, legumes, nuts and seeds and limits animal-derived products. Several effects of plant-based diets on MetS have been observed, such as improving insulin sensitivity, improving dyslipidemia and reducing abdominal obesity. It is thought that plant-based dietary patterns may be an effective strategy for the prevention and treatment of metabolic syndrome and an important tool for chronic diseases associated with MetS. This study aims to examine the effects of plant-based nutrition on metabolic syndrome.

Keywords: Plant-based nutrition, metabolic syndrome, insulin resistance

1. GİRİŞ

Metabolik sendrom (MetS), obezite, hipertansiyon, dislipidemi ve insülin direnci gibi risk faktörlerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan, kardiyovasküler hastalıklar, tip 2 diyabet ve kanser gibi kronik hastalıkların gelişme riskini artıran küresel bir sağlık sorunudur. Türkiye Endokrinoloji ve Metabolizma Derneği, MetS tanısını diyabet veya insülin direnci ile hipertansiyon, dislipidemi ve abdominal obezite gibi en az iki faktörün bir arada bulunmasıyla tanımlamaktadır (Arslan et al., 2009). Batı tarzı beslenme alışkanlıklarının yaygınlaşması, rafine şekerler, doymuş yağlar ve işlenmiş gıdaların aşırı tüketimi, MetS ve ilişkili hastalıkların yaygınlığını artırmaktadır (Thomas et al., 2023). Son yıllarda yapılan araştırmalar, bitkisel kaynaklı beslenmenin MetS bileşenleri üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koymuştur. Meyve, sebze, tam tahıllar ve baklagillerden zengin diyetlerin lipid profilleri, insülin duyarlılığı, inflamasyon ve kan basıncı üzerinde koruyucu etkileri olduğu gösterilmiştir (Castro-Barquero et al., 2020). Ayrıca, bitki bazlı diyetlerin kardiyometabolik riskleri azaltarak MetS'in gelişimini önleyebileceği belirtilmektedir (Wang et al., 2023). Bu çalışma, bitkisel kaynaklı beslenmenin MetS ve bileşenleri üzerindeki etkilerini incelemekte, literatürdeki bulgular doğrultusunda MetS'in yönetiminde bitkisel diyetlerin potansiyel faydalarını değerlendirmektedir.

1.1. Metabolik Sendrom ve Beslenme

Metabolik sendrom (MetS), abdominal obezite, insülin direnci, bozulmuş glukoz metabolizması, hipertansiyon ve dislipidemi ile karakterize edilen, tip 2 diyabet, kardiyovasküler hastalıklar ve kanserler gibi kronik hastalıkların gelişimine yol açabilen oldukça yaygın patolojik bir durumdur. Farklı tanımları olmasına rağmen, genellikle benzerlik gösterirler (Saklayan, 2018, Silva vd., 2023). Türkiye Endokrinoloji ve Metabolizma

Derneği'nin önerdiği metabolik sendrom tanı kriterlerine göre, diyabet, bozulmuş glukoz toleransı veya insülin direnci durumlarından birinin yanı sıra hipertansiyon, dislipidemi ve abdominal obezite durumlarından en az ikisinin eşlik etmesiyle oluşmaktadır (Tablo 1). (Arslan et al., 2009). MetS'in dünya çapında artan yaygınlığına rağmen, kullanılan tanımlar nedeniyle bölgesel farklılıklar gözlemlenmektedir. Ayrıca etnik köken, sosyoekonomik durumlar ve yaşam tarzı bu farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Adjei, 2024). Metabolik sendrom, yetişkin nüfusta %25 ila %35 arasında yaygın olup, en yüksek prevalans yerli ve Meksikalı Amerikalılar ile Kuzey Avrupa ülkelerinde görülür. Prevalans yaşla birlikte artar ve 50-69 yaşları arasında zirveye ulaşır (Angelico vd., 2023). Metabolik sendromun insidansı genellikle obezitenin ve tip 2 diyabetin insidansı ile paralellik gösterir. Ayrıca, MetS'in diyabete kıyasla yaklaşık üç kat daha yaygın olduğu ve dünya nüfusunun dörtte birini etkilediği tahmin edilmektedir (Saklayen, 2018). MetS kardiyovasküler hastalıklar, tip 2 diyabet, inme, kanser, nörolojik hastalıklar gibi birçok hastalık için risk faktörüdür (Mendrick et al., 2018). Bu nedenle MetS kriterlerinin hastalıklarla olan ilişkisinin anlaşılması, kronik hastalıkların öngörülmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Yamazaki, 2020).

Tablo 1: Türkiye endokrinoloji ve metabolizma derneği metabolik sendrom kriterleri (Arslan et al., 2009)

Aşağıdakilerden en az biri:	Aşağıdakilerden en az ikisi:
Diabetes Mellitus	Hipertansiyon Sistolik kan basıncı >130 mmHg Diyastolik kan basıncı >85 mmHg
Bozulmuş Glukoz Toleransı	Dislipidemi Trigliserid düzeyi > 150 mg/dl veya HDL düzeyi erkekte < 40 mg/dl, kadında < 50 mg/dl
İnsülin Direnci	Abdominal obezite BKİ > 30 kg/m ² veya Bel çevresi: Erkeklerde > 94 cm, Kadınlarda > 80 cm

Batılı beslenme alışkanlıklarının artması, fast food, işlenmiş gıdalar, rafine şekerler ve kırmızı etin aşırı tüketimi yoluyla obezite ve kardiyovasküler hastalıkların yaygınlığını artırmıştır (Thomas et al., 2023). Metabolik sendromun yönetimi, katkıda bulunan durumların tedavisi ve muhtemel risk faktörlerinin geri döndürülmesini amaçlamalıdır. Bu bağlamda, metabolik sendromlu hastalarda değiştirilebilir faktörler üzerinde odaklanan tedaviler, özellikle diyet ve egzersiz, önemli bir rol oynamaktadır (Swarup et al., 2022). Beslenme, metabolik sendromun gelişiminde önemli bir risk faktörü olup, bu sendromun önlenmesi ve tedavisinde uygulanan diyet müdahaleleri büyük bir rol oynamaktadır. Lifler, tekli ve çoklu doymamış yağ asitleri gibi besin öğeleri metabolik sendromun bileşenleri üzerinde olumlu etkiler sağlarken, doymuş yağlar ve şekerle tatlandırılmış içecekler olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir (Angelico et al., 2023). Son yıllarda sıkça araştırmalara konu olan bitkisel kaynaklı beslenmenin, metabolik sendromun önlenmesi ve tedavisinde potansiyel olumlu etkiler sağladığını gösteren çalışmalar mevcuttur (Kim et al., 2020, Fernandes et al., 2024,).

1.2 Bitkisel Kaynaklı Beslenmenin Metabolik Sendrom ve Bileşenleri Üzerine Etkileri

Son yıllarda popülerleşen ve araştırmalara konu olan bir diğer beslenme şekli de bitkisel kaynaklı beslenmedir ve bu beslenme şeklinin benimsenmesinde sıkça bildirilen sebepler arasında sağlık, çevre koruma, hayvan refahı, et tüketiminden kaçınma ve dini inançlarla ilgili kaygılar bulunmaktadır (Alcorta et al., 2021, Linkon et al., 2024). Bitkisel kaynaklı beslenme, meyve, sebze, kepekli tahıllar, baklagiller, kabuklu yemişler ve tohumlar gibi bitkisel ürünlere odaklanmaktadır ve literatürde bitki merkezli, bitki ağırlıklı ve bitki açısından zengin gibi çeşitli tanımlarla kapsamlı bir terminolojiye sahiptir (Kent et al., 2022). Bitkisel kaynaklı beslenme sürekli olarak yararlı kardiyometabolik etkilerle, özellikle de MetS bileşenlerinin gelişme riskinin daha düşük olmasıyla ilişkilendirilmektedir (Castro-Barquero et al., 2020). Bitkisel kaynaklı beslenmenin MetS üzerindeki olumlu etkileri arasında; lipid düşürücü, glukoz düşürücü, insülin duyarlılığını artırıcı etkiler, oksidatif stres, inflamasyon ve hipertansiyona karşı koruma yer almaktadır (Wang et al., 2023).

Hayvansal ürünlerin tamamen ya da kısmen hariç tutulduğu veya azaltıldığı bitkisel kaynaklı beslenme ise vegan, vejetaryen, pesketaryen, fleksitaryen ve diğer diyet türlerini içerecek şekilde geniş bir yelpazede değerlendirilmektedir (Kent et al., 2022). Ancak bu yaklaşımlar, bitkisel gıdaların kalitesine dair yeterli bilgi sunmamaktadır. Bu nedenle, bitki bazlı diyetlerin kalitesini değerlendirmek amacıyla Bitki Bazlı Diyet Ölçeği ile Sağlıklı ve Sağlıksız Bitki Bazlı Diyet Ölçekleri (hPDI ve uPDI) geliştirilmiştir Sağlıklı Bitki Bazlı Diyet Ölçeğine göre tam tahıllar sebzeler meyveler yağlı tohumlar ve bitkisel yağlar, az yağlı süt ürünleri, şekerli çay ve kahveler yüksek puan alırken, sağlıksız bitki bazlı diyet ölçeğinde rafine tahıllar, kızarmış patates, yağlı süt ürünleri, tatlılar ve şekerli içecekler düşük puan almaktadır (Castro-Barquero et al., 2020). Bitki Bazlı Diyet Ölçeği (Plant-Based Diet Index) kullanılarak yapılan bir araştırmada sağlıklı bitki bazlı beslenmenin düşük vücut ağırlığı, sağlıksız bitki bazlı beslenmenin ise daha yüksek vücut ağırlığı ile ilişkili olduğu gösterilmiştir. Bununla birlikte sağlıklı bitki bazlı beslenme ile HDL arasında olumlu bir ilişki olduğu bulunmuştur (McGrath & Fernandez, 2022). Bitki bazlı yüksek lifli beslenmenin kan kolesterol profili üzerine etkilerini inceleyen bir çalışmada sıçanlara 6 hafta boyunca yüksek lifli diyet verilmiş ve sonucunda lipid profillerinde iyileşme görüldüğü ve vücut ağırlığı artışı önlediği bildirilmiştir (Linkon et al., 2024). Bitkisel kaynaklı diyet kalitesi ile hipertansiyon riski arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmada, sağlıklı bitki bazlı diyet (hPDI) puanı yüksek olan bireylerin hipertansiyon riskinin %35 daha düşük olduğu, buna karşın sağlıksız bitki bazlı diyet (uPDI) puanı yüksek olanların ise %44 daha yüksek risk taşıdığı belirlenmiştir. Lif ve potasyumun alımının artması ve bu diyetlerin, anti-inflamatuar etkilerin artması, renin-anjiyotensin ve sempatik sinir sistemlerinin modifikasyonu, insülin duyarlılığının iyileştirilmesi ve bağırsak mikrobiyotasının modifikasyonu gibi mekanizmalar aracılığıyla kan basıncını düşürdüğü öne sürülmüştür (Kim et al., 2021). Bir başka çalışmada yüksek sağlıklı bitki bazlı beslenme (hPDI) puanına sahip olan katılımcıların, düşük puanlı olanlara kıyasla %24 daha düşük tip 2 diyabet ve %11 daha düşük HbA1c riskine sahip olduğu ayrıca daha yüksek sağlıksız bitki bazlı beslenme uPDI skorlarının ise %37 daha yüksek T2DM riskiyle ilişkili olduğu gösterilmiştir (Thompson et al., 2024). Bir çalışmada, sağlıklı ve sağlıksız bitki bazlı diyetlerin dislipidemi üzerindeki etkileri incelenmiş ve sağlıklı bitki bazlı diyetin (hPDI) ile genel bitki bazlı diyetin (PDI) daha düşük dislipidemi riskiyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Lee et al., 201). Shin ve arkadaşları tarafından yürütülen benzer bir çalışmada sağlıksız bitkisel kaynaklı beslenme %22 daha yüksek dislipidemi riski, %48 daha yüksek TG ve %16 daha düşük HDL seviyeleriyle ilişkilendirilmiştir. Diyet lifi safra asitlerini ve kolesterolü bağlayarak kolesterolün

uzaklaştırılmasına yardımcı olur. Sağlıklı bitkisel kaynaklı beslenmede antioksidan ve polifenollerin alımının daha yüksek olması kolesterolün oksidasyonunu artırır ve lipit profilini iyileştirir. (Shin & Kim 2022). Sebzeler, tam tahıllar, baklagiller, kabuklu yemişler ve meyveler içeren bitki bazlı diyetlerin, vitaminler, mineraller ve fitokimyasallar sağlayarak lipoprotein oksidasyonunu, endotel disfonksiyonunu ve immün aktivasyonu önleyen strese yanıt veren enzimlerin ve reseptörlerin adaptif modülasyonlarını tetiklediği için aterosklerotik plakların gelişme riskini azaltabilir (Wang et al., 2023).

2. SONUÇ

Sonuç olarak, mevcut kanıtlar bitki bazlı diyetlerin Metabolik Sendrom (MetS) ve koroner kalp hastalığı (KVH) ile ilişkili bireysel risk faktörlerine karşı koruyucu etkilerini desteklemektedir. Bu faydalı etkilerin elde edilmesi için sağlıklı bitki kaynaklı gıdaların tercih edilmesi önemlidir. Beslenme kılavuzları, MetS'in önlenmesi ve tedavisi için potansiyel bir beslenme stratejisi olarak sağlıklı bitki bazlı beslenme kalıplarını dikkate almalıdır. Daha fazla araştırma, bitki bazlı beslenme stratejilerinin MetS ve kardiyovasküler sağlık üzerindeki uzun vadeli etkilerini anlamak için gereklidir.

3. KAYNAKLAR

Adjei, N. K., Samkange-Zeeb, F., Boakye, D., Saleem, M., Christianson, L., Kebede, M. M., ... & Zeeb, H. (2024). Ethnic differences in metabolic syndrome in high-income countries: A systematic review and meta-analysis. *Reviews in Endocrine and Metabolic Disorders*, 1-24.

Alcorta, A., Porta, A., Tárrega, A., Alvarez, M. D., & Vaquero, M. P. (2021). Foods for plant-based diets: Challenges and innovations. *Foods*, 10(2), 293.

Angelico, F., Baratta, F., Coronati, M., Ferro, D., & Del Ben, M. (2023). Diet and metabolic syndrome: a narrative review. *Internal and emergency medicine*, 18(4), 1007-1017.

Arslan, M., Atmaca, A., Ayvaz, G., Başkal, N., Beyhan, Z., Bolu, E., ... & Yılmaz, M. (2009). Metabolik sendrom kılavuzu. *Türkiye Endokrinoloji ve Metabolizma Derneği*, 7-13.

Castro-Barquero, S., Ruiz-León, A. M., Sierra-Pérez, M., Estruch, R., & Casas, R. (2020). Dietary strategies for metabolic syndrome: a comprehensive review. *Nutrients*, 12(10), 2983.

Fernandes, I., Mariana, M., Lorigo, M. ve Cairrao, E. (2024). Bitki Bazlı Diyetlerin Metabolik Sendrom Üzerindeki Etkisi. *Diabetology*, 5 (3), 255-270.

Kent, G., Kehoe, L., Flynn, A., & Walton, J. (2022). Plant-based diets: a review of the definitions and nutritional role in the adult diet. *Proceedings of the Nutrition Society*, 81(1), 62-74.

Kim, H., Lee, K., Rebholz, CM ve Kim, J. (2020). Bitki bazlı diyetler ve ortaya çıkan metabolik sendrom: Güney Koreli prospektif kohort çalışmasından elde edilen sonuçlar. *PLoS medicine*, 17 (11), e1003371.

Kim, J., Kim, H., & Giovannucci, E. L. (2021). Quality of plant-based diets and risk of hypertension: a Korean genome and examination study. *European Journal of Nutrition*, 60, 3841-3851.

Lee, K., Kim, H., Rebholz, C. M., & Kim, J. (2021). Association between Different Types of Plant-Based Diets and Risk of Dyslipidemia: A Prospective Cohort Study. *Nutrients*, 13(1), 220.

- Linkon, K. M. M. R., Islam, M. F., Alam, M. J., Mustafa, R., Hosen, F., Nishi, S. H. H., & Alim, M. A. (2024). Effects of plant-based high-fiber diet on blood cholesterol profile and cardiovascular health in growing Long Evans rats. *Clinical Nutrition Open Science*, 55, 149-162.
- McGrath, L., & Fernandez, M. L. (2022). Plant-based diets and metabolic syndrome: Evaluating the influence of diet quality. *Journal of Agriculture and Food Research*, 9, 100322.
- Mendrick, D. L., Diehl, A. M., Topor, L. S., Dietert, R. R., Will, Y., La Merrill, M. A., ... & Burleson, F. G. (2018). Metabolic syndrome and associated diseases: from the bench to the clinic. *Toxicological Sciences*, 162(1), 36-42.
- Saklayen, M. G. (2018). The Global Epidemic Of The Metabolic Syndrome. *Current Hypertension Reports*, 20(2), 1-8.
- Shin, N., & Kim, J. (2022). Association between different types of plant-based diet and dyslipidaemia in Korean adults. *British Journal of Nutrition*, 128(3), 542-548.
- Silva, A. D., Velasteguí, E., Falconí, I. B., García-Solorzano, V., Rendón-Riofrio, A., Sanguña, G., ... & Orellana-Manzano, A. (2023). Metabolic syndrome: Nutri-epigenetic cause or consequence?. *Heliyon*.
- Swarup, S., Goyal, A., Grigorova, Y., & Zeltser, R. (2022). Metabolic syndrome. In *StatPearls*. StatPearls Publishing.
- Thomas, M. S., Calle, M., & Fernandez, M. L. (2023). Healthy plant-based diets improve dyslipidemias, insulin resistance, and inflammation in metabolic syndrome. A narrative review. *Advances in Nutrition*, 14(1), 44-54.
- Thompson, A. S., Candussi, C. J., Tresserra-Rimbau, A., Jennings, A., Bondonno, N. P., Hill, C., ... & Kühn, T. (2024). A healthful plant-based diet is associated with lower type 2 diabetes risk via improved metabolic state and organ function: A prospective cohort study. *Diabetes & Metabolism*, 50(1), 101499.
- Wang, T., Masedunskas, A., Willett, W. C., & Fontana, L. (2023). Vegetarian and vegan diets: benefits and drawbacks. *European heart journal*, 44(36), 3423-3439.
- Yamazaki, Y., Fujihara, K., Sato, T., Harada Yamada, M., Yaguchi, Y., Matsubayashi, Y., Yamada, T., Kodama, S., Kato, K., Shimano, H., & Sone, H. (2024). Usefulness of New Criteria for Metabolic.

**INTENSIVE CARE FOLLOW-UP OF A PATIENT WITH FOURNIER'S
GANGRENE: A CASE REPORT****FOURNIER GANGRENLİ HASTANIN YOĞUN BAKIM HEMŞİRELİK TAKİBİ:
OLGU RAPORU****Hatice ÇAKIR¹, Meryem YILMAZ²****¹Arş. Gör. Dr, Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik,
0000-0003-4093-0088****²Profesör Dr, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Cerrahi
Hastalıklar Hemşireliği, 0000-0001-7686-3572****Özet**

Fournier Gangreni (FG) ilk olarak 1883'te Jean Alfred Fournier tarafından tanımlanan, Diyabetes Mellitus (DM), yetersiz beslenme gibi predispozan faktörlere sahip insanları etkileyen fulminan ve mortalite oranları %20 ile %40 arasında değişen bir hastalıktır. Erken tanı, geniş spektrumlu antibiyotik kullanımı, cerrahi debritleme ve bakım hastalığın etkili şekilde tedavi edilmesinde büyük önem arz etmektedir. Hastalık genelde perianal ve genital bölgelerde başlar ve çok hızlı bir şekilde yayılır. Umbilikal herni onarımı sonrası Fournier gangreni gelişmesi nadir görülen bir komplikasyondur. Her yaştan ve her cinsten bireyi etkileyebilir. Ancak erkek cinsiyet bu hastalık için bir risk faktörüdür. Ancak bu olguda 76 yaşında Umbilikal herni sonrası FG gelişen bir kadın hastanın yoğun bakım takibi ve tedavisi değerlendirilmiştir. Acil operasyona alınan hastaya ince bağıрак rezeksiyonu, anastomoz, inkarsa herni ve yara debritleme yapıldı. FG'de vakum destekli kapatma (VAC) tedavisi, eksudayı ve enfeksiyon materyallerini uzaklaştırarak bakteri yükünü azaltması, ödemi hafifletmesi, anjiyogenezi teşvik etmesi ve granülasyon dokusu gelişimi yoluyla yeni doku oluşumunu hızlandırarak iyileşmeyi desteklemesi nedeniyle önerilmektedir. Bu vakada cerrahi müdahale sonrası VAC tedavisi uygulanan ve yetmiş sekiz gün yoğun bakımda takip edilen hasta değerlendirilmiştir. Veriler, Gordon'un fonksiyonel sağlık örüntüleri modeli kullanılarak toplandı ve hemşirelik bakımı oluşturuldu. Hemşireler, FG'nin genel yönetimine destek sağlamada ve en iyi hasta sonuçlarına ulaşılmasına katkı sunmada kilit bir rol oynamaktadır.

Anahtar kelimeler: Fournier Gangren, yoğun bakım, hemşirelik**Abstract**

Fournier's gangrene (FG), first described by Jean Alfred Fournier in 1883, is a fulminant disease affecting individuals with predisposing factors such as Diabetes Mellitus (DM) and malnutrition, with mortality rates ranging from 20% to 40%. Early diagnosis, use of broad-spectrum antibiotics, surgical debridement and care are very important in the effective treatment of the disease. The disease usually begins in the perianal and genital regions and spreads very rapidly. Fournier's gangrene following umbilical hernia repair is a rare complication. It can affect people of all ages and both sexes. However, being male is a risk factor for the disease. However, in this case, the intensive follow-up and treatment of a 76-year-old female patient who developed FG after umbilical hernia repair was evaluated. The

patient underwent emergency surgery with small bowel resection, anastomosis, incarse hernia repair and wound debridement. Vacuum-assisted closure (VAC) is recommended for FG because it reduces the bacterial load by removing exudate and infectious material, reduces oedema, promotes angiogenesis and promotes healing by accelerating new tissue formation through granulation tissue development. In this case, the patient who was treated with VAC after surgery and followed up in the intensive care unit for seventy-eight days was evaluated. Data were collected using Gordon's Functional Health Patterns model and nursing care was provided. Nurses have a key role in supporting the overall management of FG and the achievement of the best patient outcomes

Keywords: Fournier Gangrene, intensive care, nursing

1. GİRİŞ

Fournier Gangreni (FG) perineal, genital veya perianal bölgelerin nekrotizan fasiit ile karakterize, nadir fakat tedavi edilmediğinde hızla ilerleyerek morbidite ve mortaliteye neden olan ciddi bir sorunu (Lewis ve ark., 2021; Khan ve ark., 2023; Mateja, 2014) olup, mortalite oranları %20 ila %40 arasında değiştiği bildirilmektedir (Sorensen ve ark., 2009; Eğin ve ark., 2019). FG risk faktörleri çok yönlüdür. Diyabet, alkolizm, ilerlemiş maligniteye bağlı immünsüpresyon, AIDS, obezite, hareketsizlik, kişisel hijyen eksikliği, malnütrisyon ve diğer tanımlanamayan risk faktörleri yer almaktadır (Sitepu & Syafril, 2020; Christanti et al., 2022; Coffee ve ark., 2020; Murthy ve ark., 2017). Hastalığın başarılı bir şekilde tedavisi için erken tanı, geniş spektrumlu antibiyotiklerin uygulanması, cerrahi girişim, acil debridman ve bakımın büyük önem taşıdığı vurgulanmaktadır (Coffee ve ark., 2020). FG'nin tedavisinde eksudayı ve enfeksiyöz materyalleri uzaklaştırarak bakteriy yükünün, ödemin azaltılması, anjiyogenezi uyararak ve granülasyon doku gelişimi yoluyla yeni doku oluşumunu hızlandırması ve iyileşmeyi desteklemesi nedeni ile Vakum destekli kapatma (VAC) tedavisi önerilmektedir (Giuseppe ve ark., 2009; Yanaral ve ark., 2017; C., Leal., ve ark., 2023). Literatürde FG hastalarının tedavisinde VAC kullanımının hastanede kalış süresini azalttığını bildiren çalışmalar mevcuttur. (Cemil ve ark., 2023; Jennifer, 2023). VAC tedavisinde kontaminasyon riski azdır, daha az pansuman gerektirir ve daha az ağrı hissettirir (Mikail ve Türker, 2022).

59

1.1. Olgu

76 yaşında bayan E.D acil servise uzun süredir devam eden karın ağrısı, karında morarma ve ateş şikayeti ile başvurdu. Acildeki fizik muayenesinde batında cilt altına uzanan nekrotik şişlik, yaygın hassasiyet ve defans bulgusu pozitif. Perforasyon ve gangrenöz herni şüphesiyle acil üst batin tomografi istenmiştir.

Hastalık geçmişi; E.D acile başvurmadan 6 ay önce başka bir kurumda umbilikal herni operasyonu geçirmiştir. Başka önemli bir hastalık belirtilmedi. Nekrotizan fasiit etiyojisinde; perianal, perirektal ve genitoüriner enfeksiyon, travma, kansere bağlı radyoterapi, ameliyat sonrası komplikasyon, yara enfeksiyonu gibi faktörler yer almaktadır. Umbilikal herni operasyonu sonrası, belirtilerin insizyon bölgesinde olması cerrahi komplikasyon olarak değerlendirilerek FG tanısı koyulmuştur. Bakteri ve ilaç duyarlılık testleri için ve kan ve doku toplandı.

APACHİ II: 8.0
Glasgow Koma Skoru:15
Kronik hastalık: HT
Alkol- sigara kullanım öyküsü yok.
Daha önce geçirdiği operasyonlar: Bileteral gonartroz ve kalça protezi

Mevcut acil operasyon: İnce bağıрак rezeksiyonu, anastomoz, inkarse herni ve yara debritleme
Yoğun bakıma geliş kan gazı değerleri: Arter pH= 7.23, HCO ₃ = 13.9, pCO ₂ = 30.2,
LAKTAT= 1.5, Na= 132, K= 4 mEq/L, kan glukoz düzeyi=88

Metabolik asidozda olan hastanın dispnesi ve anksiyetesi yüksek olduğu için entübe edildi. Hasta 12 gün boyunca extübasyonu tolere edemediği için entübe takip edildi. Daha sonra trakeostomi açıldı. Yaraya 100 mmHg basınçta 5 dakika açık 2 dakika kapalı döngüsünde VAC uygulandı. 20 gün aralıklı VAC uygulandıktan sonra yara açılmış ve pansuman yapılmıştır. Tekrar operasyonla yara kapatılmak için ameliyat hazırlığı başlamıştır. Ameliyat sonrası hastanın ara ara 170'leri bulan taşikardisi olmuştur. Taşikardiye Beloc amp ya da Diltizem amp'le müdahale edilmiştir. Aspirasyon içeriği hemorajik geldiği için göğüs hastalıkları bronkoskopi işlemi gerçekleştirmiş ve sağ akciğerde tıkaç oluşarak kapalı olduğu ve akciğer dokusunun genel olarak frajil olduğu belirlenmiştir. Entübe takip edilen hastanın aspirasyon içeriği açılmış ve akciğerleri eskiye oranla toparlamıştır. Spontan solunumu olan hastaya belirli aralıklarla solunum kaslarını güçlendirmek için CBAB moduna alınarak weaning denenmiştir. Uzun süredir immobil olan hastanın sağ topuğunda evre I basınç yarası gelişmiştir. Yoğun bakımda toplam 78 gün yatan hasta 74 gün entübe takip edilmiş sonrasında genel cerrahi kliniğine transferi sağlanmıştır. Oral alımı iyi olan ve kendi başına mobilize olan hasta 5 gün sonra antibiyotik tedavisi ile taburcu edilmiştir.

1.2 Görüntüleme

Üst Batın BT incelemesinde; batın ön duvarında umblikus superiorunda yaklaşık 7 cm'lik fascia defekti mevcut olup, bağırsak ansları ve yağlı planlar cilt altına herniye görünümündedir.

1.3 Laboratuvar bulguları

Tetkik adı	Sonuç	Referans aralığı/karar sınırı
Kreatinin	4.98mg/dL	0.50-0.90
eGFR	8ml/dk/1.73m ²	>60
BUN	111mg/dL	8-23
Na ⁺	134 mmol/L	136-145
Ca ⁺⁺	8.3mg/dL	8.6-10.2
K ⁺	4.3 mmol/L	3.5
WBC	15.67 10 ³ /μL	4.5-10
HGB	10.9 g/dL	12-16
HCT	32.8 %	36-44
Prokalsitonin	33.24 μg/L	<0.05μg/L
C-reaktif protein	345.6 mg/l	(0-10 mg/l)
Yara kültürü	Escherichia coli	
VRE	Üreme olmadı	
İdrar ve kan kültürü	Üreme olmadı	

Ameliyat notu: umblikus sağ yarısında fasya defekti içine ince barsak nekroze ve perfore idi. Çekumdan yaklaşık 20 cm'den başlayıp 100 cm ince barsak rezeksiyonu anastomoz yapıldı. Fıtık kesesi loju debride edildi. Batın yıkandı. Sol alt kadrandan pelvise 1 adet dren yerleştirildi.

Antibiyotik Tedavisi; Meronem flk 1x500 (14 gün) ve Targocid 1x400 antibiyoterapiye başlandı. Tedavisinde daha sonra maxipim 3x 2gr' e geçildi. Yapılan antibiyogram testinde duyarlı olduğu belirlenen antiibiyotikler ile devam edildi.16 gün maxipim ve biteral tedavisi aldıktan ve enfeksiyon göstergeleri düzeldikçe kademeli olarak enfeksiyon hastalıklarının önerileri doğrultusunda antibiyotik dozları azaltıldı.

2. Gordon'un Fonksiyonel Sağlık Örüntüleri Modeli'ne Göre Değerlendirilmesi

Sağlığın Algılanması/Sağlık Yönetimi: Yoğun bakımda mekanik ventilasyona bağlı takip edilmekte ve sözel iletişim kurulamamaktadır. Hasta ilkokul mezunudur.

Hemşirelik tanısı 1: Sözel İletişimde Bozulma

Girişimler: Entübasyona bağlı konuşmadığı ve bu durumun geçici bir süreç olduğu söylendi. Yazılı iletişim kurularak hastanın istekleri, soruları ve yapılan her girişim anlayabileceği şekildi açıklandı.

Beklenen Sonuç: İletişimsizliğe bağlı gelişebilecek sorunların önlenmesi

Beslenme ve Metabolizma: Mekanik ventilasyona bağlı şekilde takip edildiği için beslenme ilk zamanlar Nazogastrik sonda (NG) ile trakeostomi açıldıktan sonra ise enteral beslenmeye başlandı. Trakeostomi açıldıktan iki gün sonra NG ile beslenmeye başlanılan hastanın kusması olunca NG ile besleme tekrar stoplandı. Bir gün sonra tekrar enteral beslenme denendi ve rejim I-II almaya başlandı. Rejim I-II'yi tolere edince iki gün sonra rejim III denendi ancak, hastanın takma dişleri olmadığı için RIII alamadığı için yakınlarından hastanın takma dişleri istenildi. Beden Kitle İndeksi: 32'dir. Hastanın yoğun bakıma giriş kilosu: 90, yoğun bakımdan çıkış kilosu: 78'tir. Oral mukoz membran her vardiyada değerlendirilerek ağız hijyeni sağlandı.

Hemşirelik tanısı 2: Beden gereksiniminden az beslenme

Girişimler: Hastanın günlük kalori gereksinimi için diyetisyen ile görüşülerek beslenme düzenlendi. İştahı açılan ve oral alımı gayet iyi olan hasta, takma dişleri takıldıktan sonra RIII almış ve tolere etmiştir.

Beklenen Sonuç: Optimal düzeyde kiloyu devam ettirmek için uygun bir diyet planlama

Hemşirelik tanısı 3: Entübe olması nedeni ile NG beslenmeye bağlı aspirasyon riski

Girişimler: Aspirasyon riskini önlemek için beslenme sırasında hasta semifowler ya da fowler pozisyonuna getirildi. Belirli aralıklarla tüp içi ve ağız içi sekresyonlar aspire edildi. NG sonda ile beslenirken sondanın yeri her beslenme öncesi kontrol edildi. Enteral beslenmeyi iyi tolere etti.

Beklenen Sonuç: Enteral beslenme sırasında aspirasyon gelişmemesi

Boşaltım: Hasta NG ile beslenirken günde 3-4 kez diyare şeklinde defekasyonu oldu. Ancak enteral beslenme sonrası mobilizasyonada başlanmış ve bağırsak hareketleri normale dönmüştür. Yoğun bakım sürecinde idrar sondası ile takip edildi.

Hemşirelik tanısı 4: Enteral beslenmeye bağlı diyare

Girişimler: NG beslenme tüpleri ve setleri 24 saatte bir değiştirildi. Hidrasyonu için hem intravenöz infüzyon hem de beslenme sonrası yapılan yıkama sıvısı artırıldı. Sıvı-elektrolit dengesizliği belirtileri yönünden izlendi. İdrar miktarı foley sonda ile takip edildi. Dehidratasyon bulguları gözlenmedi.

Beklenen sonuç: Normal dışkılamanın görülmesi ve diyareye bağlı sıvı-elektrolit dengesizliği görülmemesi

Aktivite/Egzersiz: Yoğun bakımda mekanik desteğe bağlı olduğu için ilk önce yatak içi egzersizler yaptırıldı. Ancak uzun süredir immobil olan hastanın sağ topuğunda evre I basınç yarası gelişti.

Hemşirelik Tanısı 5: Fiziksel mobilitede bozulmaya bağlı basınç yarası

Girişimler: Yoğun bakımda her gün 15 dakika fizyoterapistler eşliğinde yatak içi aktif- pasif egzersizler yaptırıldı. Hareketsizliğe bağlı bacaklarda oluşan ödemi gidermek için ekstremiteler yastıkla desteklenerek elevasyona alındı.

Hasta da gelişen basınç yarasının ilerlemesinin önlenmesi ve yeni basınç yarası oluşmaması için havalı yatağa geçildi. Çarşafların gergin ve temiz olmasına dikkat edildi. Basınç yarası oluşan topuk jel ile desteklendi. İki saatte bir pozisyon değişikliği yapıldı. Basınç yarası ilerlemedi. Diğer vücut bölgelerinde de basınç yarası oluşmadı.

Beklenen Sonuç: Basınç yarasının ilerlememesi ve yeni basınç yarası oluşmaması

Uyku/Dinlenme: Yoğun bakım ünitesi tek kişilik izole odalardan oluşmaktadır. Bu yüzden uyumaya engel uyaran nispeten daha azdır. Monitör sesleri hastayı rahatsız etmeyecek ölçüde kısalmış ve geceleri aydınlatmalar kapatılarak uyku için loş sessiz bir ortam oluşturuldu. Bu nedenle uykuya yönelik bir problem yaşanmadı.

Biliş ve algılama: Hasta işitme ve görme problemi yaşamamakta yer ve zamana oryantedir.

Anlık, kısa ve uzun bellekle ilgili sorunu yok. Hastanın ameliyat sonrası ve sonraki süreçte yara ile ilgili pansuman veya VAC değişimi sırasında ağrısı oldu (6/10).

Hemşirelik tanısı 6: Ağrı

Girişimler: Ağrının yeri, özelliği, sıklığı, şiddeti, ağrıyı artıran faktörler değerlendirildi. Hastaya uygun pozisyon verilerek order edilen analjezik ilaçlar uygulandı. Hastaya analjezik uygulanırken ağrını hafifletecektir şeklinde pozitif etkileşim sağlandı.

Beklenen Sonuç: Hastanın ağrısının azaldığını belirtmesi

Kendini algılama ve benlik: Hastanın uzun süre tek kişilik yoğun bakım ünitesinde olması ve yalnız sağlık çalışanlarını görmesi onu yalnızlığa ve umutsuzluğa sevk etmiştir.

Hemşirelik tanısı 7: Umutsuzluk

Girişimler: Hastanın yakınları ile iletişim kuruldu. Belirli aralıklar ile hastanın kızı ile görüşmesi sağlandı. Özellikle hastanın kızı yemek saatlerinde evden istediği yiyecekleri getirdi, normal yaşama tutunması konusunda motive etti. Hastalık ve süreç ile ilgili kızına da hastaya da bilgi verildi.

Beklenen Sonuç: Duygu ve endişelerini ifade etmesi, durumu ile ilişkili olumlu baş etme becerileri göstermesi

Rol ve ilişki fonksiyonu: hasta eşini yıllar önce kaybetmiş ve tek yaşıyor. Hastalık öncesi bağımsız olarak her işini yapılabiliyormuş. Hastane sürecinde ise, aile üyelerinden kızı hastanın bakımı ile ilgilendi ve hastaya destek oldu.

Cinsellik ve üreme: Eşini yıllar önce kaybettiğini ve bu konuların ondan çok uzak olduğunu belirtip daha fazla konuşmak istemedi.

Stres ve baş etme: Yoğun bakımda mekanik ventilasyona bağlı izlendiği için sözel iletişim kurulamamaktadır. Anlaşılmasına, yoğun bakım gibi yabancı bir ortamda olmasına bağlı anksiyetesi mevcuttur. Buna bağlı ara ara taşikardisi ve takipnesi mevcuttur. Ancak trakeostomi sonrası kendini daha iyi ifade etmeye başlamış ve tedaviye uyum sağlamıştır. İlk zamanlar bağımsız rollerini yerine getiremezken zamanla kendi de bakımına aktif katılmıştır.

Hemşirelik tanısı 8: Anksiyete

Girişimler: Hastaya yapılan her girişim anlayabileceği şekilde açıklandı. Entübasyona bağlı konuşamadığı ve bu durumun geçici bir süreç olduğu söylendi. Yazılı iletişim kurularak

hastanın endişeleri giderilmeye çalışıldı. Mekanik ventilasyon cihazı ile çakışmadan solunum sayısı, nabızı ve kan basıncı normal sınırlara döndü.

Beklenen Sonuç: Anksiyetesinin giderilmesi, fizyolojik parametrelerinin normal sınırlarda olması

Değer ve inançlar: Kızının iyi olacağı yönündeki ifadelerine katılmış ve pozitif bir yaklaşımla Allah'ın izni ile demiştir.

3. BULGULAR

Fournier gangren yarasının iyileşme aşamalarına Şekil 1'de yer verilmiştir.

VAC sonrası batında granülasyon aşaması

Sekonder iyileşmeye bırakılan yara operasyonla kapatıldı ve dren yerleştirildi.

Primer kapatıldıktan 1 hafta sonra yara yerindeki nekrotik alanlar debrite edilerek drenler çekildi. Yara SF ile yıkanıp Furacin pomad veya thioiline kremle pansuman yapıldı.

Yaradaki nekrotik alanları temizlemek için debrite işleminde yara açıldı ve tekrar VAC tedavisi başlandı.

Haftada 1 veya 10 günde bir VAC değişimi yapılarak tedaviye devam edildi.

VAC değişimleri sırasında yara görüntüsü

Şekil 1. Fournier gangren iyileşme aşamaları

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

FG, nadir görülen ancak çok hızlı ilerleyerek önemli mortalite oranlarına sahip olan bir nekrotizan fasittir. Türkiye'de insidansı 100.000 erkek başına yaklaşık 1.6 vaka olarak bildirilmiştir (Hutajulu & Rizkyansyah, 2021). Escherichia coli ve Staphylococcus aureus, FG vakalarında sıklıkla izole edilen patojenlerdir (Basoglu & Gul, 1997). Bu vakada da yara kültüründe Escherichia coli üremiştir. Her yaştan bireyi ve her iki cinsiyeti de etkileyebilir (Shyam, & Rapsang 2013). Ancak erkeklerde daha yaygın ortaya çıkmaktadır. Eğin ve arkadaşları (2019) tarafından 37 FG hastası ile yürütülen retrospektif bir çalışmada mortalite oranı %27 olarak bulunmuştur. Erkan ve arkadaşları (2021) tarafından yürütülen çalışmada ise, 59 FG hastası ile mortalite oranı %16.9 olarak belirlenmiştir. Mortalite oranı oldukça yüksek olan bu ciddi durumun yönetilmesinde, hemşirelik bakımı kritik bir rol oynamaktadır. FG için hemşirelik bakımı; hastane içinde acil durum yönetimini, tam iyileşme sağlamak için özel yara bakımını ve yönetimini, enfeksiyon kontrolünü, hasta takibini, antibiyotik tedavisi ve sıvı resüsitasyonunu desteklemeyi, hasta eğitimi ve desteğini kapsamalıdır (Shyam, & Rapsang 2013; Ronny ve ark., 2016).

FG tedavisinde yara bakımı önemlidir. Hemşireler, yaranın uygun şekilde temizlenmesini, kapatılmasını ve herhangi bir enfeksiyon belirtisine karşı izlenmesini sağlamada çok önemli bir rol oynamaktadır. Ek olarak, yarada herhangi bir nekrotik doku olup olmadığının değerlendirilmesi ve acil girişim için bunu sağlık ekibine iletme konusunda dikkatli olmaları gerekmektedir. Enfeksiyon kontrolü, FG için hemşirelik bakımının bir diğer yaşamsal yönüdür. Hemşireler, sağlık hizmeti ortamında enfeksiyonun yayılmasını önlemek için sıkı enfeksiyon kontrol protokollerine uymalıdır. Buna uygun el hijyeni, kişisel koruyucu ekipman kullanımı ve gerektiğinde izolasyon önlemlerinin uygulanması da dahildir. Hasta izlemi FG için hemşirelik bakımının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu bağlamda hemşirelerin hastanın yaşamsal belirtilerini, yara iyileşme sürecini ve tedaviye yanıtını yakından izlemesi gerekmektedir. Ayrıca herhangi bir sistemik enfeksiyon ya da sepsis belirtisine karşı da dikkatli olmalı ve ilgili bulguları daha ileri değerlendirme ve yönetim için derhal tıbbi ekibe bildirmelidirler. Hasta eğitimi, hastaların ve ailelerinin durumun doğasını, tedaviye uyumun önemini ve acil tıbbi girişim gerektiren belirti ve semptomları anlamalarını sağlamak açısından önemlidir. Hemşireler, hastaları iyileşme süreçlerinde güçlendirmek ve en iyi sonuçları teşvik etmek için açık ve kapsamlı bir eğitim sağlamalıdır (Augustyna ve ark., 2019; Tim ve ark., 2019; Sandra ve ark., 2019). VAC tedavisi ve yara bakımı, yaranın küçülmesini ve enfeksiyondan arınmasını sağlayarak yaranın iyileşmesine katkıda bulunmuştur.

FG fulminan bir enfeksiyon olduğundan cerrahi ve antibiyotik tedavisinin mümkün olduğunca erken başlanması gerekmektedir. Bu olgu da hastanın yaşının ileri olması ve altta yatan bir hastalığının olması, antibiyotik ve destek tedavilerinin hızlı uygulanmasına rağmen iyileşme süreci uzamıştır.

Sonuç ve Öneriler

Hemşirelerin FG ile ilişkili bilgiye sahip olması ve optimum sonuçlar için yara bakımı gibi hastaların özel bakım gereksinimlerini sağlaması önemlidir. Çünkü hemşireler, FG'nin genel yönetimini desteklemede ve mümkün olan en iyi hasta sonuçlarına katkıda bulunmada önemli bir rol oynamaktadır.

Sınırlılıklar

Mevcut vaka raporunda yaranın ilk görüntüleri ve taburculuk sonrası görüntüleri yoktu ve takip süresi sadece 78 gün ile sınırlıydı. Uzun vadeli sonuçlar için daha fazla değerlendirilmesi gerekir.

Yayın için hasta onayı

Bu olgu sunumunun ve ilişkili görsellerin yayınlanması için hastadan bilgilendirilmiş yazılı onam alındı.

5. KAYNAKLAR

Augustyna, Gogoj., Matthew, Kaag. (2019). Diagnosis and Management of Fournier's Gangrene. doi: 10.1007/978-3-319-98497-1_149

Basoglu, M., & Gul, O. (1997). Fournier's gangrene: review of fifteen cases. *American Surgeon*, 63(11).

C., Leal., Nádia, Tenreiro., R., Marques., João, Pinto-de-Sousa. (2023). Fournier Gangrene Management: Is a Stoma Mandatory? *Cureus*, doi: 10.7759/cureus.39450

- Cemil, Kutsal., Ibrahim, Halil, Baloglu., Taner, Haciosmanoğlu., Ahmet, Tevfik, Albayrak., Ali, Emre, Çekmece., Soner, Guney. (2023). What Has Changed in the History of Fournier's Gangrene Treatment: The Single-Center Experience. doi: 10.14744/SEMB.2023.90757
- Christanti, M., Prajitno, J. H., & Christanto, R. Y. (2022). A patient with Type 2 Diabetes Mellitus (T2DM) with Fournier gangrene: a case report. *Bali Medical Journal*, 11(1), 61-66.
- Coffee, R. K., Setiawan, K., Rosadi, B. A., & Lawanto, T. R. (2020). Fournier Gangrene in A 65 Years Old Obese Female with Uncontrolled Type II Diabetes Mellitus-A Case Report. *JBN*, 4(1), 1.
- Eğin, S., Kamalı, S., Gökçek, B., Yeşiltaş, M., Hot, S., & Karakaş, D. Ö. (2019). Fournier Gangreni Mortalitesinde Belirleyici Dört Faktör. *Turkish Journal of Colorectal Disease*, 29(1), 12.
- Erkan, S., Yabanoğlu, H., Gündoğdu, R., & Murat, K. U. Ş. (2021). Fournier Gangreninde Cerrahi Tedavi Sonuçlarımız: Tek Merkez Deneyim. *Abant Tıp Dergisi*, 10(1), 86-92.
- Giuseppe, Cuccia., Giuseppe, Mucciardi., Giuseppe, Morgia., Francesco, Stagno, d'Alcontres., Alessandro, Galì., Stefano, Cotrufo., Marco, Romeo., Carlo, Magno. (2009). Vacuum-assisted closure for the treatment of Fournier's gangrene. *Urologia Internationalis*, doi: 10.1159/000218532
- Hutajulu, D. R., & Rizkyansyah, H. F. (2021). Diagnosis and Treatment of Fournier Gangrene in Secondary Hospital; A Report of Two Cases. *Journal Research of Social Science, Economics, and Management*, 1(5), 492-501.
- Jennifer, Wallace. (2023). What Has Changed in the History of Fournier's Gangrene Treatment: The Single Center Experience. *Şişli Etfal Hastanesi Tıp Bülteni*, doi: 10.14744/semb.2023.90757
- Khan, M., Bhatia, S., Cervellione, K., & Louis, M. A. (2023). A case of necrotizing fasciitis mimicking a burn in an elderly patient. *Case Reports in Surgery*, 2023, 1-4. <https://doi.org/10.1155/2023/3786364>
- Lewis, G. D., Majeed, M., Olang, C. A., Patel, A., Gorantla, V. R., Davis, N., ... & Gluschnig, S. (2021). Fournier's gangrene diagnosis and treatment: a systematic review. *Cureus*. <https://doi.org/10.7759/cureus.18948>
- Mallikarjuna, M., Vijayakumar, A., Patil, V., & Shivswamy, B. S. (2012). Fournier's gangrene: current practices. *ISRN Surgery*, 2012, 1-8. <https://doi.org/10.5402/2012/942437>
- Mateja, Kozjak. (2014). Fournierova gangrena Prikaz slučaja Fournier gangrene - Case report. *SA nursing journal*, doi: 10.11608/SGNJ.2014.19.012
- Mikail, Uyan., Türker, Acehan. (2022). Evaluation of the effect of vacuum assisted closure in the surgical management of Fournier's gangrene: A single center experience. *Journal of experimental and clinical medicine*, doi: 10.52142/omujecm.39.3.47
- Murthy, V. S., Sudhakar, W., Podili, N. K., & Adusumalli, R. S. (2017). Fournier's gangrene: experience in a tertiary care hospital--a retrospective analysis of 288 patients. *Journal of Evolution of Medical and Dental Sciences*, 6(92), 6566-6570.
- Ronny, Anderson, de, Oliveira, Cruz., Lidiane, Lima, de, Andrade., Aurilene, Joseja, Cartaxo, Gomes, de, Arruda. (2016). Produção científica sobre Gangrena de Fournier e os cuidados de enfermagem: revisão integrativa. doi: 10.5205/1981-8963-V10I5A11180P4329-4335-2016
- Sandra, Carvalho, Gonzaga, do, Nascimento., Francisco, Sandro, Menezes, Rodrigues., William, Malagutti., Renato, Ribeiro, Nogueira, Ferraz. (2019). Assistência do enfermeiro referência em curativo ao portador da síndrome de Fournier: relato de caso. *UNILUS Ensino e Pesquisa*,

Shyam, D. C., & Rapsang, A. G. (2013). Fournier's gangrene. *The surgeon : journal of the Royal Colleges of Surgeons of Edinburgh and Ireland*, 11(4), 222–232. <https://doi.org/10.1016/j.surge.2013.02.001>

Sitepu, A. N. R., & Syafril, S. (2020). Fournier Gangrene in Newly Diagnosed Diabetes Mellitus Patient: A Case Report.

Sorensen, M. D. and Krieger, J. N. (2016). Fournier's gangrene: epidemiology and outcomes in the general us population. *Urologia Internationalis*, 97(3), 249-259. <https://doi.org/10.1159/000445695>

Tim, Montrief., Brit, Long., Alex, Koyfman., Jonathan, S., Auerbach. (2019). Fournier Gangrene: A Review for Emergency Clinicians. *Journal of Emergency Medicine*, doi: 10.1016/J.JEMERMED.2019.06.023

Yanaral, F., Balci, M. B. C., Özgör, F., Şimşek, A., Onuk, Ö., Aydın, M., ... & Nuhoğlu, B. (2017). Comparison of conventional dressings and vacuum-assisted closure in the wound therapy of fournier's gangrene. *Archivio Italiano Di Urologia E Andrologia*, 89(3), 208. <https://doi.org/10.4081/aiua.2017.3.208>

**OPTIMIZING ATHLETIC PERFORMANCE WITH PLANT-BASED DIETS:
CHALLENGES AND STRATEGIES****BİTKİSEL KAYNAKLI DİYETLERLE ATLETİK PERFORMANSI OPTİMİZE
ETME: ZORLUKLAR VE STRATEJİLER****Kübra Betül KIRBIYIK¹, Sedat ARSLAN²****¹Dietitian, Bandırma Onyedi Eylül University, Institute of Health Sciences, Department
of Nutrition and Dietetics,0009-0004-1671-5817****²Associate Professor, Bandırma Onyedi Eylül University, Faculty of Health Sciences,
Department of Nutrition and Dietetics, Nutrition and Dietetics, 0000-0002-3356-733****Özet**

Bitkisel kaynaklı diyetler, son yıllarda hem sağlık hem de performans açısından giderek daha fazla ilgi görmektedir. Bu diyetler, kronik hastalıkların önlenmesi ve yönetimi gibi geniş bir yelpazede sağlık yararları sunarken, aynı zamanda çeşitli egzersiz türleri için performans artırıcı etkiler de sağlayabilmektedir. Yüksek karbonhidrat içeriği, antioksidanlar ve fitokimyasallar sayesinde bitkisel kaynaklı diyetler, dayanıklılık sporlarında performansı artırabilir ve kas iyileşmesini hızlandırabilir. Bununla birlikte, bitkisel kaynaklı gıdalar bazı besin maddelerinin biyo-yararlanımını azaltan anti-nütrisyonel faktörler içerebilir, bu da özellikle sporcular için önemli bir zorluk teşkil edebilir. Özellikle demir, çinko, kalsiyum, vitamin B12 ve omega-3 yağ asitleri gibi hayati besin maddelerinin yeterli alımı, bitkisel kaynaklı diyetlerde zor olabilir ve bu durum performansı olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, enerji ve tüm gerekli besin maddelerinin yeterli alımını ve emilimini sağlamak için bitkisel kaynaklı diyetlerin dikkatli ve bilinçli bir şekilde planlanması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, sporcular için bitkisel kaynaklı diyetlerin protein kalitesini artırmak amacıyla çeşitli protein kaynaklarının karıştırılması, doğru pişirme tekniklerinin kullanılması ve bitkisel takviye ürünlerin kullanılması önerilmektedir. Bu derleme makalesi, bitkisel kaynaklı bir diyetin genel sağlık ve egzersiz performansı üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde incelemekte ve besinlerin biyo-yararlanımını artırma stratejilerini, zor bulunan besin kaynaklarını ve bitkisel kaynaklı sporcular için uygun olabilecek spor takviyelerini ele almaktadır. Sonuç olarak, doğru planlanmış bir bitkisel kaynaklı diyetin, sporcular için atletik performansı optimize etme potansiyeline sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Bitkisel kaynaklı diyet, atletik performans, besin biyo-yararlanımı, sporcu beslenmesi, protein kalitesi

Abstract

Plant-based diets have gained increasing attention in recent years for both health and performance benefits. These diets offer a wide range of health advantages, including the prevention and management of chronic diseases, while also providing performance-enhancing effects for various types of exercise. Due to their high carbohydrate content, antioxidants, and phytochemicals, plant-based diets may improve endurance performance and accelerate muscle

recovery. However, plant-based foods may also contain anti-nutritional factors that reduce the bioavailability of certain nutrients, which can present significant challenges for athletes. Ensuring adequate intake of essential nutrients such as iron, zinc, calcium, vitamin B12, and omega-3 fatty acids can be difficult with plant-based diets, potentially negatively impacting performance. Therefore, careful and informed planning of plant-based diets is crucial to ensure sufficient intake and absorption of energy and all necessary nutrients. Additionally, it is recommended that athletes improve the protein quality of plant-based diets by combining various protein sources, using appropriate cooking techniques, and incorporating plant-based supplements. This review article provides a detailed examination of the impact of plant-based diets on overall health and exercise performance, discussing strategies to enhance nutrient bioavailability, sources of hard-to-get nutrients, and suitable sports supplements for plant-based athletes. In conclusion, it is emphasized that a well-planned plant-based diet has the potential to optimize athletic performance for athletes.

Keywords: Plant-based diet, athletic performance, nutrient bioavailability, sports nutrition, protein quality

1. GİRİŞ

Son yıllarda, bitkisel kaynaklı diyetler hem sağlık hem de atletik performans açısından artan bir ilgi görmektedir. Vegan ve vejetaryen diyetler gibi hayvansal ürünlerin minimum düzeyde tüketildiği veya tamamen dışlandığı diyetler, sürdürülebilirlik, etik kaygılar ve sağlığa faydaları nedeniyle popülerlik kazanmaktadır (Shaw et al., 2022). Bu diyetlerin yüksek karbonhidrat içeriği, antioksidanlar ve fitokimyasallar sayesinde dayanıklılık sporları gibi egzersiz türlerinde performansı artırdığı ve kas iyileşmesini hızlandırdığı bilinmektedir (Barnard et al., 2019). Ancak, bitkisel kaynaklı diyetler, bazı mikrobelerin yetersiz alımı ve besinlerin biyo-yararlanımını azaltan anti-nütrisyonel faktörler nedeniyle bazı zorluklar da barındırmaktadır (Rogerson, 2017).

68

1.1. Bitkisel Kaynaklı Diyetlerin Faydaları

Bitkisel kaynaklı diyetlerin pek çok sağlık yararı bulunmaktadır. Yüksek lif, vitamin, mineral ve fitokimyasal içeriği sayesinde bu diyetler, kalp hastalıkları, tip 2 diyabet, obezite ve bazı kanser türleri gibi kronik hastalıkların riskini azaltmaktadır (Shaw et al., 2022). Ayrıca, bu diyetler, vücutta inflamasyonu azaltarak ve oksidatif stresi kontrol altında tutarak genel sağlığı desteklemektedir. Oksidatif stresin azaltılması, sporcular için daha hızlı toparlanma ve egzersiz sonrası kas ağrılarının azalması anlamına gelmektedir (Santos de Lima et al., 2023).

Egzersiz performansı açısından, bitkisel diyetlerin yüksek karbonhidrat içeriği, dayanıklılık sporları için özellikle faydalıdır. Karbonhidratlar, egzersiz sırasında kas glikojen depolarını yenilemek ve enerji sağlamak için kritik öneme sahiptir (Naderi et al., 2023). Bitkisel diyetlerin bu avantajları, dayanıklılık sporları yapan sporcular için önemli bir destek sunmaktadır. Ayrıca, bu diyetlerin genellikle düşük glikemik indekse sahip besinler içermesi, kan şekerinin daha stabil olmasına ve daha uzun süreli enerji sağlamasına yardımcı olmaktadır (Shah & Davis, 2020).

1.2. Zorluklar ve Riskler

Bitkisel kaynaklı diyetler, sporcular için bazı zorlukları da beraberinde getirebilir. Özellikle demir, çinko, kalsiyum, B12 vitamini ve omega-3 yağ asitleri gibi mikrobelerin yetersiz alımı, performansı olumsuz etkileyebilir (Shaw et al., 2022). Bitkisel gıdalarda bulunan anti-nütrisyonel faktörler, bu besin maddelerinin emilimini engelleyebilir. Örneğin, fitatlar ve

oksalatlar, demir ve çinko gibi minerallerin emilimini azaltabilir (Rogerson, 2017). Bu durum, sporcuların enerji seviyelerini ve dayanıklılıklarını olumsuz etkileyebilir.

Protein kalitesi de bitkisel diyetlerde bir diğer önemli konudur. Hayvansal kaynaklı proteinler, tüm gerekli amino asitleri içermesi nedeniyle yüksek kaliteli protein olarak kabul edilirken, bitkisel protein kaynakları genellikle bir veya daha fazla esansiyel amino asidin eksik olmasına neden olur (Craddock et al., 2021). Bu durum, kas protein sentezini olumsuz etkileyebilir ve sporcuların kas gelişimini sınırlandırabilir.

1.3. Performans İçin Stratejiler

Bitkisel kaynaklı diyetlerin sporcular üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek için bazı stratejiler önerilmektedir. Öncelikle, çeşitli protein kaynaklarının karıştırılması, eksik amino asitlerin tamamlanması açısından önemlidir. Örneğin, baklagillerle tahılların birlikte tüketilmesi, eksik amino asitlerin dengelenmesine yardımcı olabilir (Rogerson, 2017). Bu, sporcuların kas protein sentezini desteklemek için yeterli amino asit alımını sağlamalarına yardımcı olacaktır.

Demir ve çinko gibi minerallerin emilimini artırmak için bitkisel gıdaların C vitamini ile birlikte tüketilmesi önerilmektedir (Shaw et al., 2022). C vitamini, demir emilimini artırarak demir eksikliği riskini azaltabilir. Ayrıca, bitkisel omega-3 kaynakları (örneğin, keten tohumu veya chia tohumu) ve DHA/EPA takviyeleri, omega-3 yağ asitlerinin alımını artırmak için kullanılabilir (Rizzo et al., 2023).

Enerji alımını optimize etmek için, sporcuların yüksek enerji yoğunluğuna sahip besinleri diyetlerine dahil etmeleri önemlidir. Fındık, tohumlar, avokado ve kurutulmuş meyveler gibi gıdalar, hem enerji hem de gerekli yağ asitleri sağlayarak sporcuların performansını destekleyebilir (Hecht et al., 2023). Ayrıca, sporcuların besin takviyeleri (örneğin, protein tozları, kreatin, B12 vitamini) kullanarak besin eksikliklerini gidermeleri önerilmektedir.

2. SONUÇ

Bitkisel kaynaklı diyetler, dikkatli planlandığında, sporcular için atletik performansı optimize etme potansiyeline sahiptir. Sporcuların enerji ve gerekli besin maddelerinin yeterli alımını sağlamak için diyetlerini dikkatli bir şekilde planlamaları gerekmektedir. Doğru pişirme teknikleri, besinlerin biyo-yararlanımını artırma stratejileri ve bitkisel takviye ürünlerinin kullanılması, bitkisel kaynaklı diyetlerin sporcularda performansı desteklemesine yardımcı olabilir. Sonuç olarak, bitkisel kaynaklı diyetlerin sporcuların performansını olumsuz etkilememesi için dikkatli bir planlama ve gerekli takviyelerin kullanılması büyük önem taşımaktadır.

3. KAYNAKLAR

Barnard N. D., Goldman D. M., Loomis J. F., Trapp C. B., Jenkins D. J., & Levin S. M. (2019). Plant-based diets for cardiovascular safety and performance in endurance sports. *Nutrients*, 11(1), 130.

Craddock, J. C., Genoni, A., Strutt, E. F., & Goldman, D. M. (2021). Limitations with the Digestible Indispensable Amino Acid Score (DIAAS) with special attention to plant-based diets: a review. *Current nutrition reports*, 10, 93-98.

Hecht, C., Bank, N., Cook, B., & Mistovich, R. J. (2023). Nutritional Recommendations for the Young Athlete. *Journal of the Pediatric Orthopaedic Society of North America*, 5(1), 599

Naderi, A., Gobbi, N., Ali, A., Berjisian, E., Hamidvand, A., Forbes, S. C., ... & Saunders, B. (2023). Carbohydrates and endurance exercise: A narrative review of a food first approach. *Nutrients*, 15(6), 1367. Hoffman J. R., & Falvo M. J. (2004). Protein – Which is best? *Journal of Sports Science and Medicine*, 3(3), 118-130.

Rizzo, G., Baroni, L., & Lombardo, M. (2023). Promising sources of plant-derived polyunsaturated fatty acids: A narrative review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(3), 1683. Rogerson D. (2017). Vegan diets: practical advice for athletes and exercisers. *Journal of the International Society of Sports Nutrition*, 14(1), 36.

Rogerson, D. (2017). Vegan diets: practical advice for athletes and exercisers. *Journal of the International Society of Sports Nutrition*, 14, 1-15.

Santos de Lima, K., Schuch, F. B., Camponogara Righi, N., Chagas, P., Hemann Lamberti, M., Puntel, G. O., ... & Ulisses Signori, L. (2023). Effects of the combination of vitamins C and E supplementation on oxidative stress, inflammation, muscle soreness, and muscle strength following acute physical exercise: meta-analyses of randomized controlled trials. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 63(25), 7584-7597.

Shah, R., & Davis, B. (2020). *Nourish: The Definitive Plant-Based Nutrition Guide for Families--With Tips & Recipes for Bringing Health, Joy, & Connection to Your Dinner Table*. Simon and Schuster.

Shaw K. A., Zello G. A., Rodgers C. D., Warkentin T. D., Baerwald A. R., & Chilibeck P. D. (2022). Benefits of a plant-based diet and considerations for the athlete. *European Journal of Applied Physiology*, 122, 1163-1178.

EFFECTS OF EXERCISE ON DIABETES EGZERSİZİN DİYABET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Mert KARTAL¹, Gürkan KAPIKIRAN², Ramazan BAYER³

¹Dr.Öğr.Üyesi,Halk Sağlığı, Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü. ORCID ID:0000-0001-7840-7554

²Doç.Dr., Cerrahi Hastalıklar Hemşireliği, Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü

ORCID ID:0000-0002-3242-1059

³Doç.Dr., Egzersiz ve Spor, Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Egzersiz ve Spor Bilimleri Bölümü ORCID ID:0000-0002-2161-5886

ÖZET

Bu çalışma, diyabetin yönetiminde egzersizin oynadığı kritik rolü ve bu rolün hem biyolojik hem de psikososyal açılardan etkilerini derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Diyabet, dünya genelinde hızla artan bir sağlık sorunu olarak karşımıza çıkmakta olup, Tip 1, Tip 2 ve gebelik diyabeti gibi farklı türleri ile bireylerin yaşam kalitesini ciddi şekilde etkileyebilmektedir. Bu nedenle, hastalığın etkin bir şekilde yönetimi hayati öneme sahiptir. Egzersiz, diyabet yönetiminde kan şekeri seviyelerini düzenleyerek ve insülin duyarlılığını artırarak biyolojik olarak önemli faydalar sağlar. Özellikle Tip 2 diyabetli bireyler için glisemik kontrolün sağlanmasında egzersiz büyük bir rol oynar. Tip 1 diyabetli bireylerde ise egzersiz sırasında hipoglisemi riskinin sürekli izlenmesi ve gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Gebelik diyabeti söz konusu olduğunda ise, düzenli egzersiz hem annenin hem de bebeğin sağlığını koruyarak, hastalığın riskini azaltmada önemli bir araç olarak öne çıkar. Egzersizin faydaları, fiziksel sağlıkla sınırlı kalmaz; diyabetli bireylerde stres, anksiyete ve depresyon gibi psikososyal sorunların azaltılmasına da katkıda bulunur. Düzenli fiziksel aktivite, bireylerin öz-yeterlilik algısını güçlendirerek, hastalıkla başa çıkma kapasitelerini artırır. Ayrıca, egzersiz programlarının bireyselleştirilmesi ve güvenliğinin sağlanması, diyabetli bireyler için sağlıklı bir yaşam tarzı oluşturulmasında kritik bir faktördür. Sonuç olarak, diyabetin yönetiminde egzersizin düzenli ve kontrollü bir şekilde uygulanması, hem kısa hem de uzun vadede sağlık üzerinde olumlu etkiler yaratır.

Anahtar Kelimeler: Egzersiz, Diyabet, Sağlık.

ABSTRACT

This study aims to explore the critical role of exercise in diabetes management and examine its effects from both biological and psychosocial perspectives. Diabetes, a rapidly increasing health issue worldwide, significantly impacts the quality of life for individuals, particularly through its various types such as Type 1, Type 2, and gestational diabetes. Therefore, effective management of the disease is of paramount importance. Exercise provides significant biological benefits in diabetes management by regulating blood glucose levels and enhancing insulin sensitivity. It plays a major role in achieving glycemic control, especially for individuals with Type 2 diabetes. For those with Type 1 diabetes, continuous monitoring of hypoglycemia

risk during exercise and taking necessary precautions is essential. In the context of gestational diabetes, regular exercise serves as a vital tool in reducing the risk of the disease and maintaining the health of both the mother and the baby. The benefits of exercise are not limited to physical health; it also helps alleviate psychosocial issues such as stress, anxiety, and depression in individuals with diabetes. Regular physical activity strengthens individuals' self-efficacy, enhancing their capacity to cope with the disease. Additionally, the individualization and safety of exercise programs are critical factors in establishing a healthy lifestyle for those with diabetes. In conclusion, the regular and controlled implementation of exercise in diabetes management leads to positive health outcomes in both the short and long term.

Keywords: Exercise, Diabetes, Health

1. GİRİŞ

Diyabet, insülin üretiminde veya kullanımında sorunlar nedeniyle ortaya çıkan kronik bir metabolik bozukluktur (ADA, 2023). Diyabetin başlıca üç türü vardır: Tip 1 diyabet, Tip 2 diyabet ve gebelik diyabeti. Tip 1 diyabet, pankreasın insülin üreten beta hücrelerinin bağışıklık sistemi tarafından saldırıya uğraması sonucu ortaya çıkar ve genellikle çocukluk veya ergenlik döneminde teşhis edilir. Tip 2 diyabet, vücudun insüline karşı direnç geliştirdiği veya yeterli miktarda insülin üretmediği durumlarda ortaya çıkar ve daha çok yetişkinlerde görülür (WHO, 2021). Gebelik diyabeti ise, gebelik sırasında ortaya çıkan ve genellikle doğumdan sonra kaybolan bir diyabet türüdür (IDF, 2021). Dünya genelinde diyabet, giderek artan bir sağlık sorunu haline gelmiştir. IDF'nin 2022 raporuna göre, dünya genelinde 537 milyon yetişkin diyabetle yaşamaktadır ve bu sayının 2045 yılına kadar 783 milyona çıkması beklenmektedir. Diyabet, ciddi komplikasyonlara yol açabilen bir hastalıktır; bunlar arasında kardiyovasküler hastalıklar, böbrek yetmezliği, sinir hasarı ve görme kaybı yer alır (ADA, 2023). Diyabetin neden olduğu bu komplikasyonlar, hastaların yaşam kalitesini önemli ölçüde düşürür ve sağlık sistemlerine büyük maliyetler yükler. Bu bağlamda, diyabetin önlenmesi ve yönetimi, küresel sağlık için büyük önem taşımaktadır.

Egzersiz, diyabetin yönetiminde ve komplikasyonlarının önlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Egzersiz, genel anlamda, kasları çalıştıran, enerji tüketimini artıran ve kalp atış hızını yükselten fiziksel aktivitelerin tümünü kapsar (ACSM, 2021). Düzenli egzersiz, kan şekeri düzeylerinin kontrol altına alınmasına, insülin duyarlılığının artırılmasına ve diyabetle ilişkili komplikasyonların önlenmesine yardımcı olur (Colberg ve ark., 2016). Özellikle Tip 2 diyabetli bireylerde, egzersizin kilo kaybı ve vücut kompozisyonunun iyileştirilmesi üzerindeki etkileri de vurgulanmıştır (Umpierre ve ark., 2011). Ayrıca, egzersiz sadece fiziksel sağlık üzerinde değil, aynı zamanda diyabetle yaşamın getirdiği psikolojik stresin azaltılmasında da faydalıdır (Chimen ve ark., 2012). Diyabet ve egzersiz arasındaki ilişki, hem biyolojik hem de psikososyal faktörler açısından karmaşık bir yapıya sahiptir. Fiziksel aktivitenin, glukoz metabolizmasını düzenleyici etkileri iyi belgelenmiştir. Egzersiz sırasında kaslar, glukozu enerji kaynağı olarak kullanır ve bu, kan şekeri seviyelerinin düşmesine yol açar. Ayrıca, egzersiz sonrası insülin duyarlılığı artar, bu da kas hücrelerinin glukozu daha etkin bir şekilde emmesine yardımcı olur (Bird ve Hawley, 2016). Bu süreçler, diyabetin yönetiminde egzersizin önemini vurgulayan temel biyolojik mekanizmalardır. Psikososyal açıdan bakıldığında ise, düzenli fiziksel aktivite, diyabetli bireylerin öz-yeterliliklerini artırarak, hastalıkla başa çıkma yeteneklerini geliştirir (Plotnikoff ve ark., 2017). Bunun yanı sıra, sosyal destek grupları ve egzersiz programlarına katılım, diyabetli bireylerin motivasyonunu

artırabilir ve bu bireylerin hastalık yönetiminde daha başarılı olmalarına katkıda bulunabilir (Richardson ve ark., 2014).

Egzersiz, diyabet yönetiminde vazgeçilmez bir araçtır. Hem Tip 1 hem de Tip 2 diyabetli bireylerde, düzenli egzersizin metabolik kontrol üzerinde olumlu etkileri vardır ve bu da diyabetle ilişkili komplikasyonların önlenmesine katkıda bulunur. Buna göre bu çalışma, egzersizin diyabet üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla yapılmıştır.

2. DİYABET TÜRLERİ VE EGZERSİZ ETKİLERİ

2.1. Tip 1 Diyabet ve Egzersiz

Tip 1 diyabet, otoimmün bir hastalık olup, pankreasın insülin üreten beta hücrelerinin tahrip edilmesiyle karakterizedir (Atkinson ve ark., 2021). Tip 1 diyabetli bireylerde, insülin tedavisi yaşam boyu gerekli olduğu için, egzersiz bu hastalar için hem yararlı hem de dikkat edilmesi gereken bir süreçtir. Egzersiz sırasında ve sonrasında kan şekeri seviyeleri düşebilir, bu da hipoglisemi riskini artırır. Bu nedenle, egzersiz yapan Tip 1 diyabetli bireylerin kan şekeri düzeylerini dikkatle izlemesi ve gerektiğinde insülin dozlarını ayarlaması önemlidir (Riddell ve ark., 2017). Ek olarak, düzenli fiziksel aktivite, Tip 1 diyabetli bireyler için birçok fayda sağlar. Özellikle kardiyovasküler sağlığı iyileştirmekte, insülin duyarlılığını artırmakta ve genel yaşam kalitesini yükseltmektedir (Colberg ve ark., 2016). Araştırmalar, direnç egzersizlerinin, Tip 1 diyabetli hastalarda glisemik kontrolü iyileştirebileceğini ve insülin ihtiyacını azaltabileceğini göstermektedir (Chimen ve ark., 2012).

2.2. Tip 2 Diyabet ve Egzersiz

Tip 2 diyabet, genellikle insülin direnci ve relatif insülin eksikliği ile karakterizedir ve dünya genelinde diyabetin en yaygın türüdür (ADA, 2023). Tip 2 diyabetli bireylerde egzersiz, glisemik kontrolü iyileştirmede ve kardiyovasküler risk faktörlerini azaltmada önemli bir rol oynar. Düzenli aerobik egzersiz ve direnç antrenmanları, kan şekeri seviyelerini düşürmeye yardımcı olur ve vücut kompozisyonunu iyileştirir (Kriska, 2000). Umpierre ve arkadaşlarının (2011) meta-analizine göre, Tip 2 diyabetli bireylerde yapılandırılmış egzersiz programlarının, sadece fiziksel aktivite tavsiyesine kıyasla daha etkili olduğu bulunmuştur. Ayrıca, yüksek yoğunluklu aralıklı antrenman (HIIT), Tip 2 diyabetli bireyler için kan şekeri kontrolünde ve kardiyovasküler sağlığın iyileştirilmesinde etkili bir egzersiz türüdür (Little ve ark., 2011). Bu egzersiz türü, kısa süreli ve yoğun aktiviteler ile dinlenme periyotlarını birleştirerek, insülin duyarlılığını artırır ve HbA1c seviyelerinde anlamlı düşüşler sağlar (Jelleyman ve ark., 2015).

2.3. Gebelik Diyabeti (Gestasyonel Diyabet) ve Egzersiz

Gebelik diyabeti, hamilelik sırasında ortaya çıkan geçici bir diyabet formudur ve genellikle doğumdan sonra kaybolur (Gao ve ark., 2019). Ancak bu durum, anne ve bebek için hem gebelik sırasında hem de sonrasında bazı riskler taşır. Gebelik diyabeti, makrozomi (büyük bebek doğumu) ve preeklampsi gibi komplikasyonlarla ilişkilidir (Di Cianni ve ark., 2003). Gebelik diyabeti geliştiren kadınların ilerleyen yıllarda Tip 2 diyabet geliştirme riski de yüksektir.

Egzersiz, gebelik diyabetini yönetmede önemli bir stratejidir. Düzenli fiziksel aktivite, kan şekeri seviyelerini kontrol etmeye yardımcı olur ve insülin ihtiyacını azaltır (Barakat ve ark., 2019). Özellikle düşük ila orta yoğunlukta aerobik egzersizler, hem annenin hem de bebeğin sağlığı üzerinde olumlu etkiler sağlayabilir (Perales ve ark., 2016). Egzersizin, gebelik süresince anne adaylarının psikolojik sağlığı üzerinde de olumlu etkileri bulunmaktadır.

Düzenli egzersiz yapan gebelik diyabetli kadınlar, egzersiz yapmayanlara göre daha düşük stres ve anksiyete seviyelerine sahip olabilirler (Gao ve ark., 2019).

Güncel araştırmalar, egzersizin gebelik diyabetinin önlenmesinde de rol oynayabileceğini öne sürmektedir. Aune ve arkadaşlarının (2020) sistematik derlemesine göre, hamilelik öncesinde ve sırasında düzenli fiziksel aktivite, gebelik diyabeti riskini önemli ölçüde azaltmaktadır. Elde edilen bu bulgulara göre, egzersizin hem önleyici hem de tedavi edici bir araç olarak kullanılabilirliği ifade edilebilir.

3. EGZERSİZİN DİYABET YÖNETİMİNDE ROLÜ

3.1.Kan Şekeri Kontrolü

Egzersizin diyabet yönetimindeki en önemli faydalarından biri, kan şekeri kontrolüne olan olumlu etkisidir. Fiziksel aktivite, glukozun kas hücreleri tarafından kullanımını artırarak kan şekeri seviyelerinin düşmesine yardımcı olur. Aerobik egzersizler, özellikle orta ve yüksek yoğunlukta uygulandığında, Tip 2 diyabetli bireylerde kan şekeri seviyelerini önemli ölçüde düşürebilir (Colberg ve ark., 2016). Bunun yanı sıra, direnç egzersizleri de glukoz alımını artırarak glisemik kontrolü iyileştirebilir (Bird ve Hawley, 2016). Düzenli fiziksel aktivite, hem kısa vadede hem de uzun vadede kan şekeri düzeylerinin daha iyi yönetilmesine katkı sağlar, bu da diyabetle ilişkili komplikasyonların önlenmesine yardımcı olur (Umpierre ve ark., 2011).

3.2.İnsülin Duyarlılığı

Egzersiz, insülin duyarlılığını artırarak, diyabet yönetiminde kritik bir rol oynar. İnsülin duyarlılığı, vücudun insüline yanıt verme yeteneğini ifade eder ve bu duyarlılığın artması, hücrelerin glukozu daha etkin bir şekilde emmesine olanak tanır. Aerobik egzersizler, kas hücrelerinde insülin reseptörlerinin sayısını artırarak insülin duyarlılığını yükseltir (Hawley ve Lessard, 2008). Ayrıca düzenli egzersizin tip 2 DM hastalarında glisemik kontrol açısından ve kardiyovasküler risk faktörlerini azaltıcı yönde katkıda bulunduğu bilinmektedir. Egzersiz programı yapılırken hastanın ek problemleri göz önüne alınarak aerobik ya da direnç egzersizleri gibi farklı modeller tek başına ya da birlikte tercih edilebilmektedir. (Dinçer ve Metin, 2015).

3.3.Kardiyovasküler Sağlık

Diyabet, kardiyovasküler hastalıklar için önemli bir risk faktörüdür ve bu nedenle, egzersizin kardiyovasküler sağlık üzerindeki olumlu etkileri, diyabet yönetiminde büyük bir öneme sahiptir. Düzenli fiziksel aktivite, kan basıncını düşürerek, lipid profillerini iyileştirerek ve enflamasyonu azaltarak kardiyovasküler risk faktörlerini azaltır (Colberg ve ark., 2016). Özellikle aerobik egzersizler, diyabetli bireylerde kardiyovasküler sağlığın korunmasına ve iyileştirilmesine yardımcı olabilir. Chimen ve arkadaşlarının (2012) çalışması, Tip 1 diyabetli bireylerde bile düzenli fiziksel aktivitenin kardiyovasküler komplikasyonları önlemede etkili olduğunu göstermektedir.

3.4.Vücut Kompozisyonu ve Kilo Yönetimi

Egzersiz, vücut kompozisyonunu iyileştirerek ve kilo yönetimini destekleyerek diyabetin kontrol altına alınmasında etkili bir araçtır. Egzersiz yoğunluğu ve miktarının bağımsız ve birleşik etkileri henüz kesin olarak belirlenmemiş olsa da, orta yoğunluklu egzersizin (düzenli yürüyüş) trigliseritleri, insülin duyarlılık indeksini ve metabolik sendrom skorunu olumlu yönde değiştirmede şiddetli egzersiz kadar etkili olabileceği görülmektedir (Ross ve Després, 2009). Düzenli fiziksel aktivite, vücut yağını azaltırken kas kütlelerini korumaya yardımcı olur

ve bu da bazal metabolizma hızının artmasını sağlar (Church ve ark., 2011). Ayrıca, egzersizin kilo yönetimi üzerindeki etkisi, diyabetli bireylerin uzun vadede kilo alımını önlemesine ve böylece hastalıklarının daha iyi yönetilmesine katkı sağlar (Colberg ve ark., 2016).

4. EGZERSİZ TÜRLERİ VE DİYABET ÜZERİNDEKİ SPESİFİK ETKİLERİ

4.1. Aerobik Egzersiz

Aerobik egzersizler, kardiyovasküler sistemi çalıştırarak uzun süreli ve sürekli fiziksel aktiviteyi içeren egzersiz türleridir. Yürüyüş, koşu, yüzme ve bisiklet gibi aktiviteler aerobik egzersizlere örnek olarak verilebilir. Diyabetli bireyler için aerobik egzersizlerin önemi, kan şekeri kontrolünü iyileştirmesi ve insülin duyarlılığını artırmasında yatmaktadır (Colberg ve ark., 2016). Tip 2 diyabetli bireylerde yapılan çalışmalar, düzenli aerobik egzersizin HbA1c seviyelerini anlamlı ölçüde düşürdüğünü ve kardiyovasküler risk faktörlerini azalttığını göstermektedir (Boule ve ark., 2001). Ayrıca, aerobik egzersiz, vücut ağırlığını kontrol altında tutmada ve karın yağını azaltmada etkili olup, diyabet yönetiminde önemli bir rol oynamaktadır (Jakicic ve ark., 2019).

4.2. Direnç (Kuvvet) Antrenmanları

Direnç antrenmanları, kas gücünü artırmaya yönelik egzersizleri kapsar ve genellikle serbest ağırlıklar, direnç bantları veya vücut ağırlığı kullanılarak yapılır. Bu tür egzersizler, kas kütlelerini korumanın yanı sıra, kasların glukoz kullanımını artırarak insülin duyarlılığını iyileştirir (Holten ve ark., 2004). Tip 2 diyabetli bireylerde direnç antrenmanlarının kan şekeri kontrolü üzerinde olumlu etkileri bulunmuş, bu antrenmanların HbA1c seviyelerinde anlamlı düşüşler sağladığı gözlemlenmiştir (Ibañez ve ark., 2005). Ayrıca, direnç antrenmanlarının, aerobik egzersizlerle kombine edildiğinde diyabet yönetiminde daha da büyük faydalar sağladığı belirtilmektedir (Sigal ve ark., 2007).

4.3. Esneklik ve Denge Egzersizleri

Esneklik ve denge egzersizleri, genellikle diyabet yönetiminde daha az vurgulanan ancak önemli olan egzersiz türleridir. Bu egzersizler, kas ve eklem esnekliğini artırarak, hareket aralığını genişletir ve düşme riskini azaltır (Colberg ve ark., 2016). Yoga ve Tai Chi gibi aktiviteler, hem esnekliği artırmada hem de dengeyi geliştirmede etkili olabilir. Araştırmalar, bu tür egzersizlerin stres seviyelerini azaltarak, diyabet yönetimini olumlu yönde etkileyebileceğini göstermektedir (Innes ve ark., 2005).

4.4. Yüksek Yoğunluklu Aralıklı Antrenman (HIIT)

Yüksek yoğunluklu aralıklı antrenman (HIIT), kısa süreli ancak yoğun egzersiz periyotları ile dinlenme aralıklarının birleştirildiği bir egzersiz yöntemidir. HIIT, son yıllarda diyabet yönetiminde giderek daha popüler hale gelmiştir. Araştırmalar, HIIT'in Tip 2 diyabetli bireylerde insülin duyarlılığını önemli ölçüde artırdığını ve glukoz düzenlemesini iyileştirdiğini göstermektedir (Gillen ve Gibala, 2014). HIIT, özellikle zaman sınırlı bireyler için etkili bir alternatif olarak kabul edilmekte ve kısa sürede kardiyovasküler sağlığı iyileştirme, kas gücünü artırma ve yağ kaybını destekleme potansiyeli taşımaktadır (Jelleman ve ark., 2015). Ayrıca, HIIT'in, HbA1c seviyelerini düşürmede ve diyabetin komplikasyonlarını önlemede geleneksel aerobik egzersizlere kıyasla daha etkili olabileceği öne sürülmektedir (Little ve ark., 2011).

5. EGZERSİZ PROGRAMLARININ PLANLANMASI VE GÜVENLİĞİ

Diyabet yönetiminde egzersiz programlarının planlanması ve güvenliği, hastaların genel sağlığı ve tedavi başarısı açısından kritik öneme sahiptir. Diyabetli bireyler için egzersiz programı tasarımı, kişisel sağlık durumu, diyabet türü, yaş, mevcut fiziksel aktivite düzeyi ve olası komplikasyonlar göz önünde bulundurularak bireyselleştirilmelidir (Colberg ve ark., 2016). Örneğin, Tip 2 diyabetli bireyler için haftada en az 150 dakika orta yoğunlukta aerobik egzersiz ve haftada en az iki gün direnç antrenmanı önerilmektedir. Bu öneriler, Amerikan Diyabet Derneği tarafından desteklenmektedir (ADA, 2021). Tip 1 diyabetli bireylerde ise, egzersiz sırasında kan şekeri seviyelerinin sıkı bir şekilde izlenmesi ve insülin dozajının egzersiz sırasında ve sonrasında ayarlanması gerekmektedir (Riddell ve Perkins, 2016).

Egzersiz öncesi ve sonrası kan şekeri takibi, diyabetli bireyler için hayati önem taşır. Egzersiz sırasında kan şekeri seviyelerinde ani değişiklikler meydana gelebilir; bu nedenle, egzersiz öncesinde kan şekeri seviyelerinin kontrol edilmesi ve uygun önlemlerin alınması gereklidir. Kan şekeri seviyeleri 100 mg/dL'nin altında ise, hipoglisemi riskini önlemek için karbonhidrat alımı önerilir (Colberg ve ark., 2016). Egzersiz sonrası kan şekeri seviyeleri genellikle düşebilir; bu nedenle, egzersiz sonrasında da kan şekeri izlenmeli ve gerekirse ek karbonhidrat alınmalıdır. Özellikle Tip 1 diyabetli bireylerde, egzersiz sonrası gecikmeli hipoglisemi riski bulunmaktadır ve bu durumun önlenmesi için dikkatli izleme gereklidir (Riddell ve Perkins, 2016).

Hipoglisemi ve hiperglisemi risklerinin yönetimi, diyabetli bireyler için önemli bir konudur. Egzersiz sırasında hipoglisemi, kan şekeri seviyelerinin düşmesi sonucu ortaya çıkan ciddi bir durumdur ve titreme, terleme, baş dönmesi gibi belirtilerle kendini gösterebilir (Brazeau ve ark., 2008). Bu riski azaltmak için, egzersiz öncesinde kan şekeri seviyelerinin kontrol edilmesi ve gerektiğinde karbonhidrat alınması önemlidir. Hiperglisemi ise, özellikle insülin veya diğer hiperglisemik ilaçlar kullanan bireylerde egzersiz sırasında kan şekeri seviyelerinin yükselmesi sonucu ortaya çıkabilir ve dehidrasyon veya stres gibi faktörlerden kaynaklanabilir. Hiperglisemi riskini yönetmek için, egzersiz öncesinde ve sırasında kan şekeri izlenmeli ve egzersize başlamadan önce hipererglisemiyi önlemek amacıyla uygun önlemler alınmalıdır (ADA, 2021).

Egzersiz yaparken dikkat edilmesi gereken hususlar arasında uygun ekipman kullanımı, özellikle ayakkabı ve giysi seçimi, yeterli hidrasyon sağlanması ve egzersiz sırasında vücudun sinyallerine dikkat edilmesi bulunmaktadır. Diyabetli bireylerde, özellikle periferik nöropati gibi komplikasyonlar mevcutsa, ayak yaralanmalarını önlemek için uygun ayakkabı seçimi büyük önem taşır (Colberg ve ark., 2016). Ayrıca, egzersiz sırasında yeterli sıvı alımı, dehidrasyonu önlemek ve kan şekeri seviyelerinin dengede kalmasına yardımcı olmak için gereklidir. Egzersiz sırasında ve sonrasında hipoglisemi belirtilerine dikkat etmek ve bu belirtiler ortaya çıktığında hızlı bir şekilde müdahale etmek de hayati öneme sahiptir (Perkins ve Riddell, 2006). Bütün bunlara ek olarak, diyabetli bireylerin egzersiz programlarına başlamadan önce sağlık profesyonelleri ile görüşmeleri ve bireysel ihtiyaçlarına uygun bir egzersiz planı oluşturmaları gerekmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Diyabet, dünya genelinde hızla artan bir halk sağlığı sorunu olarak karşımıza çıkmakta ve bu hastalığın yönetimi, bireylerin yaşam kalitesini sürdürmeleri için kritik bir öneme sahiptir. Diyabetin Tip 1, Tip 2 ve gebelik diyabeti gibi farklı türleri olsa da, bu hastalıkların yönetiminde egzersizin oynadığı rol ortak ve belirleyici bir unsurdur. Egzersiz, kan şekeri

kontrolünü iyileştirme, insülin duyarlılığını artırma, kardiyovasküler sağlığı destekleme ve vücut kompozisyonunu iyileştirme gibi pek çok biyolojik faydayı beraberinde getirir. Ayrıca, egzersizin psikososyal etkileri de diyabetli bireylerin hastalıkla başa çıkma becerilerini artırarak, onların yaşam kalitelerini yükseltir.

Diyabet yönetiminde egzersizin faydaları, biyolojik mekanizmalar üzerinden net bir şekilde açıklanabilir. Egzersiz, kas hücrelerinin glukoz kullanımını artırarak kan şekeri seviyelerinin düşmesini sağlar. Bu durum, Tip 2 diyabetli bireylerde glisemik kontrolün sağlanmasında özellikle önemlidir. Tip 1 diyabetli bireyler için ise, egzersiz sırasında ve sonrasında kan şekeri seviyelerinin dikkatle izlenmesi gerektiği vurgulanmalıdır. Hipoglisemi riski, bu bireyler için ciddi bir tehdit oluşturabilir; bu nedenle, egzersiz programları, bireylerin insülin dozlarını ve karbonhidrat alımlarını ayarlayarak bu riski minimize etmeyi hedeflemelidir.

Gebelik diyabeti açısından bakıldığında, egzersizin hem önleyici hem de tedavi edici etkileri göz ardı edilemez. Düzenli fiziksel aktivite, gebelik süresince kan şekeri seviyelerinin kontrol altında tutulmasına yardımcı olarak, anne ve bebek sağlığı üzerinde olumlu etkiler yaratır. Gebelik öncesi ve sırasında yapılan egzersizler, gebelik diyabeti riskini azaltmada önemli bir faktördür ve bu durum, kadınların uzun vadeli sağlıklarını korumada da kritik bir rol oynar.

Egzersiz türleri arasında, aerobik egzersizler ve direnç antrenmanlarının diyabet yönetiminde ayrıcalıklı bir yeri vardır. Aerobik egzersizler, kardiyovasküler sağlığı destekleyerek, kan şekeri seviyelerinin daha iyi kontrol edilmesine yardımcı olur. Direnç antrenmanları ise, kas kütlelerini koruyarak ve artırarak, glukoz metabolizmasını iyileştirir ve insülin duyarlılığını artırır. Bunun yanı sıra, yüksek yoğunluklu aralıklı antrenman (HIIT) gibi modern egzersiz yöntemleri, zaman kısıtlaması olan bireyler için etkili bir alternatif sunar. HIIT'in kısa sürede elde ettiği sonuçlar, geleneksel egzersiz yöntemlerine kıyasla daha fazla fayda sağlama potansiyeline sahiptir.

Egzersizin diyabet üzerindeki etkileri, sadece fiziksel sağlıkla sınırlı değildir. Diyabetli bireylerde düzenli egzersiz yapmak, stres ve anksiyete gibi psikososyal sorunların azaltılmasına da katkıda bulunur. Fiziksel aktivitenin, bireylerin öz-yeterlilik algısını güçlendirerek, hastalıkla başa çıkma kapasitelerini artırdığı bilinmektedir. Sosyal destek gruplarına katılım ve egzersiz programlarına dahil olma, diyabetli bireylerin motivasyonunu artırarak, onların hastalık yönetiminde daha başarılı olmalarına yardımcı olabilir.

Egzersiz programlarının bireyselleştirilmesi ve güvenliğinin sağlanması, diyabetli bireyler için büyük önem taşır. Her bireyin sağlık durumu, yaş, mevcut fiziksel aktivite düzeyi ve olası komplikasyonlar göz önünde bulundurularak egzersiz programları tasarlanmalıdır. Egzersiz öncesi ve sonrasında kan şekeri takibi yapılmalı, hipoglisemi ve hiperglisemi riskleri yönetilmelidir. Özellikle Tip 1 diyabetli bireylerde, egzersiz sırasında kan şekeri seviyelerinin sıkı bir şekilde izlenmesi ve gerektiğinde insülin dozlarının ayarlanması gerekmektedir. Ayrıca, egzersiz sırasında ortaya çıkabilecek olumsuz durumları önlemek için, bireylerin egzersiz yapmadan önce uygun önlemler alması ve sağlık profesyonellerinden destek alması önerilmektedir.

Sonuç olarak, egzersizin diyabet üzerindeki etkileri, hem biyolojik hem de psikososyal açıdan değerlendirildiğinde, bu hastalığın yönetiminde vazgeçilmez bir araç olduğunu göstermektedir. Egzersiz, diyabetli bireylerin yaşam kalitesini iyileştirmenin yanı sıra, hastalığın komplikasyonlarını önlemeye ve genel sağlık durumunu desteklemeye yönelik etkili bir stratejidir. Bu nedenle, diyabetli bireyler için düzenli fiziksel aktivite, bir tedavi yönteminden öte, sağlıklı bir yaşam tarzının temel bir unsuru olarak kabul edilmelidir. Gelecekte yapılacak

araştırmalar, farklı egzersiz türlerinin ve yoğunluklarının diyabet yönetimindeki spesifik etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde inceleyerek, bu alandaki bilgileri derinleştirebilir ve bireylere daha kişiselleştirilmiş egzersiz programları sunabilir.

KAYNAKLAR

1. **American College of Sports Medicine (ACSM).** (2021). *Guidelines for exercise testing and prescription* (11th ed.). Lippincott Williams & Wilkins.
2. **American Diabetes Association (ADA).** (2021). Facilitating behavior change and well-being to improve health outcomes: Standards of medical care in diabetes—2021. *Diabetes Care*, 44(Supplement 1), S53-S72. <https://doi.org/10.2337/dc21-S005>
3. **American Diabetes Association (ADA).** (2023). Standards of medical care in diabetes—2023. *Diabetes Care*, 46(Supplement 1), S1-S292. <https://doi.org/10.2337/dc23-Sintroduction>
4. **Atkinson, M. A., Eisenbarth, G. S., & Michels, A. W.** (2014). Type 1 diabetes. *The Lancet*, 383(9911), 69-82. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(13\)60591-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(13)60591-7)
5. **Barakat Carballo, R., Peláez Puente, M., Lopez, C., Lucía Mulas, A., & Ruiz, J. R.** (2013). Exercise during pregnancy and gestational diabetes related adverse effects: A randomized controlled trial. *British Journal of Sports Medicine*, 47(10), 630-636.
6. **Bird, S. R., & Hawley, J. A.** (2016). Update on the effects of physical activity on insulin sensitivity in humans. *BMJ Open Sport & Exercise Medicine*, 2(1), e000143. <https://doi.org/10.1136/bmjsem-2016-000143>
7. **Bouillé, N. G., Haddad, E., Kenny, G. P., Wells, G. A., & Sigal, R. J.** (2001). Effects of exercise on glycemic control and body mass in type 2 diabetes mellitus: A meta-analysis of controlled clinical trials. *Journal of the American Medical Association*, 286(10), 1218-1227. <https://doi.org/10.1001/jama.286.10.1218>
8. **Brazeau, A. S., Rabasa-Lhoret, R., Strychar, I., & Mircescu, H.** (2008). Barriers to physical activity among patients with type 1 diabetes. *Diabetes Care*, 31(11), 2108-2109. <https://doi.org/10.2337/dc08-0720>
9. **Chimen, M., Kennedy, A., Nirantharakumar, K., Pang, T. T., Andrews, R., & Narendran, P.** (2012). What are the health benefits of physical activity in type 1 diabetes mellitus? A literature review. *Diabetologia*, 55(3), 542-551. <https://doi.org/10.1007/s00125-011-2403-2>
10. **Church, T. S., Thomas, D. M., Tudor-Locke, C., Katzmarzyk, P. T., Earnest, C. P., Rodarte, R. Q., & Bouchard, C.** (2011). Trends over 5 decades in US occupation-related physical activity and their associations with obesity. *PLoS One*, 6(5), e19657. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0019657>
11. **Colberg, S. R., Sigal, R. J., Fernhall, B., Regensteiner, J. G., Blissmer, B. J., Rubin, R. R., & Braun, B.** (2016). Exercise and type 2 diabetes: The American College of Sports Medicine and the American Diabetes Association: Joint position statement. *Diabetes Care*, 39(11), 2065-2079. <https://doi.org/10.2337/dc16-1728>
12. **Di Cianni, G., Volpe, L., Lencioni, C., Miccoli, R., Cuccuru, I., Ghio, A., ... & Benzi, L.** (2003). Prevalence and risk factors for gestational diabetes assessed by universal screening.

Diabetes Research and Clinical Practice, 62(2), 131-137.
<https://doi.org/10.1016/j.diabres.2003.07.004>

13. **Dinçer, Ş., & Metin, G.** (2015). Tip 2 Diyabet ve egzersiz. *Turkiye Klinikleri Sports Medicine-Special Topics*, 1(2), 31-37.

14. **Gao, C., Sun, X., Lu, L., Liu, F., & Yuan, J.** (2019). Prevalence of gestational diabetes mellitus in mainland China: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Diabetes Investigation*, 10(1), 154-162. <https://doi.org/10.1111/jdi.12854>

15. **Gillen, J. B., & Gibala, M. J.** (2014). Is high-intensity interval training a time-efficient exercise strategy to improve health and fitness? *Applied Physiology, Nutrition, and Metabolism*, 39(3), 409-412. <https://doi.org/10.1139/apnm-2013-0187>

16. **Hawley, J. A., & Lessard, S. J.** (2008). Exercise training-induced improvements in insulin action. *Acta Physiologica*, 192(1), 127-135. <https://doi.org/10.1111/j.1748-1716.2007.01783.x>

17. **Holten, M. K., Zacho, M., Gaster, M., Juel, C., Wojtaszewski, J. F., & Dela, F.** (2004). Strength training increases insulin-mediated glucose uptake, GLUT4 content, and insulin signaling in skeletal muscle in patients with type 2 diabetes. *Diabetes*, 53(2), 294-305. <https://doi.org/10.2337/diabetes.53.2.294>

18. **Ibañez, J., Izquierdo, M., Argüelles, I., Forga, L., Larrión, J. L., García-Unciti, M., & Gorostiaga, E. M.** (2005). Twice-weekly progressive resistance training decreases abdominal fat and improves insulin sensitivity in older men with type 2 diabetes. *Diabetes Care*, 28(3), 662-667. <https://doi.org/10.2337/diacare.28.3.662>

19. **Innes, K. E., Bourguignon, C., & Taylor, A. G.** (2005). Risk indices associated with the insulin resistance syndrome, cardiovascular disease, and possible protection with yoga: A systematic review. *Journal of the American Board of Family Medicine*, 18(6), 491-519. <https://doi.org/10.3122/jabfm.18.6.491>

20. **International Diabetes Federation (IDF).** (2021). *IDF Diabetes Atlas* (10th ed.). <https://diabetesatlas.org/> Erişim Tarihi: 17.08.2024.

21. **Jelleyman, C., Yates, T., O'Donovan, G., Gray, L. J., King, J. A., Khunti, K., & Davies, M. J.** (2015). The effects of high-intensity interval training on glucose regulation and insulin resistance: A meta-analysis. *Obesity Reviews*, 16(11), 942-961. <https://doi.org/10.1111/obr.12317>

22. **Little, J. P., Gillen, J. B., Percival, M. E., Safdar, A., Tarnopolsky, M. A., Punthakee, Z., & Gibala, M. J.** (2011). Low-volume high-intensity interval training reduces hyperglycemia and increases muscle mitochondrial capacity in patients with type 2 diabetes. *Journal of Applied Physiology*, 111(6), 1554-1560. <https://doi.org/10.1152/jappphysiol.00921.2011>

23. **Perales, M., Santos-Lozano, A., Ruiz, J. R., Lucia, A., & Barakat, R.** (2016). Benefits of aerobic or resistance training during pregnancy on maternal health and perinatal outcomes: A systematic review. *Early Human Development*, 94, 43-48. <https://doi.org/10.1016/j.earlhumdev.2016.01.004>

24. **Perkins, B. A., & Riddell, M. C.** (2006). Type 1 diabetes and exercise: Using the insulin pump to maximum advantage. *Canadian Journal of Diabetes*, 30(1), 72-79. [https://doi.org/10.1016/S1499-2671\(06\)01008-2](https://doi.org/10.1016/S1499-2671(06)01008-2)
25. **Plotnikoff, R. C., Costigan, S. A., Kennedy, S. G., Robards, S. L., Germov, J., & Wild, C.** (2013). Factors associated with physical activity in adolescents with Type 1 diabetes: A systematic review. *American Journal of Preventive Medicine*, 45(4), 493-497. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2013.05.018>
26. **Sigal, R. J., Kenny, G. P., Boulé, N. G., Wells, G. A., Prud'homme, D., Fortier, M., ... & Lowe, M.** (2007). Effects of aerobic training, resistance training, or both on glycemic control in type 2 diabetes: A randomized trial. *Annals of Internal Medicine*, 147(6), 357-369. <https://doi.org/10.7326/0003-4819-147-6-200709180-00005>
27. **Thomas, D. E., Elliott, E. J., & Naughton, G. A.** (2006). Exercise for type 2 diabetes mellitus. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 3, CD002968. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD002968.pub2>
28. **Umpierre, D., Ribeiro, P. A. B., Schaan, B. D., & Ribeiro, J. P.** (2011). Volume of supervised exercise training impacts glycemic control in patients with type 2 diabetes: A systematic review with meta-regression analysis. *Diabetologia*, 56(2), 242-251. <https://doi.org/10.1007/s00125-012-2774-z>
29. **Vergeer, I., Bird, S. R., & Korte, J.** (2020). Exercise programs for individuals with type 2 diabetes mellitus: Evidence from systematic reviews. *Journal of Sports Sciences*, 38(1), 89-100. <https://doi.org/10.1080/02640414.2019.1693918>
30. **Wright, S. P., Brown, T. S., Collinson, J., & Plant, R. W.** (2006). Gestational diabetes mellitus. *British Journal of Obstetrics and Gynaecology*, 113(6), 692-697. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0528.2006.00944.x>
31. **Zhao, Y., Zhan, X., Xie, X., Zhang, W., & Zhou, L.** (2021). Association of different types of physical activity with metabolic control in patients with type 2 diabetes: A systematic review and meta-analysis. *Diabetes Research and Clinical Practice*, 173, 108693. <https://doi.org/10.1016/j.diabres.2021.108693>

**THE EFFECT OF SPINNING EXERCISES ON STRENGTH AND BALANCE
PERFORMANCE IN PRE-MENOPAUSAL WOMEN**

**PRE-MENOPOZ ÖNCESİ KADINLARDA SPİNNİNG EGZERSİZLERİNİN
KUVVET VE DENGE PERFORMANSINA ETKİSİ**

Bekir ÇAR¹, Ahmet KURTOĞLU², Batuhan TÜRKMEN³

**¹Doçent, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği,
0000-0001-7422-9543**

**²Doçent, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Antrenörlük Eğitimi,
0000-0002-9292-5419**

**³Lisans Öğrencisi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Antrenörlük Eğitimi,
0009-0004-7982-2839**

Özet

Bu çalışma Pre-Menopoz öncesi kadınlarda spinning egzersizlerinin kuvvet ve denge performansına etkisinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Bu araştırmaya Balıkesir ili Bandırma ilçesinde Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Spor Bilimleri Vücut Geliştirme tesisinden faydalanan pre-menopozal kadınlar oluşan toplam 20 kişi(10 deney, 10 kontrol) katılmıştır. Yapılan analizler neticesinde parametrik testleri sonucunda, kontrol ve deney grubu karşılaştırmalarında paired simple t testi, gruplar arası karşılaştırmalarda ise independent simple t testi uygulanmıştır. Araştırma grubuna uygulanan 8 haftalık spinning antrenmanlarına göre deney grubunda posteriolateral, posteromedial, anterior, plank, sağ plank, sol plank, mekik, bel ve kalça ölçümlerinde son test verilerinin ön test verilerine göre daha yüksek olduğundan dolayı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Kontrol grubuna yapılan ön test ve son plank, bel ve mekik testlerinde farklılık görülmemesine rağmen, posteriolateral, posteromedial, anterior, sağ plank, sol plank, bel ve kalça test ölçümlerinde anlamlı farklılıklar görülmüştür. Ayrıca kontrol grubu son test, deney grubu son test ölçümlerine bakıldığında da spinning egzersizlerinin uygulandığı deney grubunun daha yüksek ölçüm değerlerine sahip olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak Pre-menopoz öncesi kadınlarda spinning egzersizlerinin kuvvet ve denge performanslarına pozitif yönde etki ettiği görülmektedir. Gelecekteki araştırmalarda Pre-menopoz öncesi dönemde olan kadınlar ile menopoz dönemindeki kadınlar karşılaştırılarak çalışma yeniden dizayn edilebilir.

Anahtar kelimeler: Denge, Kuvvet, Spinning Egzersizleri,

Abstract

This study was conducted to determine the effect of spinning exercises on strength and balance performance in pre-menopausal women. A total of 20 people (10 experimental, 10 control) consisting of pre-menopausal women who benefit from Bandırma Onyediy Eylül University Sports Sciences Bodybuilding facility in Bandırma district of Balıkesir province participated in this study. As a result of the parametric tests as a result of the analyzes, paired simple t test was applied in the control and experimental group comparisons and independent simple t test was applied in the intergroup comparisons. According to the 8-week spinning training applied

to the research group, it was determined that there was a difference in the post-test data in the experimental group in posteriolateral, posteromedial, anterior, plank, right plank, left plank, sit-up, waist and hip measurements because the post-test data were higher than the pre-test data. Although no difference was observed in the pre-test and post-test plank, waist and shuttle tests performed on the control group, significant differences were observed in the posteriolateral, posteromedial, anterior, right plank, left plank, waist and hip test measurements. In addition, when the post-test measurements of the control group and the post-test measurements of the experimental group were analyzed, it was determined that the experimental group in which spinning exercises were applied had higher measurement values. As a result, it is seen that spinning exercises have a positive effect on strength and balance performances in pre-menopausal women. In future studies, the study can be redesigned by comparing pre-menopausal women with menopausal women.

Keywords: Balance, Strength, Spinning Exercises,

1. GİRİŞ

Düzenli fiziksel aktivitelerin bireylerin fizyolojik, zihinsel ve psikolojik açıdan değişimlere yol açtığı bilinmektedir. Egzersiz, günlük yaşamda eklem ve kas hareketliliği sayesinde kardiyovasküler sistemi harekete geçirir ve bazı vücut parametrelerinin artışı destekler. Belirli hedeflere yönelik planlanan egzersizlerin yaşam kalitesini artırdığı da bilinmektedir. Kas gruplarını etkin şekilde çalıştırarak kilo vermeye yardımcı olan ve müzik eşliğinde yapılan eğlenceli egzersizlerden biri olan aerobik dans, esneklik, fiziksel görünüm, sağlıklı vücut yağ oranı, koordinasyon, spor becerisi, özgüven, genel fiziksel yeterlilik, kuvvet ve dayanıklılık gibi birçok alanda olumlu etkiler yaratmaktadır.

Eriş (2018), kuvveti fizyolojik açıdan "kas kasılması sonucu oluşan gerilim" veya "bir dirence karşı koyabilme yetisi" olarak tanımlamıştır. Kuvvet, bir sporcunun temel niteliklerinden biridir ve antrenmanlarla artırılabilmesi, kasların uygulayabileceği en yüksek direnç seviyesi olduğu vurgulanmıştır (Eriş, 2018). Kuvvet artışı, antrenmanlar sayesinde aktif hale gelen kas lifleri ve bu liflerin çapındaki büyümeyle de sağlanabilir (Ünlü, 2015). Kuvvet antrenmanlarının oluşturduğu kas gücü, vücudun hareket kabiliyetini ve dengede durma kapasitesini artırır. Kuvvet gelişimi ise antrenmanların türüne ve sıklığına bağlı olarak değişiklik gösterebilir (Bozlak, 2019).

Denge, farklı durumlar altında, bireyin ağırlık merkezini destek alanıyla aynı hizada tutabilmesi ve bu durumu sürdürebilme yeteneğidir (Gür ve Ersöz, 2017). Spor bilimleri perspektifinden bakıldığında denge, merkezi sinir sistemi (MSS) ile iskelet-kas sisteminin uyumlu bir şekilde etkileşime girerek belirli bir hareketin veya hareket dizisinin başarılı bir performansa dönüşmesini sağlayan önemli bir bileşendir (Muratlı, 2003).

Bu araştırma Pre-Menopoz öncesi kadınlarda spinning egzersizlerinin kuvvet ve denge performansına etkisinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Pre-Menopozal kadınlarda spinning egzersizlerinin, sırt,bacak kuvvetine ve denge performansına etkisini belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada nicel veri toplama tekniklerinden deneysel yöntem kullanılmıştır.

Araştırmada incelenecek bağımlı-bağımsız değişkenler:

Bağımsız değişkenler: Spinning egzersizleri

Bağımlı değişkenler: Pre-Menopozal kadınlarda kas kuvveti ve denge

Araştırmaya alınma ya da alınmama kriterleri:

Araştırma alınma kriterleri;

-Araştırmaya gönüllü olmak,

-Pre-menopozal dönemde ve kadın olmak,

Araştırmaya alınmama kriterleri;

-Egzersiz yapmasına engelleyecek kronik hastalık varlığı (kalp, şeker, böbrek hastalığı vb.)

-Kas-iskelet sistemi hastalıklarının varlığı,

-Beden kitle indeksi normalin dışında olan kadınlar,

Bu çalışma TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB) tarafından yürütülen, 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı 2023 yılı 1. dönem kapsamında 1919B012312784 numaralı başvuru destek almaya hak kazanmıştır. "Pre-Menopoz öncesi kadınlarda spinning egzersizlerinin kuvvet ve denge performansına etkisi" başlıklı projede TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir.

2.2. Araştırma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu Balıkesir ili Bandırma ilçesinde Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Spor Bilimleri Vücut Geliştirme tesisinden faydalanan pre-menopozal kadınlar oluşan toplam 20 kişi katılmıştır. Araştırmanın evrenini Pre-Menopozal kadınlar oluşturmuştur. Çalışmamız örneklemini belirlemek için yapılan güç analizinde Tip 1 hata (α) 0.05, güç ($1-\beta$) 0.80 olarak analiz edildiğinde en az 15 katılımcı olması gerektiği tespit edilmiştir. Bu kapsamda araştırmaya düzenli spinning egzersizleri yapan bireyler dahil edilmiştir.

Tablo 1

Çalışmaya Katılan Deney ve Kontrol Grubunun Demografi Özellikleri

	n	Ortalama/Standart Sapma
Yaş	Deney	10 44,7±4,47
	Kontrol	10 40,0±4,85
Boy	Deney	10 1,63±3,16
	Kontrol	10 1,65±4,27
Kilo	Deney	10 65,0±5,01
	Kontrol	10 63,9±1,79

2.3. Veri Toplam Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Katılımcıların yaş, medeni durum ve eğitim durumu değişkenlerinin yer aldığı formdur. Araştırmada katılımcıların yaş, boy, kilo gibi demografik özellikleri belirlendikten sonra denge performansı belirlenmiştir.

Spinning Egzersizleri: Spinning, yüksek tempolu, enerjik ve ritim odaklı müzik eşliğinde gerçekleştirilen, kardiyovasküler ve aerobik egzersizlerin birleşiminden oluşan modern bir fitness grup egzersizidir (Lopez, 2013; Sugar, 2014). Spinning seanslarının monotonluktan uzak yapısı, bu egzersizin diğer grup fitness programlarına kıyasla daha popüler hale gelmesine katkı sağlamıştır. Araştırma grubuna haftada 3 gün, hedef kalp atım hızının %50 - 60 şiddetinde, ısınma ve soğuma dahil 60 dakikalık spinning egzersizleri yaptırılacaktır. Her bir spinning seansı 3 ila 5 dakika sürecek olup, dinlenme süreleri 15-30 saniye olarak ayarlanacaktır. Bu egzersizler, üçüncü sınıf Antrenörlük öğrencimiz ve aynı zamanda spinning antrenörlük belgesine sahip olan Batuhan Küçük tarafından yönetilecektir.

Dünya genelinde menopoz genellikle 45-55 yaş aralığında ortaya çıkmakta olup, Türkiye'de ise menopoz yaşı ortalama olarak 47-49 yaş arasında değişmektedir. Pre-menopozal dönem, menopozdan iki ila altı yıl öncesine denk gelen süreçtir. Araştırmamızda, 42-46 yaş aralığındaki kadın katılımcılar yer almaktadır.

Tablo 2

Çalışmaya Katılan Deney Grubuna Uygulanan Antrenman Programı

Haftalar	Antrenman Adı	Antrenman Sayısı (hafta)	Antrenman Süresi (dakika)	Dinlenme Süresi	Kalp atım sayısı aralığı (atım/dk)		
					Düşük 120-140 atım/dk	Orta 140-160 atım/dk	Yüksek 160-180 atım/dk
1. hafta	Uyum antrenmanı	2-3	15-30	3-5 dk/30 sn	*		
2. hafta		2-3	15-30	3-5 dk/30 sn	*		
3. hafta		2-3	15-30	3-5 dk/30 sn	*		
4. hafta		2-3	30-40	3-7 dk/30 sn	*	*	
5. hafta		3	30-40	3-7 dk/30 sn	*	*	
6. hafta		3	30-40	3-7 dk/30 sn	*	*	
7. hafta		3	50-60	3-10 dk/30-60 sn	*	*	*

8.hafta	3	50-60	3-10 dk/30-60 sn	*	*	*
---------	---	-------	------------------------	---	---	---

*8 haftanın 1., 2. ve 3. haftası egzersiz süresi = 30 dk. spinning egzersizi

*8 haftanın 3., 4. ve 5. haftası egzersiz süresi = 40 dk. spinning egzersizi

*8 haftanın 7. ve 8. haftası egzersiz süresi = 60 dk. spinning egzersizi

Araştırma öncesi bireylerle ikili görüşmeler yapılacak ve araştırmada ilk önce pre-menopozal dönemdeki kadınlardan oluşan grup oluşturulacaktır. Haftada 60 dakika veya altı sürede egzersiz yapan bireyler kabul edilecektir. Çalışma kapsamında yapılacak testler ve antrenman programı yüz yüze gerçekleştirilecektir. Core kuvvet derecelerinin ve Y Denge performanslarının uygulanması için fitness salonlarında uygun ortam seçilecektir. Tüm güvenlik önlemler alınacaktır. Örneklem grubu verileri SPSS istatistiksel programına kaydedilecektir.

Çalışmamız Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik kurulu 17.05.2024 tarihli 2024-5 sayılı toplantısında 2023-120 başvuru sayılı numarası ile etik kurul raporu sonucunda yapılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Veriler SPSS veri tabanına kaydedilmiştir. Veriler istatistiksel analiz programı ile analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında değişkenlere ait tanımlayıcı analizler ve normallik analizleri yapılmıştır. Verilerin normallik analizleri Kolmogrow Smirnow ve Shapiro Wilks değerlerine bakılarak belirlenmiştir. Normallik analizi sonucunda verilerin normal dağıldığı için parametrik testlerden Paired Sample T Testi kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Tablo 3

Kontrol grubunda yer alan katılımcıların ön test-son test değişkenlerinin karşılaştırılması

Parametreler	n	Ort±SS	t	p
Posteriolateral	Ön test	10 89.20±7.67	-4.358	.002*
	Son test	10 91.30±7.61		
Posteromedial	Ön test	10 85.90±9.30	-3.674	0.05*
	Son test	10 87.10±9.28		
Anterior	Ön test	10 84.40±11.06	-2.905	.017*
	Son test	10 85.50±10.70		
Plank	Ön test	10 67.70±14.88	-1.462	.178
	Son test	10 85.50±10.70		
Sağ Plank	Ön test	10 56.10±11.74	-3.243	.010*

	Son test	10	58.00±10.51		
Sol Plank	Ön test	10	53.10±11.78	-2.905	.017*
	Son test	10	54.20±11.32		
Mekik	Ön test	10	20.70±8.42	-2.250	.051
	Son test	10	21.30±8.01		
Bel	Ön test	10	67.20±3.26	.937	.373
	Son test	10	66.80±3.55		
Kalça	Ön test	10	87.50±6.20	2.862	.019*
	Son test	10	86.60±5.85		

Tablo 3 incelendiğinde kontrol grubundaki katılımcıların çeşitli fiziksel performans ve esneklik ölçütleri açısından ön test ve son test sonuçları karşılaştırılmıştır. Bağımlı örneklem t-testi kullanılarak yapılan analizler, posterolateral, posteromedial, anterior, sağ plank, sol plank ve kalça esnekliği ölçütlerinde anlamlı iyileşmeler olduğunu göstermiştir. Özellikle, posterolateral ($t(9) = -4.358$, $p = .002$), posteromedial ($t(9) = -3.674$, $p = .050$), anterior ($t(9) = -2.905$, $p = .017$) ve kalça ($t(9) = 2.862$, $p = .019$) esnekliklerinde son test sonuçları, katılımcıların bu alanlarda belirgin bir gelişim kaydettiğini ortaya koymaktadır. Ancak, plank ($t(9) = -1.462$, $p = .178$), mekik ($t(9) = -2.250$, $p = .051$) ve bel ($t(9) = .937$, $p = .373$) ölçütlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark istatistiksel olarak görülmemiştir.

Tablo 4.

Deney grubunda yer alan katılımcıların ön test-son test değişkenlerinin karşılaştırılması

Parametreler		n	Ort±SS	t	p
Posteriolateral	Ön test	10	96.30±11.58	-8.216	.001*
	Son test	10	99.30±11.50		
Posteromedial	Ön test	10	93.30±9.20	-2.047	0.71
	Son test	10	95.00±7.92		
Anterior	Ön test	10	90.30±9.19	-5.400	.001*
	Son test	10	93.50±8.78		
Plank	Ön test	10	89.70±35.42	-4.436	.002*
	Son test	10	102.80±90.95		
Sağ Plank	Ön test	10	60.10±12.19	-9.049	.001*
	Son test	10	76.20±11.86		

Sol Plank	Ön test	10	59.30±9.60	-3.151	.012*
	Son test	10	72.90±9.70		
Mekik	Ön test	10	30.70±15.93	-6.573	.001*
	Son test	10	39.20±14.55		
Bel	Ön test	10	69.20±5.31	3.087	.013*
	Son test	10	68.00±5.06		
Kalça	Ön test	10	88.50±5.32	-.859	.413
	Son test	10	89.40±4.33		

Tablo 4 incelendiğinde deney grubundaki katılımcıların çeşitli fiziksel performans ve esneklik ölçütleri açısından ön test ve son test sonuçları karşılaştırılmıştır. Bağımlı örneklem t-testi ile yapılan analizler, posterolateral, anterior, plank, sağ plank, sol plank ve mekik performanslarında istatistiksel olarak anlamlı iyileşmeler olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin, posterolateral ($t(9) = -8.216, p = .001$), anterior ($t(9) = -5.400, p = .001$), ve sağ plank ($t(9) = -9.049, p = .001$) ölçütlerinde katılımcılar son testte belirgin bir gelişim göstermiştir. Plank dayanıklılığı da anlamlı derecede artmıştır ($t(9) = -4.436, p = .002$). Ancak, posteromedial ($t(9) = -2.047, p = .071$) ve kalça esnekliği ($t(9) = -.859, p = .413$) ölçütlerinde anlamlı bir iyileşme gözlenmemiştir, bel esnekliğinde ise ($t(9) = 3.087, p = .013$) hafif bir gerileme olduğu istatistiksel olarak tespit edilmiştir.

Tablo 5

Deney ve kontrol grubunda yer alan katılımcıların son test değişkenlerinin karşılaştırılması

87

Parametreler		n	Ort±SS	t	p
Posteriolateral	Deney	10	99.30±11.50	1.847	.098
	Kontrol	10	91.30±7.61		
Posteromedial	Deney	10	95.00±7.92	2.321	0.45*
	Kontrol	10	87.10±9.28		
Anterior	Deney	10	93.50±8.78	2.369	.042*
	Kontrol	10	85.50±10.70		
Plank	Deney	10	102.80±90.95	3.914	.004*
	Kontrol	10	85.50±10.70		
Sağ Plank	Deney	10	76.20±11.86	3.525	.006*
	Kontrol	10	58.00±10.51		
Sol Plank	Deney	10	72.90±9.70	3.230	.010*

	Kontrol	10	54.20±11.32		
Mekik	Deney	10	39.20±14.55	3.887	.004*
	Kontrol	10	21.30±8.01		
Bel	Deney	10	68.00±5.06	.545	.599
	Kontrol	10	66.80±3.55		
Kalça	Deney	10	89.40±4.33	1.525	.162
	Kontrol	10	86.60±5.85		

Tablo 5 incelendiğinde deney ve kontrol gruplarında yer alan katılımcıların son test sonuçları karşılaştırılarak, 8 haftalık spinning egzersizlerinin fiziksel performans ve esneklik üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bağımsız örneklem t-testi ile yapılan analizler, posteromedial, anterior, plank, sağ plank, sol plank ve mekik performanslarında deney grubu lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğunu göstermiştir. Özellikle, anterior ($t(18) = 2.369$, $p = .042$), plank ($t(18) = 3.914$, $p = .004$) ve sağ plank ($t(18) = 3.525$, $p = .006$) gibi ölçütlerde deney grubu, kontrol grubuna göre belirgin derecede daha iyi performans sergilemiştir. Ancak, posterolateral, bel ve kalça esnekliği ölçütlerinde gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, pre-menopozal dönemdeki kadınlara yönelik 8 haftalık egzersiz programının denge ve kuvvet üzerindeki etkileri incelenmiştir. Elde edilen bulgular, egzersiz programının katılımcıların çeşitli fiziksel performans ve esneklik kriterlerinde önemli iyileşmelere yol açtığını göstermektedir. Özellikle posterolateral, anterior, sağ plank ve genel plank dayanıklılığı gibi alanlarda kayda değer gelişmeler gözlenmiştir. Bu bulgular, literatürdeki diğer çalışmalarla uyumludur ve egzersizin menopoz öncesi dönemdeki kadınların fiziksel performansı ve esnekliği üzerinde olumlu etkileri olabileceğini desteklemektedir (DiBrezza ve diğerleri, 2005; Frontera ve diğerleri, 1991).

Deney grubundaki belirgin gelişmeler, bu gruba uygulanan egzersizlerin katılımcılara daha fazla fayda sağladığını ortaya koymaktadır. Anterior esneklik ve plank dayanıklılığı gibi alanlardaki iyileşmeler, egzersizin çekirdek kas kuvveti ve genel dayanıklılık üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, posteromedial esneklik ve kalça esnekliği gibi kriterlerde anlamlı bir iyileşme görülmemesi, bu alanlarda daha uzun süreli veya farklı türde egzersizlere ihtiyaç duyulabileceğini göstermektedir.

Kontrol grubundaki katılımcılarda da bazı fiziksel performans ve esneklik ölçütlerinde iyileşmeler tespit edilmiştir; ancak, bu gelişmelerin deney grubuna kıyasla daha sınırlı olduğu görülmüştür. Bu durum, egzersiz programının etkilerinin, programın yoğunluğu ve özgüllüğüne bağlı olarak değişebileceğini düşündürmektedir (Kraemer ve diğerleri, 2002).

Deney ve kontrol gruplarının karşılaştırılması, 8 haftalık egzersiz programının özellikle plank dayanıklılığı ve anterior esneklik gibi çekirdek kas kuvvetine dayalı performans ölçütlerinde anlamlı farklılıklar yarattığını ortaya koymuştur. Bu bulgu, egzersizin genel fiziksel dayanıklılık ve denge üzerinde önemli bir etkisi olduğunu öne sürmektedir (Faigenbaum ve diğerleri, 2009). Bununla birlikte, bel ve kalça esnekliği ölçütlerinde gruplar arasında anlamlı fark bulunmaması, bu alanlarda gelişim sağlamak için farklı egzersiz türlerinin eklenmesi gerektiğini düşündürülebilir.

Sonuç olarak;, pre-menopozal dönemdeki kadınlar için uygulanan 8 haftalık egzersiz programının, özellikle denge ve kuvvet gelişimi açısından kayda değer faydalar sağladığını göstermektedir. Egzersiz programı, katılımcıların plank dayanıklılığı, anterior esneklik ve genel fiziksel performanslarında anlamlı etki ettiği tespit edilmiştir.

Öneri, 8 haftalık spinning egzersizlerinin etkilerinin daha ayrıntılı olması için ön test, orta test ve son testler uygulanarak farklılıkların kısa sürede mi yoksa uzun sürede mi etki ettiği ortaya konulabilir.

5. KAYNAKLAR

Kaynak gösterimi yazar tercihinine göre APA ya da MLA sistemlerinden biri kullanılabilir. Metnin sonunda KAYNAKLAR başlığı altında çalışmada kullanılan kaynakların bir listesi verilir. Çalışmada kullanılan referansların listelendiği bu kaynakça, yazar soyadı sıralamasına göre ve alfabetik olarak hazırlanması gerekmektedir.

Bozlak, S. (2019). *Soyakan sporcularına uygulanan kalistenik egzersizlerin esneklik, kuvvet ve denge yetileri üzerine etkisinin incelenmesi*. Kırıkkale Üniversitesi 43 Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.

Eriş, F. (2018). *Kadın Badminton sporcularında 12 haftalık core kuvveti egzersizlerinin bazı antropometrik değerler statik denge ve core kuvveti üzerine etkisinin araştırılması*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Van.

Gür F., Ersöz G. (2017). Kor Antrenmanın 8-14 Yaş Grubu Tenis Sporcularının Kor Kuvveti, Statik ve Dinamik Denge Özellikleri Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi. *Sportmetre*, 15(3), 129-138.

Muratlı S. (2003). *Çocuk ve Spor-Antrenman Bilimi Yaklaşımıyla*, Ankara, Nobel Basımevi.

Nelson HD, Haney E, Humphrey L, Miller J, Nedrow A, Nicolaidis C, Vesco K, Walker M, Bougatsos C, Nygren P. (2015). "Management of menopause-related symptoms", Evidence Report/Technology Assessment No. 120, *Agency for Healthcare Research and Quality*.

Özcan, H., Oskay, Ü. (2013). "Menopoz döneminde semptom yönetiminde kanıta dayalı uygulamalar", *Göztepe Tıp Dergisi*, 28(4): 157-163.

Sağnak B. (2015). "Malatya'da özel bir kliniğe başvuran menopoza girmiş bireylerin genel beslenme durumlarının belirlenmesi". Haliç Üniversitesi, Beslenme ve Diyetetik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Sherman, S. (2005). "Defining the menopausal transition", *Clinical Aging and Reproductive Hormone Research Program, The American Journal of Medicine*, 118(12): 3-7.

Tunç N. (2014). "Menopoz dönemindeki kadınların menopoz dönemi ile ilgili bilgi, yakınma ve baş etme durumlarının belirlenmesi", Cumhuriyet Üniversitesi, Ebelik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Ünlü, G. (2015). *Farklı kuvvet antrenmanlarının kas kuvveti hipertrofisi üzerine etkileri*. Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya.

DiBrezzo, R., Shadden, B. B., Raybon, B. H., & Powers, M. E. (2005). Exercise intervention designed to improve strength and dynamic balance among community-dwelling older adults. *Journal of Aging and Physical Activity*, 13(2), 198-209.

Frontera, W. R., Meredith, C. N., O'Reilly, K. P., Knuttgen, H. G., & Evans, W. J. (1991). Strength conditioning in older men: Skeletal muscle hypertrophy and improved function. *Journal of Applied Physiology*, 71(2), 644-650.

Kraemer, W. J., Adams, K., Cafarelli, E., Dudley, G. A., Dooly, C., Feigenbaum, M. S., ... & McBride, J. M. (2002). American College of Sports Medicine position stand. Progression models in resistance training for healthy adults. *Medicine & Science in Sports & Exercise*, 34(2), 364-380.

Faigenbaum, A. D., Kraemer, W. J., Blimkie, C. J., Jeffreys, I., Micheli, L. J., Nitka, M., & Rowland, T. W. (2009). Youth resistance training: Updated position statement paper from the National Strength and Conditioning Association. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 23(5 Suppl), S60-S79.

THE USE AND IMPORTANCE OF CK-BB AS A MARKER OF NEUROLOGICAL DAMAGE

CK-BB’NİN NÖROLOJİK HASAR BELİRTECİ OLARAK KULLANIMI VE ÖNEMİ

**Avni CAMGÖZ¹, Beyza SUVARIKLI ALAN², Vahdettin ALTUNOK³,
Sıttıka DELEN⁴, Kamil DAĞDELEN⁵**

**¹Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Biyokimya Anabilim Dalı
0000-0003-4284-1476**

**²Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Biyokimya Anabilim Dalı,
0000-0003-4698-9291**

**³Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Biyokimya Anabilim Dalı
0000-0002-4076-5492**

**⁴Dr., Başakşehir Şehit Hamza Çetin Anadolu Lisesi Karaman/Türkiye, Veterinerlik
Biyokimyası, 0000-0001-6540-5904**

**⁵Vet. Hek. Dr., Akademi Veteriner Kliniği Konya/Türkiye, Veterinerlik Biyokimyası,
0000-0003-3547-2385**

Özet

Tarihsel süreçte enzimlerle ilgili pek çok çalışma yapılmış ve farklı detaylar konuyu daha ilgi çekici hale getirmiştir. Enzimlerin dışardan bakıldığında büyük bir aile formunda olmasının nedenlerinden biri de enzim izomerleridir. Farklı izomerlerin keşfi enzimlerin görevlerinin daha iyi anlaşılmasına ve kullanım alanının genişlemesine yol açmıştır. Klinik enzimoloji hekimlerin teşhis aşamasında önemli bir yardımcıdır. Söz konusu tıp ve erken teşhis olduğunda, total enzim aktivitelerinden ziyade spesifik enzim izomerlerinin aktivitelerinin değerlendirilmesi daha önem kazanmaktadır. Son zamanların ilgi çeken enzimlerden biri olan Kreatin Kinaz (CK)’ın izomerleri teşhiste önemli katkılar sunan izomerlerdendir. CK’ın en çok bilinen izomerleri Kreatin Kinaz Kas Bandı (CK-MB) ve Kreatin Kinaz Beyin Bandı (CK-BB)’dir. Yaşlanmayla birlikte çeşitli hastalıklara karşı yatkınlıklar oluşmaktadır. Bu hastalıkların kardiyovasküler sistem ya da Merkezi Sinir Sistemi (MSS)’nde meydana gelmesi vakanın ciddiyetini arttıran bir durumdur. Bu iki sistemin hastalıkları günümüzde oldukça yaygındır ve bu sistemlerin durumunun değerlendirilmesinde akla ilk gelen izoenzimler CK-MB ve CK-BB’dir. CK’lara ait birkaç izoenzim bulunsa da klinik sahada en çok değerlendirilen bu izoenzimlerdir. Bu enzim aktivitelerinde meydana gelen değişiklikler hekimlere teşhis açısından yardımcı olduğundan söz konusu izomerlere yönelik araştırmalar devam etmektedir. Yapılan araştırmalar incelendiğinde, nörolojik hasar durumlarında BOS ve serumda CK-BB’nin enzim aktivite düzeylerinin artması nedeniyle, bu hasarların teşhisinde kullanılabilirliği düşüncesi daha ön plana çıkmaktadır. Bu derlemede hem CK-BB ile ilgili makaleler değerlendirilmiş hem de ve CK’ın metabolizması, CK izoenzimleri ve lokalizasyonları gibi konular hakkında bilgiler sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ATP, CK-BB, Kreatin, Kreatin Kinaz

Abstract

In the historical process, many studies on enzymes have been carried out and different details have made the subject more interesting. One of the reasons why enzymes are in the form of a large family when viewed from the outside is enzyme isomers. The discovery of different isomers has led to a better understanding of the functions of enzymes and an expansion of their application area. Clinical enzymology is an important aid to physicians in the diagnostic phase. When it comes to medicine and early diagnosis, it is more important to evaluate the activities of specific enzyme isomers rather than total enzyme activities. Isomers of Creatine Kinase (CK), one of the enzymes of recent interest, are among the isomers that offer important contributions in diagnosis. The most well-known isomers of CK are Creatine Kinase Muscle Band (CK-MB) and Creatine Kinase Brain Band (CK-BB). With ageing, predispositions to various diseases are formed. The fact that these diseases occur in the cardiovascular system or the Central Nervous System (CNS) increases the severity of the case. Diseases of these two systems are quite common nowadays and CK-MB and CK-BB are the first isoenzymes that come to mind when assessing the status of these systems. Although there are several isoenzymes of CKs, these isoenzymes are the most commonly evaluated in the clinical field. Since changes in these enzyme activities help physicians in terms of diagnosis, research on these isomers continues. When the studies carried out are analysed, the idea that CK-BB can be used in the diagnosis of these damages is more prominent due to the increase in the enzyme activity levels of CK-BB in Cerebrospinal Fluid (CSF) and serum in cases of neurological damage. In this review, both the articles related to CK-BB were evaluated and information about the metabolism of CK, CK isoenzymes and their localisation were tried to be presented.

Keywords: ATP, CK-BB, Creatine, Creatine Kinase

1. GİRİŞ

Tıbbi ve ekonomik standartların artışı insanların artık daha iyi sağlık hizmetlerine erişebilmesine olanak sağlamaktadır (Zhong ve ark. 2023). Dolayısı ile yaşlı toplumlar ve yaşa bağlı çeşitli hastalıkların insidansı giderek artmaktadır. Klinik olarak kalp, pankreas, karaciğer ve böbrek bozuklukları ile organ hasarları klinik muayene ve biyokimyasal belirteçler aracılığıyla teşhis edilir. Belirteçlerin organ spesifikliği ve bilinen kinetiği onları yorumlanabilir kılmaktadır. Bu tür belirteçlerin patolojik seviyeleri spesifik ve temsili bilgiler sağlar. CK-BB sağlam kan-beyin bariyerini geçemez. Ancak ciddi beyin hasarlarında BOS'nda ve serumda CK-BB artışı (Johnsson 1996), bu izoenzimin beyin hasarlarının tespitinde biyobelirteç olarak kullanılabileceği fikrini desteklemektedir. CK-BB ölçümlerinin komadaki hastalarda faydalı olabileceği, çünkü enzim aktivitesinin devam eden yüksek seviyelerinin dokunun prognozu hakkında bilgi verebileceği bildirilmiştir (Nordby ve Urdal 1982). İnsanlarda kazadan sonra beyin sarsıntısı tespit edilen yani subklinik beyin travması bulunan hastalarda BOS CK-BB artışı olduğu ifade edilmiştir (Nordby ve ark. 1984). Talvik ve ark. (1995) yaptıkları çalışmada erken doğan bebeklerde BOS'ndaki CK-BB aktivitesinin normal doğum bebeklere ve MSS hasarı olmayan yetişkinlere kıyasla daha yüksek olduğunu ifade etmişlerdir. Yapılan bir çalışmada BOS'ndaki CK-BB aktivitesinin subaraknoid kanama hastalarının prognozu ile ilişkili olduğu bildirilmiştir (Coplin ve ark. 1999). Ayrıca nörolojik hastalığı olan köpeklerin BOS'nda CK-BB enzim aktivitesinde artış olduğu tespit edilmiştir (Kopanke ve ark. 2023).

2. KREATİN

Kreatin (C) arginin, glisin ve metiyonin amino asitlerinden sentezlenen bir guanidino bileşimidir. C, taze et veya balık içeren diyetlerle alınır. Buna ek olarak C, karaciğer, böbrek, pankreas ve bir dereceye kadar beyinde endojen olarak sentezlenebilir (Andres ve ark. 2008). C yüksek enerji kullanımı olan bölgelerde ATP kaynaklı enerjinin kullanımı için gereklidir (Longo ve ark. 2011). Büyüme ile birlikte genişleyen doku kütlesine C sağlama ihtiyacı vardır. C ve Kreatin Fosfat (CP) idrarla atılan kreatinine kendiliğinden parçalanması nedeniyle kaybedilenin yerine konması gerekir (Brosnan ve Brosnan 2010). C ve CP kendiliğinden idrarla atılan kreatinine dönüşür. C kayıpları (kreatinin olarak) yeni sentez ve diyet alımı ile geri kazanılır; sentez kusurlu olduğunda C eksikliği gelişebilir (Longo ve ark. 2011). C ve CK sistemi ATPazların işleyişinde önemli bir rol oynar (Longo ve ark. 2011). C ve CP, enerji metabolizmasındaki rolleriyle yaygın olarak tanınmaktadır; CP, CK aracılığıyla yüksek enerjili fosfatın hızlı bir kaynağı olarak hizmet eder (Brosnan ve Brosnan 2010).

CK, CP molekülünün üretimini katalize eden yüksek enerjili bir fosforilasyon molekülüdür. CP, kalp, beyin, iskelet ve kasların biyolojik sistemlerine ATP tedarik edilmesini sağlayan yüksek enerjili bir rezervuardır (Fiani ve ark. 2021). Hücrelerin farklı hücresel bölümlerde bulunan bir dizi CK izoformu içerdiği bilinmektedir. Özellikle, ATP üretiminin ana bölgesi olan mitokondride ve yüksek ATP kullanım oranlarıyla ilişkili hücrenin çeşitli alt bölgelerinde CK enzimi bulunur, örneğin, miyofibriller ve sarkoplazmik retikulum ile ilişkili olarak kasta mevcuttur. CK izoformlarının varlığı sayesinde mitokondride üretilen ATP'nin Mitokondriyal Kreatin Kinaz (Mi-CK) tarafından katalize edilen C'yi fosforile etmek için hemen kullanıldığı yüksek enerjili bir fosfat mekiği gerçekleştirilir. Bu şekilde üretilen CP, ADP'ı fosforile edip ATP üretmek için kullanılabilir başlıca ATP kullanım bölgelerine yayılabilir (Brosnan ve Brosnan 2010). Mi-CK'lar genellikle iç ve dış mitokondriyal membran arasındaki temas bölgelerinde bulunur. Üretilen CP sitoplazmaya aktarılır ve sitoplazmadaki başka bir CK tarafından kullanılır (Longo ve ark. 2011). Nöronlar gibi dalgalı ve yüksek enerji gereksinimi olan hücreler, ATP'nin defosforilasyonunu saniyeler içinde artırabilir, ancak enerji tüketim bölgeleri ile üretim bölgeleri arasında hızlı ve verimli çalışan bir sistem sayesinde hücre içi ATP seviyeleri sabit kalır. Bu bağlamda, C ve CK/CP sistemi son zamanlarda artan bir ilgi görmektedir (Andres ve ark. 2008).

3. KREATİN KİNAZ

CK ilk kez Kuby ve ark. (1954) tarafından saflaştırılmış ve kısmen kristalize edilmiştir. CK kas dokusunda yüksek oranda eksprese edilir (Zhong ve ark. 2023). CK, yüksek ve değişken enerji gereksinimi olan enerji metabolizmasında anahtar bir enzim olup, ATP'nin yeniden üretilmesi için fosforil grubunun CP'dan ADP'a geri dönüşümlü transferini katalize eder (Naithani ve Simalti 2011). CK, hücresel enerji homeostazını korumak ve kararlı ATP/ADP oranlarını garanti etmek için önemli bir enzimdir (Andres ve ark. 2008). Serumda CK enzim aktivitesi ve histospesifik izoenzimlerinin belirlenmesi, miyokard, iskelet kası ve MSS'ni etkileyen bozuklukların değerlendirilmesinde standart bir biyobelirteç olarak kullanılabilir (Naithani ve Simalti 2011).

3.1. Kreatin Kinazın Yapısı ve İşlevi

Uzun yıllar boyunca CK'a atfedilen ana fizyolojik rol, hızla kasılmakta olan iskelet kası hücreleri gibi yüksek enerji döngüsüne sahip bölgelerde enerji homeostazının sürdürülmesiydi. Farklı hücresel konumlarda CK izoenzimlerinin varlığının keşfi, CP'nin iskelet kasında çeşitli işlevleri olduğu hipotezine yol açmıştır. Bu işlevlerden biri, ATP ve ADP seviyelerini sabit

tutarak hücreyi ATP'nin hızlı tükenmesine karşı tamponlamaktır (Teixeira ve Borges 2012). Hızlı kasılan iskelet kaslarında, kısa süreli yoğun çalışma sırasında hidrolize olan ATP'nin anında yenilenmesi için büyük bir CP havuzu mevcuttur. Bu kaslardaki yüksek sitozolik CK aktivitesi nedeniyle, CK reaksiyonu dengeye yakın bir durumda kalır ve çeşitli hücrel ATPaz'ların düzgün çalışması için çok önemli görünen sitozolik fosforilasyon potansiyelini tamponlar (Wyss ve Kaddurah-Daouk 2000).

Mitokondriyal izozimlerin keşfi, CK'nin farklı kompartmanlarda bulunduğunu göstermiş ve bir mekik kavramı geliştirilmiştir (Teixeira ve Borges 2012). Taşıma hipotezine göre, farklı CK izoenzimleri ATP üretimi ile ATP tüketimi bölgeleriyle ilişkilidir ve yüksek enerjili fosfatlar için bir taşıma aracı işlevini yerine getirir (Wyss ve Kaddurah-Daouk 2000).

3.2. Kreatin Kinazın Lokalizasyonu ve İzofomları

CK'nin üç sitoplazmik ve iki mitokondriyal izoformu bulunmaktadır (Khan ve ark. 2021). Enerji ihtiyacının yüksek olduğu dokularda bulunan CK, kas tipi ve beyin tipi olmak üzere iki tipten oluşur (Baird ve ark. 2012). İki dokuya özgü sitozolik CK fizyolojik koşullar altında homo-dimer olarak bulunur, ancak kas veya beyin monomerlerinden oluşan hetero-dimerler de tanımlanmıştır. Mi-CK, yüksek enerjili fosfatın mitokondriden sitozolik taşıyıcı olan C'e transferinden sorumludur (Teixeira ve Borges 2012). Tüm CK izoenzimleri, ATP'nin γ -fosfat grubunun C'in guanidino grubuna tersinir transferini katalize ederek ADP ve CP'nin oluşumunu katalizler (Wyss ve Kaddurah-Daouk 2000). CK'nin dokuya ve bölüme özgü izoenzimleri mevcuttur ve bu da hücrel enerji metabolizmasındaki işlevleri için çok önemlidir (Andres ve ark. 2008). Düz kasın CK içeriği ATP ile benzer büyüklüktedir. CK aynı zamanda kıkırdak ve kemik hücrelerinde de bulunur. Kan damarlarının içini kaplayan endotelial hücreler, normoksik koşullar altında muhafaza edildiklerinde, çeşitli CK izoenzimlerini eksprese eder ve önemli miktarda CP depolarına sahiptir (Teixeira ve Borges 2012). Çizgili kas hasarının aksine kalp kası hasarı serumda daha yüksek oranda CK-MB izoformu ile karakterizedir (Khan ve ark. 2021).

94

4. KLİNİK ENZİMOLOJİDE BEYİN HASARININ BİR BELİRTECİ OLARAK: CK-BB

Klinik enzimoloji, tanı, prognostik veya izleme amacıyla serum, plazma veya diğer vücut sıvılarındaki enzim aktivitesini inceler. Hasarlı hücrelerden artan salınım, sitoplazmik ve mitokondriyal enzimlerin serum aktivitesinde bir artışa yol açan birincil mekanizmadır. Hücrel hasar, ister geri dönüşümlü ister geri dönüşümsüz olsun sitoplazmik ve bazı durumlarda mitokondriyal enzimlerin hücre dışı sıvıya ve ardından kana salınmasına neden olur (Oikonomidis ve Milne 2023). Klinik olarak yararlı biyobelirteçler klinik tanıyı destekleyebilir ve hastalığın izlenmesine, tedavilerin değerlendirilmesine, prognoz ve sağlık durumunun değerlendirilmesine yardımcı olabilir. Plazma veya serum enzimlerindeki ve izoenzimlerdeki değişiklikler, birçok hastalıkta doku hasarının yararlı göstergeleridir. Enzim artışları genellikle hasarlı hücrelerden sızmaları ile ilgilidir (Klein ve ark 2020). Biyobelirteçler genel tıp uygulamalarında tanı, prognoz ve tedavi takibi için kullanılmaktadır. Travmatik biyobelirteçlerin önemi, yaralanmaya bağlı hücrel, biyokimyasal ve moleküler değişiklikler hakkında fikir verme ve görüntüleme teknikleri kullanılarak tespit edilmesi zor olan erken mikro düzeydeki lezyonların varlığını gösterme kapasitelerinde yatmaktadır (Slavoaca ve ark. 2020).

MSS, vücudun iç ve dış uyaranlara verdiği tepkiyi birlikte düzenleyen beyin ve omurilikten oluşur. Optimum sinaptik sinyalleşmeyi sürdürmek için, MSS tarafından alınan çok çeşitli

bilgileri verimli bir şekilde işlemek üzere mikro çevrenin sıkı bir şekilde kontrol edilmesi gerekir (Kealy ve ark. 2020). MSS'nin bölümlerinden biri olan beyin vücut kütesinin küçük bir bölümünü oluşturmasına rağmen vücuttaki enerjinin tüketilmesinde önemli bir paya sahiptir. Bu nedenle, oksidatif fosforilasyon yoluyla enerji üretimi ve dolayısıyla ATP ile CP üretimi serebral fonksiyon için kritik öneme sahiptir ve CK/CP sisteminin nöronal ATP metabolizmasında kritik bir işlev gördüğü varsayılmaktadır (Andres ve ark. 2008). CK izoenzimlerinin beyindeki farklı izoenzim spesifik lokalizasyonu, beyin enerjisinde CK için önemli bir işlev olduğunu düşündürmekte ve CK sisteminin farklı nöronal ve glial hücre tiplerinin özel enerji gereksinimlerine adaptasyonuna işaret etmektedir (Naithani ve Simalti 2011).

Beyin CK-BB içerir (Oikonomidis ve Milne 2023) ve CK-BB, MSS'nde bulunan bir CK izoformudur. CK-BB astrositlerde bulunur ve beyin dokusunda anatomik hasar olduğunda salınır. Subaraknoid kanama gibi çeşitli beyin hasarı durumları CK-BB'nın salınmasına yol açabilir (Giacoppo ve ark. 2012). Köpek ve kedilerde serum CK aktivitesinin, nörolojik rahatsızlıklarda yükselebilmektedir. Ayrıca bazı nörolojik hastalıkların artmış CK-BB aktivitesi ile ilişkili gösterebilmektedir (Oikonomidis ve Milne 2023). Yüksek CK-BB aktiviteleri MSS hastalıklarının bir göstergesidir ve bu nedenle değerli bir biyobelirteç olarak kabul edilir (Fiani ve ark. 2021). Spektrofotometrik, elektroforetik, radyo immünoassay ve son zamanlarda monoklonal antikor teknikleri CK-BB'nı belirlemek için kullanılan çeşitli analitik yöntemlerdendir (Johnsson 1996).

Doğumdan sonra farklı saatlerde kontrol grubuna ait bebekler ile hipoksik-iskemik ensefalopati (HİE)'ye sahip bebeklerin serum CK-BB aktivitesinin değerlendirildiği bir çalışmada, farklı zaman aralıklarında, asfiksi ve kontrol grupları arasında serum CK-BB aktivitesinde istatistiksel anlamlı bir fark olduğu ($p<0.05$) belirtilmiştir (Nagdyman ve ark. 2001). Burbaeva ve ark. (2003) premortem şizofreni tanısı konan ve kronik olarak hastanede yatan hastaların otopsisinden elde ettikleri beyin dokuları ile ruhsal-nörolojik bozukluk ve ilaç tedavisi öyküsü olmayan kişilerin otopsisinden elde ettikleri beyin dokularını inceledikleri yaptıkları çalışmada tüm korteks alanlarından alınan örneklerin bozukluğu olmayan gruba göre bozukluğu olan grupta CK enzim aktivitesinin istatistiksel olarak önemli ($p<0.01$) bir düşüş gösterdiğini bildirmişlerdir. Travmatik beyin hasarı olan çocuklarda yapılan çalışmada; 22 çocuğu hipotermi ve normotermi gruplarına ayırdıklarını ifade etmişlerdir. Hipotermi grubundaki CK-BB aktivitelerinin 24, 48 ve 78. saatlerde normotermi grubundakilerden anlamlı daha düşük olduğunu belirtmişlerdir (Li ve ark. 2009). Cavus ve ark. (2014) yaptığı çalışmada kafa travması yaşamış grupta, kontrol grubuna göre CK-BB enzim aktivitesi düzeylerinin istatistiksel olarak önemli yüksek çıktığını bildirmişlerdir. Çin'de yapılan bir çalışmada sağlıklı bireyler ile kıyaslandığında otizmlili bireylerde CK-BB aktivitesinin istatistiksel önemli yüksek olduğu bildirilmiştir (Lv ve ark. 2016). Bir başka çalışmada sağlıklı köpeklerle karşılaştırıldığında, MSS bozukluğu olan köpeklerde toplam CK ve CK-BB aktiviteleri anlamlı derecede yüksek olduğu bildirilmiştir (Paltrinieri ve ark. 2017). Başka bir çalışmada, CK-BB aktivitesinin hipoglisemik buzağılarda sağlıklı buzağılara göre istatistiksel önemli ($p<0.001$) yüksek olduğu bildirilmiştir (Ider ve ark. 2023).

5. SONUÇ

CK hakkında verilen bu bilgiler ve yapılan çalışmalar CK izoenzimleri ve özellikle CK-BB'nın kardiyovasküler hastalıkların yanında MSS hastalıklarının da teşhisinde kullanılabileceği fikri giderek artmaktadır. Yeni enzim ya da izoenzimlerin keşfi ile klinik enzimoloji üzerindeki ilgi

odağı genişleyebilir ancak yeni bir izoenzimin keşfi kadar bilinen izoenzimlerin fonksiyonlarının tam olarak anlaşılması da önemlidir. CK-BB MSS hastalıklarının günümüzde giderek artmasıyla daha önemli bir konuma yerleşmektedir. Bu derlemede bahsedilen çalışmalar söz konusu izoenzimin de kullanım sahasındaki çeşitliliğini göstermektedir. Konu üzerinde çalışmalar devam etmektedir ve ileride CK-BB'nın farklı organ bozukluklarının teşhisinde kullanılması da mümkün olabilir. Dolayısıyla bilinen ve daha çok kullanılan total CK aktivitesi ile birlikte izoenzimlerinin de değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalar ile yeni kanıtlar ortaya çıktıkça CK-BB'nın rutin parametreler arasına girebileceği düşünülebilir.

6. KAYNAKLAR

Andres, R. H., Ducray, A. D., Schlattner, U., Wallimann, T., & Widmer, H. R. (2008). Functions and effects of creatine in the central nervous system. *Brain research bulletin*, 76(4), 329–343. <https://doi.org/10.1016/j.brainresbull.2008.02.035>

Baird, M. F., Graham, S. M., Baker, J. S., & Bickerstaff, G. F. (2012). Creatine-kinase- and exercise-related muscle damage implications for muscle performance and recovery. *Journal of nutrition and metabolism*, 2012, 960363. <https://doi.org/10.1155/2012/960363>

Brosnan, J. T., & Brosnan, M. E. (2010). Creatine metabolism and the urea cycle. *Molecular genetics and metabolism*, 100 Suppl 1, S49–S52. <https://doi.org/10.1016/j.ymgme.2010.02.020>

Burbaeva, G. S.h, Savushkina, O. K., & Boksha, I. S. (2003). Creatine kinase BB in brain in schizophrenia. *The world journal of biological psychiatry : the official journal of the World Federation of Societies of Biological Psychiatry*, 4(4), 177–183. <https://doi.org/10.1080/15622970310029916>

Cavus, G., Altas, M., Aras, M., Ozgür, T., Serarslan, Y., Yilmaz, N., Sefil, F., & Ulutas, K. T. (2014). Effects of montelukast and methylprednisolone on experimental spinal cord injury in rats. *European review for medical and pharmacological sciences*, 18(12), 1770–1777.

Coplin, W. M., Longstreth, W. T., Jr, Lam, A. M., Chandler, W. L., Mayberg, T. S., Fine, J. S., & Winn, H. R. (1999). Cerebrospinal fluid creatine kinase-BB isoenzyme activity and outcome after subarachnoid hemorrhage. *Archives of neurology*, 56(11), 1348–1352. <https://doi.org/10.1001/archneur.56.11.1348>

Fiani, B., Covarrubias, C., & Jarrah, R. (2021). Bench to Bedside: Proteomic Biomarker Analysis of Cerebrospinal Fluid in Patients With Spondylomyelopathy. *Cureus*, 13(6), e16003. <https://doi.org/10.7759/cureus.16003>

Giacoppo, S., Bramanti, P., Barresi, M., Celi, D., Foti Cuzzola, V., Palella, E., & Marino, S. (2012). Predictive biomarkers of recovery in traumatic brain injury. *Neurocritical care*, 16(3), 470–477. <https://doi.org/10.1007/s12028-012-9707-z>

Ider, M., Naseri, A., Ok, M., Erturk, A., Durgut, M. K., & Iyigun, S. S. (2023). Surveilling brain damage using brain biomarkers in hypoglycemic neonatal calves with diarrhea. *Frontiers in veterinary science*, 10, 1240846. <https://doi.org/10.3389/fvets.2023.1240846>

Johnsson P. (1996). Markers of cerebral ischemia after cardiac surgery. *Journal of cardiothoracic and vascular anesthesia*, 10(1), 120–126. [https://doi.org/10.1016/s1053-0770\(96\)80187-x](https://doi.org/10.1016/s1053-0770(96)80187-x)

- Kealy, J., Greene, C., & Campbell, M. (2020). Blood-brain barrier regulation in psychiatric disorders. *Neuroscience letters*, 726, 133664. <https://doi.org/10.1016/j.neulet.2018.06.033>
- Khan, A., Roy, S., & Mukim, M. (2021). Concrete Review on Cardiotoxicity Biomarkers. *International Journal of Pharmaceutical Sciences Review and Research*, 66(2), 19-26.
- Klein, R., Nagy, O., Tóthová, C., & Chovanová, F. (2020). Clinical and Diagnostic Significance of Lactate Dehydrogenase and Its Isoenzymes in Animals. *Veterinary medicine international*, 2020, 5346483. <https://doi.org/10.1155/2020/5346483>
- Kopanke, J. H., Chen, A. V., Brune, J. E., Brenna, A. C., & Thomovsky, S. A. (2023). Creatine kinase and its isoenzymes in the serum and cerebrospinal fluid of healthy canines. *Veterinary clinical pathology*, 52(4), 654–660. <https://doi.org/10.1111/vcp.13268>
- Kuby, S. A., Noda, L., & Lardy, H. A. (1954). Adenosinetriphosphate-creatine transphosphorylase. I. Isolation of the crystalline enzyme from rabbit muscle. *The Journal of biological chemistry*, 209(1), 191–201.
- Li, H., Lu, G., Shi, W., & Zheng, S. (2009). Protective effect of moderate hypothermia on severe traumatic brain injury in children. *Journal of neurotrauma*, 26(11), 1905–1909. <https://doi.org/10.1089/neu.2008.0828>
- Longo, N., Ardon, O., Vanzo, R., Schwartz, E., & Pasquali, M. (2011). Disorders of creatine transport and metabolism. *American journal of medical genetics. Part C, Seminars in medical genetics*, 157C(1), 72–78. <https://doi.org/10.1002/ajmg.c.30292>
- Lv, M. N., Zhang, H., Shu, Y., Chen, S., Hu, Y. Y., & Zhou, M. (2016). The neonatal levels of TSB, NSE and CK-BB in autism spectrum disorder from Southern China. *Translational neuroscience*, 7(1), 6–11. <https://doi.org/10.1515/tnsci-2016-0002>
- Nagdyman, N., Kömen, W., Ko, H. K., Müller, C., & Obladen, M. (2001). Early biochemical indicators of hypoxic-ischemic encephalopathy after birth asphyxia. *Pediatric research*, 49(4), 502–506. <https://doi.org/10.1203/00006450-200104000-00011>
- Naithani, M., & Simalti, A. K. (2011). Biochemical Markers in Perinatal Asphyxia. *Journal of Nepal Paediatric Society*, 31(2), 151-156.
- Nordby, H. K., Urdal, P., & Bjørnaes, H. (1984). The prognosis of patients with concussion and increased creatine kinase BB in the cerebrospinal fluid. *Acta neurochirurgica*, 71(3-4), 205–215. <https://doi.org/10.1007/BF01401315>
- Nordby, H. K., & Urdal, P. (1982). The diagnostic value of measuring creatine kinase BB activity in cerebrospinal fluid following acute head injury. *Acta neurochirurgica*, 65(1-2), 93–101. <https://doi.org/10.1007/BF01405445>
- Oikonomidis, I. L., & Milne, E. (2023). Clinical enzymology of the dog and cat. *Australian veterinary journal*, 101(12), 465–478. <https://doi.org/10.1111/avj.13291>
- Paltrinieri, S., Pintore, L., Balducci, F., Giordano, A., Costabile, A., & Bernardini, M. (2017). Serum creatine kinase isoenzymes and macroenzymes in dogs with different neurologic diseases. *Veterinary clinical pathology*, 46(1), 91–99. <https://doi.org/10.1111/vcp.12443>
- Slavoaca, D., Muresanu, D., Birle, C., Rosu, O. V., Chirila, I., Dobra, I., Jemna, N., Strilciuc, S., & Vos, P. (2020). Biomarkers in traumatic brain injury: new concepts. *Neurological*

sciences : official journal of the Italian Neurological Society and of the Italian Society of Clinical Neurophysiology, 41(8), 2033–2044. <https://doi.org/10.1007/s10072-019-04238-y>

Talvik, T., Haldre, S., Sööt, A., Hämarik, M., Piirsoo, A., & Mikelsaar, A. V. (1995). Creatine kinase isoenzyme BB concentrations in cerebrospinal fluid in asphyxiated preterm neonates. *Acta paediatrica* (Oslo, Norway : 1992), 84(10), 1183–1187. <https://doi.org/10.1111/j.1651-2227.1995.tb13521.x>

Teixeira, A. M., Borges, G. F. (2012). Creatine kinase: structure and function. *Brazilian Journal of Biomotricity*, 6(2), 53-65.

Wyss, M., & Kaddurah-Daouk, R. (2000). Creatine and creatinine metabolism. *Physiological reviews*, 80(3), 1107–1213. <https://doi.org/10.1152/physrev.2000.80.3.1107>

Zhong, S., Chen, L., Shi, X., Chen, G., Sun, D., & Zhang, L. (2023). Recent advances in electrochemical aptasensors for detecting cardiac biomarkers: A review. *Microchemical Journal*, 109063. <https://doi.org/10.1016/j.microc.2023.109063>

INVESTIGATION OF DIGITAL GAME AWARENESS OF STUDENTS RECEIVING
OUT-OF-SCHOOL EDUCATION

OKUL DIŐI EĐİTİM ALAN ÖĐRENCİLERİN DİĐİTAL OYUN
FARKINDALIKLARININ İNCELENMESİ

Ahmet KURTOĐLU , Bekir ÇAR

Doçent Doktor, Bandırma Onyedli Eylöl Üniversitesi, Antrenörlük Eđitimi,
0000-0002-9292-5419

Doçent Doktor, Bandırma Onyedli Eylöl Üniversitesi, Beden Eđitimi ve Spor
Öđretmenliđi, 0000-0001-7422-9543

Özet

Dijital teknolojilerin günümüzde tüm bireyleri etkilediđi, teknolojiye karşı daha bađımlı hale getirdiđi ve dijital teknolojilerin günlük yaŐantımızda da hayatı kolaylaŐtırarak bireylerde daha çok etki ettiđi söylenebilir. Bu araŐtırmanın amacı okul dıŐı (etüt) merkezlerinde eđitim desteđi alan öđrencilerin dijital oyun bađımlılıklarına yönelik farkındalıkların incelenmesidir. ÇalıŐmaya 2024-2025 eđitim-öđretim dönemi Ankara ilinin Çankaya ilçesi yaz etüt merkezlerinde öđrenim gören 349 erkek, 400 kadın birey katılmıŐtır. Veri toplama araçları olarak “KiŐisel Bilgi Formu” ve “TekkurŐun-Demir ve Ciciođlu (2020) tarafından geliŐtirilen “Dijital Oyun Bađımlılıđına İliŐkin Farkındalık Ölçeđi (DOBİFÖ)” kullanılmıŐtır. AraŐtırmaya katılan bireylerin ölçeđe yönelik vermiŐ oldukları cevaplar incelendiđinde verilerin parametrik dađıldığı tespit edilmiŐtir. AraŐtırma sonucunda cinsiyet, günlük teknoloji kullanımı, oyun türü ve oyun tarzı deđiŐkenleri incelendiđinde istatistiksel olarak farklılık olduđu, akıllı telefona sahip olma deđiŐkenine göre ise istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiŐtir. Sonuç olarak okul dıŐı eđitim alan öđrencilerin dijital oyun bađımlılıđına yönelik farkındalıklarında farklılıklar görüldüđu ve bu bireylerin dijital oyunlara yönelik sürekli istek duydukları görülmektedir. Dijital oyunların eđitim ve öđretime yönelik geliŐtirilerek bu yaŐ grubu öđrencilere eđitici nitelikte oynatılması önerilebilir.

Anahtar kelimeler: Dijital Oyun, Farkındalık, Okul DıŐı Öđrenme Ortamları

Abstract

It can be said that digital technologies affect all individuals today, making them more dependent on technology and that digital technologies have a greater impact on individuals by making life easier in our daily lives. The aim of this study is to examine the awareness of students who receive educational support in out-of-school (study) centers about digital game addictions. In the 2024-2025 academic year, 349 male and 400 female individuals studying in summer study centers in Çankaya district of Ankara province participated in the study. “Personal Information Form” and ‘Digital Game Addiction Awareness Scale (DOBİFÖ)’ developed by TekkurŐun-Demir and Ciciođlu (2020) were used as data collection tools. When the responses of the individuals participating in the study were examined, it was determined that the data were distributed parametrically. As a result of the research, it was determined that there was a statistically significant difference when gender, daily technology use, game type

and game style variables were examined, while there was no statistically significant difference according to the variable of having a smartphone. As a result, it is seen that students receiving out-of-school education have differences in their awareness of digital game addiction and these individuals have a constant desire for digital games. It can be suggested that digital games should be developed for education and training and should be educational for students in this age group..

Keywords: Digital Gaming, Awareness, Out-of-School Learning Environments

1. GİRİŞ

Çağımız, teknoloji çağı olarak adlandırılmasında bilgisayar ve internet kullanımının büyük bir etkisi bulunmaktadır. Bu durum günlük yaşamı çeşitli yönlerden etkilemektedir. Özellikle, bilgisayar ve internetin geleneksel oyunlar üzerindeki olumsuz etkileriyle birlikte, dijital oyunlara olan ilgiyi olumlu yönde artırdığı gözlemlenmektedir(Huang ve ark., 2018). Telefon, tablet, konsol ve bilgisayar gibi platformlarda oynanan dijital oyunlar, oyuncaklar ve geleneksel oyunların görece daha az tercih edilmesine neden olmaktadır. Günümüz gençlerinin teknolojiyle yoğun bir şekilde büyümesi ve teknolojik araçlara yönelmesi, geleneksel oyunların yerini dijital oyunların almasına yol açmaktadır. Bu süreç, dijital yerliler olarak adlandırılan günümüz gençlerinin dijital oyunlara olan ilgisini artırmaktadır (Demir ve Hazar, 2018)

Dünya çapında dijital oyun bağımlılığı yeni oyunların sisteme dahil olmasıyla artmış durumdadır. Özellikle ergenlik grubu ve öncesi bireyler dijital oyun bağımlılığı açısından yüksek risk grubunda yer almaktadır(Benedetto ve Ingrassia, 2021). . Dijital oyunlar ergen yaş grubunun kendilerini belirli platformlarda bağımsız olma hissi verdiği, kendi kimliklerini oluşturmaya çalıştığı, düşüncelerini çevrimiçi ortamlarda ifade ettiği ve yeni teknolojilere yetişkinlerden daha kolay ulaştığı için dijital oyunlar ergenlerin hayatında vazgeçilmez bir durum olarak ortaya çıkmaktadır (Cha ve Seo, 2018)

Bireylerin sağlıklı yaşam tarzı davranışlarını benimsemelerinde, fiziksel, duygusal, zihinsel ve sosyal sağlık durumlarının korunmasında, dijital oyun bağımlılığının yol açabileceği olası sorunların önlenmesinde, 'dijital oyun bağımlılığı hakkındaki farkındalığın' büyük bir önemi vardır. Bu çalışma, okulöğrencilerinin dijital oyunlara karşı tutumları ile dijital oyun bağımlılıkları hakkındaki farkındalıkları arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla gerçekleştirilecektir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada, nicel yöntemlerden biri olan tarama modeli kullanılmıştır. Bu model, mevcut durumlar veya olaylar hakkında betimlemeler yapmayı amaçlar, dolayısıyla çalışma esnasında olayların ya da kişilerin üzerinde bir etki yaratma çabası olmayacaktır (Karasar, 2014).

2.2. Araştırma Grubu

Çalışmaya 2024-2025 eğitim-öğretim dönemi Ankara ilinin Çankaya ilçesi yaz etüt merkezlerinde öğrenim gören 349 erkek, 400 kadın birey katılmıştır

Tablo 1.

Araştırma Grubunun Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Özellikler	Kategoriler	<i>f</i>	%
Cinsiyet	Erkek	349	46.6
	Kadın	400	53.4
Akıllı Telefonu Olan	Evet	678	90.5
	Hayır	71	9.5
Oyun Türü	Konsol	33	4.4
	Masaüstü	108	14.4
	Mobil Oyunlar	608	81.2
Oyun Tarzı	Dövüş	343	45.8
	Spor	205	27.4
	Strateji	201	26.8
Teknoloji Kullanımı	1 Saat	280	37.4
	2 Saat	202	27.0
	3 Saat	131	17.5
	4 Saat ve Üzeri	136	18.2
Toplam		749	100

2.3. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Araştırma grubunun temel değişkenlerinden oluşmaktadır.

Dijital Oyun Bağımlılığına İlişkin Farkındalık Ölçeği (DOBİFÖ): Ölçekteki 1., 2., 3., 4., 5. maddeler İçsel Farkındalık (İF) alt boyutunu; 6., 7., 8., 9., 10., 11. ve 12. maddeler ise Dışsal Farkındalık (DF) alt boyutunu oluşturmaktadır. İF alt boyutu, bireyin dijital oyun bağımlılığına yönelik iç sesini anlama, dijital oyun bağımlılığı yüzünden oluşan duyguların farkında olma düzeyidir. DF alt boyutu, bireyin dijital oyun bağımlılığının arkadaş, iş, okul gibi çevre ile olan ilişkilerini ne yönde etkilediğini anlayıp farkında olma düzeyidir. DOBİFÖ bireyin dijital oyun bağımlılığına ilişkin bilgi düzeyini, bunun içsel ve dışsal etkilerini anlama ve farkında olma düzeyini ölçmektedir.

2.4. Verilerin Analizi

Bu çalışmada elde edilen verilerin analizi için IBM SPSS Statistics 25.0 programı kullanılmıştır. İlk olarak, verilerin normallik dağılımı Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri aracılığıyla değerlendirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, verilerin normal dağılım

gösterdiği tespit edilmiştir ($p > 0.05$). Verilerin normal dağılım sergilemesi nedeniyle, parametrik testler kullanılmıştır. Araştırma kapsamındaki bağımsız değişkenler arasındaki farklılıkları belirlemek amacıyla **Bağımsız Örneklem T-Testi** ve **Tek Yönlü ANOVA** analizleri uygulanmıştır. Anlamlılık düzeyi tüm analizlerde **0.05** olarak belirlenmiştir.

3. BULGULAR

Tablo 2

Katılımcıların Cinsiyet Değişkenine Göre Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları

	Tür	N	$\bar{X}$	S	t	p
İçsel Farkındalık	Erkek	349	3.00	.91	-4.245	.001*
	Kadın	400	3.27	.82		
Dışsal Farkındalık	Erkek	349	3.46	1.03	-5.480	.001*
	Kadın	400	3.84	.88		
Ölçek Toplam	Erkek	349	3.27	.90	-5.450	.001*
	Kadın	400	3.60	.78		

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların cinsiyet değişkenine göre farklı farkındalık türleri (İçsel Farkındalık ve Dışsal Farkındalık) ile genel farkındalık puanları arasındaki farklılıklar, bağımsız örneklem t-testi kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, İçsel Farkındalık puanlarının kadın katılımcılarda (ort. = 3.27, SS = 0.82) erkek katılımcılara göre (ort. = 3.00, SS = 0.91) istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğunu göstermiştir [$t(747) = -4.245, p < .001$]. Aynı şekilde, Dışsal Farkındalık puanları da kadınlarda (ort. = 3.84, SS = 0.88) erkeklerden (ort. = 3.46, SS = 1.03) anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur [$t(747) = -5.480, p < .001$]. Toplam farkındalık puanlarına bakıldığında da, kadın katılımcıların (ort. = 3.60, SS = 0.78) erkek katılımcılara (ort. = 3.27, SS = 0.90) kıyasla anlamlı olarak daha yüksek puanlar aldığı belirlenmiştir [$t(747) = -5.450, p < .001$]. Tüm testlerde p-değerlerinin .001'in altında olması, gözlemlenen farkların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu doğrulamaktadır. Bu sonuçlar, cinsiyetin farkındalık düzeyleri üzerinde belirgin bir etkisi olduğunu ve bu farklılıkların eğitim ve farkındalık geliştirme programlarında göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamaktadır.

Tablo 3

Katılımcıların Akıllı Telefona Sahip Olma Değişkenine Göre Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları

	Tür	N	$\bar{X}$	S	t	p
İçsel Farkındalık	Evet	678	3.13	.87	-1.363	.173
	Hayır	71	3.28	.94		
Dışsal Farkındalık	Evet	678	3.65	.97	-1.241	.215
	Hayır	71	3.79	.94		
Ölçek Toplam	Evet	678	3.43	.85	-1.403	.161
	Hayır	71	3.58	.87		

Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların akıllı telefon sahipliği durumuna göre içsel farkındalık, dışsal farkındalık ve genel farkındalık puanları arasındaki anlamlı farklılıklar bağımsız örneklem t-testi ile incelenmiştir. Analiz sonuçları, akıllı telefon sahipliği durumunun içsel farkındalık, dışsal farkındalık ve toplam farkındalık düzeyleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki yaratmadığını ortaya koymuştur. İçsel Farkındalık puanları açısından, akıllı telefona sahip olanlar ile olmayanlar arasında ($t(747) = -1.363, p = .173$) anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Benzer şekilde, Dışsal Farkındalık puanlarında ($t(747) = -1.241, p = .215$) ve toplam farkındalık puanlarında ($t(747) = -1.403, p = .161$) da anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuçlar, akıllı telefon sahipliği durumunun farkındalık düzeyleri üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığını göstermekte ve bu değişkenin farkındalıkla ilgili araştırmalarda temel bir faktör olarak ele alınmaması gerektiği görülmektedir.

Tablo 4

Katılımcıların Oyun Türü Değişkenine Ait One-Way Anova Sonuçları

	Oyun Türü	N	$\bar{X}$	S	Kareler Toplam	Kareler Ort.	F (748/2)	p	Fark
İçsel Farkındalık	Konsol Oyunları	33	2.66	.92	15.183	7.591 .744	10.201	.001*	1-3
	Masaüstü Oyunları	108	2.94	.87	555.184				
	Mobil Oyunlar	608	3.21	.86	570.367				
Dışsal Farkındalık	Konsol Oyunları	33	2.97	1.20	25.432	12.716 .905	14.045	.001*	1/2-3
	Masaüstü Oyunları	108	3.42	1.07	675.415				
	Mobil Oyunlar	608	3.74	.91	700.847				
Ölçek Toplam	Konsol Oyunları	33	2.84	1.01	20.786	10.393 .702	14.803	.001*	3/1-2
	Masaüstü Oyunları	108	3.22	.90	523.746				
	Mobil Oyunlar	608	3.52	.82	544.532				

103

Tablo 4 incelendiğinde katılımcıların tercih ettikleri oyun türüne göre (Konsol Oyunları, Masaüstü Oyunları, Mobil Oyunlar) farkındalık seviyeleri tek yönlü ANOVA yöntemi ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, oyun türlerinin hem içsel hem de dışsal farkındalık düzeyleri ile genel farkındalık puanları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. İçsel Farkındalık açısından, mobil oyun oynayan katılımcıların farkındalık düzeyleri, konsol oyunu oynayanlara kıyasla anlamlı ölçüde daha yüksek bulunmuştur ($F(2, 748) = 10.201, p < .001$). Dışsal Farkındalık bakımından ise, mobil oyun oynayanlar, masaüstü ve konsol oyun oynayanlara göre daha yüksek farkındalık seviyeleri sergilemiştir ($F(2, 748) = 14.045, p < .001$). Ek olarak, genel farkındalık puanları açısından da mobil oyun oynayan katılımcıların farkındalık düzeyleri, diğer oyun türlerine göre anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur ($F(2, 748) = 14.803, p < .001$).

Tablo 5

Katılımcıların Oyun Tarzı Değişkenine Ait One-Way Anova Sonuçları

	Oyun Türü	N	$\bar{X}$	S	Kareler Toplam	Kareler Ort.	F (748/2)	p	Fark
İçsel Farkındalık	Dövüş Oyunları	343	3.23	.89	4.641	2.320	3.060	.047*	1/2-3

	Spor Oyunları	205	3.09	.79	565.727	.758			
	Strateji Oyunlar	201	3.06	.91	570.367				
Dışsal Farkındalık	Dövüş Oyunları	343	3.74	.97	5.845	2.923			
	Spor Oyunları	205	3.64	.91	695.002	.932	3.137	.044*	2-3
	Strateji Oyunlar	201	3.53	1.00	700.847				
Ölçek Toplam	Dövüş Oyunları	343	3.53	.86	5.195	2.598			
	Spor Oyunları	205	3.41	.79	539.337	.723	3.593	.028*	2-3
	Strateji Oyunlar	201	3.34	.88	544.532				

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların oynadıkları oyun tarzına göre (Dövüş Oyunları, Spor Oyunları, Strateji Oyunları) farkındalık seviyeleri tek yönlü ANOVA yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları, oyun tarzlarının içsel farkındalık, dışsal farkındalık ve genel farkındalık puanları üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu göstermiştir. İçsel Farkındalık açısından, dövüş oyunu oynayan katılımcıların farkındalık düzeylerinin, strateji oyunu oynayanlara göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğu belirlenmiştir ($F(2, 748) = 3.060$, $p = .047$). Dışsal Farkındalık düzeyinde de benzer şekilde, dövüş oyunu oynayan katılımcıların farkındalık seviyeleri, strateji oyunu oynayanlara göre anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur ($F(2, 748) = 3.137$, $p = .044$). Genel farkındalık puanları açısından da dövüş oyunu oynayanların, strateji oyunu oynayanlardan daha yüksek farkındalık düzeylerine sahip olduğu tespit edilmiştir ($F(2, 748) = 3.593$, $p = .028$).

Tablo 6

Katılımcıların Teknoloji Kullanım Süresi Değişkenine Ait One-Way Anova Sonuçları

104

	Teknoloji Kullanım	N	$\bar{X}$	S	Kareler Toplam	Kareler Ort.	F (85/2)	p	Fark
İçsel Farkındalık	1 Saat	280	3.36	.83	25.460				
	2 Saat	202	3.13	.86	544.908	8.487			
	3 Saat	131	2.98	.83	570.367	.731	11.603	.001*	1-2 /3-4
	4 Saat ve Üzeri	136	2.90	.93					
Dışsal Farkındalık	1 Saat	280	3.92	.89	51.104				
	2 Saat	202	3.68	.96	649.743	17.035			
	3 Saat	131	3.55	.86	700.847	.872	19.532	.001*	1-2 /3-4
	4 Saat ve Üzeri	136	3.19	1.04					
Ölçek Toplamı	1 Saat	280	3.69	.80	38.495	12.832			
	2 Saat	202	3.45	.85	506.037	.679	18.891	.001*	1-2 /3-4

3 Saat	131	3.31	.76	544.532
4 Saat ve Üzeri	136	3.07	.90	

Tablo 6 incelendiğinde katılımcıların teknoloji kullanım süresine göre farkındalık düzeyleri tek yönlü ANOVA analizi ile incelenmiştir. Sonuçlar, teknoloji kullanım süresinin içsel farkındalık, dışsal farkındalık ve genel farkındalık puanları üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. İçsel Farkındalık açısından, teknoloji kullanım süresi 1 saat olan katılımcılar, daha uzun süre teknoloji kullananlara göre anlamlı derecede daha yüksek farkındalık seviyelerine sahiptir ($F(2, 85) = 11.603, p < .001$). Benzer şekilde, Dışsal Farkındalıkta da 1 saat teknoloji kullananların farkındalık düzeyleri, 3 saat ve daha uzun süre teknoloji kullananlara kıyasla daha yüksektir ($F(2, 85) = 19.532, p < .001$). Ölçek toplamı açısından ise, daha kısa süre teknoloji kullanan katılımcıların genel farkındalık puanları, daha uzun süre teknoloji kullananlara göre daha yüksek bulunmuştur ($F(2, 85) = 18.891, p < .001$).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, öğrencilerin farkındalık düzeyleri cinsiyet, akıllı telefon sahipliği, oyun türü, oyun tarzı ve teknoloji kullanım süresi gibi değişkenler açısından incelenmiştir. Sonuçlar, cinsiyetin farkındalık düzeyleri üzerinde belirgin bir etkisi olduğunu göstermiştir; kadın katılımcıların içsel, dışsal ve genel farkındalık puanları, erkek katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek çıkmıştır. Bu bulgu, cinsiyetin farkındalık üzerindeki etkisini ele alan önceki araştırmalarla tutarlıdır (Brown & Ryan, 2003; Brackett & Mayer, 2003).

Diğer yandan, akıllı telefon sahipliği ile farkındalık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Bu sonuç, teknolojinin farkındalık üzerindeki etkilerine dair literatürdeki karışık bulguları yansıtmaktadır. Önceki çalışmalarda, akıllı telefon kullanımının hem olumlu hem de olumsuz etkileri olduğu belirtilmiştir (Neff & Pommier, 2013), ancak bu çalışmada akıllı telefon sahipliğinin farkındalık üzerinde belirgin bir etkisi olmadığı görülmüştür.

Oyun türü ve oyun tarzı değişkenleri ise farkındalık seviyelerini anlamlı şekilde etkilemiştir. Özellikle mobil oyun oynayan katılımcıların farkındalık düzeyleri, diğer oyun türlerine göre daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca, dövüş oyunu oynayan katılımcıların, strateji oyunu oynayanlardan daha yüksek farkındalık seviyelerine sahip olduğu saptanmıştır. Bu bulgular, dijital oyun türleri ile farkındalık arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalara katkı sağlamaktadır (Christopher et al., 2009).

Teknoloji kullanım süresi incelendiğinde, kısa süreli teknoloji kullanan katılımcıların farkındalık düzeylerinin, uzun süreli kullanıcılarla karşılaştırıldığında anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, uzun süreli teknoloji kullanımının farkındalık üzerinde olumsuz etkileri olduğunu öne süren önceki araştırmalarla uyumludur (Hyde, 2005).

Sonuç olarak; okul dışı öğrenme ortamlarında öğrencilerin dijital oyun bağımlılıklarına yönelik farkındalıklarının cinsiyet, oyun türü, oyun tarzı ve teknoloji kullanım süresi gibi unsurların farkındalık seviyeleri üzerinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Kadın katılımcıların farkındalık puanlarının erkeklerden daha yüksek olması, farkındalık eğitiminde cinsiyetin dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, oyun türleri, oyun tarzları ve teknoloji kullanım sürelerinin farkındalık üzerinde farklı etkiler yaratması, dijital oyun bağımlılığı ve teknoloji kullanımının farkındalıkla ilişkisi konusunda daha kapsamlı araştırmalar yapılmasının önemini ortaya koymaktadır.

Öneri; eğitim kurumlarında ve evlerde teknoloji kullanım sürelerinin yönetilmesine yönelik stratejilerin geliştirilmesi ile ilgili dijital oyun bağımlılığına yönelik nitel araştırmalar örneklem sayısı daha fazla yükeltilerek yapılabilir.

5. KAYNAKLAR

Brown, K. W., & Ryan, R. M. (2003). "The Benefits of Being Present: Mindfulness and Its Role in Psychological Well-being." *Journal of Personality and Social Psychology*.

Benedetto, L., & Ingrassia, M. (2021). Digital parenting: Raising and protecting children in media world. In L. Benedetto, & M. Ingrassia (Eds.), *Parenting: Studies by an ecocultural and transactional perspective*, 127–148. <https://doi.org/10.5772/intechopen.92579>

Brackett, M. A., & Mayer, J. D. (2003). "Convergent, Discriminant, and Incremental Validity of Competing Measures of Emotional Intelligence." *Personality and Social Psychology Bulletin*.

Cha, S. S., & Seo, B. K. (2018). Smartphone use and smartphone addiction in middle school students in Korea: Prevalence, social networking service, and game use. *Health psychology open*, 5(1), 2055102918755046.

Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel

Neff, K. D., & Pommier, E. (2013). "The Relationship Between Self-compassion and Other-focused Concern Among College Undergraduates, Community Adults, and Practicing Meditators." *Self and Identity*.

Huang, G., Li, X., Chen, W., & Straubhaar, J. D. (2018). Fall-behind parents? The influential factors on digital parenting self-efficacy in disadvantaged communities. *American Behavioral Scientist*, 62(9), 1186–1206. <https://doi.org/10.1177/0002764218773820>

Hyde, J. S. (2005). "The Gender Similarities Hypothesis." *American Psychologist*.

Christopher, M. S., Charoensuk, S., Gilbert, B. D., Neary, T. J., & Pearce, K. L. (2009). "Mindfulness in Thailand and the United States: A Case of Apples Versus Oranges?" *Journal of Clinical Psychology*.

**URINE ANALYSES IN DOGS AND THE DANGER OF *Leptospira* spp. IN URINE
KÖPEKLERDE İDRAR ANALİZLERİ VE İDRARDA *Leptospira* spp. TEHLİKESİ**

Avni CAMGÖZ¹, Beyza SUVARIKLI ALAN², Vahdettin ALTUNOK³, Kamil DAĞDELEN⁴, Sittika DELEN⁵

**¹Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Biyokimya Anabilim Dalı
Konya/Türkiye 0000-0003-4284-1476**

**²Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Biyokimya Anabilim Dalı,
Konya/Türkiye, 0000-0003-4698-9291**

**³Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Biyokimya Anabilim Dalı
Konya/Türkiye, 0000-0002-4076-5492**

**⁴Vet. Hek. Dr., Akademi Veteriner Kliniği Konya/Türkiye, Veterinerlik Biyokimyası
0000-0003-3547-2385**

**⁵Dr., Başakşehir Şehit Hamza Çetin Anadolu Lisesi Karaman/Türkiye, Veterinerlik
Biyokimyası, 0000-0001-6540-5904**

Özet

İnsanlar ile köpeklerin birlikte yaşamı binlerce yıllık bir geçmişe dayanmaktadır. Günümüzde köpek sahiplenmeye ciddi bir ilgi vardır. Özellikle pandemi sonrası yaşanan psikolojik bunalım ve yalnızlık hissi insanları köpek sahiplenmeye, onlarla dostluk kurmaya teşvik etmiştir. Bu dostluğa duyulan ihtiyaç yaşlılıkla birlikte giderek artmaktadır. Bütün hayvanlarda olduğu gibi patileri olan dostlar için de koruyucu hekimlik oldukça önemlidir. Beşerî ve veteriner hekimlikte doğru teşhise daha hızlı ve kolay yoldan ulaşabilmek için çeşitli vücut sıvılarının analizlerinden sıklıkla yararlanılmaktadır. Koruyucu hekimlik uygulamalarında idrar analizleri pek çok bozukluğun erken sinyallerini verebilmektedir. Bu durum hem önceden oluşmuş bir bozukluğun ilerleyip canlı için oluşturacağı problemlerin hem de yüksek tedavi masraflarının önüne geçmektedir. Canlı vücudunda iki adet böbrek olmasından ötürü birinin fonksiyonu azaldığında diğeri onu dengeleyebilmekte ve fonksiyon kayıplarının klinik belirtilere yansımaları zaman alabilmektedir. Bu durumda canlı için potansiyel bir risk faktörüdür. Ancak idrar analizleri sayesinde böbrek fonksiyonlarında meydana gelen bir kayıp daha erken tespit edilebilmektedir. İdrarın fiziksel özelliklerinin değerlendirildiği fiziksel muayene hekime bir ön bilgi niteliğindedir. Fiziksel muayenenin ardından idrar örneği kimyasal analizlerle ya da strip (test çubukları) ile değerlendirilip mikroskopik incelemelerle desteklendiğinde, elde edilen bulgular başta üriner sistem hastalıkları olmak üzere diğer organlardaki fonksiyon kayıpları hakkında bilgi verir. Ancak köpeklerde idrar analizlerinde ve numune alma işlemlerinde dikkatli olunmalıdır çünkü zoonoz karakterdeki *Leptospira* spp. etkeni için idrar bir bulaş kaynağıdır. Bu etken idrardan bakteri kültürü ile tespit edilebilmektedir. Günümüzde gelişen teknolojiye rağmen idrar analizleri önemini hala korumaktadır ve sıklıkla tercih edilmektedir. Çünkü toplama, analiz ve muhafaza işlemleri daha kolaydır ve idrar analizi bulguları hekimlere teşhis açısından önemli ip uçları vermektedir. İdrar analizlerinde görünüş, miktar dansite koku, renk, pH, glikoz varlığı, protein varlığı, keton varlığı, kan ve epitel

hücrelerin varlığı ve kristallerin varlığı gibi birçok biyokimyasal veri değerlendirilmektedir. Bu hücrelerin ya da maddelerin idrardaki varlığı ve düzeyi fizyolojik şartların üzerindeyse hekimlere bir patoloji ya da bozukluğun varlığı konusunda sinyaller verir. Bu derlemede köpeklerde idrarın toplaması, saklaması, fiziksel, kimyasal ve mikroskopik açıdan incelenmesi ve idrarda *Leptospira* spp. tehlikesi gibi konular genel bir bakış halinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Biyokimyasal analiz, İdrar, Köpek

Abstract

The coexistence of humans and dogs dates back thousands of years. Nowadays there is a serious interest in dog adoption. Psychological depression and loneliness, especially after the pandemic, encouraged people to adopt dogs and make friends with them. The need for this friendship increases with old age. As with all animals, preventive medicine is very important for friends with paws. In human and veterinary medicine, analyses of various body fluids are frequently used in order to reach the correct diagnosis more quickly and easily. In preventive medicine applications, urine analyses can give early signals of many disorders. This situation prevents both the progression of a pre-existing disorder and the problems it may cause for the living being and the high treatment costs. Since there are two kidneys in the living body, when the function of one of them decreases, the other can compensate for it and it may take time for the loss of function to be reflected in clinical symptoms. This is a potential risk factor for live. However, urine analyses can detect a loss of kidney function earlier. Physical examination, which evaluates the physical properties of urine, is a preliminary information for the physician. After the physical examination, when the urine sample is evaluated with chemical analyses or strips (test strips) and supported by microscopic examinations, the findings obtained provide information about loss of function in other organs, especially urinary system diseases. However, care should be taken in urine analyses and sampling procedures in dogs because urine is a source of transmission for the zoonotic *Leptospira* spp. agent. This agent can be detected by bacterial culture from urine. Today, despite the developing technology, urine analyses still maintain their importance and are frequently preferred. This is because collection, analysis and preservation are easier and urine analysis findings provide important diagnostic clues to physicians. Many biochemical data such as appearance, quantity, density, odour, colour, pH, presence of glucose, presence of protein, presence of ketones, presence of blood and epithelial cells and presence of crystals are evaluated in urine analysis. If the presence and level of these cells or substances in urine is above physiological conditions, it signals physicians about the presence of a pathology or disorder. In this review, the collection, storage, physical, chemical and microscopic examination of urine in dogs and the danger of *Leptospira* spp. in urine are discussed in an overview.

Keywords: Biochemical analysis, Urine, Dog

1. GİRİŞ

Tarih boyunca hayvanlar, insanlar tarafından sahiplenilmiş ve tarım gibi faaliyetlerde önemli roller üstlenmişlerdir (Scoresby ve ark. 2021). Binlerce yıldır insanlarla yakın temas halinde yaşayan köpekler, insanlarla esnek bir şekilde iletişim kurmalarını sağlayan özel becerilere sahiptirler (Siniscalchi ve ark. 2018). Köpekler, insanlara koruma ve avlanma gibi çok sayıda görevde yardımcı olmuştur (Glenk 2017). Köpekler doğa ile bir bağlantı oluşturabilir ve arkadaşlık sağlayabilir (Scoresby ve ark. 2021) çünkü iletişim, aynı türün üyeleri arasında

olduğu kadar farklı tür bireyler arasında da gerçekleşir. Bu küçük dostlarda böbrek hastalıkları yaygındır. İdrar ve serum biyobelirteç analizindeki ve böbrek fonksiyonlarının değerlendirilmesindeki son gelişmeler, tanı algoritmalarını önemli ölçüde geliştirmiştir (Cianciolo ve ark. 2016). Hayvan idrarı ya kalitatif ya da kantitatif analiz amacıyla toplanır. İdrar tahlili, veteriner hekimler için en bilgilendirici laboratuvar testlerinden biridir ve yaygın olarak uygulanmaktadır. Toplanan idrar, bir hayvanın genel sağlık durumunu tespit etmek ve uygun bir teşhis koymak için faydalıdır (Kurien ve ark. 2004). Hastalık süreçlerini değerlendirmek için pratik bir analiz olan idrar analizi, birçok vücut sistemi hakkında bilgi verebilir. Bu nedenle idrar tahlilleri ürogenital sistem hastalıkları ile karaciğer ve hemolitik hastalıkların yanında çeşitli toksisite durumları için de önem arz etmektedir (Brobst 1989). İdrar tahlili fiziksel özelliklerin, biyokimyasal parametrelerin, mikroskopik sedimentin değerlendirilmesini içerir (Yadav ve ark. 2020) ve patoloji hakkında birçok bilgi sağlar (Musa 2022). Bir idrar tahlilinin yorumlanması üriner sistemin sınırlarının ötesinde çok fazla bilgi verebilir. Erken teşhisin daha iyi sağkalıma yol açabileceği bazı hastalıklar vardır. İdrar sediment değerlendirmesi, hasta hala asemptomatik iken klinisyeni önemli sorunlara karşı uyarabilir. İdrar, büyük miktarlarda elde edilebildiği için en erişilebilir biyo-sıvılardan biridir. Uygun idrar tahlili, glikoz ve keton konsantrasyonunu, karaciğer bozukluklarını ve intravasküler hemolizi tahmin ederek ketozis ve diyabet gibi çeşitli metabolik hastalıkların saptanmasına yardımcı olabilir (Yadav ve ark. 2020). Ek olarak idrar tahlili kronik idrar yolu enfeksiyonları gibi asemptomatik olabilen bazı hastalıkların tespit edilmesine yardımcı olur (Musa 2022). Çünkü idrar, kan atıklarının taşıyıcısı olduğu için sadece böbrek ve idrar yollarından değil, diğer organlardan da bilgi sağlayabilir. Başka biyolojik sıvılarla karşılaştırıldığında, idrarın kolay erişilebilir olması, metabolitler açısından zengin olması ve büyük miktarlarda elde edilmesi gibi avantajları vardır (Bax ve ark. 2018). Yeni teknolojik gelişmeler, otomatik idrar tahlilinde önemli ilerlemelerin önünü açmıştır (Musa 2022). Veteriner hekimlikte idrar analizleri için ölçüm çubukları veya otoanalizörler kullanılabilmektedir (Mie ve ark. 2019).

2. İDRARIN TOPLANMASI VE SAKLANMASI

İdrar örneğinin toplanma yöntemi analiz sonuçlarını etkileyebilir. İdrar tortusu incelemesinde sonraki örneklerle karşılaştırılması için her seferinde standart bir idrar hacmi elde edilmelidir (Reine ve Langston 2005). İdrar örnekleri serbest toplama, sistosentez ve kateterizasyon gibi toplama teknikleriyle elde edilebilir (Parrah ve ark. 2013). Sistosentez, mesanedeki idrarı çıkarmak için steril iğneler ve şırıngaların kullanılmasını gerektirir. Kateterizasyon işlemi, idrar örneklerini doğrudan üretradan çıkarır. Serbest toplama, idrar örneklerinin evcil hayvanın gönüllü idrara çıkması sırasında elle toplanmasını içerir. Mikrobiyolojik analizler için kateterizasyon tercih edilmektedir (Yadav ve ark. 2020). Sistosentez, bakteri kültürü için idrar örnekleri elde etmek için en iyi yöntemdir (Reine ve Langston 2005). Her yaklaşımın avantajları ve dezavantajları vardır. Örneğin serbest toplama uzman olmayan kişilerce yapılabilir ancak numunenin kontamine olma riski mevcuttur. Kateterizasyon da mesanenin şişmesine gerek yoktur ancak uzman kişilerce yapılmalıdır ve travma riski mevcuttur (Yadav ve ark. 2020). Bu üç teknikten en pratik ve doğru olanı sistosentezdir. Sistosentez ile karın duvarından direkt mesaneye bir iğne ile girilerek hem hızlı ve güvenli bir şekilde idrar alımı gerçekleştirilir hem de üretra ve genital sistem kontaminasyonu ortadan kalktığı için sonuçların doğruluğu ve yorumlanması kolaylaştırılmış olur. İdrar örnekleri toplanırken asepsi kesinlikle korunmalı ve alım temiz bir kaba yapılmalıdır (Parrah ve ark. 2013).

İdrar örneğinin toplamadan sonraki 60 dakika içinde analiz edilmesi tavsiye edilir (Yadav ve ark. 2020). İdrar tahlili yapılırken birden fazla parametre değerlendirilir. Taze bir idrar örneği değerlendirilirse sonuçlar daha doğrudur. Numune alındıktan sonraki 1-2 saat içinde analiz edilmeyecekse buzdolabında saklanmalıdır (Reine ve Langston 2005). Ayrıca idrarın dondurulmasından kaçınılmalıdır, çünkü idrarın dondurulması idrar pH'ında değişikliklere neden olmasının yanı sıra, alyuvarlar ve eritrosit gibi diğer hücrelerin parçalanmasına da neden olabilir (Parrah ve ark. 2013).

3. İDRARIN MUAYENESİ VE *Leptospira* spp. TEHLİKESİ

İdrarın fiziksel muayenesinde idrar renk, görünüş, dansite, pH, hacim ve koku gibi fiziksel özellikler bakımından değerlendirilir (Musa 2022, Reine ve Langston 2005; Simerville ve ark. 2005; Yadav ve ark. 2020). İdrarın mikroskopik muayenesi ise kan hücreleri, bakteri, maya, epitel kökenli, hiyalin kaynaklı çeşitli hücre döküntüleri ve kristallerin varlığı yönünden bir incelemeyi içerir. Ek olarak idrarın biyokimyasal analizinde hemoglobin, miyogloblin, glikoz, keton cisimleri, bilirubin düzeyi (köpeklerde fizyolojik şartlarda gözlenebilir), ürobilinojen, nitrit, protein içeriği yönünden idrarın muayenesi söz konusudur (Reine ve Langston 2005). İdrarın değerlendirmesinde kullanılan idrar stripleri ile genel olarak pH, glikoz, protein, keton, bilirubin, kan ve nitrit gibi parametrelere bakılabilmektedir (Musa 2015; Seshia ve Dickinson 2020). Köpeklerde strip analizi her zaman güvenilir değildir. Ayrıca hayvan türleri için ürobilinojen, nitrit ve lökositler gibi bazı parametrelerin değerlendirilmesinde stripler kullanılmamaktadır (Yadav ve ark. 2020). Ayrıca yapılan bir çalışmada köpeklerde *Leptospira* spp.'yi teşhis etmek için idrar striplerinin kullanımının önerilmediği bildirilmiştir (Khorami ve ark. 2010). Leptospirosis, ateş, böbrek ve karaciğer yetmezliği, pulmoner belirtiler ile karakterize, başta köpekler olmak üzere insan ve evcil hayvanların sistemik bir hastalığıdır (Adler ve ark. 2010). *Leptospira* spp. çoğunlukla enfekte idrarla doğrudan veya dolaylı temas yoluyla bulaşır. Asemptomatik rezervuar konakçılar organizmayı aylarca idrarla salgılayabilir (Burr ve ark. 2009). Duyarlı hayvanlar, enfekte hayvanların idrarı veya dokuları ile doğrudan veya dolaylı temas yoluyla enfeksiyonu kazanırlar (Adler ve ark. 2010). *Leptospira* emi döneminden sonra hastalık etkeni proksimal renal tübüllerde lokalize olur ve idrarla atılır. İdrarda dökülmenin süresi ile yoğunluğu köpekten köpeğe ve enfekte eden bakteri suşuna göre değişir (van de Maele ve ark. 2008). Aşı olmadan hastalığın önlenmesi oldukça zordur. Eldiven, koruyucu giysiler ve idrar sıçramasından kaçınma gibi iş hijyeni önlemleri bulaşı önlemede yararlıdır (Adler ve ark. 2010). İdrar, kan veya dokudaki *Leptospira* spp.'nin kültür, mikroskopi, floresan antikor teknikleri veya PCR ile tanımlanması teşhise yönelik önem arz etmektedir (Burr ve ark. 2009). Kültür, hastalığın tanısı için kesin testtir (Sykes ve ark. 2022). Kültür *Leptospira* spp.'nin tespit edilmesini sağlar, ancak teknik olarak zordur. Bakteriyel üremeyi tanımlamak için birkaç aya varan kültür inkübasyon süreleri gereklidir, bu da testin klinik tanı elde etmek için dezavantajlı yönünü gösterir (Reagan ve Sykes 2019). Karanlık alan mikroskopisinin ise duyarlılığı ve özgüllüğü düşüktür (Burr ve ark. 2009) çünkü birçok artefakt yanlış tanıya yol açabilir. Ancak bir diüretik ilacın uygulanmasından sonra yeni toplanmış idrarın karanlık alan mikroskopisi hastalığın tanısında yaygın olarak kullanılmaktadır (van de Maele ve ark. 2008). Ek olarak *Leptospira* spp. kan, idrar veya doku örneklerinde PCR ile tanımlanabilir (Burr ve ark. 2009). Bakteri DNA'sı kanda, idrarda, böbrek ya da karaciğer biyopsilerinde tespit edilebilir (van de Maele ve ark. 2008). İdrar, kan veya dokudaki *Leptospira* spp.'lerin kültür, mikroskopi, floresan antikor teknikleri veya PCR ile tanımlanması potansiyel olarak yararlıdır, ancak *Leptospira* spp. kültürü son derece zor ve zaman alıcıdır (Burr ve ark. 2009).

4. SONUÇ

İnsan ve köpek birlikteliği binlerce yıl öncesinde olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. Bu ilişki sonucunda köpeklerle kurulan dostluk ve iletişim karşılıklı koruma içgüdüsüne yol açmaktadır. Köpekleri çeşitli hastalıklardan korumak her hayvanseverin isteğidir. Tahliller sayesinde köpeklerde erken teşhis konulabilir ve bu sayede erken müdahale ile iyileşme oranları artırılabilir. Hatta idrarda bakteri kültürü sayesinde zoonoz karakterde bir hastalık olan *Leptospira spp.*'nin teşhisi dahi yapılabilir. İdrar analizleri özellikle üriner sistem hastalıkları ile ilgili önemli bilgiler vermesi nedeni ile kan analizlerinden sonra en çok tercih edilen analizlerdendir. Bu nedenle hayvanlarda idrar tahlillerinin veteriner hekimler tarafından yaygın olarak kullanılması önerilmektedir. Hayvanlardan numune toplanması ve işlenmesi, sonuçların doğru ve güvenilir elde edilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu açıdan bir idrar örneğinin toplanmasına, muhafazasına ve analizinin uygun koşullar altında yapılmasına dikkat edilmelidir. İdrarın fiziksel ve mikroskopik olarak incelenmesi birçok hastalığın teşhisinde hekime yardımcı olabilir. İdrarın biyokimyasal analizi ise teşhis doğruluğunu sağlayabilir. Yıllardır kullanılan idrar analizlerinin hala sıklıkla tercih edilmesinin nedeni şüphesiz bu analizlerin sağladığı kolaylık ve doğruluktur. İdrar analizlerinde dikkat edilen hususlara, kullanılan koruyuculara ya da analiz sırasında değerlendirilen durumlara önümüzdeki yıllarda yenilerinin eklenmesi olası olsa da idrar tahlili bu haliyle de organlardaki bir bozukluğun ya da enfeksiyonun göstergesi olarak değerli bir konumdadır. Teknolojinin hızla ilerlemesiyle birlikte yeni analiz cihazlarının keşfi ya da mevcut cihazların modifikasyonu idrar analizlerinin verimliliğini arttırmaktadır. Bu konuda ilerlemeler kaydedildikçe insanlar ile köpekler arasındaki dostluk sağlıklı bir birliktelik içerisinde devam edecektir. Konu ile ilgili araştırmalar devam ettikçe idrar analizlerinin daha verimli hale gelmesi beklenmektedir.

5. KAYNAKLAR

Adler, B., & de la Peña Moctezuma, A. (2010). *Leptospira* and leptospirosis. *Veterinary microbiology*, 140(3-4), 287–296. <https://doi.org/10.1016/j.vetmic.2009.03.012>

Bax, C., Taverna, G., Eusebio, L., Sironi, S., Grizzi, F., Guazzoni, G., & Capelli, L. (2018). Innovative Diagnostic Methods for Early Prostate Cancer Detection through Urine Analysis: A Review. *Cancers*, 10(4), 123. <https://doi.org/10.3390/cancers10040123>

Brobst D. (1989). Urinalysis and associated laboratory procedures. *The Veterinary clinics of North America. Small animal practice*, 19(5), 929–949. [https://doi.org/10.1016/s0195-5616\(89\)50105-0](https://doi.org/10.1016/s0195-5616(89)50105-0)

Burr, P., Lunn, K., & Yam, P. (2009). Current perspectives on canine leptospirosis. *In practice*, 31(3), 98-102.

Cianciolo, R., Hokamp, J., & Nabity, M. (2016). Advances in the evaluation of canine renal disease. *Veterinary journal (London, England : 1997)*, 215, 21–29. <https://doi.org/10.1016/j.tvjl.2016.04.012>

Glenk L. M. (2017). Current Perspectives on Therapy Dog Welfare in Animal-Assisted Interventions. *Animals : an open access journal from MDPI*, 7(2), 7. <https://doi.org/10.3390/ani7020007>

Khorami, N., Malmasi, A., Zakeri, S., Zahraei Salehi, T., Abdollahpour, G., Nassiri, S. M., & Nejati, A. (2010). Screening urinalysis in dogs with urinary shedding of leptospire. *Comparative clinical pathology*, 19, 271-274.

- Kurien, B. T., Everds, N. E., & Scofield, R. H. (2004). Experimental animal urine collection: a review. *Laboratory animals*, 38(4), 333–361. <https://doi.org/10.1258/0023677041958945>
- Mie, K., Hayashi, A., Nishida, H., Okamoto, M., Yasuda, K., Nakata, M., Fukatsu, K., Matsunami, N., Yamashita, S., Ohashi, F., & Akiyoshi, H. (2019). Evaluation of the accuracy of urine analyzers in dogs and cats. *The Journal of veterinary medical science*, 81(11), 1671–1675. <https://doi.org/10.1292/jvms.18-0468>
- Musa, M. U. (2015). The role of urine investigations in urology practice. *Open Journal of Orthopedics*, 5(4), 90-99.
- Musa, M. U. (2022). Determining the Role of Urine Investigations in Urology Practice. *New Horizons in Medicine and Medical Research*, 12, 42-60.
- Parrah, J. D., Moulvi, B. A., Gazi, M. A., Makhdoomi, D. M., Athar, H., Din, M. U., Dar, S., & Mir, A. Q. (2013). Importance of urinalysis in veterinary practice—A review. *Vet World*, 6(9), 640-646. <https://doi.org/10.14202/vetworld.2013.640-646>
- Reagan, K. L., & Sykes, J. E. (2019). Diagnosis of Canine Leptospirosis. *The Veterinary clinics of North America. Small animal practice*, 49(4), 719–731. <https://doi.org/10.1016/j.cvsm.2019.02.008>
- Reine, N. J., & Langston, C. E. (2005). Urinalysis interpretation: how to squeeze out the maximum information from a small sample. *Clinical techniques in small animal practice*, 20(1), 2–10. <https://doi.org/10.1053/j.ctsap.2004.12.002>
- Scoresby, K. J., Strand, E. B., Ng, Z., Brown, K. C., Stilz, C. R., Strobel, K., Barroso, C. S., & Souza, M. (2021). Pet Ownership and Quality of Life: A Systematic Review of the Literature. *Veterinary sciences*, 8(12), 332. <https://doi.org/10.3390/vetsci8120332>
- Seshia, S., & Dickinson, R. M. (2020). What is your diagnosis? Urine from a dog. *Veterinary clinical pathology*, 49(1), 167–169. <https://doi.org/10.1111/vcp.12813>
- Simerville, J. A., Maxted, W. C., & Pahira, J. J. (2005). Urinalysis: a comprehensive review. *American family physician*, 71(6), 1153-1162.
- Siniscalchi, M., d'Ingeo, S., Minunno, M., & Quaranta, A. (2018). Communication in Dogs. *Animals : an open access journal from MDPI*, 8(8), 131. <https://doi.org/10.3390/ani8080131>
- Sykes, J. E., Reagan, K. L., Nally, J. E., Galloway, R. L., & Haake, D. A. (2022). Role of Diagnostics in Epidemiology, Management, Surveillance, and Control of Leptospirosis. *Pathogens (Basel, Switzerland)*, 11(4), 395. <https://doi.org/10.3390/pathogens11040395>
- van de Maele, I., Claus, A., Haesebrouck, F., & Daminet, S. (2008). Leptospirosis in dogs: a review with emphasis on clinical aspects. *The Veterinary record*, 163(14), 409–413. <https://doi.org/10.1136/vr.163.14.409>
- Yadav, S. N., Ahmed, N., Nath, A. J., Mahanta, D., & Kalita, M. K. (2020). Urinalysis in dog and cat: A review. *Veterinary world*, 13(10), 2133–2141. <https://doi.org/10.14202/vetworld.2020.2133-2141>

IS EDUCATION A MOTIVATOR FOR LOW-CARBON ECONOMIC GROWTH?**EHSAN RASOULINEZHAD****Associate Professor of Economics, Faculty of World Studies, University of Tehran,
Tehran, Iran****Abstract**

The pursuit of low-carbon economic growth has become increasingly popular among scholars, reflecting a broader global trend toward sustainability and environmental consciousness. This concept holds particular significance for countries like Iran, which face a myriad of economic and political challenges that contribute to their status as some of the world's leading polluters. In this paper, we explore the potential role of education in facilitating low-carbon economic growth in Iran. Specifically, we conduct a city-level analysis over the period from 2005 to 2019, focusing on how educational attainment can influence sustainable development within the country. By examining data from 10 major cities across Iran, we aim to uncover the relationship between an educated populace and the promotion of environmentally friendly economic practices. Our findings reveal that education plays a significant role in driving green growth. The analysis indicates that a 1% increase in the educated population results in a 0.04% increase in low-carbon economic growth in the short term. More importantly, this effect is magnified over time, leading to a 0.32% increase in sustainable growth in the long term. These results suggest that investments in education could be a crucial strategy for Iran to mitigate its environmental impact while simultaneously addressing its economic challenges.

113

Keywords: Low-carbon economy, education, panel analysis, sustainable development**JEL Codes:** Q56, C33, H52, O57

ISSUES IN PROMOTING THE JAPANESE HAIKU TO CHINESE CULTURE**Irina-Ana DROBOT¹****¹Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, philology, education, ORCID number 0000-0002-2556-6233****Abstract**

The purpose of this paper is to present the issues with which the attempt to make known the Japanese haiku poem in Chinese culture has met with. The haiku poem is a well-known poem originating in Japanese culture, which has been taken over by authors from all over the world, both beginners, amateurs, and professionals. Western culture members had been very enthusiastic in welcoming this type of poetry and adapting it to their own language, as well as contemporary realities. Haiku for therapy reasons has also been introduced. In the meantime, in Chinese culture, the enthusiasm for and the impact of the haiku poem found in Western culture are not as high. Chinese short poetry is believed to begin with the introduction of haiku by Zhou Zuoren. Together with Lu Xun, his brother, he led the New Culture movement starting in 1915. In 1919, we witness the May Fourth Movement in China, when poets such as Yu Pingbo claimed that the tone and intonation of haiku poetry should be taken over. Afterwards, there is a short poem movement in Chinese culture in the 1920s. However, only some poets were influenced by the Japanese haiku poems, yet these could not actually be called genuine haiku. In the meantime, Japan and its culture lowered in popularity in China due to the Second Sino-Japanese War. In 1980, the relationships between China and Japan grew normal and cultural products such as haiku could be part of the intellectual exchange. Zhao Puchu created the first set of Chinese haiku during that time. In the case of China, we notice the political relationships and their influence on the perception of cultural products from Japan. In the meantime, the Japanese haiku was a cultural product received with enthusiasm in the Western world and it is up to nowadays a means of Japan ensuring its soft power, or attraction of cultural products for other cultures' and countries' members.

114

Keywords: Political Relationships, Cultural Products, Soft Power**1. INTRODUCTION**

We are familiar with the influence of Chinese culture over Japanese culture. There has been cultural exchange across the ages between these two countries, as these countries have continuously interacted. Geographical proximity (Iriye, ed., 2014) is one of the causes, together with the Japanese culture members' need for certain products they did not have, e.g. a writing system. Confucianism, a religion, philosophy, political theory, and overall worldview influencing Chinese culture mindset was brought to Japan via Korea. It influenced the hierarchical structure of society in Japan. In addition, Confucianism, expressed through sumi-e (brush) paintings by means of correspondence between elements in nature and Confucianist ethical virtues and principles, came to Japan through Chinese influence. These are just a few examples of the cultural heritage coming to Japan originating from China, and then made through adaptation into Japanese cultural products to be recognized all over the world.

Common cultural roots unite Japanese and Chinese culture, yet they are also “psychologically quite remote,” and their relationships have been of both admiration and conflict throughout history (Iriye, ed., 2014).

All of these tensions can be seen with respect to the way in which attempts were made for the Japanese haiku poem to be popularized within Chinese culture. Once the haiku poem is a specific Japanese cultural product and thus a symbol of Japanese culture, we cannot expect it to be easily accepted once the relationships between China and Japan are hostile. This is the reason why, unlike the enthusiastic reception and adaptation of the haiku poem in Western cultures, in a country situated within the same geographical and cultural space in Asia it did not have the same impact.

The present paper will analyse the situation of the Japanese haiku poem and its reception by Chinese culture, starting chronologically, based on the context of their political relationships. To ensure a broader understanding of the context, the haiku poem will be followed from its beginnings in Japan and until its impact to this day, having in view the attraction of Western cultures towards it and towards Japanese cultural products in general.

1.1. Theoretical Framework

Cultural contact (Bochner et al, 1979; Stening, 1979) inevitably leads to exchange of cultural products, as well as to mutual influences. We can notice an exchange in ideas, as well as in goods, between two cultures, as well as an adaptation of these, visible under changes in shape, and also of meaning (Ulf, 2009). All of these have been visible in the case of Japanese culture and the way it took over from Chinese cultural products, then gave them a touch of originality and made them their own. In turn, this touch of originality may be visible in the way the Chinese, as well as members of Western cultures, took over the Japanese haiku and built on their personal creativity and brought in references to elements in their own culture.

115

Bochner (2013) sees cultural contact as “a mutually influencing social system.” The same association between the natural world and spirituality, as well as philosophy, or religion, in Chinese and Japanese culture has been visible in the way they created traditional brush paintings, as well as in the way they built on and took over, as well as adapted, traditions including seasonal elements. It would, therefore, be expected for the Chinese culture members to have gained early on an interest in Japanese haiku poems, which are, traditionally, based on elements in nature. The two parts of this very short, poem (3 lines and 5-7-5 syllables, according to Sato, 2018) are united through juxtaposition, and give a figurative, philosophical sometimes, meaning to the poem through their combination.

Soft power (Nye, 2017; Nye, 2021), meaning the popularity of the cultural products to other cultures than the original one depends on the political relationships of the respective countries involved. The Japanese haiku was rejected at the time China and Japan were at war with one another. Thus the promotion of the Japanese haiku in Chinese culture met with some obstacles.

2. METHOD

A look at the history of the haiku poem in Japan and then of its spread to other countries in the Asian and Western culture world can help us realize the disparity between the impact of the haiku poem in Chinese and other Asian cultures and in the Western cultures.

Haiku poems began to appear in Japanese culture in the 17th century. It started being called haiku only in the 19th century. The haiku poem appeared in response to the elaborate poetry tradition that had been around until then.

Haiku poems in Japan started based on the influences coming from traditional Chinese poetry. However, the resulting haiku poem is a completely new cultural product and by no means an adaptation. According to Sun (2019), the first renowned all over the world haiku poetry master, Matsuo Basho (1644-1694) is believed to have been inspired by Chinese poetry, mainly written by Chinese poets Li Po (701-762) and Du Fu (712-770). Basho belonged to the Edo period (1603-1868), a time when the arts and literature new a great surge in development under the influence of Chinese culture. The previous period, the Heian Period (794-1185) laid on the grounds for the education and familiarisation of the Japanese with Chinese poetry, as they were required socially to appreciate, understand, as well as recite Chinese poetry.

Thus, Chinese cultural products at the time were highly accepted but not only this. They were considered an example of cultural and intellectual refinement. The haiku poem can be understood as having been a creative adaptation into a cultural product of their own for the Japanese culture, which has lasted until nowadays, when it is still practiced not only in Japan but at world level. It is a cultural product ensuring the relationships and cultural contact between other parts of the world, especially the Western world, where it is recognized as a symbol of Japanese culture.

One of the Chinese poets having inspired Basho, Li Po (Eide, 2018), uses, in his work, a style that is unconventional and romantic themes, anticipating the Romantic movement, based on imagination, wondering scholars, transcendental experiences as well as fantastic landscapes, evocative images of nature, exploring the topics of solitude, as well as of friendship and wine. Li Po lived during the period of the Tang dynasty, a time of idealism and prosperity. Du Fu (Chan, 1982) was his contemporary, who focused on formal precision, as well as on strong social engagement.

116

Other Chinese poets can be identified as setting up the basis for haiku poems are Li Bai and Wang Wei, who dealt with topics such as the beauty of nature, as well as the many sides of emotions of human beings.

Chinese forms and themes in poetry were adapted to the aesthetic principles of Japanese culture and also introduced to the Japanese cultural specificities and sensibilities. Additionally, while the Chinese poems were short already to begin with, the Japanese haiku inspired by them became even shorter and more concise.

While the landscape poetry can be seen as common to world cultures, in Asian cultures the poetry does not focus on its realistic representation as in Western cultures, much like painting, but on the associations of emotions and other suggestions brought by the objects present in the natural setting.

For the Western culture, interest in haiku appeared in the 20th century, with the Imagist poets in American culture. This shows that what they found striking about the haiku poem was not only its brevity, but its reliance of visual images, instead of abstract concepts and ideas, as well as figurative language using figures of speech needing to be deciphered. Apparently, the haiku poems described a portion of reality, yet the elements were not chosen randomly, as another level of meaning was to be found beyond those images, through free associations.

While we expect for Chinese culture, being situated in such a geographical and cultural proximity, to have taken over haiku poetry earlier than the Western culture, this is not the case.

According to Yun (2017), in China, Zhou Zuoren and his brother Lu Xun, leaders of the New Culture movement starting from 1915 introduce haiku which results in the development of and inspiration for Chinese short poetry, or *xiaoshi* in the year 1921. The introduction of haiku as a source of inspiration breathes new life into an otherwise no longer relevant poetry scene in China. As a response to these efforts by Zhou to introduce haiku to Chinese culture, the short poetry movement appeared in the 1920s. However, then a break came and the 1980s had to come in order to have this genre, under the name of Chinese haiku, or *Han pai*, revived. Zhao Puchu was a representative Chinese poet who was a director of the Chinese and Japanese Friendship Association whose contribution promoting haiku lies with the moment of the Japanese Haiku Society's first time visit to China. Zhao Puchu then composed some haiku poems as a welcome gesture to the Japanese guests during a banquet. This is believed to be the moment when the haiku poem became popular and widely promoted in China. Yun (2017) mentions that ideology was driving in 1921 and 1980 the motivation to write haiku poems in China, as international relationships of diplomacy set forth this haiku writing wave. Literature and politics are, therefore, interrelated, if we think about what Yun (2017) noticed about the fading away of haiku in China in the 1930s and then its come back after the 1980s.

While the Japanese make use of adaptation of previous Chinese poetry, beginning with Basho, so do the Chinese poets when getting their inspiration from the Japanese haiku poems, much later.

According to Yun (2017), we also notice how, during the May Fourth Movement in China, in 1919, Yu Pingbo, a Chinese poet, opened the way to adapting to Chinese short poetry the tone and the intonation that could be found in the Japanese haiku. Starting with the 1920s, the short poem movement in China does not mean that the influence of Japanese haiku led to the Chinese authors' writing genuine haiku. The Second Sino-Japanese War led to the loss of the popularity of Japanese culture in China, as would be expected once hostile relationships between the two countries developed. However, in 1980, the two countries were on friendly terms again and intellectual exchange could continue. Poet Zhao Puchu wrote the first set of Chinese haiku during that period of time.

In contrast to the tendency of adaptation of Chinese culture of the haiku poem from Japanese culture, Western culture members have made efforts to write genuine Japanese haiku, and Basho is one of the main personalities to which Western culture haiku authors mostly look up to, unless they are willing to write modern, free-form haiku. This could be so since they are not in conflictual relationships with the Japanese culture, but on friendly terms at the level of international relationships, and they admire this culture and find its cultural products attractive.

In the meantime, Korean culture also has short poetry, *sijo*, which is considered the equivalent of the Japanese haiku poem and similarly structured on three lines, yet with a different number of syllables: 14-16 syllables per line, and a total of 44-46 syllables per poem.

The Asian cultures, therefore, struggle to differ, while the Western culture members try to enter the Japanese mindset for writing genuine haiku poems.

3. FINDINGS

The wish of Asian cultures like Japanese and Chinese to be considered unique and not similar, the latter which frequently occurs with Western culture members who cannot distinguish them,

is visible in the way the Japanese haiku poem has developed from Chinese traditional poetry and then taken over and adapted by Chinese culture under the form of short poetry, but not as such.

We notice the struggle for a distinct identity between Japanese and Chinese cultures, both of which rank high as soft powers judging by the attractiveness of their cultural products for Western culture members, through the way they related to the haiku poem. The Chinese preferred to develop their own tradition of short poems, instead of writing genuine Japanese haiku poems. In the meantime, the Western world struggles to get into the Japanese mindset and write haiku just like the Japanese.

4. DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATION

The phenomenon of cultural contact can have different results and different reactions. While, for Western cultures, contact with Asian cultures is understood as desirable, as enriching, and as an exotic curiosity and as an example of ongoing fascination with these very different cultures, for Asian cultures in-between themselves the process may be more problematic and even conflictual. Between Japan and China conflictual relationships can be noticed, while, at the same time, Japan has been shaped culturally-wise a lot by China.

We would be tempted to believe that, in turn, China would benefit from a genuine Japanese cultural product, the haiku poem, yet the reticence to take it over as such is a sign of the conflictual relationships between the two countries at various times in history.

In addition, the same geographical space does not guarantee peaceful relationships for Asian cultures. Moreover, distinct cultural products are understandable among countries situated in the same geographical and cultural space, as each country would like to underline its specific cultural identity.

118

5. REFERENCES

- Bochner, S. (Ed.). (2013). *Cultures in contact: Studies in cross-cultural interaction* (Vol. 1). Elsevier.
- Bochner, S., Lin, A., & McLeod, B. M. (1979). Cross-cultural contact and the development of an international perspective. *The Journal of Social Psychology*, 107(1), 29-41.
- Chan, W. M. (1982). Li Po and Tu Fu by Kuo Mo-jo-A Reexamination. *Chinese Literature: Essays, Articles, Reviews (CLEAR)*, 4(1), 75-90.
- Eide, E. O. (2018). On Li Po. In *Critical Readings on Tang China* (pp. 694-730). Brill.
- Iriye, A. (Ed.). (2014). *The Chinese and the Japanese: Essays in Political and Cultural Interactions* (Vol. 717). Princeton University Press.
- Nye, J. (2017). Soft power: the origins and political progress of a concept. *Palgrave communications*, 3(1), 1-3.
- Nye, J. S. (2021). Soft power: the evolution of a concept. In *Essays on Evolutions in the Study of Political Power* (pp. 196-208). Routledge.
- Sato, H. (2018). *On Haiku*. New Directions Publishing.
- Stening, B. W. (1979). Problems in cross-cultural contact: A literature review. *International Journal of Intercultural Relations*, 3(3), 269.

Sun, D. (2019). Shared Heritage and Unique Developments: the Interaction Between Classical Japanese and Chinese Landscape Poet. *Japan SPOTLIGHT*, March-April issue. https://www.jef.or.jp/journal/pdf/224th_Special_Article.pdf

Ulf, C. (2009). Rethinking cultural contacts. *Ancient West & East*, 8, 81-132.

Yeh, C. (2017). Japanese haiku and the formation of Chinese short poetry. Open University Libraries, <https://open.bu.edu/handle/2144/25940>

A UNIQUE CULTURAL HERITAGE IN LIVIAS - LOWEST SPOT-ON EARTH - JORDAN -SOUTH LEVANT

MOHAMMED WAHEEB

Hashemite University-Queen Rania Faculty of Cultural Heritage

Abstract

The Livias area in the Jordan Valley is characterized by the spread of the cultural heritage in it in an intensive manner, from the Stone Age to the late Islamic eras, and the most prominent of these sites is the Roman road, which represented the path known as the lifeline between the two banks of the Jordan River, especially the cities of Madaba on the eastern side of the Jordan River - and Jericho on the western side. In addition to the area of the third baptism and the activity of the Baptist, where the Baptist Garden was revealed, whose walls are still visible here and there, extending over an area overlooking its neighboring surroundings and penetrated by a few ancient channels. The results of archaeological excavations confirmed that human settlement began since the Bronze Age, passing through the second Iron Age, the Byzantine, Roman and Islamic eras in the Livias area. The location of "Ain Nun near Salim" was also discovered. The Mount of Transfiguration was also documented, so where did Jesus Christ, peace be upon him, appear when he became luminous and radiant with light

The end of Wadi Shuaib - with Wadi Nimrin east of the Jordan River, where a huge monastery was built here, representing the place whose importance was passed down from generation to generation.

120

According to the results of scientific field research in the Livias area, the search was ongoing for the truth of the Mount of Beatitudes and where the real location of this mountain is and what is the truth of the mountain located near Lake Tiberias, is it the real place, archaeological excavations were carried out in the vicinity of the Kafrein area on the eastern edge of Livias, where it was confirmed that the site is close to here and that the results of the archaeological excavations are consistent with religious texts and the descriptions of ancient and modern travellers and historians.

Keywords: Archaeology, History, Heritage, Livias, Jordan.

Introduction:

The Livias area in the Jordan Valley is characterized by the spread of the cultural heritage in an intensive manner, from the Stone Age to the late Islamic eras, The results of archaeological survey & excavations confirmed that human settlement began in the Bronze Age, passing through the second Iron Age, and the Byzantine, Roman and Islamic eras in the Livias area. (Egeria, 1970; Conder, 1881; Ibrahim et al,1998; Placentinus, 2002; Byers, 2009)

Third Baptism site- Ain Salem:

The most prominent of these sites is the Roman road, which represented the path known as the lifeline between the two banks of the Jordan River, especially the cities of Madaba on the eastern side of the Jordan River - and Jericho on the western side. (Waheeb, 2023).

The location of “Ain Nun near Salim” was also discovered, which scientists, experts, clerics and historians have long sought and gone far in suggesting its location outside Jordan, but the Jordanian excavators returned it to its location on the eastern side of the Jordan River. (Waheeb, 2023)

Figure 1: Ain Salem the Third Baptism site in Livias (Waheeb, 1997)

The Baptist Garden

In addition to the area of the third baptism and the activity of the Baptist, where the Baptist Garden was revealed, whose walls are still visible here and there, extending over an area overlooking its neighbouring surroundings and penetrated by several ancient channels that transport water from the Basa Mahmoud spring to parts of the large garden, as well as other water pools filled with water coming from other neighbouring springs such as Ain Al-Fawwara. (Waheeb, 2023)

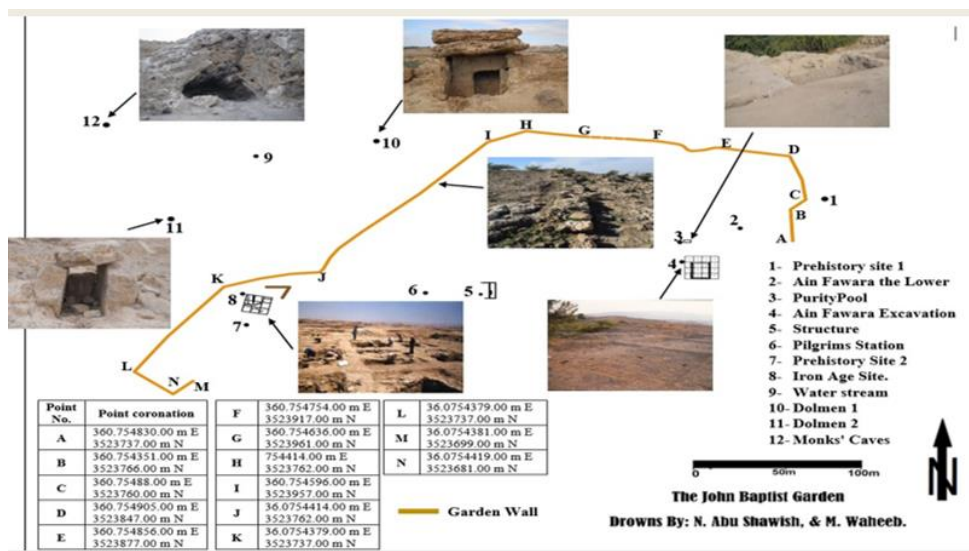

Figure 2: John Baptist Garden and the surrounding area (Drawn by Abu-Shawish).

The Livias area in the Jordan Valley is characterized by the spread of its cultural heritage in it intensively, from the Stone Age to the late Islamic eras. The most prominent of these sites is the Roman road, which represented the path known as the lifeline between the two banks of the Jordan River, especially the cities of Madaba on the eastern side of the Jordan River - and Jericho on the western side, in addition to the area of the third baptism and the activity of the Baptist (Piccirillo, 1998; Alliata, 1999; Alliata and Piccirillo, 1999). The results of archaeological excavations confirmed that human settlement began in the Bronze Age, passing through the second Iron Age, and the Byzantine, Roman and Islamic eras in the Livias area.

The location of "Ain Nun near Salim" was also discovered, which scientists, experts, clerics and historians have long sought and gone far in suggesting its location outside Jordan, but the Jordanian excavators returned it to its location on the eastern side of the Jordan River (Waheeb, 2023).

Mount of Beatitudes/Blessing .

According to the results of scientific field research in the Livias area, the search was ongoing for the truth of the Mount of Beatitudes and where the real location of this mountain is and what is the truth the mountain located near Lake Tiberias, is it real place, archaeological excavations were carried out in the vicinity of the Kafrein area on the eastern edge of Livias, where it was confirmed that the site is close to here and that the results of the archaeological excavations are consistent with religious texts and the descriptions of ancient and modern travellers and historians.

The Livias area in the Jordan Valley is characterized by the spread of its cultural heritage, intensively, from the Stone Age to the late Islamic eras. The most prominent of these sites is the Roman road, which represented the path known as the lifeline between the two banks of the Jordan River, especially the cities of Madaba on the eastern side of the Jordan River - and Jericho on the western side (Waheeb, 1997; Piccirillo, 1998), in addition to the area of the third baptism and the activity of the Baptist, where the Baptist Garden was revealed, whose walls are still visible here and there, extending over an area overlooking its neighboring surroundings and penetrated by several ancient channels that transport water from the Basa Mahmoud spring to parts of the large garden, as well as other water pools filled with water coming from other neighboring springs such as Ain Al-Fawwara. The results of archaeological excavations confirmed that human settlement began in the Bronze Age, passing through the second Iron Age, and the Byzantine, Roman and Islamic eras in the Livias area.

Mount Transfiguration

The Mount of Transfiguration was also reached, so where did Jesus Christ, peace be upon him, appear when he became luminous and radiant with light? It was said that it was Mount Tur near Nazareth and Mount Hermon in the far north of Palestine, but the Mount of Transfiguration appears at the lowest point of the earth in Livias (Suetonius, 1914 and is currently called Tell Mar Elias or Tell Al-Kharrar (Murphy-O'Connor, 1990). With the continuation of field research, the site of Mount Temptation appeared, as it is located not far from the site of baptism site. (Waheeb, 1997)

Figure 3: General aerial photo showing the baptism site on the eastern bank of Jordan River.

Mount of Temptation:

The end of Wadi Shuaib - with Wadi Nimrin east of the Jordan River, where a huge monastery was built here, representing the place whose importance was passed down from generation to generation, as Christ was residing and roaming this wilderness, and this monastery with its many parts represents part of the Mount of Temptation, which the early believers had always sought to reach on the eastern side of the Jordan River.

123

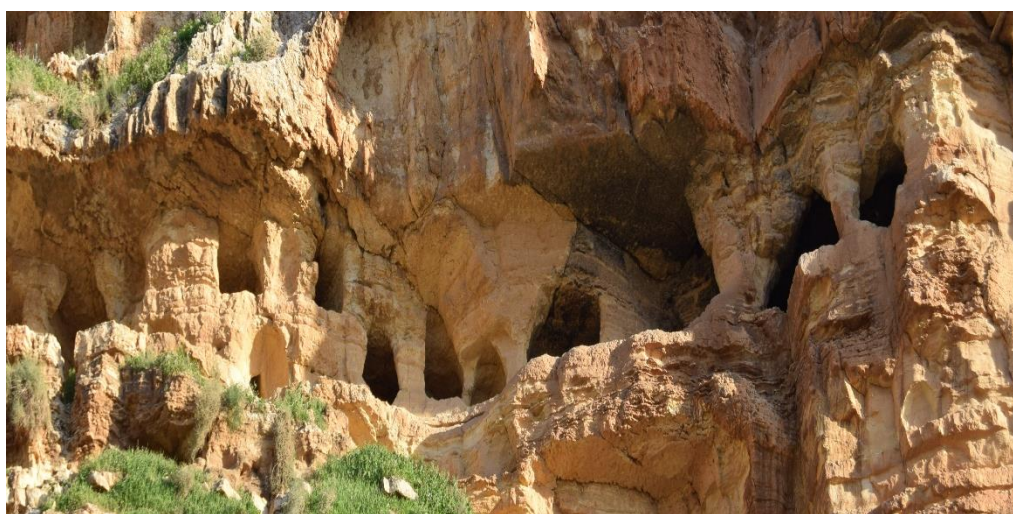

Figure 4: Mount of Temptation in Wadi Suhaib Area-Balqa.

Recommendation:

-The area of livias attracts more visitors and needs more attention as a touristic destination

-The major attractions in the area such as Dead Sea, Jordan River, and Running Wadies should be considered during the future development plans

-Building urgent facilities in the area of Livias will contribute to the tourism enhancement among the local community.

Bibliography

1. Alliata and Piccirillo, M. (eds.) (1999) *The Madaba Map centenary: Travelling through the Byzantine Umayyad period*. Proceedings of the International Conference held in Amman 7–9 April 1997. Jerusalem: Studium Biblicum Franciscanum.
  2. Alliata, E. (1999) The pilgrimage routes during the Byzantine period in Transjordan. Pp. 121–24 in Alliata and Piccirillo 1999.
  3. Byers, G. A. (2009) Tall el-Hammam 2008: A personal perspective. Associates for Biblical Research.
  4. Conder, C. R. and Kitchener, H. H. (1881) *The Survey of Eastern Palestine: The Adwan Country*. London: Palestine Exploration Fund.
  5. Egeria (1970) *Egeria: Diary of a Pilgrimage*. Ed. G. E. Gingras. Mahwah, NJ: Newman.
  6. Ibrahim, M. M., Yassine, K. and Sauer, J. A. (1988) The east Jordan valley survey 1976 (Part two). Pp. 189–207 in K. Yassine (ed.), *The Archaeology of Jordan: Essays and Reports*. Amman: Department of Archaeology, University of Jordan.
  7. Murphy-O'Connor, J., 1990, John the Baptist and Jesus: History and hypothesis. *New Testament Studies* 36, 359–74.
- Piacenza. Pp. 129–51 in Wilkinson 2002.
1. Piccirillo, M., 1998, The Roman Esbus-Livias road. Pp. 133–35 in M. Piccirillo and E. Alliata (eds.), *Mount Nebo: New Archaeological Excavations 1967–1997*. Studium Biblicum Franciscanum. Jerusalem: Franciscan Printing Press.
  2. Placentinus, Antoninus (2002) The Piacenza pilgrim: Travels from
  3. Prag, K. (1991a) A walk in the Wadi Hesban. *Palestine Exploration Quarterly* 123, 48–61.
  4. Prag, K. and Barnes, H. (1996) Three fortresses on the Wadi Kafraïn, Jordan. *Levant* 28, 41–61.
  5. Prag, K., 1991b, Preliminary report on the excavations at Tell Iktanu and Tall el-Hammam, Jordan 1990. *Levant* 23, 55–66.
  6. Prag, K., 2009, Tall el-Hammam as Livias. *Letter*, 8 January 2009.
  7. Suetonius (1914) *The Lives of the Caesars — Julius. Augustus. Tiberius*.
  8. Waheeb, M. (1997) Report on the excavations at Wadi al-Kufraïn southern Ghors (al-Aghwar). *Annual of the Department of Antiquities of Jordan* 44, 463–68.
  9. Waheeb, M., 2023, Christian Pilgrimage Trail in Jordan, Amman, Jordan.

STREET SONG BY CESARE PAVESE, A POSSIBLE RESPONSE TO SIMON AND GARFUNKEL'S THE SOUNDS OF SILENCE

Irina-Ana DROBOT¹

¹Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, philology, education, ORCID number 0000-0002-2556-6233

Abstract

The purpose of this paper is to compare the poem *Street Song* by Italian writer Cesare Pavese (1908-1950) with the song lyrics of *The Sounds of Silence* (originally recorded in 1964) by Simon and Garfunkel, an American folk rock duo. The topic in *The Sounds of Silence* is isolation, and even alienation, showing the inability of people to connect with one another in the streets, a symbol for everyday life interaction. Isolation is also a theme frequently found in Cesare Pavese's work, in his novels, short stories and the majority of his poems. The poem *Street Song* appears to show a completely different theme and poetic persona's attitude, from what readers have become used to. In this poem, the poetic persona is extremely glad to walk in the city and to see random passers-by. The feeling is explained by that of having spent time in a prison, which can refer to both concrete and figurative meaning. Indeed, we can all be imprisoned by our loneliness, after all. Therefore, if we are, in general, extremely lonely, in the sense that we cannot be understood by the others, once someone finally understands us the satisfaction is all the greater. The mood in this poem by Pavese can be explained by finally coming out of someone's isolation, and the feeling of euphoria one can feel on such a rare occasion. The poem and song lyrics will be analysed based on a reader-response approach, belonging to the author of the present paper.

Keywords: Isolation, Reader-response approach, Communication

1. INTRODUCTION

The poem *Street Song* by the Italian writer and poet Cesare Pavese sounds like a continuation to the song lyrics *The Sounds of Silence* by Simon and Garfunkel, an American folk duo. If we consider Pavese's poem as a continuation of the song lyrics to *The Sounds of Silence*, then we can imagine an optimistic outcome. We can see how in *The Sounds of Silence*, the poetic persona feels extremely lonely and isolated, unable to connect with the crowds. The poetic persona projects in *The Sounds of Silence* projects their own inner solitude to the people they can see walking about the city while going out: "People talking without speaking/ People hearing without listening."

For Simon and Garfunkel's song lyrics, going out in the city does not mean coming out of one's own loneliness.

Instead, for the poetic persona of *Street Song* by Cesare Pavese the situation is completely different. Until then, readers understand that the poetic persona had been isolated. Someone having done time clearly suggests someone having been in prison. However, we cannot say whether the prison is a literal one or imagined one, through the psychological loneliness of the

poetic persona. We can recall the poetic persona of the song lyrics in *The Sounds of Silence*, who could not come out of him or herself, feeling so isolated, like in a prison, due to not feeling understood by the others. Perhaps the poetic persona in the song lyrics was also more introverted, which meant that communication with the others would happen with more difficulty. However, in the poem by Pavese we readers are presented with an opening of the poetic persona towards the others and willingness to communicate, as well as joy to be able to connect with the crowds of unknown people in the city, with just passers-by. We may call Pavese's poem as a reaction or an answer to the song by Simon and Garfunkel, even if we are not sure about the intent. However, we readers can arrange literary works and song lyrics in such a way so as to find answers to our own dilemmas.

The way we feel lonely and isolated from the others, as well as unable to communicate due to the others not actually understanding us is a universal issue, and has likely been dealt with by writers throughout the ages. What attracts us to these two works by Pavese and Simon and Garfunkel is the modern setting, suggesting a contemporary well-known reality of the city which can be friendly or on the contrary. Going out is a usual pass-time, yet if we do not have friends this can be more difficult. However, Pavese's poem suggests an optimistic resolution by making new ones or simply by connecting through sympathy on the spur of the moment with random passers-by.

1.1. Theoretical Framework

The present paper relies, in the analysis of the poem by Pavese and of the song lyrics by Simon and Garfunkel on the approach of reader-response criticism (Mart, 2019). This is because readers interpret any text from an emotional point of view, as well as from their own perspective based on their educational and cultural background. They also interpret a text based on their own life experience.

In the case of the experience of anonymity and loneliness in the big city, we can speak of a common experience. Beginning with the Modernist period, we witness the rise of individualist societies and the increased frequency of the movement of the population from rural to urban areas, due to the higher standards of living, which ensured a comfortable life. While the big city meant anonymity which could in turn mean freedom of being anything someone wanted to become, it also meant loneliness, isolation, and even alienation (Harding, 2004; Paans, 2019). We can see this facet in the song *The Sounds of Silence*. In the poem *Street Song* by Pavese, we can see a continuation and a resolution where, from the isolation expressed under the form of someone having done time, or being imprisoned, this person discovers the joy of being able to start afresh and to initiate communication with new people.

In this case, we can claim that there is intertextuality (Allen, 2011; Bazerman, 2003; Orr, 2010), or reference to another text, this time to a song's lyrics, in Pavese's poem. Another possibility is that readers use their previous experience of other texts to connect them to new ones and to deal with the issues they are concerned with themselves.

2. METHOD

The connection between the two texts can be done by any reader other than the author of the present paper. The two texts resonate, likely unintentionally, with one another. We could even notice that one of the texts is a song's lyrics, while the other is a poem, and the authors belong to two different cultures, American and Italian. In addition, the time frame when Cesare Pavese lived, (1908-1950) is situated before the time the song was originally recorded, namely in 1964,

so it is highly improbable that the poem by Pavese was an actual response to Simon and Garfunkel's song. However, once readers belong to a certain age, they will be the product of the mindset of the respective age, which is shared by the others around, as well as of the ideology present at the time, which is promoted through cultural products including literary works and songs. Therefore, the context for both texts may be considered similar, once the authors of the two texts belong, overall, to the same age.

Song lyrics can be analysed like short poems (Fasikh & Batauna, 2022), which is why the reader-response approach can be applied to both texts.

While, nowadays, we hear frequently that we are living in the age of communication (Treem et al, 2020), we may look for genuine communication, which implies understanding of and from the others, which may not actually be easy to find. The age of communication may refer to the fast spreading of information and of various messages using technology, yet human relationships may be suffering from lack of genuine, emotional connection.

Regardless of the age we live in, dealing with relationships may be seen as a significant part in anyone's life, at any age. Starting with our teenage years, psychology tells us that the group of friends becomes more important than our family, formed especially of our parents and other members not having the same age, since the need for independence is represented by the young teenager's establishing relationships outside the family, among others, and understanding others', as well as their own, values and principles.

By going out, in the city, in both texts, we readers may interpret that the poetic personas wish to get outside their own restricted circles, as well as outside their own selves, and to open up to new experiences. Both poetic personas wish to establish relationships with the others. However, in the song lyrics of *The Sounds of Silence*, the silence represents the inability to actually resonate with the others, as well as of the others to resonate not only with the poetic persona, but with anyone else. Eventually, in *Street Song* the atmosphere is much more optimistic, and the poetic persona manages to resonate and to establish emotional contact with random persons, based on the common experiences they are going through.

127

The texts illustrate, through literal imagery, the need of the poetic persona to get out, meaning out of themselves, and to meet the others and connect to them. It may seem random and even strange to wish to connect with random people in the street. However, this very image is chosen especially to suggest the difficulty and impossibility of communication, in the case of the song lyrics, and the joy of finally managing to communicate, in the case of the poem.

The song *The Sounds of Silence* has been interpreted as a warning of the effects of lack of communication (Fasikh & Batauna, 2022), and we see through the figurative language how the poetic persona builds up a depressed mood. For instance, "darkness" is personified and called "my old friend" (Fasikh & Batauna, 2022), which clearly shows that the poetic persona has no friend and is, in fact, talking to himself. Silence can be interpreted as absence (Brookshire, 2023). Silence is clearly the key element. It is a word repeated "at the end of every verse" (Lukas, 2016). Silence can be understood as lack not only of sound, but of authentic, honest communication.

Popular psychology articles suggest that reading fiction can be therapeutic since it can help us find solutions to our own problems. This can be used to explain why readers may create the intertextual level connection between the two texts. It is because they are finding examples of, first of all, the problem they are dealing with, in the text of the song lyrics, and then a solution,

or at least the alternative scenario where the poetic persona feels brave enough to initiate communication with strangers in the text of the poem.

The readers may consider the two texts as two ways of reacting to a life situation. One of them is the passive attitude, of disappointment, of sadness at the current state of affair, while the other one is the positive scenario where the poetic persona takes matters into their own hands and challenges him or herself to bring a change to the current state of affairs. Alternatively, the poetic persona in the poem simply has a different outlook on life or a different type of personality and, implicitly, of attitude to a frequently encountered problem in life.

Readers with a background in literature may build another intertextual reference between the walk in the city and the enthusiastic and energetic attitude of the poetic persona in Pavese's poem with the scenes in Virginia Woolf's writings, such as *Mrs Dalloway*, or the short story *Street Haunting*, where the characters enjoy a great connection and energy while walking in the city of London and feeling a connection with the crowds. Additionally, as a Modernist writer, Woolf also presents the experience of isolation of her fictional characters, dealing with lack of genuine communication and understanding from the others. This is an issue specific to Modernist literary works. What is more, readers realize that both scenarios, of connection with the others while walking in the city and of isolation from the others are presented in different works and in different episodes in the same work. Taking as an example the novel *Mrs Dalloway*, we readers witness the title character's moments of enthusiasm and great energy while walking on the streets of London and connecting with the crowds, while, on the other hand, we also witness the isolation and loneliness of two characters, husband and wife, Septimus and Lucrezia. Septimus is a soldier who fought during the war and is experiencing shell shock, and is dealing with his own psychological reality. Lucrezia is a migrant from Italy and feels estranged from her husband, as well as from the city which is not her own hometown.

128

Works such as Woolf's may provide a model of understanding of scenarios and alternative scenarios which they then are tempted to apply to random texts they come across. We are inclined to remember previous experiences and to understand other new experiences based on our background and based on comparisons with what we have already experienced. This can explain why we may be tempted to establish connections between the poem *Street Song* by Cesare Pavese and the song lyrics of *The Sounds of Silence* by Simon and Garfunkel.

3. FINDINGS

Reader-response criticism can combine intuitive experience, or the approach of what Woolf called the common reader with that of a person knowledgeable in literary studies. The common reader is encouraged to approach a text emotionally, and to actually live the experience and the story together with the characters or, in the case of the texts analysed in this paper, with the poetic persona. In addition, the story can be presented through intertextual connection with other texts to confirm that loneliness and isolation, together with someone's emotional connection with the city and its passers-by.

The feeling of loneliness is shared by readers from all over the world. Such texts are ensured to remain in time and to be relevant to readers.

4. DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATION

Loneliness becomes more pronounced in big cities, once the rural community ties disappear. In the rural community, everybody knew everybody, they depended on one another to work together and to help each other, and they also relied on common values and traditions. In the

big cities, once Modernism emerged, people were alone since they did not know each other, as they all came from other areas from the rural or provincial worlds. They came without a large part of their family to work there, or even just by themselves.

While, in the traditional world, people could be isolated because they did not fit in the community mindset and were not accepted since they did not conform to their society, nowadays they are not so much pressured by society to be in a certain way, and are mostly encouraged to be themselves in individualistic societies. However, even so, they can still find it difficult to fit in. Individuals can all be so different personality wise, and also from the point of view of educational and cultural background.

Lack of communication may be the result of difficulty to adapt to the new environment. This is present in *The Sounds of Silence*. In the poem *Street Song*, we notice that the poetic persona either has a moment of wishing to connect to the others or that the poetic persona is more adaptable, or simply that the poetic persona has finally managed to adapt and was able to communicate. If we consider the element of being drunk in *Street Song*, which can refer to just drinking a glass of wine or other alcoholic drink, we may consider that this has helped the poetic persona become more uninhibited and found the establishing of communication with the others to happen more easily than before.

The fact that poetry and song lyrics allow us to connect with the experience of the poetic persona, as well as the fact that we can establish connections between texts, can help us realize that the texts chosen for analysis in this paper deal with a common experience, loneliness and dealing with it.

Speaking about the problems preoccupying us is considered therapeutic, by confessing our issues to someone else or hearing about someone else's similar problem and sharing our own. By sharing and discussing our problems with someone else, we can get a new perspective on ways of getting out of the problem or dealing with it, and even resolving it by getting into a different mood. Literary works are means of communication (Fasikh & Batauna, 2022) and the writer communicates with readers, and afterwards readers respond with their own interpretation as reader-response approaches show, in a similar way in which we discuss with a real person, face-to-face.

129

5. REFERENCES

Allen, G. (2011). *Intertextuality*. Routledge.

Bazerman, C. (2003). Intertextuality: How texts rely on other texts. In *What writing does and how it does it* (pp. 89-102). Routledge.

Brookshire, B. (2023). Silence Is a 'Sound' You Hear, Study Suggests. *The New York Times (Digital Edition)*, NA-NA.

Davison, S., & Pavese, C. (1992). Street Song. *Poetry*, 161(1), 14-15.

Fasikh, M., & Batauna, A. P. (2022). An Analysis Figurative Language in The Sound of Silence Song by Duo Simon and Garfunkel. *JELL (Journal of English Language and Literature) STIBA-IEC Jakarta*, 7(02), 139-150.

Harding, D. (2004). *Writing the City: Urban Visions and Literary Modernism*. Routledge.

Lukas, G. (2016) The sound of silence: an analysis of selected songs by Simon and Garfunkel/vorgelegt von Georg Lukas. Diplomarbeit zur Erlangung des akademischen Grades eines Magisters der Philosophie an der Karl-Franzens-Universität Graz, Graz.

Mart, C. (2019). Reader-response theory and literature discussions: A Springboard for exploring literary texts. *The New Educational Review*, 56(2), 78-87.

Orr, M. (2010). Intertextuality. *The encyclopedia of literary and cultural theory*.

Paans, O. (2019). The Generic Eternal: Modernism, Alienation and the Built Environment. *Borderless Philosophy*, 2, 207-256.

Simon & Garfunkel. (1964). The Sounds of Silence. Song Lyrics. <https://genius.com/Simon-and-garfunkel-the-sound-of-silence-lyrics>

Treem, J. W., Leonardi, P. M., & Van den Hooff, B. (2020). Computer-mediated communication in the age of communication visibility. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 25(1), 44-59.

FORMATION OF A CULTURE OF PROFESSIONAL SPEECH PROFESYONEL KONUŞMA KÜLTÜRÜNÜN OLUŞUMU

Arzu Karimova

Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, (Ü. Hacıbəyov-68), 0000-0002-2662-6015

Özet

İnsanın tüm özü dilde gizlidir: düşünceleri, sözleri, duyguları, eylemleri. V.Humboldt, "dil, ne biçim olursa olsun, her zaman bir halkın bireysel yaşamının manevi somutlaşmış halidir "ve dahası," dilde ulusun nefesi, ruhu vardır" dedi. Bu nedenle konuşma kültürü, bir bütün olarak ulusal kültürün önemli bir bileşeni olarak kabul edilir.

Anahtar kelimeler: dil, sosyal süreç, çevre, toplum, kültür.

Abstract

The whole essence of man is hidden in language: his thoughts, words, feelings, actions. V.Humboldt said that "language, no matter what form it takes, is always the spiritual embodiment of the individual life of a people" and, moreover, "in language there is the breath, the soul of the nation". Therefore, the culture of speech is considered an important component of the national culture as a whole.

Key words: language, social process, environment, society, culture.

Çoxmillətli cəmiyyətin mənəviyyatının ümumi vəziyyəti, sosioloqların fikrincə, sosial-mədəni mühitin nə qədər sabit və davamlı olmasından, zaman və nəsillər arasında əlaqənin sosial-psixoloji mexanizmlərinin müxtəlifliyindən asılıdır.

İnsanın bütün mahiyyəti dildə gizlədilmişdir: düşüncələri, sözləri, hissləri, əməlləri. V. Humboldt qeyd edirdi ki, "dil, hansı formada olursa olsun, həmişə xalqın fərdi həyatının mənəvi təcəssümüdür" və üstəlik, "dildə millətin nəfəsi, ruhu vardır". Beləliklə, nitq mədəniyyəti bütövlükdə milli mədəniyyətin mühüm tərkib hissəsi hesab olunur.

E.M.Vereşagin və V.G.Kostomarova görə, "ictimai hadisə kimi mədəniyyət müəyyən insanlar birliyi tərəfindən toplanmış maddi və mənəvi dəyərlər məcmusudur. Mədəniyyət insan qruplarının sosial fəaliyyətinin məhsuludur; tarixi genezisi var və fərdi insan şəxsiyyətinin formalaşmasında həlledici rol oynayır" [3, 40].

Nitq mədəniyyəti – insanın peşəkar ünsiyyət məqsədləri üçün dildən məqsədəuyğun və asan istifadəni təmin edən bacarıq və biliklərin məcmusudur.

O, bir sıra əlamət və xassələri özündə cəmləşdirir ki, onların məcmusu və sistemi onun kommunikativ mükəmməlliyindən xəbər verir. Bura: nitqin dəqiqliyi ("Kim aydın fikirləşirsə, aydın ifadə edir"), saflığı, ifadəliliyi, zənginliyi, nitqin münasibliyi aiddir.

Nitq dilçiliyin əsas funksiyaları əks etdirir:

a) kommunikativ (ünsiyyət funksiyası);

- b) düşüncə formalaşdırır;
- c) ifadəli;
- d) estetik.

Kommunikativ funksiya dilin insanlar arasında ünsiyyət vasitəsi kimi xidmət etmək qabiliyyətindən ibarətdir. Mətnin linqvistik quruluşunun nitq mədəniyyəti nəzəriyyəsində ünsiyyət vəzifələrinə uyğunluğu nöqtəyi-nəzərindən öyrənilməsi dil biliyi mədəniyyəti aspekti adlanır [1, 17-18].

Dil məlumatların qurulması üçün zəruri olan vahidlərə, onların təşkili qaydalarına malikdir və ünsiyyət iştirakçılarının şüurunda oxşar obrazların meydana gəlməsini təmin edir. Dil həm də ünsiyyət iştirakçıları arasında əlaqə yaratmaq və həmin əlaqəni saxlamaq üçün xüsusi vasitələrə malikdir. Nitq mədəniyyəti nöqtəyi-nəzərindən kommunikativ funksiya, fikrimizcə, nitq ünsiyyəti iştirakçılarının ixtisas dilinin başa düşülməsinin adekvatlığına ümumi diqqətin olmasını nəzərdə tutur.

Dil ünsiyyət mədəniyyəti kimi aşağıdakı xüsusiyyətlərə görə fərqlənir:

- a) ifadələrə (terminlərə, xüsusi mətnlərə) və onların qavranılmasına və şərhinə aiddir;
- b) ünsiyyət vahidlərinin linqvistik qurulmasını tələbələrin ixtisas hazırlığının məzmunu və tematik tərəfi ilə əlaqələndirir;
- c) nitq mədəniyyəti ilə xüsusi ünsiyyət arasındakı asimetriya ədəbi dilin yalnız elmi funksional üslubundan istifadə olunmasındadır.

Bu vəziyyətdə nitq mədəniyyəti daha geniş "peşəkar ünsiyyət mədəniyyəti" anlayışının bir hissəsi kimi çıxış edir və bura düşüncə mədəniyyəti və təhsil prosesinin subyektlərinin qarşılıqlı əlaqəsi daxildir.

132

Düşüncə formalaşdırıcı funksiya ondan ibarətdir ki, dil düşüncələri tərtib və ifadə etmək vasitəsi kimi xidmət edir. Dilin quruluşu təfəkkür kateqoriyaları ilə üzvi şəkildə bağlıdır. Beləliklə, V.Humbolt hesab edirdi ki, "təkcə bir anlayışı fikir aləmində müstəqil vahid etməyə qadir olan söz ona özündən daha çoxunu qatır" [1, 318].

Bu o deməkdir ki, söz konsepsiyayı vurğulayır və rəsmiləşdirir, eyni zamanda təfəkkür vahidləri ilə dilin simvolik vahidləri arasında əlaqə qurulur. V.Humboltun fikrincə, dil düşüncəni müşayiət etməlidir.

Düşüncə dillə ayaqlaşaraq onun elementlərinin birindən digərinə keçməli və dildə onu tutarlı edən hər şeyin təyinatını tapmalıdır və təfəkkürə uyğun gəlmək üçün dil mümkün qədər təfəkkürün daxili təşkilinə uyğun gələrək öz strukturunda olmalıdır. [2, 345].

Buradan belə nəticə çıxır ki, yaxşı nitq fikirlərin aydınlığı və dəqiqliyi, ardıcılığı və məlumat məzmunu ilə seçilir.

Terminlərin və ümumən elmi dilin ifadə funksiyasının olmadığı barədə geniş fikir mövcuddur. Lakin bu gün ümumiyyətlə qəbul edilir ki, mütəxəssis nəinki hər hansı məlumatı çatdırır, həm də verilən məlumatın məzmununa münasibətini də bildirir.

Tələbələrin dil hazırlığının spesifikliyi ixtisas münasibətlərinin tənzimlənməsində ifadə olunan, əxlaqi prinsiplərlə müəyyən edilən peşə etikası normalarına riayət etməyə hazırlığın inkişafı ilə müəyyən edilir.

Nitq mədəniyyəti – müəyyən ünsiyyət şəraitində müasir dil normalarına və ünsiyyət etikasına riayət etməklə qarşıya qoyulan kommunikativ məqsədlərə çatmaqda ən böyük effekti təmin etməyə imkan verən linqvistik vasitələrin seçimi və təşkilidir.

Nitq mədəniyyətinin normativ aspekti peşə təhsilinin ən mühüm problemlərindən biri sayılır. Gələcək mütəxəssis üçün ədəbi dilin mədəniyyət aləti kimi normallaşdırılması problemlərini nəzərdən keçirəcəyimiz mövzuya aşağıdakılar daxildir:

a) şifahi və yazılı ədəbi dilin normalarını (texniki terminlərin tələffüzü və vurğu qaydaları; sözdən istifadə, qrammatika, texniki terminlərin və terminoloji ifadələrin üslubi) haqqında biliklər;

b) müxtəlif ünsiyyət şəraitində dilin terminoloji vasitələrindən istifadə etmək bacarığı.

Üslub normaları dil vasitələrinin janr qanunlarına, funksional üslubun xüsusiyyətlərinə və daha geniş şəkildə desək, ünsiyyətin məqsəd və şərtlərinə uyğun istifadəsini müəyyən edir. Elmi mətnə fərqli üslubi məzmunlu sözlərin motivsiz istifadəsi müəyyən sözlərin üslubi uyğunsuzluğuna, leksik məzmununda ifadə olunan üslub səhvlərinə səbəb olur.

Nəticə olaraq, qeyd etmək istərdik ki, düzgün nitq müasir ədəbi dilin normalarına əməl olunduğu nitqdır, lakin nitq mədəniyyəti tək-cə dil normalarına əməl etməkdən ibarət deyildir. Bu, həm də öz fikirlərini ifadə etmək üçün tək-cə dəqiq vasitələri deyil, həm də ən münasib (yəni müəyyən bir iş üçün ən uyğun olanı) və deməli, üslubi cəhətdən əsaslandırılmış vasitələri tapmaq bacarığıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Humboldt V. Dilçilik üzrə seçilmiş əsərlər. M., 1984, 397 s.
2. Ojeqov, S. I. Leksikologiya. Leksikoqrafiya. Nitq mədəniyyəti. Pedaqoji institutların filologiya fakültələri üçün dərslik, M.: Ali məktəb, 1974, 352 s.
3. Abdullayev N. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı, ADPU-nun nəşri, 2008, 324 s.

CHEMICAL COMPOSITION AND ANTIOXIDANT ACTIVITY OF THE ETHYL ACETATE EXTRACT PREPARED FROM A MEDICINAL PLANT

Kenza Hazine¹, Chaima Mouffouk^{1,2}, Soumia Mouffouk¹, Hamada Haba¹.

¹Laboratory of Chemistry and Environmental Chemistry (LCCE), Department of Chemistry, Faculty of Matter Sciences, Batna-1 University, 05000 Batna, Algeria., Algérie

² Department of Pharmacy, Faculty of Medicine, University of Batna 2 Mustapha Benboulaid, 05000 Batna, Algeria

Abstract

The importance of medicinal plants in both traditional and modern medicine remains significant, for this many researchers are interested in plants to provide new drugs with few side effects, effective in preventing the onset of oxidative diseases. In this context, the present study evaluates the chemical composition and the antioxidant effect of a species belonging to the Fabaceae family. This plant is widely employed in traditional medicine to treat several inflammatory and infectious disorders.

A phytochemical screening was conducted by several colorimetric methods. Using chromatographic methods, β -sitosterol-3-*O*-glucopyranosyl was purified from the ethyl acetate extract, its structure was elucidated using many spectroscopic technics, including 1D and 2D NMR (¹H, ¹³C, DEPT, COSY, HSQC, HMBC and NOESY), mass spectrometry (ESI-MS), visible ultraviolet rays. Furthermore, the antioxidant activity of the extract was tested using two different essays (DPPH radical scavenging activity and reducing power essay).

According to the results, the ethyl acetate extract contains several classes of secondary metabolites known for their interesting pharmacological properties including flavonoids, phenolic compounds and quinones. And possess strong DPPH radical scavenging effect ($IC_{50}=10,37\pm 0,07\mu g/ml$) and an excellent ferric reducing power ($A_{0,5}=11,84\pm 0,05\mu g/ml$). Furthermore, it could be concluded that the plant could be a source of bioactive molecules with potential therapeutic, pharmaceutical and cosmetic effects due to its antioxidant proprieties.

Keywords: *Fabaceae*, β -sitosterol-3-*O*-glucopyranosyl, spectroscopy, DPPH radical scavenging activity, reducing power essay.

RADICAL SCAVENGING EFFECTS OF A MEDICINAL PLANT BELONGING TO THE FAMILY FABACEAE

Kenza Hazine¹, Chaima Mouffouk^{1,2}, Soumia Mouffouk¹, Hamada Haba¹

¹Laboratory of Chemistry and Environmental Chemistry (LCCE), Department of Chemistry, Faculty of Matter Sciences, Batna-1 University, 05000 Batna, Algeria.,
Algérie

² Department of Pharmacy, Faculty of Medicine, University of Batna 2 Mustapha Benboulaïd, 05000 Batna, Algeria

Abstract

Antioxidants had a growing interest in food and pharmaceutical industries owing to their protective roles against oxidative deterioration and oxidative stress-mediated pathological processes. For this, the research for new antioxidant molecules from natural sources constitute an interesting topic for scientific research. In this context, the present study evaluates the antioxidant effect of a species belonging to the Fabaceae family. This plant is widely employed in traditional medicine to treat several viral, inflammatory and infectious disorders. A phytochemical screening was conducted using several colorimetric methods. In addition, the antioxidant activities of petroleum ether, ethyl acetate and n-butanol extracts were assessed using DPPH free radical scavenging assay. According to the results, the crude extracts contain several classes of secondary metabolites known for their interesting pharmacological and antioxidant properties. All the tested extract (petroleum ether, ethyl acetate and n-butanol) had strong DPPH free radical scavenging effects with values of IC₅₀ estimated at 23,89; 10,37 and 23,41 µg/ml respectively. Furthermore, it could be concluded that the plant could be a source of bioactive molecules with potential therapeutic, pharmaceutical, nutritional and cosmetic effects due to its antioxidant proprieties.

Keywords: *Fabaceae*, DPPH radical scavenging activity, secondary metabolites.

POINTWISE SHARP MODERATE DEVIATIONS FOR A KERNEL DENSITY ESTIMATOR

HASSAN ZARIOUH

DEPARTMENT OF MATHEMATICS (CRMEF-Oujda), Oujda 60000, MOROCCO.

ABSTRACT:

Let $f_{\{n\}}$ be the non-parametric kernel density estimator based on a kernel function K and a sequence of independent and identically distributed random vectors taking values in $\mathbb{R}^d$. With some mild conditions, we establish sharp moderate deviations for the kernel density estimator. This means that we provide an equivalent for the tail probabilities of this estimator.

REFERENCES:

- [1] Petrov, V.V. (1975). *Sums of Independent Random Variables*. Springer-Verlag. Berlin.
- [2] Osenblatt, R. (1991). *Stochastic Curve Estimation*. NSF-CBMS Regional Conference Series in Probability and Statistics, 1991, Vol.3. Published by: Institute of Mathematical Statistics

**CREATIVE SERVICE OF NERIMAN SULEYMANOV IN THE
DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE (1960-1980)**

**AZERBAIJAN ÇOCUK EDEBİYATININ GELİŞİMİNDE NERİMAN
SÜLEYMANOV'UN YARATICI HİZMETİ (1960-1980)**

AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI

Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513

Özet:

Nariman Süleymanov'un çocuk edebiyatı, onun edebi ve sanatsal yeteneği ile gazetecilik kültürü arasında bir köprü görevi görüyordu. Derin gözlemler sonucu yazılan öykülerinde çocukları yoran konular yoktur. Çocukluk çalışmalarında ilginç olaylar, unutulmaz yaşam materyalleri ve dolu dolu olaylar vardı. Yazarın özgünlük ve samimiyet, fikirlerin netliği, sanatsal bir esere içerik veren gerçekler, okurlarının önünde tam bir resim oluşturma konularında kendi yolu, kendi sesi ve üslubu vardı.

N.Süleymanov'un canlı görüntülerle dolu öykülerinde, uygunsuz söz ve ifadelere yer verilmemiş, hiçbir konunun genişletilmesi onun yaratıcı güdülerine yabancı olmamıştır. Bu eserlerde mantık dışı fikirlere rastlamak mümkün değildir. Çocukların zevk meselesine dikkat ederek neyi, nasıl görmeleri gerektiğini yazdı.

Hikayenin modernliği ve etkinliğiyle öne çıkan bir tür olduğu bilinmektedir. Başlıca ve hızlı gelişimi 20. yüzyılın başlarına aittir. Hacim olarak küçük olmasına rağmen hikayenin olasılıkları çok büyük. Nariman Süleymanov'un öyküleri bu anlamda çocukların zihinlerinde kolayca yer bulur. Onun hikayeleri daha küçüktür. Ancak bu durum o eserlerin etkisini ve önemini azaltmaz, kolay anlaşılmasını sağlar. Kısaca yazmak zordur. Küçük hacimli çalışmalar, yazarın tiplere ve genelleme yeteneğini daha hızlı ve mükemmel bir şekilde yansıtabilir.

Yaratıcılığında bir takım yönler odak noktasındadır. Örneğin okurları nezdinde en büyük başarısı, eserlerinde hayatın gerçeklerini gerçekçi bir şekilde tasvir etmesidir. Bu gerçek onun hemen hemen bütün eserleri için geçerlidir. Tüm eserlerinin konusunu gerçeklikten alan yazar, yaşam malzemesini figüratif ve sanatsal bir biçime dönüştürmek için çeşitli yöntemlere başvurmuştur. Nariman Süleymanov çocuk edebiyatına dair verdiği bütün örneklerde sanatın temel özelliği olan sadeliğe dikkat etmiştir. Açık ve ilgi çekici çocuk görsellerinde dil, sadelik ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi tam olarak yansıtabilmiştir.

Edebiyata çocuk yazarı olarak geldi. Genius V.G.Belinsky şöyle dedi: "Çocuk yazarı olmanıza gerek yok, doğmanız gerekiyor." Neriman Süleymanov, öğrencilik yıllarında çocukların hayatlarını anlatan kısa öyküler yazmıştı ancak bunları yayınlamak için acelesi yoktu. Başta S.S. Ahundov, A. Şaig, M.M.Seyidzade olmak üzere Azerbaycanlı yazarların yanı sıra Rus yazarların çocuklara yönelik nesir eserlerini okur ve onların yazma sırlarını öğrenirdi. Nihayet 1956 yılında çocuklar için yazdığı ilk öykü kitabı Küçük Süvari'yi yayımladı. 1960 yılında "Çingene Kızı" öyküleri yayımlandı. Azerbaycan'ın öncü gazetesinin genel yayın yönetmeni

Amrah Amrahov'un bu hikayelerin yayınlanmasında ve N.Süleymanov'un yaratılmasında büyük rolü vardı. Değerli yazarımız N.Süleymanov anılarında şöyle yazmıştı: "Amrah Bey hikayelerimi okudu ve bana dedi ki oğlum, sen çok büyük bir yeteneğe sahipsin, yolun açık olsun." Bu sözler Neriman Süleymanov'a ilham veriyor ve basında sık sık imzasını çocuk öyküleriyle tanıtıyor. 1968'de "Yaşlılar ve Çocuklar", "Büyükanne yeter" (1971), "Dedemin Bahçesi" (1974), "Gökkuşluğu" (1975), "Tek Çiçek" (1979) "Asıl olan kalptir" (1983), "İnsan Yaşar" (1989) ve diğer kitapları okurların beğenisine sunulmuş ve geniş bir okur kitlesi kazanmıştır. Kitaplarında topladığı küçük öyküler, anlamlı ve örnek olaylarla dikkat çekiyor. Neriman Süleymanov bir olayı anlatırken öğüt vermeye meyilli değildi, tamamen didaktikti, o olay eğitici bir düşünceyi doğurdu.

Nariman Süleymanov'un yaratıcılığında, çocuk edebiyatında fikir-sanatsal özelliklerin gelişmesi, eserlerindeki konuların geniş olması, bu bağlamda çok sayıda eserin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Değerli yazarımız Nariman Süleymanov 15 Nisan 1995 tarihinde (64 yaşında) Bakü'de vefat etti.

ABSTRACT

Nariman Suleymanov's children's literature served as a bridge between his literary and artistic talent and journalistic culture. There are no subjects that tire children in his stories written as a result of deep observations. There were interesting events, unforgettable life materials and full events in his childhood works. The author had his own way, his own voice and style in terms of originality and sincerity, clarity of ideas, facts that give content to an artistic work, and creating a complete picture in front of his readers.

In N.Suleymanov's stories full of vivid images, there was no place for inappropriate words and expressions, and no expansion of the subject was alien to his creative instincts. It was not possible to come across illogical ideas in these works. He wrote what and how children should see, paying attention to the issue of taste.

It is known that the story is a genre that stands out with its modernity and effectiveness. Its main and rapid development dates back to the beginning of the 20th century. Despite its small volume, the possibilities of the story are very large. Nariman Suleymanov's stories easily find a place in children's minds in this sense. His stories are smaller. However, this does not reduce the impact and importance of those works, and makes them easy to understand. In short, it is difficult to write. Small-volume works can reflect the author's ability to type and generalize more quickly and perfectly.

A number of aspects are at the center of his creativity. For example, his greatest success in the eyes of his readers is that he realistically depicts the realities of life in his works. This fact is valid for almost all of his works. The author, who takes the subject of all his works from reality, has resorted to various methods to transform the material of life into a figurative and artistic form. In all the examples he gave about children's literature, Nariman Suleymanov paid attention to simplicity, which is the basic feature of art. In his clear and attractive children's images, he was able to fully reflect the relationship between language, simplicity and reality.

He came to literature as a children's writer. The genius V.G.Belinsky said: "You don't have to be a children's writer, you have to be born." Nariman Suleymanov wrote short stories about children's lives during his student years, but he was in no hurry to publish them. First of all, he wrote short stories about the lives of children by S.S.Akhundov, A.Shaig, M.M. She would

read prose works by Azerbaijani writers, including Seyidzade, as well as Russian writers for children, and learn their secrets of writing. Finally, in 1956, she published her first book of stories for children, *Küçük Süvari*. In 1960, the stories "Gypsy Girl" were published. The editor-in-chief of the leading newspaper of Azerbaijan, Amrah Amrahov, had a great role in the publication of these stories and the creation of N.Süleymanov. Our valuable writer N.Süleymanov wrote in his memoirs: "Amrah Bey read my stories and told me, my son, you have a great talent, may your path be clear." These words inspired Nariman Süleymanov, and she often introduced her signature with children's stories in the press. In 1968, "The Elderly and the Children", "Grandmother is enough" (1971), "My Grandfather's Garden" (1974), "Rainbow" (1975), "The Only Flower" (1979), "The main thing is the heart" (1983), "Human Lives" (1989) and other books were presented to the readers and gained a wide readership. The short stories she collected in her books attract attention with meaningful and exemplary events. When Nariman Suleymanov told an event, she was not inclined to give advice, she was completely didactic, that event gave birth to an educational thought.

In Nariman Suleymanov's creativity, the development of intellectual and artistic features in children's literature and the wide range of subjects in her works have led to the emergence of many works in this context.

Our valuable author Nariman Suleymanov passed away on April 15, 1995 (at the age of 64) in Baku.

Anahtar kelimeler: *içerik, hayat, olay, hikaye, Batı Azerbaycan, yetenek, kutlama*

Keywords: *content, life, event, story, West Azerbaijan, talent, celebration*

N.Süleymanov canlı obrazlarla dolu hekayələrində heç bir uyğunsuz söz və ifadə, hər hansı bir mətləbin uzadılması onun yaradıcılıq motivlərinə yad idi. Bu əsərlərdə məntiqsiz fikirlə qarşılaşmaq mümkün deyildi. O, uşaqların zövq məsələsinə diqqət edərək, nəyi və necə görməlidirsə, onu qələmə alırdı.

Məlumdur ki, hekayə müasirliyi və fəallığı ilə seçilən janrdır. Onun əsas və sürətli inkişafı XX əsrin əvvəli ilə bağlıdır. Həcm baxımından kiçik olsa da, hekayənin imkanları böyükdür. Bu anlamda, Nəriman Süleymanovun hekayələri kütləvidir və uşaq şüuruna asanlıqla yol tapır. Onun hekayələri daha kiçikdir. Lakin bu, həmin əsərlərin təsir və əhəmiyyətini azaltmır, onların asan anlaşılmasını təmin edir. Yığcam yazmağın özü çətinlikdir. Kiçikhəcmli əsərlər müəllifin tipikləşdirmə və ümumiləşdirmə bacarığını daha tez və mükəmməl əks etdirə bilər.

Onun yaradıcılığında bir sıra cəhətlər diqqət mərkəzindədir. Məsələn, oxucusu qarşısında ən böyük nəliyyəti, yazdığı əsərlərində həyat həqiqətlərinin real təsvir olunmasıdır. Bu həqiqət demək olar ki, onun bütün əsərlərinə aiddir. Bütün əsərlərinin mövzusunun reallıqlardan alan ədib həyat materiallarını obrazlı və bədii formaya salmaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə etmişdir. Nəriman Süleymanov uşaq ədəbiyyatına aid yazdığı bütün nümunələrində bədiiyin əsas əlamətlərindən olan sadəliyə diqqət etmişdir. Aydın və maraqlı uşaq obrazlarında dil sadəliyinin gerçəkliklə əlaqəsini tamamilə əks etdirə bilmişdir.

Onun elə hekayələri vardır ki, onlarda süjet tapmaq çətinlikdir. Bir çox obrazları ön plana çəkərək bu əsərlərdə cəlbədicə süjet qurmaqdan daha çox diqqətçəkici ideyalara fikir verilmişdir. Onun "Çoban və Bozdar" hekayəsi fikirlərimizə misal ola bilər. Yazıcının əsərlərində bədii xüsusiyyətlərindən biri də hadisələri asanlıqla əlaqələndirməyi və ümumiləşdirməyi aparmaq bacarığıdır. O, əsərlərində qoyduğu əsas, mərkəzi məsələni konkret şəkildə irəli sürür, canlı obrazlar yaradır və çətinliyə yer vermir. Təbiidir ki, uşaq ədəbiyyatı örnəklərində konkretlik,

faktiki materiallar əsas məsələlərdən biridir. Bu məsələ uşaq əsərlərinin inandırıcılığını təmin edən əlamətlərdən biridir

Nəriman Süleymanov 1930-cu ildə Qərbi Azərbaycanın Körpülü kəndində dünyaya göz açmışdı. Bu kənd dediyinə görə böyük bir ərazi imiş, kəndin belə adlanması da orada çoxlu körpülərin olmasıyla bağlıymış. Keçən əsrin iyirminci illərində Azərbaycan və Ermənistan sərhədlərini müəyyənləşdirərkən kənd əsassız olaraq ermənilərə bağışlanmışdı. Orada yaşayan azərbaycanlılar isə məlum hadisələr zamanı öz dədə-baba yurdlarından qovulub və didərgin düşmüşdülər. Bu dərd heç şübhəsiz, yazıçının ürəyində sağalmaz bir yaraya dönmüşdür.

Nəriman Süleymanovun atası Qoca müəllim ziyalı bir insan idi, vaxtilə Qori müəllimlər seminariyasını bitirmişdi, oğluna ədəbiyyatı elə uşaqlıqdan sevdirmişdi. Elə atasının təkidilə o, sənədlərini ADU-nun filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsinə təqdim etmişdir. Beş il (1947-1952) tələbəlik həyatı ona təkcə bilik, deyil, eyni zamanda onun yaradıcılığında dünyagörüşü, həm də həyatıda yaşadığı mühiti, insanları müşahidə qabiliyyətini inkişaf etdirmişdir.

O, ədəbiyyata uşaq yazıçısı kimi gəldi. Dahi V.Q.Belinski deyirdi ki: “Uşaq yazıçısı olmaq yox, doğulmaq lazımdır”. Nəriman Süleymanov elə tələbəlik illərində balacaların həyatından kiçik hekayələr yazırdı, amma bunları çap elətdirməyə tələsmirdi. Azərbaycan yazıçılarının, xüsusilə S.S.Axundovun, A.Şaiqin, M.M.Seyidzadənin həmçinin rus yazıçılarının uşaqlar üçün yazdığı nəsr əsərlərini mütaliə edir, onların necə yazmağın sirlərini öyrənirdi. Nəhayət, 1956-cı ildə uşaqlar üçün yazdığı “Balaca atlı” ilk hekayələr kitabını nəşr etdirir. 1960-cı ildə isə “Qaraçı qız” adlı hekayələri çapdan çıxır. Bu hekayələrin çap üzü görməsində və N.Süleymanovun yaradıcılığında Azərbaycan pioneri qəzetinin baş redaktor Əmrah Əmrahovun çox böyük rolu var idi. Hörmətli yazıçımız N. Süleymanov öz xatirələrində belə yazırdı: - “Əmrah müəllim hekayələrimi oxudu və mənə dedi ki, oğlum, sənə böyük istedad var, yolun açıq olsun”. Bu sözlər Nəriman Süleymanovu ruhlandırır və o, tez-tez uşaq hekayələri ilə mətbuatda öz imzasını tanıdır. 1968-ci ildə “Qocalar və uşaqlar”, “Yetər nənə” (1971), “Babamın bağı” (1974), “Göy qurşağı” (1975), “Tək çiçək” (1979) “Əsas ürəkdir” (1983), “İnsan yaşayır” (1989) və sair kitabları oxucularına təqdim olunaraq böyük oxucu kütləsi qazanır. Kitablarında toplanan kiçik hekayələr mənalı, ibrətli hadisələrlə diqqəti cəlb edir. Nəriman Süleymanov bir hadisəni təsvir edərkən heç də nəsihətçiliyə, sırf didaktikaya meyl etmirdi, həmin hadisə özündən tərbiyəvi fikir doğurdu.

Professor Qara Namazov "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı" dərslərində bir neçə səhifə Nəriman Süleymanovun da yaradıcılığına yer vermişdir. O, yazıçının uşaqlar üçün yazdığı hekayə və povestlərin mövzularını müəyyənləşdirmiş, bu əsərlərin uşaqların tərbiyəsində mühüm rol oynadığını qeyd etmişdir. Nəriman Süleymanovun bir uşaq yazıçısı kimi özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Təlim-tərbiyyə, mənəvi-əxlaqi dəyərlər yazıçının yaradıcılığında mühüm yer tutur. Milli uşaq ədəbiyyatımızın formalaşmasında müasir ruhda yetişməsində yazıçının rolu danılmaz və unudulmazdır.

Vaxtilə böyük şairimiz Səməd Vurğun yazırdı: “Uşaq xəyalı səyyardır. O, şıltaq bir ulduz kimi daima süzüb oynar. O, güldən-gülə, çiçəkdən-çiçəyə qonan bir kəpənəyə bənzər. Daim hərəkət uşaq təbiətinin hüsnüdür. Xəyal və romantika bu təbiətin qanadlarıdır. Uşaq xəyalı bəzən ağ buludların cərəyanına qoşulub uçar, aydınlıq gecələrdə sayrışan ulduzlar içində gəzib seyr edir, ayla batır, günlə doğur, dərin dəryalarda qəvvəs kimi üzür, keçilməz ormanlardan, dağlıq və qayalıqlardan öz zərif ayaqları ilə keçir, şirlər və pələnglərlə pəncələşir. Biz bütün bu sonsuz xəyallar dünyasında qəhrəmanlıq, yüksəliş, uca arzular və əməllər görürük... Bədii söz uşaq

qəlbini bahar kimi şəfəqləndirməyə bacardığı kimi, onu zülmətlərdən, tufan və fırtınalardan da keçirərək mübarizəyə, inkişaf və tərəqqiyə hazırlamalıdır. Uşaqlarımız sevinməklə yanaşı, pərişan olmağa, gülməklə bərabər ağlamağa, şənlik və zarafatla yanaşı dalğınlıq və mütəəssir olmağa da alışmalıdır”.

Bu fikirlər indi də öz müasirliyini qoruyur. Mətdən aydın görünür ki, uşaq yazıçısının vəzifəsi, onun görəcəyi iş nə qədər məsuliyyətlidir. Nəriman Süleymanov da bu məsuliyyəti dərk edən, uşaqlar üçün yazmağın heç də böyüklər üçün yazmaqdan asan olmadığını anlayan yazıçı idi.

Onun uşaqlar üçün yazdığı əsərlərin mövzu dairəsi çox genişdir. Bu əsərlərdə hələ məktəb yaşına çatmamış uşaqların, məktəb şagirdlərinin, təbiəti sevən, dünyaya heyranlıqla baxan, hər gördüyündə bir məna axtaran balacaların, uşaq illərini arxada qoyan, ilk gənclik illərini yaşayan yeniyetmələrin də payı var. Onun hekayələri uşaqlara vətənpərvərlik, Azərbaycan sevgisi, doğma yurda bağlılıq hissləri aşılayır. Bu hekayələrdə təbiətə, ilin fəsillərinə, dənizə, başı qarlı dağlara, heyvanlara sonsuz bir məhəbbət var. Bu hekayələrdə müdrik babalar, sinəsi nağıllı nənələr, vətən sevgisi ilə yaşayan igid oğullar, gözəllik timsalı qızlar, sadə peşə adamları hərərətə vəsf olunur. Ana sevgisi Vətən sevgisiylə birləşir.

Müəllifin, 1974-cü ildə yazdığı “Babamın bağı” hekayəsində, balaca Günayın xeyirxah əməlini yazıçı uşaqlara örnək olaraq göstərir. Günay əməyə hörmət göstərən və babasını sevən balaca qızıdır. Bağda güllərin və meyvə ağacların susuz qalmaması üçün onları vaxtında həvəslə suvararaq babasına kömək edir. Kəndlərində su kanalının açılışında əlindəki gül dəstəsini adamların başı üstünə səpərək öz sevincini göstərir. Bu qız həmin kanalın tikintisində çalışan bir əmək insanına minnətdarlıq etmək istəyir, bu əmək insanı ona söz vermişdir ki, “sizin bu yerlərə bol-bol su gələcək və çölləriniz gül-çiçək, bağ-bağatlı olacaq”. Bu balaca qızın qəlbində yaxşı adamlara, xeyirxah insanlara sevgi də o gündən yaranır. Yazıçı isə bu kiçik hekayədə zəhməti sevən balaca qız obrazı yaratmışdır.

141

“Ana quşun yuxusu” hekayəsində yazıçı balalarına bağlı olan ana Qaranquşun həyat tərzini təsvir edir. “Biri vardı, biri yoxdu, bir qaranquş vardı. Bir evin eyvanında yuva qurmuşdu.

Çoxda böyük olmayan bu yuvada qaranquş yumurta qoyaraq bala çıxartmışdır. İçərisində də isə hələ tükənməmiş balaları vardı. Gündüzlər isə yem dalınca gedib, balalarına kiçik ağac qurdları gətirib onları doydururdu. Hər gəlib gəldəndə də dincəlməz, yem tapmaq üçün çırpınardı.” Ana Qaranquşun balaları böyüdükcə yuva darısqal olur. Məcburiyyət qarşısında qalan ana Qaranquş, balaları rahat böyüdünlər deyərək onların yeməyini verəndən sonra gecələr teleqraf xətti üzərində yuxusunu alardı.

Yazıçı bu hekayədə balalarını aç qoymayan, onların rahatlığını düşünən, eyni zamanda özünü düşünməyən ana obrazı yaradaraq, kiçik oxuçularına ana zəhmətini təsvir etmişdir. Belə tərbiyəvi, örnək hadisələr Nəriman Süleymanovun hekayələrində sıx-sıx təsadüf olunur. Uşaqlarda ən nəcib keyfiyyətləri aşılamaq, onlara təbiəti sevdirmək, ata-anaya, baba və nənəyə, qardaş və bacıya, müəllimlərinə məhəbbət ruhunda tərbiyə etmək N.Süleymanovun əksər hekayələrinin məzmununu təşkil edir. Həm də təsvir edilən hadisələr uşaqların-balaca oxucuların anlayacağı dildə ifadə olunurdu. Ən əsası o idi ki, yazıçının həyat təsvirlərində konkretliyə obrazların xarakterini canlandırmağa yardımçı olan hər bir detala diqqət yetirirdi. Bu da ondan irəli gəlirdi ki, o, təbiəti, kənd həyatını və məişətini gözəl bilirdi.

Uşaqlar üçün yazdığı hekayələrində Nəriman Süleymanovun bir təbiət aşiqi, otun, gülün, bitkilərin, ağacların yaşam tərzinə yaxşı bələd olan, quşların, heyvanların yaşayış tərzini

haqqında da bilgiləri yetərincə birlməsi dərhal nəzərə çarpır. O, bu hekayələrdə balaca uşaqlarda ümumən təbiətə qarşı məhəbbət oyatmağa can atır və buna nail olurdu.

Qara Namazov Nəriman Süleymanovun "Tək çiçək" kitabında toplanan hekayələrin mühüm bir qisminin müharibə mövzusunda yazıldığını qeyd edir. Bu da təbiidir. O özü də müharibə illərinin bahadırı olub. Onun təsvir etdiyi müharibə hadisələrinin əksəriyyəti ona tanışdır. Qara müəllim Nəriman Süleymanovun "Qaşiq" hekayəsini nümunə gətirir, həmin hekayənin qəhrəmanı Mahal kişini arxa cəbhədə kənd camaatı üçün çömçə-qaşiq hazırlamasını və düzəltdiyi qaşıqlardan cəbhəyə də göndərməsini müharibə dövrünün səciyyəvi bir hadisəsi kimi ümumiləşdirir və bu əsərin mahiyyətində yazıçının uğurunu maraqlı təsvirlərlə qeyd edir.

Nəriman Süleymanovun əksər hekayə və povestləri gənclərin həyatına, onların mənəvi aləminə həsr olunmuşdur. Hiss olunur ki, bu hekayə və povestlərində yazıçının mənsub olduğu gəncliyin, özünün və yaşadıklarının həyatını, duyğu və düşüncələrini qələmə alır. Bu gəncliyin uşaqlığı müharibə illərinin, o illərin ağır, çətin, dözümlü və dözümsüz dövrünə təsadüf ediyini oxucularına göstərir. Onun "Qocalar və uşaqlar" povesti məhz o illərin uşaqlarından söz açır. Ancaq onları uşaq adlandırmaq düzgün olmazdı. Onlar yeniyetmə gənclərdir, kənddə öz ata-analarına, qocalara hər işdə əl tutuan maraqlı və təmiz qəlblə insanlar. Yazıçının bu povestdə ən böyük nailiyyəti həm də maraqlı və yadda qalan kənd həyatının məişətini real bədii lövhələrlə canlandırmasıdır. Bu povesti mütaliə edən uşaq və gənclər biləcəklər ki, ipə-sapa yatmayan cöngələri necə ram edib cütə qoşmaq olar, fəselini, qatlamanı bişirməyin qaydası nədir, öküzləri necə sulayırlar, malı canavarlardan necə qoruyurlar, öküzləri həvəsləndirmək üçün hansı mahnıları oxuyurlar və s. Bütün bunlar elm və texnikanın sürətli inkişafı fonunda indi arxaik (köhnə ifadə) səslənə bilər, amma söhbət müharibə illərindən gedir.

Nəriman Süleymanovun yaradıcılığında uşaq ədəbiyyatında ideya-bədii xüsusiyyətlərin inkişafı, əsərlərindəki mövzu dairəsinin genişliyi, bu baxımdan, bir sıra əsərlərin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur.

Hörmətli yazığımız Nəriman Süleymanov, 15 aprel 1995 (64 yaşında) Bakıda vəfat etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Nəriman Süleymanov. Tək çiçək. Bakı, Gənclik, 1979, 177 səh.
2. Nəriman Süleymanov. Əsas ürəkdir. Bakı, Gənclik, 1983, 198 səh.
3. Nəriman Süleymanov. Qocalar və uşaqlar. Bakı, Gəncnəşr, 1967, 120 səh.
4. Qara Namazov. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, 443 səh.

THE PROBLEM OF IDEAS AND IDEALS IN WORKS OF ART

BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ İDEYA VƏ İDEAL PROBLEMI

ULDUZ FƏRHAD QƏHRƏMANOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, “Ədəbiyyat” kafedrasında baş müəllim

Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt: İdeal- həyatı inkişaf etdirmək, irəliyə doğru aparmaq arzusu ilə şərtlənən fikirlər məcmusudur. İdeal mücərrəddir. Yazıçı idealı bədii əsərə gələndə artıq estetik ideala çevrilir. İdeal insanın və ya cəmiyyətin istədiyi və izlədiyi məqsəddir. Həm də bu məqsəd real həyatda əldə edilməmişdən qabaq insanın təsəvvüründə və şüurunda təcəssüm tapır. Estetik ideal-hər hansı bir yazıçının həyat haqqında qənaətlərinin, arzu və istəklərinin bədii əsərdə təcəssümüdür. İdeal həyat məsələsidir. İdeal bədii əsərə gələndə estetik ideala çevrilir. Estetik ideal konkretidir. Estetik ideal bədii sənət məsələsidir. Estetik ideal özünün əyani bədii ifadəsini yazıçının konkret əsərində tapır. Estetik ideal gözəl həyat və kamil insan haqqındakı təsəvvürlərimizin bədii əsərdə obrazlarla ifadəsidir. Estetik ideal yazıçının bütün əsərlərində qoruyub həll etdiyi və izlədiyi problemdir.

Bədii əsər üzərindəki iş estetik idealdan təkan alıb başlanır. Estetik ideal konkret bədii əsərdə ideya ilə ifadə olunur. Estetik ideal bədii ideya şəklində yazıçının bədii təfəkküründən əsərə gəlir. Deməli, ideallar estetik ideala çevrilərək ideya şəklində bədii əsərə gəlir. İdeal estetik ideala çevriləndə konkret olur. Yazıçı sənətə öz estetik idealı ilə gəlir. Estetik ideal ayrı-ayrı əsərlərə gələndə ideyaya çevrilir. Deməli düstur: İdeal (mücərrəddir)-Estetik ideal (konkretidir, yeri bədii əsərdir)-İdeya

İdeya-məzmun anlayışından doğur. İdeya məzmundan asılıdır. İdeya-sənətkarın oxucuya demək istədiyi gizli fikirdir. İdeya bədii əsərin ana xətti, kökü, canıdır. Yazıçı həyatın müəyyən cəhətlərini əsərində canlandırdığı zaman müəyyən bir fikir təlqin edir. Yazıçı öz mühakiməsini mücərrəd bir şəkildə, açıqcasına, çılpaqcasına söyləmir, həmin fikri əsərin alt qatında gizlədir. İdeya yazıçının əsərlə bağlı gəldiyi nəticədir. İdeyanı bədii yaradıcılığa çılpaq şəkildə gətirmək olmaz. Konkret bədii əsər yazıçı müşahidəsindən başlanır. İdeya-əsərdən müəyyən bir nəticə çıxarılmasına kömək edir. İdeya-əsərdə sənətkarın oxucuya çatdırmaq istədiyi fikirdir. Bədii əsərin məzmunu həyatın bütün sahələrindən götürülür. İdeya məzmunun bütün hissə və komponentlərinin cəmidir. İdeya surət və xarakterlərdə ifadə olunan ümumilədirilmiş fikirdir.

Açar sözlər: Bədii əsərlər, ideya problemi, ideal problemi, estetik ideal, yaradıcılıq prosesi

Abstract: Ideal is a set of ideas determined by the desire to develop life and move forward. The ideal is abstract. The writer's ideal becomes an aesthetic ideal when it comes to a work of art. An ideal is a goal that a person or society wants and pursues. Also, this goal is embodied in a person's imagination and consciousness before it is achieved in real life. Aesthetic ideal is the embodiment of any writer's conclusions about life, dreams and aspirations in an artistic work. It is a matter of ideal life. When it comes to an ideal work of art, it becomes an aesthetic ideal. The aesthetic ideal is concrete. Aesthetic ideal is a matter of artistic art. The aesthetic ideal finds its visual artistic expression in the concrete work of the writer. The aesthetic ideal

is the expression of our ideas about a beautiful life and a perfect person in an artistic work. The aesthetic ideal is the problem that the writer preserves, solves and pursues in all his works.

The work on a work of art is motivated by an aesthetic ideal. The aesthetic ideal is expressed as an idea in a concrete work of art. The aesthetic ideal comes to the work from the writer's artistic thinking in the form of an artistic idea. So, ideals turn into aesthetic ideals and come to the artistic work in the form of ideas. An ideal becomes concrete when it becomes an aesthetic ideal. The writer comes to art with his own aesthetic ideal. The aesthetic ideal becomes an idea when it comes to individual works. So the formula: Ideal (abstract)-Aesthetic ideal (concrete, its place is a work of art)-Idea

It arises from the concept of idea-content. The idea depends on the content. An idea is a hidden idea that the artist wants to convey to the reader. The idea is the main line, the root, the soul of the artistic work. When the writer portrays certain aspects of life in his work, he insinuates a certain idea. The writer does not express his judgment in an abstract way, openly, nakedly, he hides that idea in the bottom layer of the work. An idea is the writer's conclusion about the work. The idea cannot be brought to artistic creation naked. A concrete work of art begins with the writer's observation. It helps to draw a certain conclusion from the idea-work. Idea is the idea that the artist wants to convey to the reader in the work. The content of the work of art is taken from all areas of life. The idea is the sum of all the parts and components of the content. An idea is a generalized idea expressed in images and characters.

Keywords: Artistic works, idea problem, ideal problem, aesthetic ideal, creative process

Əsər sənətkar qəlbindən qidalanır, bədii təfəkkürün gücü ilə hərəkətə gəlir. Bədii əsər bədii yaradıcılıq prosesinin məhsuludur. Yaradıcılıq prosesinin əsas etapları bunlardır:

1. Düşünmək: Məşhur fransız ədibi Balzak deyirdi ki, elə yazıçı vardır ki, onda müşahidə qabiliyyəti çox qüvvətli, yazma qabiliyyəti zəifdir. Belə yazıçılar real həyatdan asanlıqla mövzu seçir, yazmaq işinə gələndə çətinlik çəkirlər. Bəzi yazıçılar da var ki, onlarda müşahidə qabiliyyəti zəif olur. Bəziləri mövzu seçmək, tipik hadisələri müəyyənləşdirmək işində çox çətinlik çəkir, bu etapy keçdikdən sonra asanlıqla yazırlar. Üçüncü bir qisim yazıçı da var ki, onda hər iki cəhət – müşahidə və yazmaq qüvvətlidir. Hələ də bu sözün həqiqi mənasında sənətkarlıq deyildir. Yalnız bu iki cəhət- (müşahidə və yazmaq) birləşdikdə sənət əsəri yarana bilər. Hələ yazı prosesi başlamazdan əvvəl yazıçının öz əsəri xəyalən öz təsəvvüründə mövcud olur.

2. Yazmaq: Maksim Qorki deyir ki, mənim üçün ən çətin məsələ birinci cümləni başlamaqdır. Həyat hadisələrinə sadıqlıq yaradıcılıq prosesində çox vacibdir. Lakin onu olduğu kimi əks etdirmək bədii ədəbiyyatın vəzifəsi deyildir. Həyat həqiqəti müəllif fantaziyası ilə ətə-qana gəlməsə, maraq doğura bilməz. Sənət əsərlərinin əsasında dayanan komponentlər:

2. İctimai-estetik ideal-Alman filosofu İ.Kant deyirdi: “İdeal-obrazla ifadə olunan ideyadır”. Bədii əsərin yaranmasında ilk mühüm amil yazıçı idealının mövcudluğu ilə bağlıdır.

İdeal- həyatı inkişaf etdirmək, irəliyə doğru aparmaq arzusu ilə şərtlənən fikirlər məcmusudur. İdeal mücərrəddir. Yazıçı ideali bədii əsərə gələndə artıq estetik ideala çevrilir. İdeal insanın və ya cəmiyyətin istədiyi və izlədiyi məqsəddir. Həm də bu məqsəd real həyatda əldə edilməmişdən qabaq insanın təsəvvüründə və şüurunda təcəssüm tapır.

Estetik ideal-hər hansı bir yazıçının həyat haqqında qənaətlərinin, arzu və istəklərinin bədii əsərdə təcəssümüdür. İdeal həyat məsələsidir. İdeal bədii əsərə gələndə estetik ideala çevrilir.

Estetik ideal konkretidir. Estetik ideal bədii sənət məsələsidir. Estetik ideal özünün əyani bədii ifadəsini yazıçının konkret əsərində tapır. Estetik ideal gözəl həyat və kamil insan haqqındakı təsəvvürlərimizin bədii əsərdə obrazlarla ifadəsidir. Estetik ideal yazıçının bütün əsərlərində qoruyub həll etdiyi və izlədiyi problemdir.

Bədii əsər üzərindəki iş estetik idealdan təkan alıb başlanır. Estetik ideal konkret bədii əsərdə ideya ilə ifadə olunur. Estetik ideal bədii ideya şəklində yazıçının bədii təfəkküründən əsərə gəlir. Deməli, ideallar estetik ideala çevrilərək ideya şəklində bədii əsərə gəlir. İdeal estetik ideala çevriləndə konkret olur.

Estetik ideal problemi ilk dəfə antik filosof Platon tərəfindən irəli sürülüb. Estetik idealın ilk materialist tratovkası Aristotelin adı ilə bağlıdır. Estetik idealla bağlı Qədim Yunanıstanda kalaqatıya elmi yaranmışdı. Kalaqatıya elmi əsaslanırdı:

1. Ruhun və bədənin harmoniyası

2. Daxilin və xaricin harmoniyası

Orta əsrlərdə estetik ideal bir növ ilahi kateqoriyaya çevrilir. Orta əsrlər və qədim dövrlərdə Azərbaycanda estetik ideal eşq və ali xilqət kimi humanist münasibət fəlsəfəsi həddinə yüksəlir. Lessinq və M.F. Axundzadə estetik ideali realizm məcrasında inkişaf etdirmişlər. F.Şiller estetik ideal konsepsiyasını təbiət və mədəniyyət arasında zidiyyət kimi inkişaf etdirir.

Estetik ideal ifadə olunur:

1. Obrazın fəaliyyətində

2. Əsərin ideyasında

3. Müəllif mövqeyində

Yazıçı sənətə öz estetik ideali ilə gəlir. Estetik ideal ayrı-ayrı əsərlərə gələndə ideyaya çevrilir. Deməli düstur: İdeal (mücərrəddir)-Estetik ideal (konkretidir, yeri bədii əsərdir)-İdeya

3. İdeya-məzmun anlayışından doğur. İdeya məzmunundan asılıdır. İdeya-sənətkarın oxucuya demək istədiyi gizli fikirdir. İdeya bədii əsərin ana xətti, kökü, canıdır. Yazıçı həyatın müəyyən cəhətlərini əsərində canlandırdığı zaman müəyyən bir fikir təlqin edir. Yazıçı öz mühakiməsini mücərrəd bir şəkildə, açıqcasına, çılpaqcasına söyləmir, həmin fikri əsərin alt qatında gizlədir. İdeya yazıçının əsərlə bağlı gəldiyi nəticədir. İdeyanı bədii yaradıcılığa çılpaq şəkildə gətirmək olmaz. Konkret bədii əsər yazıçı müşahidəsindən başlanır. İdeya-əsərdən müəyyən bir nəticə çıxarılmasına kömək edir.

İdeya-əsərdə sənətkarın oxucuya çatdırmaq istədiyi fikirdir. Bədii əsərin məzmunu həyatın bütün sahələrindən götürülür. İdeya məzmunun bütün hissə və komponentlərinin cəmidir. İdeya surət və xarakterlərdə ifadə olunan ümumiləndirilmiş fikirdir.

İdeya sənətkarın təfəkkürü və dünyagörüşü ilə bağlıdır. Lakin ideyanı bədii formaya salan sənətkarın ilhamıdır. V. Belinski deyirdi: "İlham ruhun iztirablı və xəstə bir halıdır... İlham ruhun enerjisidir, lakin onu insanın iradəsi deyil, nə isə insandan asılı olmayan bir təsir oyandırır; buna görə də ilham azaddır, onu zorlamaq olmaz".

İdeyanın varlığını kəşf etmək üçün bütün əsəri qavramaq, onu dərinləndirib duymaq və anlamaq lazım gəlir. Bizi maraqlandıran yazıçının müşahidə etdiyi həyat səhnələrini necə təsvir edə bilməsidir. Yazıçı əsər yazmaqla müəyyən bir ictimai problem ilə qarşılaşır. O, problemi həll edə bilər, həll etməyə də bilər. O, bu həyatı doğru və yanlış da göstərə bilər. Problemin

düzgün həlli isə yazıçının dünyagörüşündən asılıdır. Yazıçının dünyagörüşü sağlam və düzgündürsə, həyatı daha dərindən anlaya bilər, həyat surətlərini daha həqiqi və parlaq bir şəkildə göstərməyə müvəffəq ola bilər. Əgər yazıçının dünyagörüşü yanlışdırsa, istər-istəməz bu onun əsərinin bədii qiymətinə də mənfi təsir edəcəkdir. Dünyagörüşü düzgün olmayan sənətkar həyata və həyatı hadisələrə yalnız qiymət verə bilər. Müəllif həyatın yalnız bir tərəfini, onu maraqlandıran tərəfini əsas götürür.

Müəllif əsərin heç bir yerində nə demək istədiyini açıq-açıq oxucuya bildirmir. Fikrini seçdiyi surətlərlə, hadisələrlə oxucuya çatdırır və nəticədə yazıçının qayəsi, ideyası formalaşır. İdeyanı anlamaq üçün əsərdəki hadisələri və qəhrəmanları təhlil etmək lazımdır. Eyni tarixi şəxsiyyətlər bədii əsərlərdə ayrı-ayrı şəkildə təzahür edir. Bu həmin obrazlara yazıçıların münasibətidir. Məsələn: Ə. Haqverdiyevin “Ağa Məhəmməd şah Qacar” və S. Vurğunun “Vaqif” əsərlərini götürək. Hər iki əsərdə eyni dövr, qismən eyni qəhrəmanlar, eyni hadisələr təsvir edilmişdir. Hər ikisində də Ağa Məhəmməd şah Qacarı, iranlıların Zaqafqaziyyəyə hücumu təsvir edilmişdir. Lakin Haqverdiyev Qacarla daha çox maraqlandığı halda, S. Vurğun əsas qəhrəman olaraq Vaqifi seçir. Haqverdiyev Qacarı böyük bir hökmdar, İrani birləşdirən bir hökmdar kimi göstərir, onun zülmkarlığına, qansoruculuğuna bir növ az yer verir. O, Vaqifi xatırlamır. Əksinə, Qacardan bəhs edərkən bütün nifrəti ilə Qacarı yırtıcı, amansız, şərəfsiz təbiətini və taleyini canlandırmağa çalışır. Eyni insanlar başqa-başqa müəlliflər tərəfindən tamamilə başqa bir şəkildə təsvir edilir. Hər iki sənətkarın qarşısında qoyulan problem eyni deyildir.

Əsərlərdə bir sıra ideyalar ifadə oluna bilər. Bu əlbəttə mümkündür. Dünya ədəbiyyatının təcrübəsi bunu aydınca sübut edir. Lakin əsərin yalnız bir əsas ideyası ola bilər, qalan ideyalar isə yardımçı xarakter daşıyır və ədəbi əsərin əsas ideyasına tabe olur. Əsas ideya bədii əsərin təlqin etdiyi fikir, hiss və həyəcanların birliyidir. Yardımçı ideyalar isə (ideya-tematik) əsas ideyaya tabedir. Hər hansı bədii əsərin ideya-məzmunu haqqında təsəvvür əldə etmək üçün onu ayrı-ayrı parçalar halında deyil, bütünlüklə təhlil etmək lazımdır. Adətən böyük bir əsərdə bir ideya axtarırlar.

İdeya əsərdə müəllif fikridir. Müəllif fikrini əsərdə aşkar deməyə çox çalışmamalıdır, gurultulu sözləri çox işlətməməlidir. Bədii əsərin məzmun və ideyası oxucuya 2 cür çatdırılır:

a) Müəllifin dili - Yazıçı həyata olan münasibətini özünün dünyagörüşü və həyat təcrübəsi ilə təyin edilir. Müəllifin dili canlı olmalıdır.

b) Surətlərin (personajların, obrazların) dilinə gəldikdə isə bəzən yazıçı müəyyən bir şəxsin dilindən əhvalatları nəql edir. Məsələn: Cəlil Məmmədquluzadənin “Konsulun arvadı” hekayəsi, M.S. Ordubadinin “Dumanlı Təbriz”, Dostoevskinin “Alçalmış və təhqir edilmiş insanlar” romanı və s. Bir şəxsin dilindən söylənilən hekayə konkret, canlı bir insana aid olduğu üçün çox aydın və təsirli ola bilər.

4. Sənətkar qayəsi (yazıçı tendensiyası): Sənətkarın öz dövrünə olan münasibətidir. Yəni sənətkarın dövrünə, zəmanəsinə, bütünlükdə mövcud ictimai gerçəkliyə münasibətinə yazıçı tendensiyası deyilir. Bədii əsərlərdə sənətkarın qayəsi ilə (yazıçı tendensiyası) ideya anlayışını bir-birinə qarışdırmaq, eyniləşdirmək olmaz. Yazıçı qayəsinin (yazıçı tendensiyasının) əsasında – sənətkarın (yazıçının) ictimai mövqeyi, dünyagörüşü, bədii-estetik məramı, istedadı, sənətkarlıq qüdrəti dayanır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Xalid Əlimirzəyev, (2008) “Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları”, Bakı
2. Mir Cəlal, Pənah Xəlilov, (2005) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, Çarşıoğlu
3. Məmməd Əliyev, (2000) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları”, Bakı
9. Məhəmmədli Mustafayev, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı
4. Nizaməddin Şəmsizadə, (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
5. Rafiq Yusifoğlu, (2001) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı

**IMPORTANT FACTORS IN THE FORMATION OF READING CULTURE IN
CHILDREN**

**ÇOCUKLARDA OKUMA KÜLTÜRÜNÜN OLUŞUMUNDA ÖNEMLİ
FAKTÖRLER**

AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI

Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513

ÖZET

Hayatımız yeniliklerle doludur. Bağımsız Azerbaycan'ın özgür çocukları olan , sadece fantastik hayallerle değil, teknolojik gerçeklerle de yaşıyorlar. Günümüz çocuklarının düşünceleri ve ilgileri de hayatın kendisi kadar yeni ve çekicidir. Çocuk yazarlarının kütüphanede birleşmesine ihtiyaç var. Bu nedenle hızla gelişen dünyanın taleplerinin çocuk edebiyatının tanıtım ve dağıtımına yansıtılması gerekmektedir. Dünyada üne kavuşmuş en iyi çocuk eserleri tercüme edilerek çocuklarımıza ulaştırılmalı, onların bakış açılarının artmasında önemli rol oynamalıdır.

Kitap sevme, kütüphanenin önemini anlama gibi önemli beceriler çocuklara küçük yaşlardan itibaren aşılanmalıdır. Kütüphaneye gittiklerinde kitapların hayatlarında ne kadar olumlu bir rol oynadığını zaten anlayacaklar ve daha fazla bilgi sahibi olacaklar. Çocuklara okuma eğitiminin anaokullarında verilmeye başlanması önerilmektedir. Çünkü bahsettiğimiz gibi insanlara küçük yaşlarda belirli alışkanlıkları kazandırmak ileride daha etkili sonuçlar verecektir. Dolayısıyla bu yaştaki çocuklar gördüklerini ve duyduklarını daha iyi anlıyorlar. Bu nedenle anaokullarında okumanın teşvik edilmesi uygundur. Anaokulu çağındaki çocuklarda kitap okumayı teşvik etmek amacıyla çocuklara yönelik kütüphanelere geziler düzenlenebilir. Gezinin, kütüphane hakkında detaylı bilgiye sahip bir kütüphaneci tarafından yönetilmesi daha uygun olacaktır. Bu nedenle çocukların kütüphaneye tanışması sırasında kütüphanenin her bölümü ve işlevi hakkında bilgi verilmeli, hikaye odası, kütüphanenin yararları hakkında bilgi verilmeli, derneklerde çalışan çocukların yaratıcı çalışmaları sergilenmeli, Aynı zamanda onlara kütüphaneye yeni giren çocuk kitaplarını tanıtılmalı, o kitapların içerikleri hakkında kısa bir açıklama yapmalı, ancak ilgi çekici bilgiler vermelidir. Öte yandan kütüphane çalışanları da anaokullarına giderek çocukları kütüphaneler hakkında bilgilendirebilir ve onlarda kitap sevgisi yaratabilirler. Dolayısıyla çocuklar okula gidecekleri günü nasıl sabırsızlıkla bekliyorlarsa, kütüphanelere katılmayı ve ilginç kitaplar okumayı da sabırsızlıkla beklemelidirler. Kütüphaneciler, çocukları, kütüphane üyeliğinin iyi bir vatandaş, ülke ve halk için iyi bir çocuk olarak yetişmelerinde önemli bir rol oynayacağına ikna etmelidir. Bu da sadece çocuklara değil kütüphanecilere de kitap seçiminde büyük rol oynuyor. Bu amaçla çocuk kurumlarında hikaye odasının bulunması gerekiyor. Masal odasında kendilerini masal dünyasında gibi hissedecekler, sadece kendi masallarımız hakkında değil, modern dünya halklarının masalları hakkında da bilgi edinebilecekler. boş zamanlarını uygun şekilde

Küçük çocuklarda okumayı teşvik etmek için onlara okumayı eğlenceli yollarla öğretmek gerekir. Çocuklar işin ilerlemesinden keyif almalı ve propagandanın farkına bile varmamalıdır. Bu hedefe ulaşmak için çocuklara okuma sevgisini ve ilgisini geliştirecek düşündürücü oyunlar ve testler hazırlamalıdır.

Anahtar kelimeler: *okuma, örnek, cesur, hizmet, dokunaklı, fantastik, masal, kütüphane*

ABSTRACT

Our life is full of innovations. The free children of independent Azerbaijan live not only with fantastic dreams but also with technological realities. The thoughts and interests of today's children are as new and attractive as life itself. There is a need for children's writers to unite in libraries. Therefore, the demands of the rapidly developing world should be reflected in the promotion and distribution of children's literature. The best children's works that have become famous in the world should be translated and delivered to our children, and they should play an important role in increasing their perspectives. Important skills such as loving books and understanding the importance of libraries should be instilled in children from an early age. When they go to the library, they will already understand how positive a role books play in their lives and will be more informed. It is recommended that children start reading education in kindergartens. Because, as we mentioned, acquiring certain habits in people at an early age will yield more effective results in the future. Therefore, children of this age understand better what they see and hear. Therefore, it is appropriate to encourage reading in kindergartens. In order to encourage reading in kindergarten children, trips can be organized for children to libraries. It would be more appropriate for the tour to be led by a librarian who has detailed knowledge about the library. Therefore, during the children's introduction to the library, information should be given about each section and function of the library, the story room, the benefits of the library, and the creative works of children working in associations should be exhibited. At the same time, they should introduce the children's books that have just entered the library to them, give a short explanation about the content of those books, but provide interesting information. On the other hand, library workers can also go to kindergartens and inform children about libraries and create a love of books in them. Therefore, just as children eagerly await the day they go to school, they should also eagerly await joining libraries and reading interesting books. Librarians should convince children that library membership will play an important role in their growth as good citizens, good children for the country and the people. This plays a major role not only in the selection of books for children but also for librarians. For this purpose, there should be a story room in children's institutions. In the story room, they will feel like they are in a world of stories, and they will be able to learn not only about our own stories but also about the stories of the people of the modern world. their free time appropriately

To encourage reading in young children, it is necessary to teach them to read in fun ways. Children should enjoy the progress of the work and not even notice the propaganda. To achieve this goal, they should prepare thought-provoking games and tests that will develop children's love and interest in reading.

Keywords: *reading, example, brave, service, touching, fantastic, tale, library*

Uşaq ədəbiyyatı nümunələri tariximizlə, soykökümüzə, mənəvi dəyərlərimizlə bağlı olduqda yetişməkdə olan yeni nəsli vətəni sevməyə, el-oba üçün xeyirli işlər görməyə səslədikdə daha gərəkli və yaddaqalan olur və bu əsərlər maraqla oxunur. İnamlı demək olar ki, uşaq ədəbiyyatı da bu qayəni özündə ehtiva edən nümunələrlə zəngindir. Uşaq folklor antalogiyasının banisi olan Firidun bəy Köçərli hər bir uşaq ədəbiyyatı nümunəsinin təkcə uşaqlar üçün deyil, böyüklər üçün də maraqlı dairəsində olduğunu deyirdi. Firidun bəy bunu bir pedaqoq və ədəbiyyatşünas kimi həssaslıq və peşəkarlıqla belə dəyərləndirirdi: «Böyük adamların ürəklərinin açılmağına səbəb o olacaqdır ki, onlar mütləq əsnasında öz uşaqlıq vaxtlarını ixtiyarsız xatırlarına gətirəcəklər. Bu isə, yəni qəlbi şad etmək, özlüyündə bir xidmətdir».

Mütaliə hər bir insanın şəxsiyyət kimi formalaşmasında böyük rol oynayır. Belə ki, insan mütaliə edərək öz dünyagörüşünü, biliklərini, həyat təcrübəsini, mənəviyyatını, nitq qabiliyyətini daha da artırır. Uşaqlarda mütaliə vərdişlərinin erkən yaşlarda aşılması olduqca vacib amillərdən biridir.

Məlum olduğu kimi, uşaqlar üçün yazılan bədii və elmi-kütləvi əsərlər toplusu “uşaq ədəbiyyatı” adlanır. Bədii ədəbiyyatın tərkib hissəsi olan uşaq ədəbiyyatı nümunələrində xalqların və uşaqların həyatına dair, onların yaş xüsusiyyətlərinə, qavrama qabiliyyətlərinə uyğun janr, forma və üslubda müxtəlif problemlər qaldırılır, gənc nəsildə yüksək əxlaqi keyfiyyətlər, vətənpərvərlik, sədaqət, dostluq, doğruluq, əməksevərlik, insanpərvərlik və humanizm kimi yüksək insani keyfiyyətlər tərbiyə edir. Uşaqlar üçün yazılan əsərlər xeyirxah, mərd və cəsur qəhrəmanları, maraqlı süjet və kompozisiyası, sadə və aydın bədii ifadə vasitələri, səlis dili ilə seçilir. Uşaq folklor antalogiyasının banisi sayılan Firidun bəy Köçərli deyirdi: “O millət ki, öz tarixini, vətəninə, dilini sevir-bu qisim əsərləri kamal-şövq və diqqətlə cəm edib sərmayə kimi saxlayır və balalarının ilk təlim və tərbiyəsini onları oxutmaq ilə başlayır».

150

Uşaq ədəbiyyatı ilə uşaqlara xidmət edən yazıçı daha çox oxunan, uşaqların maraqla qarşıladığı, həmçinin özünün də xoşuna gəldiyi ədəbiyyatı təbliğ edir. Bu səbəbdən də uşaq ədəbiyyatı yazanlar müasir uşaqların gündəlik həyatlarından xəbərdar olmalı, onların üzləşdikləri problemləri bilməlidirlər. Uşaq ədəbiyyatında həyatın bütün sahələri əks olunmalıdır. Həyatda elə bir problem yoxdur ki, uşaq ədəbiyyatında ona toxunmaq mümkün olmasın. Uşaq maraqlarını sənəgtmək, onu lazımi məcraya yönləndirmək baxımından uşaq ədəbiyyatının xidməti əvəzsizdir.

Məlum olduğu kimi, yaradıcılıq qabiliyyəti hər bir uşaqda mövcuddur. Buna görə də uşaq yazıçıların başlıca vəzifələrindən biri kiçik oxuculara bədii yaradıcılıq fəaliyyətinin müxtəlif növləri ilə məşğul olmaq üçün əlverişli şərait yaratmalıdırlar. Bu şərait elə təşkil olunmalıdır ki, o, oxucuların yaradıcılıq qabiliyyətinin aşkara çıxarılması ilə yanaşı, onların inkişafına və təkmilləşməsinə təsir etsin. Məsələn, maraqlı əsərlərin ərsəyə gəlməsi nəticəsində uşaqlar bu vasitə ilə öz istedadlarını, bədii-estetik zövq və mənəvi tələbatlarını, incəsənətə olan meyllərini üzə çıxarırlar. Bu təbliğat formasından istifadə edərək uşaqları mütaliəyə cəlb etmək mümkündür.

Reyhan Yusifqızının bir sıra maraqlı fantastik əsərlərində orta yaş qrup oxucularının maraqlı dairəsinin şahidi oluruq. Bu qrupa 10-13 yaşlı uşaq oxucuları daxildir. Uşaqların intellektual səviyyəsini inkişaf etdirən əsərlər içərisində elmi fantastik kitabların rolu çox böyükdür. Yazıcının, elmi fantastik seriyadan "Yaşıl gözlü qız"ın davamı olan "Zamanın əsirləri", "Xoşbəxt arı", "Göylərdən gələn səs" hekayələri balacaların hər zaman maraqlı dairəsində olan əsərlərdir. Yazıcının əsas məqsədi isə əsərlərində uşaqların fikrini, rəyini ifadə etmək kimi bilik

və bacarıqlar aşılamaqdır. Bu kimi əsərlərin məqsədi, uşaqları maraqlı həyat aləminə aparmaq, ziyanlı işlərlə məşğul olmaqdan qorumaq, onların əsl şəxsiyyət kimi yetişməsinə kömək etmək məqsədi daşıyır.

İstər məktəbəqədər müəssələrdə, istərsədə orta məktəblərdə yazıçıların əsas məqsədi uşaqları mütaliyəyə cəlb etməkdir. Bu üsulu həyata keçirmək üçün maraqlı əsərlərin yazılması, yəni uşaq zövqünün formalaşmasını üzə çıxaran ən ümdə məsələlərdən biridir. Bildiyimiz kimi insan diqqəti ixtiyari və qeyri-ixtiyari olmaqla iki yerə ayrılır. Yazıçılar hər iki istiqamətdə hərəkət edərək uşaqlarda mütaliyəyə maraq yaratmalıdırlar. Bunun üçün də yazıçılarımızın öz bilik və bacarıqlarına güvənmək əsas tələblərdən biridir.

Uşağı sürətli mütaliyəyə alışdırmaq üçün əla nəticə verən üsullardan biri də yatmadan öncə kitab oxumaqdır. Uşaqların məktəbdə, işdə və ümumiyyətlə həyatda uğur qazanması üçün oxu bacarıqlarının əhəmiyyəti danılmazdır. Övladlarınıza yatmadan əvvəl ucadan bir klassik əsər və ya nağıl oxumaq onların həyatına xeyli fayda verə bilər. Oxunun uşaqlara olan faydalarına aşağıdakılar daxildir:

1. Əqli inkişafa dəstək
2. Dil bacarıqlarının təkmilləşməsi
3. Uğurlu təhsilə hazırlıq
4. Övladınızla aranızda xüsusi əlaqənin yaranması
5. Diqqətin və intizamın artması
6. Təxəyyülün və yaradıcılığın inkişafı
7. Mütaliə sevgisinin aşılması

Mütaliyəyə həvəs, uşaqlarda kiçik yaşlarından aşılır. Məktəbəqədər müəssələrdə tərbiyyəçilərin ana dili məşqələsində oxuduqları şeir, hekayə və nağıllar balacalarda kitaba maraq hissini inkişaf etdirir. Onlar oxuya bilməsələrdə, evdə müəllimlərini təqlid eləməyi çox yaxşı bacarırlar. Buda kitaba marağın ilk başlanğıc nöqtəsi olur.

Kiçik yaşlı uşaqlarda mütaliyəyə həvəs yaratmaq üçün mütaliəni onlara əyləncəli üsullarla öyrətmək lazımdır. Uşaqlar aparılan işin gedişindən zövq almalı, təbliğatın fərqi belə varmamalıdırlar. Bu məqsədə nail olmaq üçün uşaqlar üçün düşünülmüş oyunlar, viktorinalar hazırlamaladırlar ki, uşaqlarda mütaliyəyə qarşı sevgi və maraq yaransın.

Həyatımız yeniliklərlə zəngindir. Müstəqil Azərbaycanın azad övladı olan uşaqlar təkcə fantastik xəyallarla deyil, texnoloji reallıqlarla yaşayırlar. Bugünün uşaqlarının düşüncələri, marağı həyatın özü qədər yenidir və cəlbədidir. Uşaq yazıçılarının məhz kitabxanada birləşməsinə ehtiyac vardır. Belə ki, sürətlə inkişaf edən dünyanın tələbləri uşaq ədəbiyyatının təbliğində, yayılmasında özünü göstərməlidir. Dünyada şöhrət qazanan ən yaxşı uşaq əsərləri tərcümə edilərək uşaqlarımıza çatdırılmalı, onların dünyagörüşlərinin artmasında mühüm rol oynamalıdır.

Uşaqlara kiçik yaşlarından kitabı sevmək, kitabxananın əhəmiyyətini anlamaq kimi mühüm bacarıqlar aşılmalıdır. Onlar kitabxanada olarkən artıq kitabların onların həyatında necə müsbət rol oynadığını, daha çox biliklərə malik olduqlarını anlayacaqlar. Uşaqlara mütaliə tərbiyyəsini aşılamağı məhz uşaq baxçalarında başlamağ məsləhətdir. Çünki qeyd etdiyimiz kimi müəyyən vərdişlərin insanlara kiçik yaşlarda aşılması gələcəkdə daha səmərəli nəticələr

verər. Belə ki, bu azyaşda olan uşaqlar gördüklərini və eşitdiklərini daha yaxşı qavrayırlar. Elə bu səbəbdən də baxçalarda mütaliə təbliğinin həyata keçirilməsi məqsədə uyğundur. Baxça yaşlı uşaqlarda mütaliyə həvəs yaratmaq məqsədilə azyaşlıların kitabxanalara ekskursiyasını təşkil etmək mümkündür. Ekskursiyaya kitabxana haqqında ətraflı məlumata malik olan kitabxanaçının rəhbərlik etməsi daha məqsədəuyğun olar. Belə ki, o uşaqların kitabxana ilə tanışlığı zamanı onları kitabxananın hər bir şöbəsi və onun funksiyası, nağıl otağı, kitabxananın faydaları haqqında məlumatlandırılmalı, dərnləklərdə çalışan uşaqların yaradıcılıq işlərini göstərməli, eyni zamanda kitabxanaya yeni daxil olan uşaq kitabları ilə tanış etməli, həmin kitabların məzmunu haqqında qısa, ancaq maraqlı məlumatlar verməlidir. Digər tərəfdən də kitabxana işçiləri baxçalara gedərək uşaqları kitabxanalar haqqında məlumatlandıraraq onlarda kitaba qarşı sevgi yarada bilərlər. Belə ki, uşaqlar məktəbə getdikləri günü səbirsizliklə gözlədikləri kimi kitabxanalara üzv olub maraqlı kitabları oxuyacaqları günü də səbirsizliklə gözləməlidirlər. Kitabxanaçılar uşaqları inandırmalıdırlar ki, onların kitabxanaya üzv yazılması gələcəkdə onların yaxşı bir vətəndaş, vətənə, xalqa xeyirli bir övlad kimi yetişməsində mühüm rol oynayar. Bu da tək cə uşaqların deyil, kitabxanaçılarının da uşaqlar üçün kitab seçməsində böyük rol oynayır. Bu məqsədlə uşaq müəssələrində nağıl otağının olması zəruridir. Nağıl otağında onlar özlərini nağıllar aləmində olduqları kimi hiss edəcək, sərbəstlik, asudə vaxtlarından düzgün istifadə etməklə tək cə öz nağıllarımızı deyil, müasir dünya xalqlarının nağılları haqqında informasiya əldə edə biləcəklər.

Almaniyalı pedaqoqlar deyir ki, nağıllara inamın öldüyü gün uşaqların inkişafı dayanacaq. İndi bir çox valideyn uşaqların daha nağıllara inanmadığı haqqında fikirlər söyləyirlər. Bu inamı yaşatmaq üçün, gələcəyimiz olan uşaqların inkişafı naminə uşaq ədəbiyyatının nəşrini gücləndirmək, səmərəli təcrübələrdən yararlanmaq lazımdır.

Nağıl otağının yaradılması kiçik yaşlı oxucuların cəlb olunması daha uğurlu addım ola bilər. Nağıl otaqlarında folklorumuzun ən yaxşı nümunəsi olan nağıllarımızı yaşatmaqla kiçik yaşlıları kitabxanaya cəlb etmək, onlarda mütaliə mədəniyyətinin formalaşmasına nail olmaqdır. Nağıl otağında hər dəfə bir ölkənin yazıçısının nağıl yaradıcılığı haqqında məlumat verilir. Məlumatlar daha çox konkret, uşaqlar üçün maraqlı faktlar əsasında toplanmalıdır. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün nağıl otağında tərbiyyəçi hər hansı bir ölkənin və ya yazıçının nağılını söyləyir. Nağılı nəql edən o qədər maraqlı uşaq anlamına yaxın dildə danışmalıdır ki, ətrafında toplaşan uşaqlar həmin aləmin sehrinə daxil olaraq bilavasitə nağılın iştirakçısına çevrilsinlər. Nağıl nəql olunan zaman uşaqlara söz azadlığı verilməlidir. Uşaqları ələ almağı bacaran tərbiyyəçi onlara heç nəyi irad tutmamalı, son nəticədə verilən suallar o qədər məntiqli və sadə olmalıdır ki, uşaqların cavabı müəllimi qane etsin.

Uşaqlarda tərbiyyənin və digər şəxsi keyfiyyətlərin formalaşması məhz mütaliə prosesi zamanı baş verir. Yəni uşaq mütaliə sistemi ardıcıl təşkil edilməlidir. Bu da onların tərbiyyə tərziinin formalaşmasına müsbət təsir göstərir. Uşaq tərbiyyə hələ tam formalaşmamış olduğundan onların mütaliəsinə nəzarət, rəhbərlik etmək, istiqamətləndirmək zəruridir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda, daha çox oxumağı bacarmayan uşaqlarda oxu vərdişlərini yaratmaq məqsədilə səhnəciklər və ucadan oxuların keçirilməsi məqsədəuyğundur. Ucadan oxu üçün seçilən nağıl maraqlı və qısa olmalıdır ki, uşaqlarda fikir çəşqinliyi yaranmasın. Ucadan oxu üçün tərbiyyəçi-müəllim tərəfindən seçilən maraqlı nağıllar, hekayələr, şeirlər ibrətamiz və tərbiyyəvi olmalıdır. Ucadan oxunun maraqlı təşkil olunması azyaşlılarda mütaliyə həvəs yaradar, onların tez bir zamanda əlifbanı öyrənmək, kitab oxumaq istəyini də artırır.

Uşaqlıq dövründən yeniyetməlik dövrünə və digər yaş dövrünə keçiddə uşaqlar qarşılıqlarına çıxan müxtəlif problemləri həll etmək üçün tələb olunan vərdiş və təcrübə mütaliənin köməyi ilə həll olunur. Buna görə də uşaqlarda mütaliə mədəniyyəti tərbiyyəsi formalaşdırılması ilə həm ailədə, həm də pedaqoji qaydada məktəblərdə həyata keçməlidir. Çünki bu günün uşağı gələcəkdə bu resurslarının, (Elektron cihazların köməyi ilə istifadə olunan dərs materialları) istifadəçisidir və uşağın gələcəkdə bu resurslardan necə istifadə etməsi təhsil işçilərindən asılıdır. Bu zaman uşaqlara fərqli yanaşmaq vacibdir. Çünki onlar müəllimlərinin köməyinə həmişə dərin ehtiyac duyurlar.

İnsan zəkası da kainat kimi nəhayətsizdir, sonsuzdur. Zaman-zaman sərhədlərini genişləndirir, yeni-yeni üfüqlərə can atır. Dünən əlçatmaz görünən arzuları, xəyalları əsrlər keçdikcə insan zəkası pillə-pillə, addım-addım gerçəkliyə çevirir; dünənki möcüzə bu gün adıləşir. Elə buna görə də biz: “Dünyanın ən böyük möcüzəsi insan zəkasıdır” - deyəndə, səhv etmərik. Çünki o durmadan inkişaf edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bağırova L.Ş. “Məktəbəqədər yaşlı uşaqların mənəvi keyfiyyətlərinin formalaşmasının psixoloji xüsusiyyətləri” Bakı: 2004.
2. Əlizadə Ə.Ə. “Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri”. Bakı: Ozan, 1998
3. İnnovativ kitabxana-informasiya xidməti: sorğu kitabçası, tərt.ed. A. Abdullayeva K. Tahirov; M.F. Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası. Bakı, 2016, 41s.

**THEME AND IDEA CHARACTERISTICS OF GAFOOR GHULAM
CREATION****QAFUR QULAM YARADICILIĞININ MÖVZU VƏ İDEYA
XÜSUSİYYƏTLƏRİ****PROF. DR. ELMAN GULIYEV****Azərbaycan, Bakü , Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti
Türköloji merkezin Türk edebiyatı bölümünün başkanı****Orcid: 0000-0001-5413-9479****ÖZET**

Müasir özbək ədəbiyyatında fəlsəfi şeirin və yeni nəsrin inkişafında xüsusi xidmətləri olan sənətkardır. Xalqlar dostluğu Q.Qulam poeziyasında geniş anlayışdır. Şair irqindən, dinindən, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün xalqları birliyə çağırmış və kainatı vahid ailə məkanı kimi tərənnüm etmişdir. Qafur Qulam poeziyasında beynəlmiləçilik, beynəlxalq həyatın ictimai-siyasi proseslərinə münasibət özünə müəyyən yer tuta bilmişdir. Bu mövzuda yazılmış “Qızım Cəmiləyə”, “Pol Robsona”, “Livan azad olundu” və başaqa şeirlərində şair müstəmləkə və işgəncə zəncir- lərini qırmağa ayağa qalxan xalqın iradə qüdrətini və onun qabağında gedən mətin adamları alqışlayır. Bir daha dünya imperialist siyasətinə lənətlər yağdırır.

Anahtar kelimələr: Qafur Qulam, özbək, nəsr, poeziya, şeir

ABSTRACT

He is an artist who has special merits in the development of philosophical poetry and new prose in modern Uzbek literature. Friendship of nations is a broad concept in G. Gulam's poetry. The poet called all peoples to unity, regardless of their race, religion, and nationality, and praised the universe as a place of a single family. In Gafur Ghulam's poetry, internationalism, the attitude towards the social and political processes of international life was able to take a certain place. In his poems "My daughter to Jamila", "Paul Robson", "Lebanon is liberated" and other poems written on this topic, the poet welcomes the willpower of the people who stood up to break the chains of colonialism and torture, and the courageous people who went before them. Once again, the world curses the imperialist policy.

Key words: Gafur Ghulam, Uzbek, prose, poetry, poetry

GİRİŞ

Qafur Qulam istedadlı sənətkarlardan biridir. Onun yaradıcılığında fəlsəfilik, novatorluq, millilik və beynəlmiləçilik, tarixilik və müasirlik yüksək sənətkarlıq göstəricisi kimi şairin poetik üslubunu özündə əks etdirən əsas xüsusiyyətlərdəndir. Qafur Qulamın çoxlu nəsr əsərləri mövcuddur. Təkcə 20-ci illərin axırı və 30-cu illərin əvvəllərində o, 40-dan çox hekayə yazmışdır. Bu dövr nəsr əsərlərində köhnə həyatın pislilikləri, eybəcərlikləri tənqid və ifşa olunur, yeni həyata çağırış əsas yer tutur. Qafur Qulam sonrakı dövr nəsr yaradıcılığında əsasən vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq hissi aşılardan fikirlərə xüsusi əhəmiyyət verir, real həyatın obyektiv təsvir və təzahürünü canlandırmağa səy göstərirdi. Lakin bütün bunlarla yanaşı, Qafur Qulam hər şeydən əvvəl dövrün, xalqın ən qüdrətli, ən tanınmış şairi idi. Onun poeziyası geniş əhatə dairəsinə görə seçilən və fərqlənən sənətdir.

Qafur Qulam vətənpərvər şairdir. Demək olar ki, o şeirlərinin böyük qisminə doğma

ölkəsinin tarixi keçmişinə və bu gününə diqqət və rəğbətini nümayiş etdirmiş, xalqının gələcək səadətini məhz bu torpaq-da görmüşdür. “Daşkənd”, “Özbəkistan”, “Şanın mübarəkdir sənin”, “Özbəkistanın çırağı, almazı Fərqanədir”, “Birinci şeir” və s. əsərləri bu baxımdan xarakterikdir. Məsələn, şair “Özbəkistan” şeirində xalqın minilliklər tarixini, onun gələcək arzularını, zəhmətə, əməyə olan sonsuz məhəbbətini və s. özünəməxsusluqla ifadə edə bilmişdir:

*Mehri-ülfətimdən isinən ocaq,
Azad diyarımsan, Özbəkistanım.
Hüsnün-bədrələnmiş Ay kimi parlaq,
Fəxrin, vüqarımsan, Özbəkistanım!
Min illik tarixin dillər əzbəri,
Fəqət bircə yol da gülməyib üzün.
Ellər şahiddir ki, nə vaxtdan bəri
Azadlıq eşqiylə yol çəkib gözün.*

Məlumdur ki, Q.Qulam ilk şeirini 20-ci illərin əvvəllərində yazmışdır. Özbək ədəbiyyatşünasları şairin 20-ci illərin axırlarına qədər yazdığı şeirləri onun yaradıcılığının təcrübəsiz nümunələri kimi xarakterizə edirlər. Lakin 30-cu illərdə Q.Qulamın poeziyasının siyasi və ictimai kəsəri artmağa başladı. Nəticədə dövrün, ictimai həyatın ən mühüm problemləri qabarıq tərzdə özünün həllini tapmağa doğru istiqamətləndi. Bu haqda onun şeirlərinin ictimai-ideoloji xüsusiyyəti daha da dərinləşdi, sənayeləşdirmə bir mövzu kimi şairin poeziyasına daxil oldu. Məsələn, “Türksib yollarında” şeirində Türküstan Sibir dəmir yolunun tarixi keçmişi və bu günü arasında olan zaman fasiləsində baş vermiş hadisələr daha çox yeni cəmiyyətin ideoloji konsepsiyasına uyğun qiymətləndirilir. Ona görə də şair proletariyadan başqa Türksib yolundan tarixən keçmiş İsgəndəri, Çin-giz xanı, Əmir Teymuru və s. adamları qaniçən adlandırmış, xalqın işıqlı sabahını yeni qurulmuş cəmiyyətlə bağlamışdır.

Qafur Qulam 1942-ci ilin baharında özbək akademiki Həbib Abdullayevin rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyətinin tərkibində Böyük Vətən müharibəsinin ən qızgın döyüş bölgəsində olmuş və əsgərlərlə görüşmüşdür. Bu görüş şairin yaradıcılığında böyük izlər buraxmış və sırf vətəni müdafiə, düşmənə nifrət ruhlu şeirlərin yaranmasına birbaşa təsir göstərmişdir. “Sən yetim deyilsən”, “Əsl bayram”, “Bizim küçədə böyük bayram olacaq”, “Qaliblər”, “Salam və təbrik” və onlarla digər şeirlərində Q.Qulam istər müharibə dövründə, istərsə də sonrakı dövrlərdə bu qanlı-qadalı illərin çətinliklərini qələmə almış, birmənalı şəkildə qələbəyə olan inamını, düşmənin məğlub olacağını nümayiş etdirmişdi.

“Sən yetim deyilsən” (1942) şeiri müharibə dövründə ata-anasız qalan uşaqlara ithaf şəkildə yazılmışdır. Şeir böyük ümumiləşmə gücünə malikdir. Lakin burada konkret olaraq Odessada ata-anasını itirmiş bir uşağın taleyindən söhbət açılır. Məlum olur ki, faşist cəladları onun anasının döşlərini kəsərək, onu işgəncə ilə öldürmüşlər. Atasını isə düşməne qarşı mərdliklə vuruşmuş və əsir düşməsin deyərək son patronu özünə çaxmışdır. Ona görə də şair arxaya köçürülmüş bu uşağı “qeyrətli ananın, qəhrəman atanın övladı” deyərək əzizləyir və ona böyük təsəllilər verir:

*Onlar ölsələr də Qalmanın düzdə.
Sənin Vətən kimi Bir pənahın var
Saxlaram mən səni Gözümün üstə,
Yaşarsan asudə, Azad, bəxtiyar.*

“Mən yəhudiyəm” şeiri də bilavasitə müharibə dövrünün təəssüratları ilə bağlı yazılsa da, daha çox insanpərvərlik, humanizm və xalqlar dostluğu ideyalarının təbliği baxımından əhəmiyyətlidir. Şeirdə şair öz fikirlərini iki hissədə nəzərə çarpdırır. Hitlerin irqi nəzəriyyəsinə qarşı kəskin ittiham və etirazla çıxış edir.

Xalqlar dostluğu Q.Qulam poeziyasında geniş anlayışdır. Şair irqindən, dinindən, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün xalqları birliyə çağırmış və kainatı vahid ailə məkanı kimi tərənnüm etmişdir. “Səməd Vurğuna”, “Azərbaycanlı pambıqçı qardaşlara”, “Böyük rus xalqına”, “Qardaş tacik xalqına” və digər şeirlərində Qafur Qulam xalqların birliyini, dostluq və qardaşlığını ön plana çəkir. Məsələn, “Səməd Vurğuna” şeirində şair özbək və Azərbaycan xalqlarının dostluğunun tarixi kökü və təməlinin qədimliyindən, bu dostluğun sarsılmazlığından bəhs açır. “Azərbaycanlı pambıqçı qardaşlara” şeiri də bu cür ideyaların aşılması baxımından xarakterikdir:

***Ehey! Min-min illər bundan irəli
Xalqın qəlbi olmuş dostluq təməli,
Bu gün Azərbaycan-özbək mərdləri
Yandırır yeni bir hünər məşəli.***

Qafur Qulam poeziyasında beynəlmilçilik, beynəlxalq həyatın ictimai-siyasi proseslərinə münasibət özünə müəyyən yer tuta bilmişdir. Bu mövzuda yazılmış “Qızım Cəmiləyə”, “Pol Robsona”, “Livan azad olundu” və başaqa şeirlərində şair müstəmləkə və işğancə zəncirlərini qırmağa ayağa qalxan xalqın iradə qüdrətini və onun qabağında gedən mətin adamları alqışlayır. Bir daha dünya imperialist siyasətinə lənətlər yağdırır:

***Pol Robson nəğmə deyir, oyadır ellərini,
Yurdunun nicatını verir əvvəldən xəbər.
Bu gün azadlıq tutar qaranlığın yerini,
Sübhün işığı ilə şadlıq edər üfüqlər.***

Qafur Qulam şeirlərinin ictimai-fəlsəfi mahiyyəti olduqca güclüdür. Bu qrup şeirlərində şair insan və cəmiyyət, insan və zaman, zaman və məkan bir sözlə məzmunun fəlsəfi ümumiləşməsində poetik fikirlərini ifadə edə bilmişdir. “İki şeir”, “Salamın hikməti”, “Alim dostuma”, “Vaxt”, “Ağıl və qələm”, “Ana” və s. şeirləri sırf fəlsəfi ideya və məzmun aşılamaq baxımından xarakterikdir. “Ana” şeiri həyatın acı və şirin həqiqətləri fonunda bir növ tərcümeyi-hal səciyyəsinə daha çox yaxınlaşır. 15 yaşında anasını itirən şair yaşadığı illərin anasız xatirələrini dilə gətirməklə həm bu ağrının böyüklüyünü, həm də ana dünyasının əzəmət və vüqarını sonsuz bir məhəbbətlə tərənnüm edir:

***Sən ən böyük günəşsən,
Nur saçırsan cahana.
Sən ən böyük kitabсан,
Mən bir varağın, ana!..***

Bu səbəbdəndir ki, anasızlığı özünə böyük dərd hesab edən şair burada bir təbii qanunauyğunluğu dərk etsə də, amma heç cür təsəlli tapa bilmir. Əslində bunu da övladın valideyn qarşısında bir borcu hesab edir:

***Heç kimə, heç nəyə möhtac deyiləm,
Balalar dövrəmdə hər biri bir şam.
Təkcə sənəzliyin olub mənə qəm,
Bu dərdlə mən səni xatırlayıram.***

Şeir Qulamin həyatının müəyyən bir kədərini əks etdirmək baxımından xarakterik olmaqla

yanaşı, həm də ümumi səciyyə daşıyır. Müəllif yüksək sənətkarlıq gücü ilə əsərdə möhtəşəm ana obrazı, ana abidəsi yaratmışdır. Həmcə kiçik olan şeirdə Q.Qulam öz istedadını nümayiş etdirərək, əslində həyatın və cəmiyyətin əzəli və əbədi səcdə obyektı olan ananın bütövlükdə bədii obrazını canlandıra bilmişdir. Və ana haqqında bütün dediklərini aşağıdakı şəkildə belə ümumiləşdirir:

***Bircə bunu bilirəm,
Sən hamıdan ulusan***

“Vaxt” şeirində həyat hadisələrinin, cəmiyyətdə dəyişmə proseslərinin fəlsəfi mənada izahına xüsusi fikir verilir. “Ağıl və qələm” şeirində də problemə bu cür münasibət bildirilir. “Salamın hikməti” isə diaktik və nəsihətamiz tərzdə yazılmış şeir nümunəsidir. Şeir in olduqca maraqlı məzmunu vardır. Çayxanada oturub dincələn qocalar şirin-şirin söhbət edirlər. Bu vaxt bir sərxoş gənc içəri girib nalayiq sözləri ilə adamların ovqatını təlx edir. Onu güclə çayxanadan qovurlar. Bir azdan sonra içəri başqa bir gənc daxil olur. O, ədəblə hamıya salam verir və əhval tutur. Onun bu hərəkəti ilə adamlar sanki süd gölünə düşür, dün-yaya yenidən gəlirlər. İki müxtəlif hadisənin təsirindən öz fikirlərini poetik tərzdə aşılamaq şair yaxşılığın, əxlaqın, diqqət və qayğının insan həyatında oynadığı rolunu özünə məxsusluğu ilə diqqət mərkəzinə çəkir:

***Salamın hikmətinə, salamın gücünə bax!
Təzədən od vuruldu sanki sönən tonqala.
Şirin söhbət qızıqtdı, yeni mövzu taparaq,
Gənclik həvəsi gəldi gördüm hər ağsaqqala.
İnandım, bir dünyaya bərabərmiş bir salam.***

KAYNAKLAR

- 1.Quliyev E. Türkiyə türk ədəbiyyatı. Bakı, 2003.
- 2.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2009.
- 3.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri. Bakı, ADPU, 2010 (həmmüəlliflərlə).
- 4.Quliyev E. Orta əsrlər türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2010.
- 5.Quliyev E. Şərq xalqları ədəbiyyatı (müntəxəbat). 2 cildə, Bakı, 2011.

**ECONOMIC CONTRIBUTION OF BRI-ONE BELT ONE ROAD INITIATIVE TO
REGIONAL COUNTRIES IN THE PERSPECTIVE OF THE NEW SILK ROAD
PROJECT: THE EXAMPLE OF AZERBAIJAN-TURKEY**

**YENİ İPEK YOLU PROJESİ PERSPEKTİFİNDE BKBY-BİR KUŞAK BİR YOL
GİRİŞİMİNİN BÖLGE ÜLKELERİNE EKONOMİK KATKISI: AZERBAJCAN-
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Dr. Elvin ABDURAHMANLI¹, Malahat MAMMADLI²

**¹ORCID-0000-0002-0629-8317, Uluslararası İlişkiler: Diplomasi ve İstihbarat Uzmanı,
Azerbaycan Cumhuriyeti Diasporası: KİAMP-Karabakh is Azerbaijan Milli
Platformunun Türkiye Cumhuriyeti Genel Koordinatörü**

**²ORCID-0009-0005-4102-8813, KİAMP-Karabakh is Azerbaijan Milli Platformunun
Türkiye Cumhuriyeti Genel Koordinatörlüğü Koordinatör Yardımcısı, İstanbul
Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Doktora Öğrencisi**

Özet

Bir Kuşak Bir Yol Girişimi (Belt and Road Initiative- BRI), Çin tarafından 2013 yılında başlatılan ve Asya, Avrupa ve Afrika'yı kapsayan büyük bir altyapı ve yatırım projesidir. Girişim, Yeni İpek Yolu Projesi olarak da bilinir ve deniz ve kara yollarını yeniden canlandırarak bölgesel ekonomik entegrasyonu, ticareti ve yatırımı artırmayı hedefler. Makalede Bir Kuşak Bir Yol Girişimi perspektifinde İpek yolu kavramının içerine ve tarihine ilk başlıkta yer verilmiştir. Araştırmada 2. Ana başlık olan “Yeni İpek Yolunun Bölge Ülkelerine Ekonomik Katkıları” başlığı çerçevesinde makalede Altyapı Gelişimi, Ticaret ve Yatırım, Ekonomik Kalkınma ve İş birliği, Teknoloji ve Bilgi Transferi alt başlıklar ele alınacaktır. Makalenin son ana başlığı olan “Bir Kuşak Bir Yol Girişiminin Bölge Ülkelerine Ekonomik Katkısı” kapsamında “Azerbaycan- Türkiye” Örneğin üzerinden bir analiz gerçekleştirilecektir. Nitekim Azerbaycan ve Türkiye, Avrasya'nın kavşak noktasında yer almasıyla ve Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bir köprü görevi gördüğünü ifade edebiliriz. Bu nedenle, Yeni İpek Yolu Projesi'nde kilit bir transit ülkeler olarak öne çıktığı için bu iki ülke üzerinden Yeni İpek Yolu Projesi ele alınarak detaylı şekilde araştırma gerçekleştirilmiştir. İlaveten de Yeni İpek Yolu Projesi ile Azerbaycan ve Türkiye için büyük ekonomik fırsatlar sunan stratejik bir girişimdir özelliğini taşımaktadır. Bu proje esasen de Azerbaycan Cumhuriyeti açısından ülkenin jeopolitik konumu, enerji kaynakları ve gelişen altyapısı, bu projenin başarılı bir parçası olmasını sağlamaktadır. Azerbaycan, projede aktif rol alarak hem bölgesel hem de küresel ekonomik entegrasyona önemli katkılar sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: BKBY-Bir Kuşak Bir Yol Girişimi, Yeni İpek Yolu Projesi, Ticaret, Yatırım, Ekonomik Kalkınma, İş birliği

Jel Kodu: F21, R11, O24, N7, F02, O10

Abstract

The Belt and Road Initiative (BRI) is a major infrastructure and investment project launched by China in 2013 and covers Asia, Europe, and Africa. The initiative is also known as the New Silk Road Project and aims to increase regional economic integration, trade, and investment by revitalizing sea and land routes. In the article, the content and history of the Silk Road concept from the perspective of the One Belt One Road Initiative is included in the first title. Within the framework of the second main title of the research, "Economic Contributions of the New Silk Road to the Countries in the Region", the subheadings of Infrastructure Development, Trade and Investment, Economic Development and Cooperation, Technology and Information Transfer will be discussed in the article. Within the scope of the last main title of the article, "The Economic Contribution of the One Belt and One Road Initiative to the Countries in the Region", an analysis will be made through the "Azerbaijan-Turkey" Example. We can say that Azerbaijan and Turkey are located at the crossroads of Eurasia and serve as a bridge connecting Asia and Europe. For this reason, detailed research was carried out by considering the New Silk Road Project through these two countries, as they stand out as key transit countries in the New Silk Road Project. In addition, it is a strategic initiative that offers great economic opportunities for Azerbaijan and Turkey with the New Silk Road Project. This project is a successful part of the country's geopolitical location, energy resources, and developing infrastructure for the Republic of Azerbaijan. Azerbaijan can significantly contribute to regional and global economic integration by taking an active role in the project.

Keywords: BRI-Belt and Road Initiative, New Silk Road Project, Trade, Investment, Economic Development, Cooperation

Jel Code: F21, R11, O24, N7, F02, O10

ALISHIR NAVAİ'S CREATIVITY AS A NEW PHASE OF TURKISH LANGUAGE LITERATURE**ƏLİŞİR NƏVAİ YARADICILIĞI TÜRKDİLLİ ƏDƏBİYYATIN YENİ MƏRHƏLƏSİ KİMİ****Prof. Dr. ELMAN GULIYEV****Azərbaycan, Bakü Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti****Türkoloji merkezin Türk edebiyatı bölümünün başkanı****Orcid: 0000-0001-5413-9479****ÖZET**

Əlişir Nəvai zəngin yaradıcılıq irsinə sahibdir. Onun türkcə yazılmış təxminən 50 min misralıq 4 divanı, həmçinin qəsidələrdən ibarət 10 min misralıq farsca 1 divanı, 25620 beytlik "Xəmsə"si və müxtəlif həcmərdə olan təxminən 20 digər elmi-fəlsəfi (təzkirə, filoloji, dini-əx-laqi, tarixi və s.) əsərləri 500 ildən çoxdur ki, oxucuları heyrətləndirmiş, onların zövqünü oxşaya bilmişdir. Gənc yaşlarından yaradıcılıq şöhrəti tapmış Əlişir Nəvai əsərlərini türk (cığatay) dilində "Nəvai", fars dilində "Fani" təxəllüsü ilə qələmə almışdır.

Anahtar kelimələr: Ə.Nəvai, lirika, "Xəmsə", özbək, fars dili

ABSTRACT

Alishir Navai has a rich creative heritage. His 4 divans of about 50,000 verses written in Turkish, as well as 1 Persian divan of 10,000 verses consisting of odes, "Khamsa" of 25,620 verses and about 20 other scientific-philosophical works of various volumes (tazkira, philological, religious-moral, historical) etc.) his works have amazed and delighted readers for more than 500 years. Alishir Navai, who gained creative fame from a young age, wrote his works under the pseudonym "Navai" in Turkish (Cigatay) and "Fani" in Persian.

Key words: A. Navai, lyrics, "Khamsa", Uzbek, Persian language

GİRİŞ

Əlişir Nəvai yaradıcılığında lirika əhəmiyyətli yer tutur. Onun lirik əsərləri 5 divan şəklində tərtib olunmuşdur. Onlardan 4-ü türk, 1-i isə fars dilindədir. Türk dilində olan 4 divan "Mənalər xəzinəsi" ümumi adı ilə tanınır. Əlişir Nəvai ilk türk divanını hökmdar Hüseyn Bayqaranın məsləhəti ilə tərtib etmişdir. Şairin yaxın dostu Ə.Cami isə ona türkcə yazdığı şeirlərini 4 divan şəklində tərtib etməyi tövsiyyə etmişdir. Ə.Nəvai "Mizanül-övzan" ("Vəznlərin tərəzisi") əsərində beytlərinin sayı "25 minə yaxınlaşan türk dilində yazılmış 4 divan"ı haqqında məlumat verir. Bununla yanaşı şairin 1499-cu ildə tamamladığı "Mühəkkəmətül-lügəteyn" əsərində türkcə divan yazmasının səbəbləri ilə bağlı fikirləri olduqca maraqlı səslənir: "Çün bu yolda himmətim ali idi, təbim isə qorxu və ürküsüz, bu gülşənin yanından laqeydliklə keçməyə qoymadı və tamaşasından doymadı. Və o aləm fəzasına təb qoşunla-

rım türksayağı yürüslər etdi, xəyal quşum o göyün ənginliklərinə qanad çaldı və o cəvahir xəzinəsindən könül sərrafım əvəzsiz qiymətə malik ləl və dürləri seçdi. Qəlbimin gülyiğanı o

gülşəndən saysız-hesabsız xoş ətirli qızılgül və yasəmən yığdı. Çün bu bəxşilər ilə sərvətlənmək və bu sərvətlər ilə təminlik mənə müəssər oldu, nəticədə onun gülləri hədsiz miqdarda rüzgar əhlinin üzünə açıldı və ixtiyarsız başlarına sa- çılmağa başladı”¹.

“Mizanül-övzan” əsərinin türk dilində yazılması ilə bağlı Nəvainin aşağıdakı fikirləri bu yolda onun fəxr və qürurunun təsdiqidir: “Türk dili ilə qələm sürdüm. Hər qaydada ki, mənə gözəllərinə zinət və bəzək vermişdilər, cığatay sözləri ilə bəzədim. Belə ki, ta bu qeyd olunan, dil və söz binasıdır, heç şairə əl uzatmamışam. Heç yazana bu müəssər olmamışdır.”²

Ə.Nəvai “Ğəraibüs-siğər” (“Uşaqlığın möcüzələri”), “Nəvadirüş-şəbab” (“Gəncliyin qaş-daşları”), “Bədayil-vəsət” (“Orta yaşın qəribəlikləri”) və “Fəvaidül-kibər” (“Qocalığın faydaları”) adlarında türkcə 4 divan tərtib etmişdir ki, “Mühakəmətül-lüğətəyn” əsərində onların xüsusyyətləri və yaşının hansı dövründə yazılmaları barədə belə bir məlumat verir: “Onlardan biri “Ğəraibüs-siğər (“Uşaqlığın möcüzələri”) divanıdır ki, kiçik yaşdakı təkririmin və təhririmin yadigarıdır. Orada heyrətətamiz mənaları qəribə söz libasına geyindirmişəm və elin könlünü o qəribistan əhlinin odu ilə isindirmişəm.

Biri də “Gəncliyin qaş-daşları” (“Nəvadirüş-şəbab”) divanıdır ki, yeniyetmə yaşlarımda bəyanım qələmimdən nümayiş divanına zinət bostanına tökülüb: o daş-qaş tamaşasında yeniyetməlik mülkünü qovğa salmışam və o mülk cavanlarının könlündən səbrqərarlarını almışam “Orta yaşın qəribəlikləri” (“Bədayil-vəsət”) divanında isə ömrün çağlarının xəyal qələmi onun bəzəyinə nəqşbəndlik və zinətinə seyr-peyvəndlik verib: o bədi (kəlamlar) vasitəsi ilə şeyda könüllər qapısını eşq daşı ilə döymüşəm və o evi fitnə və afət oduna yaxmışam. Biri də “Qocalığın faydaları” (“Fəvaidül-kibər”) divanıdır ki, ömrünün sirli çağlarında təxəyyülümün qələmi ilə Çin rəngkarlarının qibtə edəcəyi və cənnət barlarının qısqaqacağı bir bəzək vurub. Onda bu dünyanın hakimlərinə faydalar zülalın içirtmişəm və həvəslərişöləsinə nəsihət zülalından su vermişəm”.

161

Divanlara daxil olan şeirlərin yazılma tarixləri burada konkret göstərilməsə də qeyd etməliyik ki, şair “Uşaqlığın möcüzələri”ni 17-20 yaşlarında, “Gəncliyin qaş-daşları”ni 20-35 yaşlarında, “Orta yaşın qəribəlikləri”ni 35-45 yaşlarında və “Qocalığın faydaları”ni isə 45-57 yaşlarında yazdığı şeirlər əsasında tərtib etmişdir.

Ə.Nəvai lirikası janr baxımından olduqca rəngarəngdir. Belə ki, o, qəzəl, qəsidə, müxəmməs, müstəzad, rübai, tuyuq və digər şeir şəkil-lərindən istifadə etməklə özbək poeziyasının, bütünlükdə isə türk şerinin bədi ifadə imkanlarını xeyli genişləndirmiş, türkdilli şeirin Şərqdə şöhrət tapmasını təmin etmişdir. Ə.Nəvainin müxtəlif janrlarda yazdığı şeirlər yalnız rədif, vəzn, məzmun baxımından deyil, həm də bədi ifadə vasitələri baxımından da diqqəti cəlb edir:

Saqi məni xar-xardan eylə xilas,

Gəl gül üzün aç bahardan eylə xilas.

Ya mey verü intizardan eylə xilas

Ya öldürübən xumardan eylə xilas.

Ə.Nəvai lirikasının əsasını qəzəllər təşkil edir. O, “orta qəzəl üslubu” ilə sadə və anlayışlı, mənə dərinliyi ilə seçilən qəzəllər yaratmışdır. Bu mənada onun “qəzəl mülkünün sultanı” adlandırılması təsadüfi deyildir. Onun qəzəlləri dolğun mənası, rəvan və səlis dilinə görə seçilir:

Səbzə gördüm, xətti-səbri-yar düşdü

könlümə, Lalə gördüm, arizi-dildar

düşdü könlümə.

Munca misralar qatında bulmuşam mən

həmnəşin, Ol bəzm mirzəyi-bərxordar düşdü

könlümə.

Bağ əra nərgiz gətirmiş başığa zərrin

qədəh, Ah kim ol çeşmi-porxumar

düşdü könlümə.

Qayda ki, gördüm bənəvsə birlə sünbül

bağ əra, Kakili-şul mişk ənbərbar düşdü

könlümə.

Ahu vaveyla ki, buldum möhnət qəmindən

həlak, Ey Nəvayi, ta kim, ol qəm-xar düşdü

könlümə.

Əlişir Nəvai ədəbiyyat tarixlərində lirik şairdən çox “Xəmsə” müəllifi kimi tanınır. O, 1483-1485-ci illərdə “Xəmsə” əənənəsinə cavab olaraq 25620 beytdən ibarət beş poema yazmışdır:

- 1)“Heyrətül-əbrar” (1483),
- 2)“Fərhad və Şirin” (1484),
- 3)“Leyli və Məcnun” (1484),
- 4)“Səbə’yi səyyar” (“Yeddi səyyarə”) (1484),
- 5)“Səddi-İsgəndər” (1485).

Qeyd edək ki, Nizami yaradıcılığı Şərqi böyük sənətkarları üçün örnək olmuşdur. Xüsusilə “Xəmsə” əənənəsinə cavab və Nizaminin ay- rı-ayrı əsərlərinə nəzirə yazmaq ədəbi yarışa çevrilmişdir. Ə.X.Dəhləvi, Ə.Cami, Əbdi bəy Şirazi, A.Ərdəbili, Marağalı Əşrəf və s. sənətkarlar bu sahədəki qələmlərini sınaqdan çıxarmış, ölməz sənət nümunələri yaratmışdır. Ə.Nəvai də Nizami irsinə yaxından bələd olmuşdur. Bu fakt bir çox mənbələrdə öz təsdiqini tapır. Həmin faktlara əsasən deyə bilərik ki, Nəvai Nizami əlyazmalarını oxumuş, Nəvainin nəzarəti altında bu əlyazmaların üzünü köçürülmüş və şəxsi kitabxanasında saxlanılmışdır. “Nizaminin 884 hicri (=1479) ilində köçürülmüş mükəmməl və qədim “Xəmsə”si, həmçinin bu əsərin 886-cı hicri (=1481) ilində köçürülmüş ən bəzəkli, 45 miniatürü olan nüsxəsi bir sıra başqa nüsxələr kimi Nəvainin kitabxanasının incilərindəndir”. Göründüyü kimi, Nəvai Nizami əsərlərini orijinaldan oxumuş, onun sənət sehrinə düşmüş və “Xəmsə” yazmaq təşəbbüsünə qoşulmuşdur. Ə.Nəvainin “Mühakəmətül-lü- gətəyn” əsərində bu fikir öz təsdiqini belə tapır: “Xəmsə” pəncəsinə pəncə vurmuşam. Əvvəlcə “Möminlərin təşvişi” (“Heyrətül-əbrar”) bağında təbim güllər açıbdır ki, ona “Sirlər xəzinəsi”ndən “Məxzənül-əs- rar” Şeyx Nizaminin ruhu başıma dürlər saçıbdır”. O cümlədən, Ə.Nəvai “Xəmsə”yə daxil olan əsərlərində də Nizami qüdrətinin böyüklüyündən, sənətinin ecazkar gücündən danışıraq bir daha Nizamiyə

olan məhəbbətini nümayiş etdirmişdir:

“O Gəncədə yatan böyük

Nizami Gəncədə olsa da aramı onun

Xəznələr üstədir məqamı onun”.

“Nizami bir fildir yox bərabəri Söz incisi ondan aldı dəyəri”.

Ə.Nəvai “Xəmsə”ni cəmi iki il ərzində (1483-1485) yazıb tamam- lamaqla Şərqdə ilk türkdilli “Xəmsə”nin əsasını qoydu. “Heyrətül-əbrar” Ə.Nəvai “Xəmsə”sinə daxil olan ilk poemadır.

Fəlsəfi-didaktik mövzuda yazılmış bu əsər 64 fəsilə bölünməklə 20 məqalətdən ibarətdir. Poemada misraların sayı 8 mindir. Əsər ənənəvi olaraq Allahın və peyğəmbərin tərifləri ilə başlayır. Əsərdə eyni zamanda Nizami, Dəhləvi və Caminin də tərifləri öz əksini tapır, onlar söz sənəti- nin korifeylləri kimi mədh olunur. Poemada sözün və dövrün hakimi Hüseyn Bayqaranın tərifindən sonra Ə.Nəvai özünün ictimai-fəlsəfi görüşlərinə yer verir. Bu sırada dövlət, hakimiyyət, cəmiyyətin ədalətli idarə olunması və s. məsələlər bədii ifadəsini tapır. Fəlsəfi-didaktik formada qələmə alınmış “Heyrətül-əbrar” mövzu və ideya baxımından dahi Nizamının “Sirlər xəzinəsi” əsərinə uyğundur.

Ə.Nəvainin “Xəmsə”sinə daxil olan poemalar sırasında “Fərhad və Şirin” “mərkəzi əhəmiyyətə malik bir sənət əsəri” (H.Arashlı) kimi diqqəti cəlb edir. Əsərdə Fərhadla Şirinin sevgisi daxilində həyatı problemlərin təhlili əsas yer tutur. Poema qələmin tərifləri, Nizami və Dəhləvi- nin xatırlanması ilə başlayır. Bu da səbəbsiz deyil. O, “cismi zəif, dim- diyi şövə”, “fikrin yel qanadlı atı” olan qələmi “mənalər xəzinəsinin” yaradıcısı hesab edir. Bu mənada misilsiz qələm sahibləri kimi Nizami və Dəhləvinin adları hörmətlə yad olunur. Ə.Nəvai Nizami Gəncə- viyə nəzirə yazmağın məsuliyyətini dərk etdiyi üçün bu meydanda söz deməyin asan olmadığını dönə-dönə təkrarlayır:

Bu meydana sanma asandır durmaq,

Nizamiylə pəncə-pəncəyə vurmaq

Nizamiyə pəncə uzatsa hər kəs,

Qırıqlar pəncəsi murada yetməz

Şir pəncəsi gərək şirlə edə cəng

Bari şir olmasa, qoy olsun pələng.

Lakin Ə.Nəvai öz əsərində Nizamidən fərqli olaraq Fərhadı baş qəhrəman səviyyəsinə yüksəltmiş, onu şahzadə obrazında öz ideya- larının təmsilçisi kimi təqdim etmişdir. Fərhad hələ uşaqlıqdan həm zə- hiri görkəmi, həm də ağılı və elmi dərrakəsi ilə başqalarından fərqlənir:

...Üç yaş olarkən, görkəmi ilə

On yaşdan az vermək olmazdı tiftlə.

...Hər hansı dərəcə baxsa bir kərə

Bir də əl vurmazdı o vərəqlərə

Bir dəfə oxusa dərəcini ancaq

Əzbər bilər idi o, varaq-varaq.

Fərhad təkcə zahiri görkəmi və elmə həvəsi ilə seçilmir. O, hökm- dar oğlu olsa da, əməyi sevir və bu sevgi onu Qarindən daş yonmaq sənətini öyrənməyə sövq edir. Ə.Nəvai əsərin əvvəlində Fərhadı bu cür təqdim etməklə onu gələcək hadisələrə hazırlayır, poemada onunla bağ- lı proseslərin təsadüfiliyinə son qoyur, onların təsir gücünü artırır. Bu səbəbdəndir ki, Fərhadın atasından taxt-tac təklifini qəbul etməməsi, Yunan ölkəsinə səfəri zamanı bütün çətinliklərdən qalib çıxması, İs- gəndər tilsimini açması, Ərmən-zəmində qayaları yarıb su arxı çəkmə- si və s. əsərdə oxucu tərəfindən təbii qarşılır. Onu da qeyd edək ki, Fərhadın yuxarıda sadalanan hər bir hərəkəti onun müəyyən xarakter keyfiyyətinin açılmasına xidmət göstərir. Müəllif Fərhadı taxt-taca, var-dövlətə hərislikdən uzaq saxlayır. O, bütün əsər boyu igid və cəsur bir qəhrəman təsiri bağışlayır. Onun əjdaha ilə döyüşü və əhriməni öl- dürməsi səhnələrində əsl sərkərdə, qəhrəmanlıq şücaəti üzə çıxır:

O əjdaha ilə vuruşan zaman

Qətrantək bir toza batmışdı cahan

İtirmiş əsgərin çoxu huşunu

Huşda olanlarsa görmüşdü onu.

Fərhadın ədalət və insanpərvərliyi əsərdə daha çox yer tutur. Fərhad həmişə haqsızlığın, pisliliyin, ədalətsizliyin, insanların taleyi ilə oynama- ğın əleyhinə çıxır. Sadəlvhlüyü ucbatından bir fitnəkarın hiyləsinə al- danıb Xosrovun əsirinə çevrilir. Əsirlikdən qaçmağa imkan olsa da, Xos- rovon gözətçilərə amansız işgəncə verəcəyini düşünüb fikrindən daşınır:

Amma söyləmişdi ki: “Ey böyük insan,

Bu yerdən bir addım kənara çıxsan,

Səni zəncirlədiyib, gözətçiləri

Odda yandıraram mən diri-diri”.

Bütün bunlarla yanaşı Fərhad, ilk növbədə, qəlbi məhəbbət odu ilə yanan gənc aşıqdır. Belə demək mümkünsə, o, Şirinə olan məhəbbətinin əsiridir. Bu məhəbbət onu taxt-taca, dünya malına göz yummağa məc- bur etmiş, yaşadığı ölkədən ayıraraq öz taleyinin ardınca Ərmən- zəminə gətirmişdir. Lakin onların məhəbbətləri qarşısında Xosrov maneəyə çevrilir. Məhəbbətinin Şirin tərəfindən rədd olunduğunu gördükdə Xos- rovu hökmdar səlahiyyətlərindən sui-istifadə edərək Şirinə sahib olmaq üçün ordunun gücündən istifadə etməkdən və hiyləyə əl atmaqdan belə çəkinmir. Fərhad Xosrov tərəfindən göndərilmiş hiyləgər qarının gə- tirdiyi Şirinin yalançı ölüm xəbərinə dözməyib özünü öldürür və ölü- müylə əbədiyyət qazanır. Xosrov Pərviz tarixi şəxsiyyətdir. O, Sasanilər sülaləsinin 22-ci hökmdarıdır. Lakin Ə.Nəvai “Fərhad və Şirin” poema- sında Xosrovu gücə, zora arxalanan, hər cür pisliliklərin rəmzinə çevrilən İran şahı kimi göstərir. Ə.Nəvai onun simasında çətin tərbiyə olunan, zülmkarlığı ilə fərqlənən hökmdarların obrazını yaratmağa cəhd etmiş- dir. Maraqlıdır ki, Ə.Nəvai Nizamidən fərqli olaraq Xosrovu daha çox mənfi planda təqdim etmişdir. Xosrov ən adi insani dəyərlərdən uzaq- dır. Hiylə və zor hər şeyi həll etmək üçün onun əlində yeganə vasitədir. Oxucu Xosrovun Məhinbanu, Şirin və Fərhadla qarşılaşdığı səhnələrdə onun bütün qəddarlıq və amansızlığını müşahidə edə bilər. Məs., “Fər- hadın Xosrovun yanına gətirilməsi” səhnəsində Fərhadın ağıl və mən- tiqi qarşısında Xosrovun verdiyi qərarla bu halın şahidi oluruq:

Gərəkdir verdirən qatlinə fərman,

Ta ki, ibrət alsın gədalar ondan,

Bir də şah yanında duymadan dəhşət

Bir söz danışmağa etməsin cürət.

Ə.Nəvai Şirin surətini orijinal bir tərzdə qələmə almışdır. Əgər Ni- zaminin Şirini Xosrova sədaqəti ilə seçilirsə, Nəvaidə isə bunun ək- sinə olaraq Şirinin Fərhadın olan məhəbbəti ideallaşdırılmışdır. Şirin şan-şöhrətin yox, həqiqi sevginin tərəfdarıdır. O, Fərhadın məhz bu duy- ğularla bağlanır:

Öyrənib halını bildi ki,

Şirin Olmuşdur əsiri bir təmiz eşqin

Məhəbbət könlünə atmışdır kəmənd

Sarmış yumaq kimi cismini bənd-bənd.

Nə Xosrovun təzyiqləri, nə də ona sahib çıxmaqdan ötrü atası Xos- rovu öldürən Şiruyənin təklifləri Şirini həqiqi məhəbbət yolundan dön- dərə bilmir. O, yüksək bir sədaqət nümayiş etdirərək öz məhəbbəti yo- lunda (Fərhadın cənazəsi olan otaqda) intihar etməkdən belə çəkinmir. Şapur və Bəhram əsərdə əsl dostluq simvoluna çevrilir. Nizami Gən- cəvinin “Xosrov və Şirin” əsərində Şapur Fərhadın dostu kimi göstəri- lir, Xosrova Şirin haqqında məlumatı da o verir. Ə.Nəvainin “Fərhad və Şirin” əsərində isə Şapur Xosrovun düşməni rolunda çıxış edir. Fərhad- la Şapurun Yəməndən başlayan dostluğu ən çətin sınaqlardan çıxma- bilir. O, Fərhadın uğurlarına sevindi ki, düşdüğü çətinliklərin həyəcanla- rını da onunlabirgə yaşayır. Fərhadın ölümü ilə bağlı Şapurun keçirdiyi hisslər əsərdə təsirli bədii deyimlərdə əksini tapır:

Yıxıldı torpağa Şapur bağı qan,

Ağladı, göz yaş tökdü pərişan

...Ağladı, sızladı, Şapur dübarə,

Etdi vücudunu o parə-parə.

Bəhram Fərhadın uşaqlıq dostudur. Əsərdən məlumdur ki, Fərhadın atası öləndən sonra hökmdar yerini Fərhadın kiçik qardaşı tutmuşdu. Bəhram isə ölkənin sərkərdəsi təyin olunmuşdu. Bəhram uzun müd- dət Fərhadın xəbər olmadığı üçün narahatçılıq keçirir. Onu axtarmaq məqsədilə Çin Türkünstanının hökmdarı olan Fərhadın kiçik qardaşından icazə alaraq böyük ordu ilə Ərmən-zəminə gəlir. Bəhram Ərmən-zəmin- də Şapurun vasitəsilə Fərhadın ölümündən xəbər tutur, dostunun ölü- mündən xeyli pərişan olur. O, Şirinin ölümündən sonra sahibsiz qalmış Ərmən-zəminə Banu nəsindən olan bir nəfəri hökmdar təyin edir. Sonda Bəhram özü ilə gətirdiyi ordunu azad edərək vətənə yola salır, Şapurla Fərhadın məzarına gələrək sonuncu dostluq borcunu yerinə yetirir:

Fərhadın qəbrinə dönüb dübarə

Girdilər Bəhramla, Şapur məzarə,

Fəna mülkündə can təslim etdilər,

Bəqadə Fərhadı qoşa etdilər.

*Şahlıqdan əl çəkib o xakrahlıq,**Tapıbsa bu idi həqiqi şahlıq.*

Ə.Nəvai “Xəmsə”sinə daxil olan “Leyli və Məcnun” (1484) poema- sının mövzusu Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” əsərinə uyğun- dur. Lakin mütəxəssislər bu əsəri həyat tablolarının təsviri baxımından tamamilə milli və hətta məhəlli, eyni zamanda Orta Asiya həyat-məişət tərzinə uyğun hesab edirlər. Çünki burada obrazların psixologiyası, so- sial həyat tərzinin təsviri və ifadə təzi orijinallığı ilə seçilir. Əsərin mövzusunun təməlinə eşq, izzət, vəfa və s. amillər dayanır. Ə.Nəvai Leyli və Məcnunun eşq macərası daxilində əsasən romantik duyğuların tərənnümünü əks etdirmişdir. Özünün dediyi kimi, “mənim bu əbədi eşqi yazmaqda məqsədim əfsanə yazmaq deyildi. Ruhum bu əfsanə- nin iç aləmində bir yaxınlıq duyurdu”. Müəllif əsərdə Leyli və Məc- nun məhəbbətini həqiqi eşq çərçivəsində təsvir edir. Bu səbəbdəndir ki, əsərdə Məcnun və Leylinin qarşılıqlı məhəbbətləri “məişət səviyyəsin- dən” çıxarılaraq ilahi bir səviyyəyə qaldırılır.

Ə.Nəvainin “Leyli və Məcnun”u məzmun etibarilə N.Gəncəvinin eyni adlı əsərindən fərqlənir. Əsərdə Leylinin xəstəliyə tutulmasından sonra atasının onun sağlması şərafinə qonaqlıq təşkil etməsi, qonaq- lıqda Qeysin huşunun başından çıxması, Nofəlin öz qızını Qeysə təklif etməsi, Qeysin bu təklifi rədd etməsi və s. detallar daha çox Dəhləvinin “Məcnun və Leyli” əsəri ilə səsləşir. “Yeddi səyyarə” (1484) poeması əxlaqi-didaktik əsərdir və mövzu baxımından N.Gəncəvinin “Yeddi gözəl” əsərinə uyğundur. Poemanın süjet xəttini Sasani hökmdarı Bəhram şah yeddi qəsrə söylənilən nağıllar təşkil edir. “Yeddi səyyarə” sözün tərii ilə başlayır. Bəhram şah söylənilən nağıllara qədər isə nəzmin nəsrədən üstünlüyü, Nizami və Dəhləvi barədə söhbət açılır. Maraqlıdır ki, nağıllar Bəhram şah müxtəlif saraylarda danışılır. Bəhram şah “Dördüncü səyyahın hekayə- ti”ni qırmızı, “Beşinci səyyahın hekayəti”ni mavi, “Altıncı səyyahın hekayəti”ni səndəli, “Yeddinci səyyahın hekayəti”ni kafuri və s. saray- larda dinləyir.

166

Poemada göstərilir ki, Bəhram şah sevdiyi qadın Dilaramla ova çıxır. Dilaram ov zamanı Bəhram şahın sərrast ox atmasını tərif etmir. Bundan qəzəblənən Bəhram şah Dilaramın əl- qolunu bağlatdırıb kim- səsiz düzə atdırır və saraya qaydır. Lakin sonralar dərdə düşür. Dərdini unutmaq üçün 7 müxtəlif qəsr tikdirir. Əsərin sonunda Bəhram şah yed- dinci səyyahın hekayətini dinləyərkən Dilaramın sağ olduğunu bilir və onu saraya gətizdirir.

Əsərdə şair məqsədi fəlsəfi, sosial, ailə-məişət və s. problemlər daxilində açıqlanır. Hekayətlər müxtəlif qəslərdə danışıldığı kimi, müxtəlif ideyaların da təbliğini önə çəkir. Məs., “Dördüncü səyyahın hekayəti”ndə (qırmızı qəsrə) ədalət, səxavət, humanizmin tərənnümü (Cəvnə və Məsudun simasında), zülmə, ədalətsizliyə nifrət (Ceysur və Məllövün timsalında), “Beşinci səyyahın hekayəti”ndə (mavi qəsrə) azad sevgi və məhəbbət, xoşbəxt tale və s. məsələlər (Süheyl və Mehrin simasında), quldurluq və zülmün ifşası (Cabirin timsalında) özünə yer tapır. Digər beş hekayətdə də müxtəlif ideyaların tərənnümü yüksək bə- dii ifadə formasında diqqəti cəlb edir.

“Xəmsə”yə daxil olan sonuncu əsər “Səddi-İsgəndər”dir (1485). Poema fəlsəfi-didaktik səciyyə daşıyır. Ə.Nəvai ümumiləşmə apara- raq Makedoniyalı İsgəndərin simasında ədalətli hökmdar və idarəçi- lik problemlərindən danışmışdır. Əsərdə İsgəndər bir tərəfdə dövlət xadimi, digər tərəfdə isə müdrik insan tipi kimi təqdim olunur. Onun uşaqlığı, təhsili, müəllimləri, atası, hakimiyyətə gəlişi, Məqribdən tut- muş Hindistana qədərki yürüş və müharibələri haqqında söhbət açılır. Həmçinin İsgəndərin sədd tikdirməsi, dəniz səyahətində olması ilə bağ- lı verilən bədii səhnələr baş qəhrəmanın həyatı və fəaliyyətinin ikinci mərhələsi

haqqında təəssüatları genişləndirir. İsgəndərin əsərdə geniş bədii təqdimi onun xarakterinin açılması və təyin olunmasında böyük rol oynayır. Bu müəyyənləşmədə biz İsgəndərin iki xarakter tipi ilə üz-üzə dayanırıq: hökmdar və müdrik insan-filosof.

Ə.Nəvainin əsərdə İsgəndərin Orta Asiyaya yürüşünü təsvir edərkən bu əyalətdə yerləşən tarixi şəhərlərə (Herat, Səmərqənd) məhəbbətlə yanaşması hiss olunur.

“Nizaminin Bərdədən qürurla söhbət açması təbii olduğu kimi, Nəvainin də Mavərnəhri iftixarla vəsf etməsi təbiidir. Demək, Nizami-nin tarixi rəvayətləri, əfsanələri müasirləşdirmək ənənəsini Nəvai inkişaf etdirmişdir”.

Ə.Nəvai Sultan Hüseyn Bayqaraya ithaf etdiyi 3500 beytlik “Lisanüt-teyr” əsərini (1498-1499) sufi filosof Fəridəddin Əttarın “Mən-tiqüt-teyr” əsərinə nəzirə olaraq yazmışdır. Şair insana məhəbbət daxilində sufi ideyaları təbliğ edir və bunun müqabilində insanı saflığa çağırır. “Lisanüt-teyr”ə daxil olan 515 beytlik “Şeyx Sənan” klassik ənənələr zəminində qələmə alınmış müstəqil əsərdir. Ayrı-ayrı təzkirə və tədqiqatlarda (Sam Mirzə Səfəvinin “Töhfe-yi-Sami” və F.Köçərlinin “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları”) “Şeyx Sənan”ın Ə.Nəvai yaradıcılığında ayrıca əsər olması təsdiqlənir.

“Mizanül-övzan” (1492) (“Vəznlərin tərəzisi”) türkdilli əruz vəznli şeirin nəzəri əsaslarını yaratmaq və onun tətbiqini asanlaşdırmaq, əruz vəznli və nəzm şəkillərinə dair sistemli bilgi formalaşdırmaq sahəsində Ə.Nəvainin ən maraqlı əsərlərindən biridir. Ə.Nəvai “Mizanül-övzan” əsərində əruzun təkcə nəzəri düsturunu vermir, türkdilli şeir nümunələrinin tətbiqi yolu ilə fikirlərinin praktik isbatına nail olur. Əsərdə əruzun tarixi, onun yaradıcısı (Xəlil ibn Əhməd) və ifadə etdiyi məna haqqında qısa məlumat verilir. Bu məlumatlardan sonra əruzun nəzəri əsaslarının şərhi yolu ilə türk dillərinin əruz qanunlarına cavab verildi-yi sübuta yetirilir. Əlişir Nəvai “Mizanül-övzan” əsərini yazmaqla türk dillərinə yad olan əruzun milliləşdirməyə çalışmış, “türk dillərini fonetik baxımdan, qrafik nöqtəyi-nəzərdən əruzun tələblərinə uyğunlaşdırmaq istəmişdir”. Bu yolla Ə.Nəvai ümumtürk əruzunun qarşısında dayanan problemləri sistemləşdirmək arzusunda olmuş və bunun müəyyən mənadada öhdəsindən gəlmişdir.

Ə.Nəvai Şərqdə türk dilində ilk dəfə “Xəmsə” yazmaq və həmin dildə dörd divan tərtib etmək səbəbindən insanları heyrətə gətirməklə yanaşı, həm də bu dilin bədii imkanlarının intəhasızlığını dünyaya yaydı. “Mühakəmətül-lügətəyn” (1499) əsərində isə bir alim kimi o, türk dilinin fars dilindən həm ədəbi-bədii, həm də danışq dili kimi üstün olmasını müqayisə və elmi təhlil yolu ilə sübuta yetirdi. Ə.Nəvainin 500 il bundan əvvəl yazılmış, türk təəssübkeşliyi baxımından hal-hazırda qədər əhəmiyyətini itirməyən “Mühakəmətül-lügətəyn” (“İki dilin mübahisəsi”) əsərində türk dilinin üstünlükləri elmi, tarixi və praktik cəhətdən özünə yer tapmışdır. “Söz və ifadə yaratmaqda türk sərtdən daha mahirdir” deyən Ə.Nəvai məhz türk dilinin üstünlüyü kimi onun canlı xalq, şifahi danışq və bədii dil ifadə imkanlarının böyüklüyünü nəzərdə tutur, türk xalqlarının söz yaratmaq fəhminin genişliyini təsdiqləyir: “Məlumdur ki, türk sərtdən daha fəhmli və aydın idraklı, xilqəti daha saf və daha pak məxluqdur... Türkün əsli xilqətdə sərtdən incə təbli olduğu bundan tutarlı tanıq-sübut yoxdur və heç kim bunun müqabilində heç nədən dəm vura bilməz. Əgər sərtdən türk dili qarşısında acizdirlərsə, bunun səbəbi var, çünki türk sözlərini yaradanlar uzun zamanlardan bəri öz nitqlərini daima kamilləşdirmiş və xüsusi anlayışların ifadəsi üçün elə sözlər yaratmışlar ki, bunları təcrübəli adam izah eləməyə başa düşmək olmaz”².

Ə.Nəvai regionda türk dilinin mövqeyini, siyasi proseslər nəticəsin-

də bu dilin siyasi və bədii dil imkanlarının genişlənməsini leksik-fra-zeoloji mənə kəsb etməkdə üstünlüyünü və s. elmi-tarixi kontekstdə nəzərə çarpdırır. Ə.Nəvai doğru olaraq dilin inkişafında siyasi proseslərin rolunu yüksək qiymətləndirir. Bu mənada o, əsərdə türk əsilzadələrinin hakimiyyətə gəlişini türk dilinin inkişafına təsir göstərən mühüm amil kimi dəyərləndirir: “Elə ki hakimiyyət ərəb və sultanlarından türk xanlarının əlinə keçdi, Hülaki xan zamanından, Sahibqıran Sultan Teymur Görəgən zamanından başlamış ta onun fərzəndi-xələfi Şahrux Sultan zamanının axıracan türk dilində yazan şairlər peyda oldular”.

“Mühakəmətül-lügəteyn” əsəri türk mənəviyyatının, türk təfəkkürünün, bədii-düşüncə tərzinin üstünlüyü, təsdiqi yolunda ən böyük və etibarlı mənbədir. Əsərin son abzasında bu məntiq Ə.Nəvainin dili ilə öz ifadəsini belə tapır: “...Türk ulusunun fəsihlərinə ulu həqiqət sübut elədim ki, öz söz və ibarələrinin həqiqətindən və öz dil və lüğətləri keyfiyyətindən vaqif olsunlar. Farsdillilərin ibarə və söz meydanında tənə etdikləri danlaqdan qurtarsınlar”.

Bunlardan başqa Ə.Nəvainin türk dili və ədəbiyyatı, türk fəlsəfi-düşüncə tərzini, ictimai-ədəbi və siyasi-tarixi və s. bağlı elmi-fəlsəfi, estetik, sosioloji araşdırma və ümumiləşdirmələrini özündə əks etdirən elmi-ədəbi, elmi-tarixi əsərləri də mövcuddur. Ə.Nəvainin “Mizə-nül-övzan” və “Mühakəmətül-lügəteyn” əsərləri kimi “Tarixi ənbiya və hükəma”, “Tarixi-mülki Əcəm”, “Nəzmül-cəvahir”, “Məhbubül-qülüb”, “Məcalüsün-nəfaüs”, “Münşəati-türki”, “Əruzi türki” və s. əsərləri bu günün özündə də elmi-fəlsəfi əhəmiyyətini itirməmişdir.

KAYNAKLAR

- 1.Nəvai Ə. Fərhad və Şirin, Bakı, 1947.
- 2.Nəvai Ə. Seçilmiş əsərləri, Bakı, 2006.Nəvai Ə. Mühakəmətül-lügəteyn, Bakı, 1999.
- 3.Nəvai. Ə.“Xəmsə”. Daşkənd, 1966.

MAJNUN AS A REPRESENTATIVE OF DIVINE LOVE IN THE POEM "LEYLI AND MAJNUN" OF M. FÜZULİ

M.FÜZULİNİN "LEYLİ VƏ MƏCNUN" POEMASINDA MƏCNUN İLAHİ EŞQİN TƏMSİLÇİSİ KİMİ

Babayev Yaqub Məhərrəm oğlu

Filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,

Azərbaycan ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4738-9426>

Xülasə

Qüdrətli şair M.Füzulinin məşhur "Leyli və Məcnun" poeması Azərbaycan türkcəsində qələmə alınmışdır. Poema Şərq poeziyasının nadir incilərindən sayılır. Əsərin baş qəhrəmanları Məcnun və Leylidir. Məcnun özünəməxsus səciyyəyə malikdir. Müəllif ərəb əfsanəsindən aldığı bu süjetə yeni, orijinal məna-məzmun və ideya çaları aşıladığı kimi, Məcnun obrazını da ərəb əfsanəsindən fərqli bir şəkildə təsvir etmişdir. Daha doğrusu, bu obraza təriqət donu geyindirmiş, onu təsəvvüf baxışlarının simvoluna çevirmişdir. Başqa sözlə, Məcnun məsnəvidə orta əsrlərdə islam şərqində geniş yayılmış sufizm ideyalarının ruporuna çevrilmişdir. Yəni Məcnun zahirən bir bəndədir, insandır, aşıqdir və bir ərəb qızını sevən məhəbbət fədaisidir. Bu, əsərin üst qatında nəzərə çarpan mənadır. Əslində isə o, ilahi eşqin, təsəvvüf anlayışı ilə desək, həqiqi eşqin təmsilçisidir. Bu obrazın timsalında Füzuli bəndənin, başqa sözlə, zərrənin Allaha, Haqqa, yəni bütövə, vəhdət aləminə olan sevgisini təsvir etmişdir. Bu, poemanın mətninin alt qatında dayanan məna və ideya istiqamətidir.

Biz mövcud məqaləmizdə deyilən həmin mətləbin elmi şərhini verməyə çalışmışıq.

Açar sözlər: : Klassik poeziya, M.Füzuli, poema janrı, sufizm təriqəti, ilahi eşq, Məcnun obrazı, simvolik məna

The famous poem "Leyli and Majnun" of the mighty poet M. Fuzuli was written in Azerbaijani Turkish. The poem is considered one of the rare pearls of Eastern poetry. The main characters of the poem are Majnun and Leyli. Majnun has a unique character. The author instilled a new, original meaning-content and ideas into this plot taken from the Arab legend, and described the character of Majnun in a different way from the Arab legend. Rather, this image was dressed up by the sect and turned into a symbol of Sufism. In other words, Majnun became the mouthpiece of the ideas of Sufism that were widespread in the Islamic East in the Middle Ages. In other words, Majnun is outwardly a servant, a man, a lover and a devotee of love who loves an Arab girl. This is the meaning that is noticeable on the top layer of the work.

In fact, he is a representative of divine love, true love according to Sufism. In the example of this image, Fuzuli described the love of a servant, in other words, a particle towards God, the Truth, that is, the whole, the world of unity. This is the direction of meaning and idea that lies at the bottom of the text of the poem.

We have tried to give a scientific interpretation of the subject mentioned in our current article.

Key words: Classical poetry, M. Fuzuli, poem genre, sect of sufism, divine love, image of Majnun, symbolic meaning.

GİRİŞ

M.Füzulinin **dörd poeması** vardır: «**Leyli və Məcnun**», «**Bəngü Badə**», «**Söhbətül-əsmar**», «**Həft cam**». Əvvəlki üç əsər **Azərbaycan**, sonuncu poema «**Həft cam**» isə **fars dilində** qələmə alınmışdır.

«Leyli və Məcnun» nəinki Azərbaycan və ümumtürk, ümumiyyətlə, dünya poeziyasının şah əsərlərindən biridir. Ana dilli söz sənətimizin ən möhtəşəm incilərindəndir. Türk dilli bədii təfəkkür sərvəti xəzinəsinin nadir abidələrindəndir. Şeir meydanımızın bər-bəzəkli və ləyaqətli, gözəl gəlini timsalındadır. Füzuliyə qədər bu mövzu şərq poeziyasında onlarla sənətkar tərəfindən işlənsə də, Azərbaycan şairi bu ənənəvi mövzuda (!) tam orijinal, heç kəsə bənzəməyən möhtəşəm bir abidə yaratmışdır. Obrazlı şəkildə desək, eyni mövzu əsasında baş verən sənət yarışında hamını kölgədə qoymuş, mütləq mənada birincilik qazanmışdır. Türk ədəbiyyatşünası Məhəmməd Cəlal Azərbaycan sənətkarının belə bir ənənəvi mövzuda heç kəsi təqlid etmədən, tamamilə orijinal bir yolla getdiyini nəzərdə tutaraq yazır: «Hətta mərhumun (yəni Füzulinin – Y.B.) ruhi-lətifi nitqə gəlib bizə bu bəbdə (yəni bu poemanın təqlidi bir əsər olması barədə – Y.B.): «Bən də müqəllidəm!» – demiş olsa, inanmayız. Ehtimal ki, bu böyük şairin zehninə fikri-təqlid gəlmiş olsun. Fəqət «Leyli və Məcnun» təqlid olmaq üzrə yazılan asardan deyil» (11, 86).

Poema **məsnəvi** formasında, əruz vəzninin **həzəc** bəhrindədir (**məf'Ulü məfAilün fəUlün ölçüsündə**). Yazıldığı tarix əsərin sonunda verilən:

Tarixinə düşdülər müvafiq,

Bir olmaq ilə iki aşıq. –

beytindəki «**iki aşıq**» sözləri ilə ifadə edilmişdir. Belə ki, həmin sözlərdəki hərflərin ərəb əlifbası ilə ifadə etdiyi rəqəmləri əbcəd hesabı ilə hesablayıb üstünə «bir» gəldikdə **943** alınır. Bununla şair əsərin hicri ilə tamamlandığı tarixi bildirmək istəmişdir. Həmin tarix miladi ilə **1537-ci** ilə bərabərdir. Poema Osmanlı hökmdarı **Sultan Süleyman Qanuniyə** ithaf olunmuşdur.

170

Tədqiqat. «Leyli və Məcnun» ərəb əfsanəsidir. Mənşə etibarı ilə bu mövzu ərəb folkloru ilə bağlıdır. Hələ VII-VIII yüzilliklərdə ərəb rəvayətləri bu iki gəncin nakam eşqi barədə rəvayətlər söyləyərdilər. Zaman-zaman həmin rəvayətlər şaxələndi, yeni epizod və əhvalatlarla zənginləşdi. Süjet təkamülə uğrayıb genişləndi, daha əhatəli və dolğun xarakter aldı və nəhayət, mükəmməl dastan şəklinə düşdü. Onu da xatırladaq ki, süjetin mənşəyi və formalaşma prosesi şəhərdə məskunlaşmış oturaq şəhər ərəblərinin yox, köçəri çöl ərəblərinin həyatı ilə əlaqədardır. Məcnunun tarixi şəxsiyyət olduğu barədə fikirlər də mövcuddur. Ancaq bu mülahizə sübut olunmamışdır və güman olaraq qalır.

İş burasındadır ki, haqqında danışılan süjet ərəb mühitində yaranıb intişar tapsa da, sonradan islam şərqində geniş şəkildə yayılmış, gəzəri süjetlər sırasına daxil olmuş və populyarlıq qazanmışdır. XII əsrdə yaşamış Azərbaycan şairi Nizami süjeti yazılı ədəbiyyata gətirmiş, ona xüsusi bir bədii cilvə və status vermiş, başqa sözlə, uğurlu bir ənənənin bünövrəsini qoymuşdur. N.Gəncəvidən sonra onlarla sənətkar bu mövzuya müraciət etmişdir. Çünki bu, mükəmməl və cazibədar bir eşq dastanıdır. İstər dünyəvi, istərsə də ilahi məhəbbətin ağrı və faciələrini, ülviyyət və nəşəsini, əzab və kədərini ifadə etməkdən ötrü süjet geniş imkanlar verir. Yaddaqalan, ürəyəyatan və cəlbedicidir. Məzmun dərin və əhatəli, ideya vüsətlidir. Lokal bir mühitlə yox, bütövlükdə insanlıqla bağlıdır, qlobal mündəricəyə malikdir.

Doğrudur, bu qəm, nakam eşq dastanı Füzulinin təbiətinə, təbinə uyğun idi. Şairin lirikasındakı hicran, kədər, fəraq, aləmin zövqünü maddi dünyanın nəşəsində deyil, sevgi əzablarında görmək fəlsəfəsi eynilə «Leyli və Məcnun»da da ideya-məzmun reallığı, bədii-fəlsəfi həqiqət kimi özünü göstərməkdədir. Ancaq məsələ burasındadır ki, sənətkar bu əsəri öz arzusu ilə yox, «Rum zərifləri»nin istəyi, bir növ təhriki ilə qələmə almışdır. Bu barədə müəllif poemanın əvvəlində əsərin yazılma səbəbi barədə danışarkən məlumat verir. Onun evində qonaq olan «Rum zərifləri» (Osmanlı dövlətindən gəlmiş ziyalılar Yəhya bəy və Xəyali bəy) bu mövzunun farslarda çox işləndiyini söyləyir və Füzulini təhrik edirlər ki, o, mövzunu türk dilində qələmə alsın. Onlar şairi bu işə belə bir dəlillə sövq edirlər ki:

Leyli-Məcnun əcəmdə çoxdur,

Ətrəkdə ol fəsanə yoxdur.

Təqrirə gətir bu dastanı,

Qıl tazə bu əski bostanı.

Sövdası uzun, bəhri gödək (əsər üçbölümlü qısa naqis həzəcdə yazılıb. Füzuli «*bəhri kütah*» ifadəsilə bunu nəzərdə tutur), «*məzmunu fəqanü naləvü ah*», «*əvvəli qəm, sonu fəna*» olan mövzudan sənətkar imtina etmək istəsə də, «Rum zərifləri» bu «yükü» onun boynuna qoyurlar. Beləliklə, müəllif **türk dilində (Azərbaycan türkcəsində)** bənzəri olmayan bir söz sənəti abidəsi ucaldır. Onu da deyək ki, Zəmiri, Həqiri kimi şairlər Füzulidən əvvəl bu mövzuda Azərbaycan dilində əsər yazmışdılar. Görünür, bu əsərlər bir sənət abidəsi kimi şairi qane etmədiyindən onlara biganə yanaşmışdır.

«Leyli və Məcnun» **süjet** etibarını ilə dinamik, mütəhərrik, **kompozisiya** cəhətdən əlvandır. Əsər kompozisiya elementlərinin zənginliyi və özünəməxsusluğu ilə diqqəti cəlb edir.

171

Poema dibaçə, üç rübai, münacat, nət, imam Əlinin tərifi və ona həsr olunmuş qəsidə, Sultan Süleyman Qanununun mədhi və ona həsr olunmuş qəsidə və saqınamə ilə başlayır. Sonra kitabın yazılma səbəbi barədə hissə gəlir. Kompozisiyaya əlvanlıq gətirən saydığımız parçalar bədii mətnin xeyli hissəsini təşkil edir. Bunlardan əlavə əsərdə süjet boyunca lirik şeirlərdən də istifadə edilmişdir. Ümumiyyətlə, bədii mətnə müəllif qəzəl, qəsidə, rübai, mürəbbə kimi lirik şeir janrlarından da bəhrələnmişdir. Qəzəllərin sayı xeyli çoxdur. İstər bədii mətnin, hadisələrin ümumi ovqatı, istərsə də burada yer alan lirik şeirlər poemaya müəyyən lirik ahəng aşılayır. Buna görə də onu janr etibarını ilə **epik-lirik poema** hesab etmək mümkündür.

Süjetin başlanğıcı bir sıra xalq dastanlarında olduğu kimidir. Ərəblərdə varlı və hörmətli bir qəbilə başçısının övladı olmur. Uzun dua-sənadan, nəzir-niyazdan sonra, nəhayət, onun bir oğlu dünyaya gəlir, uşağa Qeys adını qoyurlar. Uşaq böyüyüb məktəbə gedir. Burada Leyli adlı bir qız da var idi ki, o da dərs oxuyurdu. O da başqa bir qəbilə rəisinin qızı idi. Buraya qədərki hadisələr süjetin *bədii müqəddiməsini (ekspozisiya)* təşkil edir. Məktəbdə Qeyslə Leylinin bir-birini sevməsi, bu macəranın faş olunması, Leyliyə məktəbə getməyin yasaq edilməsi, bu qəhrəmanların bir-birlərindən ayrı düşməsi ilə *hadisələr düyünlənir (zavyazka)*. Bundan sonra süjetin inkişaf xətti başlayır. Camaatın adını Məcnuna çevirdiyi Qeysin və Leylinin başlarına gələn macərələr, İbn Səlam və Nofəl əhvalatları, atası ilə Məcnunun görüşü və atasının ölümü və s. hadisələrin *inkişaf xəttinə* daxildir. Bu xətt Leyli və Məcnunun son görüş səhnəsinə qədər davam edir. Həmin görüş səhnəsi ilə hadisələr *zirvəyə (kulminasiya)* çatır. Artıq bəlli olur ki, cismani aləmdə bu iki aşiq-məşuqun vüsalı qeyri-mümkündür. Bundan sonra *açılış (razvyazka)* gəlir: Leyli evlərinə qayıdır, xəstələnir, dərini açıb anasına danışır, nəhayət, xəzan vaxtı, payızın sonu, qışın əvvəllərində vəfat edir. Bu xəbər Məcnuna yetirir. O, Leylinin qəbri üstə

gəlib fəryad edir və orada canını tapşırır. Onu da Leyli ilə bir yerdə dəfn edirlər. Süjet hər iki qəhrəmanın ölümü ilə sona yetir (*final*). Əsər kitabın yazılma səbəbinin bəyanı və kiçik xitamə ilə başa çatır.

«Leyli və Məcnun» mündəricə, qayə və ehtiva etdiyi problemlərin miqyası, tutumu etibarı ilə çoxlaylı bir əsərdir. Burada, *əvvələn*, orta əsrlər ictimai mühiti və bu mühidə şəxsiyyətə münasibət, fərd və cəmiyyət məsələsi qoyulur. İntibah insanının sosial gerçəklikdəki mövqeyi, taleyi və faciəsi təcəssüm etdirilir. Bu, əsərin ideya-məzmun axarındakı dünyəvi istiqaməti təşkil edir. *İkincisi*, əsərdə təriqət ideyalarının, Tanrıya və Tanrının yaratdıqlarına sevginin, təsəvvüf baxışlarının bədii-fəlsəfi təzahürünü görürük. *Üçüncüsü*, sənətkar poemada öz sənətkarlıq məharətini, sözdən istifadə bacarığının misilsiz qüdrətini ortalığa qoyur. *Dördüncüsü*, milli dilimizin şeiriyyətini, poetik gözəlliyini nümayiş etdirir və s.

Müəllif dünyəvi maraq və həvəslərlə ilahi istək və niyyətləri vahid süjetdə professionallıqla qovuşdurmuşdur. Bu mənada o, həm bütövlükdə süjetin dinamikasına, həm də ayrı-ayrı epizodlara, süjetdaxili əhvalatlara, bədii ifadə tərzinə çoxrəngli, çoxqatlı ideya-məzmun sıqləti aşlamışdır.

Dünyəvi motiv poemadakı hadisələrin üst qatında, zahiri görünüşdədir. Burada qoyulan və diqqəti cəlb edən birinci problem **şəxsiyyət azadlığıdır**. Həmin problem ilk növbədə əsərin baş qəhrəmanı Məcnunun timsalında reallaşır. Belə ki, Məcnun göz açdığı və yaşadığı orta əsrlər Şərq ictimai mühitinin qanunlarına, standartlarına və əxlaq normalarına tabe olmaq istəmir. O, intibah aləminin insanı kimi düşünür. Sərbəst yaşamaq, azad fəaliyyət göstərmək istəyir. Azadlıq isə onun fitrətindədir. Belə bir təbiət cəmiyyətlə üzləşmədə onu tənha bir qəm şəhidinə çevirir. O, cəmiyyətin cızdığı sərhədlərdən, onun müəyyənləşdirdiyi normalardan kənara çıxır. Daha doğrusu, sosial mühitin fəvqünə qalxır, hamıdan fərqli düşünür, tək qalır. Nəticədə «Qeys» ikən «Məcnun»a çevrilir. İdraki məqamda ondan aşağı səviyyədə dayanan cəmiyyət onu «Məcnun» titulu ilə damğalayır. Deməli, bu mühit azad düşünən intibah qəhrəmanına öz qoynunda bərabərhüquqlu fərd kimi sığınacaq vermir, ona tənəli münasibət göstərir.

172

Həyatı gerçəkliyin bəhrəsi kimi özünü bürüzə verən, elə ilk baxışdaca diqqəti cəlb edən digər bir mühüm məsələ **qadın hüquqsuzluğu**dur. Həmin ideya əsərdə Leyli obrazı ilə təsbit olunur. Nofəllə əlaqəli sərgüzəşt, Leyli və Məcnunun ata-anaları ilə bağlı əhvalatlar da daha çox real həyat hadisələri təsiri bağışlayır. Şərti mənada desək, ideya-məzmun qatının üst layında qərar tutur. Mahiyyətcə dünyəvi motivli məsələlər kimi anlaşılar.

Təriqət görüşlərinin inikası isə alt qatda, ikinci müstəvidə qərarlaşır. Deyilən qayə və görüşlərin təzahürü poemanın həm ideya-məzmun axarında, epizod və hadisələrin seçimində, həm Məcnun, Leyli və İbn Səlam kimi obrazların səciyyəsinə, həm də bədii mətn boyunca yeri gəldikcə özünü göstərən şərti-metaforik, rəmzi-fəlsəfi deyimlərdə üzə çıxır. Sənətkar **ilahi eşq** ilə **məcəzi eşqi** uğurla sintez etmişdir. Müəllif əsəri yazarkən burada vəhdət rəmzlərinin izhara gəldiyini, yəni bədii sözün simvolik çalar və yükündən bəhrələndiyini xüsusi olaraq nəzərə çatdırır:

Ol dəm ki, bu nüsxə oldu məvqum,

«Leyli-Məcnun» adıyla mövsum.

İzharə gəlib rümuzi-vəhdət,

Vəhdətdə tamam olub hekayət.

Poemanın dibaçəsində elə ilk cümlələrdə də şairin bu mövzunu təsəvvüf libasına bürüyəcəyi bəlli olur: «İlahi! Haqqın sirli Leylisi vəhdət pərdəsindən çıxıb camalını göstərməklə gözəllik fəzasını bəzəyəndə və Məcnunun ruhu qəflət səhrasında çaşqın ikən o camalın parıltısını görüb ixtiyar cilovunu itirəndə... Və əgər əfsanə bəhanəsi ilə həqiqi eşqdən və əzəli hüsndən bəlağətli fazillər və fəsahtli bəliqlər sirr gövhərini nəzm sapına düzüb...»¹. Deməli, sənətkar məqsədli olaraq təsəvvüf rəmzləri ilə danışmaq niyyəti izlədiyi bu əsərdə Leylini Haq sirrinin zərrədə təmsilçisi kimi mənalandırır. O, vəhdət pərdəsindən camalını göstərərək Xəliqin yaratdığı gözəllik aləmini bəzəyir. Bəndənin timsalı olan Məcnun isə qəflət səhrasında – müvəqqəti olaraq düşdüüyü maddi aləmdə, «şəbi-hicran» dünyasında çaşqındır. Hansı yolu tutacağını müəyyənləşdirə bilmir (şəhadət aləminin parıltılarına, ötəri səfasına və gözəlliklərinəmi meyl etsin, yoxsa başqa səmtə?). Nəhayət, Leylinin misalında Haqqın nuruna doğru səmt alır, həqiqət yolunun başlanğıcını tapır. Dahi mütəfəkkir ərəb əfsanəsini bəhanə edib sirr açdığını, həqiqi eşqdən (məcazi eşqdən yox) və əzəli hüsndən danışdığını da xüsusi olaraq vurğulayır. Dibaçədən sonra verilən rübailərdə də eyni mətləb iqrar edilir. Yəni şair məcazi yolla həqiqəti (həqiqi eşqi və Haqqın özünü) arzulayır, əfsanəni bəhanə edib sirr açır. Leylini səbəb kimi götürüb ilahi olanın tərifini söyləyir. Məcnunun dili ilə ona dua edir.

Bu, Məcnunun eşq dastanıdır. Əsərin baş qəhrəmanı odur. Süjet boyu onun doğulandan ölənə qədərki həyat tarixçəsi izlənilir. O, nəzir-niyaz, dua-səna ilə dünyaya gəlmişdir. Valideynlərinin illər boyu intizarla gözlədiyi bir övladdır. Atası cəmiyyətin mənəb sahibi, hörmətli, şan-şöhrətli və varlı bir şəxsi, başqa sözlə, maddi dünya prizmasından baxsaq, seçilmiş bir insandır.

Məcnun idraki səviyyəsi, düşüncə tərzini, həyata və ictimai mühitə baxışı etibari ilə ətraf sosial toplumun bütün üzvlərindən fərqləndiyi kimi, doğumunun və ölümünün daşdığı mənə yükü cəhətdən də başqalarından seçilir. O, anadan olarkən ağlayır:

*Ol dəm ki, bu xakdanə düşdü,
Halını bilib fəğanə düşdü,
Axır gününü əvvəl eyləyib yad
Axıtdı sirişkü qıldı fəryad.
Yə'ni ki: «Vücut dami-qəmdir;
Azadələrin yeri ədəmdir.
Hər kim ki, əsir oldu bu damə,
Səbr etsə gərək qəmi-müdamə».*

Şair qəhrəmanın dünyaya gəlişinə təriqət rəngi verir: vücut sevgisi verilmiş ilahi ruh (Məcnun) torpağa (fiziki həqiqət aləminə) düşən kimi bu aləmdə («şəbi-hicran»da) halının necə məşəqqətlə keçəcəyini, ruhi varlığının vücut torunda həbsə düşdüyünü, həmin vücutun isə qəm toru olduğunu anladı. Buna görə də (öz əsl zatından ayrıldığına görə) ağlayıb fəryad etdi. Bu dünyada çəkməli olduğu daimi qəmə səbr etməkdən başqa çarəsi qalmadı.

Məcnun qəm şəhididir. Onun dünyadakı yeganə qazancı, mətəhi qəm və eşqdır. Elə həyata da möhnət çəkmək, dünyanın qüssəsini öz çiyinlərində daşımaq, başqa sözlə, dünya ilə yarışda qəmdən imtahan vermək üçün gəlmişdir:

Söylərdi ki: «Ey, cəfaçı dünya!

*Bildim qəmini sənin ki, çoxdur.
Qəm çəkməyə bir hərif yoxdur.
Gəldim ki, olam qəmin hərifi,
Gəl, təcrübə eylə mən zəifi.
Hər qanda qəm ola, qılma ehmal,
Cəm' eylə dili-həzinimə sal!»*

Yoxluq yuvasında asudə, yer-göy iztirabından azad, hüsn və eşq xəyalından uzaq, bilməzlik ilə halı xoş olan Məcnun birdən cismani həyatla üzləşir. Onun qüssə və dərd yükünün nə qədər ağır olduğunu görür, bu yükün daşıyıcısı olmaq niyyətinə düşür. Həm də bu qəm onu bezdirmir, yormur. Əksinə həmin qəmin zövqü ondan ötrü əbədi eys, daimi nəşə mənbəyinə çevrilir. Əslində isə dediyimiz qəm mahiyyətə vəhdətdən mülk aləminə düşmüş, fəraq zavalına uğramış zərrənin kəsət qəmidir.

Məcnunun çəkdiyi qəm cəfası onun eşq bəlası ilə tamamlanır. Elə buna görə də Kəbəni ziyarət edərkən dua məqamında o, Allahdan eşq bəlasına daha çox mübtəla olmasını diləyir. Cəmiyyətin və atasının nəzərdə tutduğu əql sahibi olmağı və cismən Leyliyə qovuşmağı isə xəyalına belə gətirmir:

*Ya rəb, bəlayi-eşq ilə qıl aşına məni!
Bir dəm bəlayi-eşqdən etmə cüda məni!
Az eyləmə inayətini əhli-dərddən,
Yəni ki, çox bəlalərə qıl mübtəla məni!*

174

Bu epizod və onun məna tutumu sufizmin eşq və bəla fəlsəfəsi ilə bağlıdır: kəsətə düşmüş zərrə eşq yolunda nə qədər çox zillət və bəla çəksə, məhəbbətinin böyüklüyünü bir o qədər isbat etmiş olur.

Məcnunun eşqi və davranışı cəmiyyət tərəfindən dərk və qəbul edilmir. Çünki o, təkdir və bənzəri yoxdur (Zeyd kimiləri istisnadır). Bu mənada Leylinin atasının:

*Qürbün, bilirəm, mənə şərəfdir,
Əmma xələfin əcəb xələfdir.
«Məcnun» – deyə tə'n edər xəlayiq,
Məcnuna mənim qızım nə layiq? –*

deməsi və Məcnunun yalnız «ağıllanacağı» təqdirdə qızını ona verməyə razılaşması təbiidir. Ona görə ki, ictimai mühitin adət, qanun, əxlaq və baxışları Leylinin atasının söylədiyi qənaətin tərəfindədir. Əks davranış mənəb sahibi olan qəbilə rəisinə şərəfsizlik gətirərdi. Deməli, mövqe baxımından hər iki tərəf haqlıdır: Məcnun həqiqi eşqin, Leylinin atası isə toplumun düşüncə və qanunlarının təmsilçisi kimi.

Aşiq qəhrəmanın eşq zövqünün nəşəsi o həddə çatır ki, hiss və əqli pamal olur. Aləm içrə bütün qəmlərin onun könlünə cəm olmasını, məhəbbət bəlasının daha da artmasını arzu edən qəhrəman əksinə ağıl qayğısından azad və uzaq olmaq təmənnasındadır. Kəbədə onun Allaha yalvarışlarının, Ondən diləyinin bir detalını da həmin istək təşkil edir:

Hər qanda ki, aləm içrə qəm var,

Qıl könlümü ol qəmə giriftar!

Əndişeyi-əqldən cüda qıl,

Eşq ilə həmişə aşına qıl!

Əlbəttə, ağıla münasibətdə belə bir ölçü sufizmin **eşq və ağıl** barədə inanc kateqoriyası ilə əlaqədardır. Yəni əvvəlcə dediyimiz kimi, həqiqi eşq ağılla dərk olunmaz, eşq ağılı yoxa çıxarır, çünki ağıl maddi reallığın həqiqətlərini anlamaq üçündür. Onun sərhədləri bu reallığın özündə də sona yetir və ilahi hikmətlərə yol tapmaqda acizdir.

Məcnun **tərk və təcrid** məqamlarını da uğurla keçir. Leyli ilə son görüşdə o, qarşısında dayanan Məşuquna bildirir ki, sən «*sözümdən xəbər tut demə, çünki mənim özümdən xəbərim yoxdur, batinimi və zahirimi eşq alıb*». Deməli, aşiq artıq öz cismani həqiqətini tərk etmiş, unutmuş və ruhi həqiqəti ilə qalmışdır. «*Çoxdur bəni-adəm içrə bidad*» – əqidəsi ilə yaşayan aşiq cəmiyyətdən təcrid yolunu tutur. Təbiətin qoynuna, saf, bakir və məkrdən uzaq aləmə çəkilir, heyvanlarla ünsiyyət qurur. Bununla o, insan nəslindən olan fitnəkarların şərindən uzaqlaşır. Məcnunun ceyran balasına müraciətlə dediyi «*İnsan deyib, məndən iyrənmə!*» – xitabında onun bəşərxilqət varlığın məkrinə, şərinə münasibəti daha qabarıq ifadə olunmuşdur. Deməli, mənəvi durulma yoluna düşmüş əqidə müsafiri təcridlə, yəni daha pak, şərdən uzaq məkana çəkilməklə öz batini «mən»ini daha münasib qaydada təmizləmiş olur. Aşiq bəşərdən bədxislət əməlinə görə o qədər bizardır ki, hətta öz əksini də düşmən sanır, öz kölgəsi ilə də yoldaş olmaq istəmir:

Olmuşdu bəşərdən öylə bizar

Kim, öz əksin sanırdı əğyar.

Dartıb göyə dudi-şö'leyi-ah,

Öz sayəsin istəməzdi həmrəh.

Sevgi və qəm Məcnunun əzəli qismətidir. Məhəbbət onun zatındadır. Bu macərədə ixtiyarsız, tədbirdə çarəsizdir. Çünki bu, təqdirin işidir və onu dəyişdirmək müşküldür. Həmin gerçəyi anlamayan atasına Məcnun həqiqəti bu cür başa salmaq istəyir:

Yoxdur bu işimdə ixtiyarım,

Zəbtimdə inani-iqtidarım!

...Təqdir çu böylədir, nə tədbir,

Təqdiri edərmi kimsə təğyir?

Mahiyyətə Məcnunla Leylinin həqiqəti eynidir. Onlar ikilikdən uzaqdırlar. İki bədəndə bir ruhdurlar. Fərq yalnız surətdə, görkəmdədir. Eyni mənə surət şəklinə düşməklə fərqlənmişdir. Surət aləmində şəkildə fərqlənən bu qəhrəmanlardan birinə zəmanə Leyli, digərinə isə Məcnun adı qoymuşdur. Zəmanə əhlinin zahirən iki görünən aşiq və məşuqu tənə obyektinə çevirməsinin, Qeyse «Məcnun» adının qoyulmasının səbəbi bəşərxilqət məxluqların deyilən ilahi həqiqəti anlaya bilməməsindədir. Toplumun cəhaləti, qeyri-kamilliyi buna imkan vermir. Çünki cəmiyyət adı, insani norma və rəftar qaydaları ilə yaşayır. Buna görə də bəsirətsizdir. Onların düşüncəsinə görə Məcnunun evlənəcəyi qız Leyli olmasın, bir başqası olsun. Elə bir

fərq eləməz. Bir cismi başqa cisimlə əvəz etmək olar və bu, qəbahət deyil. Buna görə də atası ona Leylidən əl çəkməyi məsləhət görür, başqa hansı qızı istəsə, ona alacaqlarını söyləyirlər. Məcnun isə:

Xosrov deyiləm ki, mənə dilbər

Şirin ola gah, gah Şəkkər!

Mən yekcəhətəm təriqətimdə,

Təğyir işi yox cibillətimdə. –

cavabı ilə onlara və bütövlükdə cəmiyyətin əxlaq qaydalarına, bəsirətsiz düşüncə tərzinə mənən üsyan edir.

Məcnunun Leyliyə vurğunluğu «*əhli-əşqi kamil edən*» Məşuqun xarici görkəminə, hüsnü cazibəsinə məftunluqdan başlayır. Əslində eşq ilə hüsn daim əkizdir və:

Hüsn olmasa, eşq zahir olmaz,

Eşq olmasa, hüsn mahir olmaz.

Lakin aşıqda zaman-zaman və zərrə-zərrə baş verən batini nurlanma ilə tədricən məşuqun zahiri gözəlliyinə olan həvəs unudulur. Yəni aşıqın kamal gözəlliyi artdıqca ona binaən Məşuqun camal gözəlliyinə olan meyl arxa plana keçir və nəhayət, tamamilə qeyb olur. Bunu bu iki qəhrəmanın sonuncu görüş səhnəsindəki mənzərə və rəftar aydın surətdə sübut edir. Belə ki, əvvəllər Leylini görməyə can atan, hətta bunun üçün müxtəlif bəhanələrə, sözün yaxşı mənasında məkrli tədbirlərə əl atan Məcnun son görüşdə Leylinin zahiri görkəminə baxıb ondan zövq almaq (əvvəllər bu, belə idi), ümumiyyətlə, onunla ünsiyyət qurmaq həvəsindən uzaqdır. Çünki bir eşq müsafiri və sərməsti kimi kamala çatmış, mərifət mərtəbəsinin ali məqamına yetmiş arif həbib məhbubun cismani varlığını büsbütün unutmuşdur. İndi onun ruhi həqiqəti, xəyalı ilə yaşayır. Onun Leyli ilə ünsiyyəti, cismani vüsal meylini rədd edərək:

Xəyal ilə təsəllidir, könül meyli-vüsal etməz,

Könüldən dışra bir yar olduğun aşıq xəyal etməz. –

deyiminin səbəbi də bundadır. Leyli özü də sevgilisinin bu cür davranışını bəyənilir. Onu imtahan etdiyini, aşıqının bu imtahan və sınaqdan ləyaqətlə çıxdığını söyləyir, onu alqışlayır. Beləliklə, Məcnun bir eşq və irfan yolçusu olaraq fəzilət mərtəbəsinin ən uca məqamına çatmış olur. Bütün sınaqlar arxada qalır. Leylinin ölümü ilə aşıq qəhrəmanı fiziki aləmdə yaşamağa sövq edən sonuncu bağ qırılır. Buna görə də o, Allahdan ölüm arzulayır. Fəna yolunun yeganə həqiqət yolu olduğunu özünə şüar edən Məcnunun duası qəbul olunur. O, Leylinin qəbri üstündə ölür və hər iki sevgili eyni qəbirdə dəfn edilir (Ümumiyyətlə, hər iki qəhrəman pak olduğundan Allah onların duasını bir qayda olaraq qəbul edir).

Əsərdəki son epizod – Zeydin bu iki qəhrəmanı yuxuda görməsi rəmzi-metaforik səciyyə daşıyır. Yəni ilahi eşq mücahidləri gerçək həyatda, cismani mənada qovuşa bilməzlər. Onların vüsalı yalnız əbədiyyət aləmində, ilahi dərğahda mümkündür. Leyli ilə Məcnunu da eyni aqibət müşayiət edir.

Nəticə. Bir neçə kəlmə də Nizami və Füzuli poemalarının fərqi barədə. Bu fərqlər xeyli çoxdur. Daha qabarıq olanları aşağıdakı kimi xülasə etmək mümkündür: *Birincisi*, Nizami əsərini fars, Füzuli isə ana dilində qələmə almışdır (Bu mənada Füzulinin poeması bizdən ötrü daha qiymətlidir); *İkincisi*, Füzuli sələfində olan bir sıra hadisə və obrazları ixtisar etmiş, süjeti

yığcamlaşdırmış, ancaq özünün vermək istədiyi mətləb və qayəyə uyğun əhvalatları saxlamışdı. Ona görə də onun poeması həcmcə bir qədər yığcamdır; *Üçüncüsü*, bu iki əsərin struktur-kompozisiya elementlərində müəyyən fərqlər mövcuddur. Füzuli poemasının əvvəlində dibaçə, üç rübai verir. Mətn boyu xeyli lirik şeirlər artırır. Bu isə onun əsərinə janrca epik-lirik səciyyə aşılayır. Nizamidə isə bunlar yoxdur və onun əsəri janr etibarı ilə sırf epik məziyyət kəsb edir; *Dördüncüsü*, obrazlı şəkildə desək, Nizami sanki ağıl, Füzuli isə hiss şairidir. Nizami göz yaşlarını qəlbinə axıdır. Sakitcə, aramla müdrik bir qoca kimi bu qəm dastanını söyləyir. Füzuli isə elə bil ki, çılğın bir gəncdir. Öz dərđini, bu kədər macərəsını fəğan edə-edə, ah-nalə ilə danışır. Fəryadını gizlədə bilmir; *Beşincisi*, Nizamidə təriqət ideyaları ötürədir, ancaq bəzi məqamlarda qismən özünü bürüzə verir. Füzulidə isə mətn, süjet əvvəldən sona qədər məqsədli olaraq təsəvvüf tülünə bürünmüşdür və s.

Ədəbiyyat

1. **Araslı H.** Böyük Azərbaycan şairi Füzuli. Bakı, 1958
2. **Araslı H.** Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı, 1998
3. **Babayev Y.** Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər). Bakı, 2018
4. **Əliyev S.** Füzulinin poetikası. Bakı, 1986
5. **Füzuli M.** Əsərləri, 5 cildə (tərtib edən: Araslı H.), Bakı, a) IV c., 1961; b) V c., 1985
6. **Füzuli M.** Əsərləri, 6 cildə (tərtib edən: Araslı H.), II cild, Bakı, 1958
7. **Füzuli M.** Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. I c. (lirik əsərləri-şərhərlə. Tərtib edən: Yusifli X.) Bakı, 2005; II c. (epik əsərləri-şərhərlə. Tərtib edən: Xəliloğlu S.), Bakı, 2005
8. **Füzuli M.** Leyli və Məcnun (tərtib edib nəsrə çevirən, müqəddimə və şərhərlərin müəllifi: Əliyev S.) Bakı, 1991
9. **Füzuli M.** Bəng və Badə (tərtib edib nəsrə çevirən, müqəddimə və şərhərlərin müəllifi: Əliyev S.). Bakı, 1993
10. **Hikmət İ.** Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 2 cildə, II c., Bakı, 1928
11. **Köçərli F.** Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə. I c., Bakı, 1978
12. **Quluzadə M.** Füzulinin lirikası. Bakı, 1965
13. **Məhəmməd Füzuli** (məqalələr toplusu). Bakı, 1958

**THE ARRIVAL OF FAIRY TALES IN CHILDREN'S STORIES IN THE EARLY
20TH CENTURY****XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ NAĞİL OBRAZLARININ UŞAQ HEKAYƏLƏRİNƏ
GƏLIŞİ****MƏMMƏDOVA SOHRƏT NUSRƏT****Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universite****Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının müdiri, Filologiya üzrə fəlsəfə doktor,
dosent, Ü.Hacıbəyli 68 <https://orcid.org/0009-0006-6553-6385>****Xülasə**

Xalqın yaratdığı laylalar və oxşamalar, tapmacalar və yanılmaclar, nağıllar və dastanlar uşaq ədəbiyyatının mənşəyi rolunu oynayır. Uşaq ədəbiyyatı bu beşikdə pərvəriş tapır. XX əsrin əvvəllərində yaranan uşaq nəsrimizi arıdcıl, sistemli bir ədəbi proses kimi izlədikdə onun təşəkkülü və yüksəlişi boyunca folklor ənənələrinin gur, davamlı müşayiəti ilə rastlaşırıq. Ənənəvi şolastik-didaktik mövzulardan, təlqinlərin çılpaq və birbaşa, quru, şirəsiz, tamsız deyim tərzindən də yaxa qurtarmağın birinci etibarlı dayağı xalq ədəbiyyatı olur. Epiklik, təhkiyənin mənsur çaları, forma müvafiqliyi, hadisələri və obrazları təsvir imkanlarının uyğunluğu uşaq nəsrini lətifələr, rəvayətlər, az da olsa, dastanlar (çox nadir hallarda əfsanələr) və xüsusilə, nağıllarla bağlayır. Həmçinin atalar sözü və məsələrdəki ideya bəzən uşaq yazıçısının diqqətini cəlb etdiyindən o, öz əsərinin sujetini birbaşa hər hansı atalar sözü və məsələdəki ideyaya uyğun qurur. Uşaq nəsrinin folklorlardan əxz etdiyi ən yüksək keyfiyyətlər cazibədar, maraqlı, məzəli, şirin və aydın ifadələrlə bəzənmiş dil, sadə, bitkin və yığcam sujet, hadisələrin axıcı şəkildə bir birini izləməsi, məntiqi ardıcılıq, yadda qalan məzmun, yüksək tərbiyəvi ideya xoş ovqatdır. Deməli, xalqın keçmişini, həyatını, adət-ənənələrini, məişətini, güzəranını, dilini, arzu və istəklərini, tarixini, psixologiyasını və s. öyrənməkdə əvəzsiz dəyərə malik olan xalq yaradıcılığı uşaq ədəbiyyatına da qida verən ən əlverişli və münbit mənbə, uşaq yazıçıların üz tutduğu ədəbi məkan olmuş və olacaqdır.

Summary

. Lullabies and rhymes created by the people, riddles and riddles, fairy tales and epics play the role of the origin of children's literature. Children's literature is nurtured in this cradle. When we follow our children's prose, which was created at the beginning of the 20th century, as a systematic, systematic literary process, we come across a strong and continuous accompaniment of folklore traditions throughout its formation and growth. Folk literature is the first reliable support for getting rid of traditional scholastic-didactic topics, bare and direct, dry, tasteless, incomplete expression of indoctrination. Epicness, rhymed shades of development, appropriateness of form, compatibility of opportunities to describe events and images connect children's prose with anecdotes, narratives, to a lesser extent, epics (rarely legends) and, especially, fairy tales. Also, since the idea in proverbs and proverbs sometimes attracts the attention of the children's writer, he builds the subject of his work directly according to the idea in any proverb and proverb. The highest qualities of children's prose derived from folklore are charming, interesting, funny, sweet and clear language decorated with clear

expressions, simple, exhausted and compact subject, events follow each other in a fluid manner, logical sequence, memorable content, highly educational idea is pleasant. So, the people's past, life, customs, lifestyle, language, wishes and aspirations, history, psychology, etc. People's creativity, which has an invaluable value in learning, has been and will be the most convenient and fertile source that feeds children's literature, a literary place where children's writers turn.

Keywords: Child, literature, folklore, prose, example, origin, specific, fairy tale, national, peculiar, theme, plot.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının XIX əsrin sonunda təşəkkül tapmağa başlaması ədəbiyyatın tarixi kökləri olan folklor və klassik ədəbiyyatla bağlıdır. Tarixən xalq yaradıcılığı özünün yüksək ideyalılığı və estetik dolğunluğu ilə uşaq ədəbiyyatının əsas qaynaqlarından biri olmuşdur. Azərbaycan folklorundakı spesifik cəhətlərin ortaya çıxarılması, başqa sözlə bu xalqın uşaq ədəbiyyatının mənşəyindəki özünəməxsusluğun araşdırılması onun inkişaf yolunun düzgün müəyyənəşdirilməsi üçün ilkin əsasdır.

Məzmunca rəngarəng nümunələri ilə hazır bədii material götürmək üçün əlverişli mənbə rolunu oynayan xalq yaradıcılığından alınan əsərlərdə müəyyən səciyyəvi cəhətlər də diqqəti cəlb edir:

a) Xalq ədəbiyyatı bir növ ələnir, məqsədəuyğun hesab edilənlər götürülür, təlim-tərbiyə və təhsil prosesinin konkret tələbləri nəzərə alınır.

b) Dərslik, qiraət kitabları və jurnalların imkanlarına müvafiq olaraq seçilən nümunələr həcmcə çox da böyük olmur.

c) Bu əsərlər birbaşa folklordan alınsa da, müəllifin imzasını, daha doğrusu, tərtibçinin fərdiyyətini təsdiq edən bir xüsusiyyət – dilin və təhkiyə sisteminin fərdi xarakteri çox zaman özünü hiss etdirirdi. Konkret imza ilə nəşr olunan həmin xalq ədəbiyyatı nümunələri xalqdan toplanmır, müəllif ona

məlum olan hər hansı nağıl, lətifə, rəvayət və s. özü istədiyi kimi yazıya alır, beləliklə, əsərdə xalq dili ilə tərtibçinin dili qovuşurdu.

Bir qayda olaraq, xalq nağılları nağılçının dili ilə danışılır. Doğrudur, onun kimliyi bəlli olmur. Nağılı danışan qeyri-müəyyən zamanın qeyri-müəyyən şəxsiyyətidir. Lakin nağılın nağılçının dili ilə danışıldığı məlumdur XX əsrin əvvəllərində yaranan uşaq nəsrimizdə də xüsusi nağılçı obrazları görürük. Fərq burasındadır ki, bu nağılçıların kimliyi bəllidir. Konkret zamanda danışılan nağıl və hekayəni müəllif konkret obrazın dili ilə təqdim edir. Hadisələr “Qorxulu nağıllar”da Hacı Səmədin, Əli Səfanın “Düzlük” və Abidin “Alim Pişiyin hekayələri” nağıllarında Fatma nənə və alleqorik obraz Pişik xanımın, Y.B.Çəmənəminlinin nəşr etdirdiyi “Məlikməmməd” nağılında qoca qarının, “Buzsındıran”da Şərəf nənənin dili ilə danışılır. Kimliyi məlum olan bu nağılların yaşadıkları dövrü də təsəvvür etmək mümkündür. Məsələn, Fatma nənənin nəvələri Səkinə və Əli yeni tipli məktəbdə təhsil alır, “Məktəb” məcmuəsi oxuyurlar. Göründüyü kimi, bunlar nağıl obrazı deyil, nağılçı obrazlarıdır

Xalq ədəbiyyatından uşaq nəsrinə bir sıra mövzə və sujetlər gəlmişdi. Nağıllardan və nağıl mövzularından bütün ölkələrin və bütün zamanların ədəbiyyatçıları qədimdən istifadə etmişlər. İncilərdən əvvəlki uşaq nəsrinin yaxşı nümunələrindən sayılan “Səfərin igidliyi, Hacı Səlim Qasımzadənin “Buzsındıran”, Ələsgər Ələkbərovun “Xoşbəxt qız”, Kərim bəy İsmayılovun “Nağıllar məcmuəsi”nə daxil olan “Xoşbəxt uşaq” əsərlərinin sujeti folklorla bağlıdır. Əvvəlki iki əsər janr spesifikasiyası baxımından fərqlənən nağıl və hekayə kimi epik formaların hər ikisinin

səciyyəvi xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən nağıl-hekayələrdir. İki janrın əlamətlərinin vahid bədii əsərdə qovuşması, əlbəttə, müstəsna hal deyil. Məsələn, H.X.Andersenin nağıllarının çoxu, həm də gözəl hekayə məziyyətinə malikdir.

“Səfdərin igidliyi”ndə “Cırtan” uşaq nağılının sujetindən bacarıqla istifadə edilmişdir. Çox populyar olan bu nağılın əsas obrazı Cırtan uşaqların sevimli qəhrəmanıdır. Sujetin sadəliyi, dinamizmi, ağılın şər üzərində qələbəsi müəllifin diqqətini cəlb etmiş və o, həmin sujetə yeni, orijinal məziyyətlər, sırf realist çalar aşılamaqla oxucuya təqdim etmişdir. Qeyri-adıllıqlarla cazibədarlıq yaradan nağıl ənənəsinə uyğun olaraq “Cırtan”da müsbət qəhrəman fiziki görkəmcə maraqlı doğuracaq qədər kiçik, mənfi obraz isə vəcdə və qorxuya səbəb olan fantastik qüvvə - div qarısıdır. Lakin “Səfdərin igidliyi”ndə Cırtan fiziki görkəmcə normal uşaq Səfdərlə, div qarısı adi insanla – qoca qarı ilə əvəz edilmiş, hadisələrin gedişinə mümkün istiqamət verilmişdir. Nağıl-hekayənin dili nağıldan daha çox, XX əsr realist nəsrimizdəki bəzi mənsur əsərlərin dilini xatırladır.

“Qıza çevrilmiş siçan” nağılı gözəri sujetlər silsiləsinə daxildir.. Hələ keçən əsrdə bu sujet S.Ə.Şirvaninin diqqətini cəlb etmiş və o, nağılı nəzmə çəkərək “Rəbiul ətfal” dərsləyinə daxil etmişdir. Bununla Seyid Əzim ana dilli uşaq ədəbiyyatımızda nağıl mövzusunda müraciətin bünövrəsini qoymuşdur.

F.Köçərlinin “Balalara hədiyyə” kitabındakı “Qarı və pişik” dialoq – sujeti nağılın yarıdan sonrakı ən yığcam folklor variantıdır. “Buzsındıran”da da müəllifi nağılın məhz həmin strukturdakı variantı maraqlandırmış, əsər mükəllimə şəklində qələmə alınmışdır. Müəllifin məharəti sujetə yeni məzmun, əhatəli səciyyə verməsindədir. Zahidin siçanı qıza çevirməsi, qızın böyüməsi və siçana ərə getməsi kimi “taylı tayını tapar” məntiqi ilə bağlı əhvalat məzmunundan ayrılmış, sujetin mükəllimə hissəsi saxlanılmışdır. “Qarı və pişik”dən fərqli olaraq H.S.Qasımzadə müraciət obyektlərinin sayını artırmış, dialoqların həcmi genişləndirmiş, hər bir xitab obyekti ilə bağlı müəyyən məlumatlar verməyə çalışmışdır.

K.İsmayılovun “Xoşbəxt uşaq” nağılında qismən, Ə.Ələkbərovun “Xoşbəxt qız” əsərində isə daha aydın şəkildə “Alı xan və Pəri xanım” xalq nağılının təsiri özünü göstərir (Yeri gəlmişkən deyək ki, həmin nağılın dastan variantı da vardır).

“Xoşbəxt qız”da sujet sadələşdirilmiş, ixtisarlar və artırmaqlar edilmiş, mənfi obrazların (Tapdıq, Hacı Sayad, vəzir Qaraxan) fəaliyyətinin şər elementlərinin əsər üçün ən lazımlı hesab edilən notları götürülməklə onlar ögey ana obrazında birləşdirilmiş, Budaq çoban xeyirxah qarı ilə əvəz edilmiş, məzmun yığcam şəkil almışdır: ögey anasının qəzəbi və təkidi ilə atası tərəfindən meşədə azdırılan İsmətə təsadüfən vəziri ilə ova çıxmış Hindistan şahzadəsi görünür və onunla evlənir. Onların üç oğlu olur. Bundan xəbər tutan ögey ana saraya yol tapır, hər üç uşağın başını kəsir və günahı İsmətin boynuna atır. İsmət böhtana düşür, təqsirkar sayıldığı üçün saraydan qovulur. Gedərkən oğlanlarının meyidini də özü ilə aparır. Bir siçanın ölmüş başqa bir siçanı diriltmək üçün istifadə etdiyi otla da oğullarını dirildir. Qoca bir qarı onlara himayədarlıq edir. Bir müddət keçir, işin üstü açılır. “Alı xan və Pəri xanım”da olduğu kimi burada da sonda xatırlatma epizodundan sonra qəhrəman özünü təqdim edir.

Peşəkar yazıçı qələminin məhsulu olmadığından nağıl kamil bədii əsər təsiri bağışlamasa da, təfərrüat xeyli dəqiqdir. Məsələn, “Alı xan və Pəri xanım” nağılının sujeti “Böhtana düşmüş qız” adı ilə də tanınır. Doğrudan da, xalq nağılında final nə qədər nikbin olsa da, bəxtiyarlıq nisbidir. Övladları əlindən getmiş anaya xoşbəxt demək nə dərəcədə doğrudur? Buna görə də Pəriyə “böhtana düşmüş qız” demək daha münasibdir. Lakin Ə.Ələkbərov oxucusunun uşaqlar olduğunu nəzərdə tutaraq əsərdə nikbinliyin qədərini artırmış, İsmətin ölən oğlanlarını diriltmiş

və onu tamamilə xoşbəxt qıza çevirmişdir. Beləliklə, finala dəqiq fərəhli təfərrüat ruhu aşılammışdır.

“Xoşbəxt uşaq” müxtəlif xalq nağıllarından istifadə edilərək vahid sujet xətti ətrafında rabitəli şəkildə birləşdirilmiş epizodları xatırladır. Daha doğrusu, K.İsmayılovun bu nağılıdakı epizodların bir çoxuna oxşar şəkildə olsa da, biz başqa-başqa xalq nağıllarında rast gəlirik. Nağıldakı iki epizod (böhtəndüsmə, qəhrəmanın özünü təqdim etməzdən əvvəl xatırlatma üsulundan istifadə etməsi) mahiyyətcə “Alı xan və Pəri xanım” nağılıdakı hadisələrə yaxındır. Burada da final nikbindir.

Bu cür təntənəli sonluqlar özü də qidasını folklardan alır. Çətin ki, sonu faciə ilə, qəhrəmanın məğlubiyyəti, şərin qələbəsi ilə qurtaran nağıl tapmaq mümkün olsun. Çünki xalq öz arzusunu, həyata və gələcəyə inamını, qəhrəmanın gücünü ifadə etdiyi bədii əsərlərində uğursuz finallara meyl etmir. Xalq inamı qalib, xalq qəhrəmanı məğlubedilməzdir. İkinci tərəfdən, əgər nağıl uşaqlara söylənsə, pedaqoji duhası ilə “heç kəsin yarışa girə bilmədiyi” (K.D.Uşinski) xalq öz pvladını həyatın sonu kədər, faciə, ölüm və məğlubiyyətlə qurtaran hadisələri, çıxılmaz vəziyyətləri ilə qorxutmaz və bədbin böyütməzdi. Buna görə də öz nağılını yaradarkən fərəhli sonluqlar daim xalqın diqqət mərkəzində durmuşdur.

Nikbin sonluqlara meyl uşaq nəsrində də özünü göstərən xüsusiyyətdir. “Bağdadlı Cəfərin hekayəti”ndə Cəfər yenidən səadət tapır, “Əhməd və Məleykə”də (S.S.Axundov) Səyyah Cəmaləddin ac uşaqların harayına çatır, “Nurəddin” də (S.S.Axundov) hər şey təksinedici, xoş məramla qurtarır Həqiqətən də, ədəbi nağıllar müxtəlif cür başlayır, hamısı orijinal situasiyalarla başa çatır.

Nağıllar özünün ənənəvi başlanğıcının da uşaq nəsrinə verə bilmişdir. Uşaq nəsrinə nümunələrinin bir çoxu nağıllardakı “biri var idi, biri yox idi” ənənəvi başlanğıcının ahənginə uyğun qayda ilə başlayır: “Əhməd və Məleykə”, “Nurəddin”, “Əşrəf” (S.S.Axundov), “Şələquyruq” (A.Şaiq),

XX əsrin əvvəllərində yaranan uşaq nəsrinin bir çox nümunələri ilə nağılların sujet strukturu və kompozisiya elementləri arasında da müəyyən oxşarlıqlar nəzərə çarpır. Nağıllarda olduğu kimi, uşaq nəsrində də sujetin inkişafında şərtliklərdən, təsadüflərdən, nağılda nağılçının, uşaq nəsrində müəllifin özü tərəfindən yaradılmış məqsədli situasiyalardan (bu situasiyalar həyatın real tələbi ilə o qədər də uzlaşmır. O, daha çox məhz nağılçı və uşaq nasiri tərəfindən məqsəduyğun yaradılır) tez-tez istifadə edilir. Qəhrəmanı nağılçı və ya uşaq nasiri özü çətin vəziyyətə salır, sonra da həmin vəziyyətdən bilərəkdən çıxış yolu tapır, həlledici məqamda qəhrəmanın köməyinə gəlir. Daha doğrusu, həm nağılçı, həm də nasir öz sujetini müəyyən dusturlar, sonunu əvvəldən ciddi şəkildə nəzərdə tutduğu hadisələr əsasında qurur. Məsələn, “İlyasın” nağılçı ağzıbütövlüyün, dözümlü və biliyin insanı xoşbəxtliyə çatdırma biləcəyini, “Məlikməmməd” nağılında bəd niyyətin xeyir əməl qarşısında puca çıxmasını, mübarizə və dəyanətin zəfərini, “Yaxşılığa yaxşılıq” nağılında yaxşılığın itməyəcəyini, “Göyçək Fatma” nağılında pisliyin, paxıllığın puc aqibətini isbat etməyi və s. öhdəsinə götürür. Buna nail olmaq üçün həyatın diktə etdiyi yolla deyil, özünün istədiyi kimi hərəkət edir. Mübaligələrdən, gözlənilməzliklərdən, təsadüflərdən, qeyri-adi situasiyalardan, yardımçı qüvvələrin köməyindən və s. istifadə etməli olur. Son məqsəd naminə sujeti daim nəzarətdə saxlayır.

Uşaq nasiri konkret tarixi dövrün məramını və pedaqoji tələblərini də yaxşı dərk etdiyindən folklardan istifadə zamanı maarifçi niyyət, pedaqoji tələb və folklorun öz materialı vahid ədəbi əsərdə qovuşur. Maarifçi yazıçı faktları seçərkən uşaqlara nəyi çatdırmağı lazım bilirsə, onu da

götürür, qalanlarını atır. Ekspozisiyada: “Nurəddin” (S.S.Axundov, düstur yaxşılığa yaxşılıq hər kişinin işidir, yamanlığa yaxşılıq hər kişinin işidir); “Əşrəf” (S.S.Axundov, düstur: insan vətənin quludur) və s.

Bu tipli əsərlər təlim-tərbiyə ilə əlaqələndirildiyi üçün pedaqoji tələblə, üslubca və düsturların çox zaman atalar sözü və məsəllər şəklində qoyulması və s. cəhətdən folklorla, tendensiyanın aşkarlığı baxımından isə maarifçi niyyəti ilə bağlanır. Öz düsturunun ödənilməsi naminə uşaq nasiri də nağılçı kimi son məqsəd xatirinə “hər cür münasib vasitəyə əl atmalı, nəyin bahasına olursa-olsun onu tapmalı” prinsipi ilə hərəkət edir, hadisələrin səmtini istədiyi tərəfə döndərir. Daha doğrusu, həm nağılçı, həm də uşaq yazıçısı hadisələri həyatda olanlardan daha çox arzu olunanlara, arzu etdiklərinə uyğun şəkildə təsvir etməyə çalışırlar.

Maarifçi pedaqoq yazıçının folklor materiallarından istifadə zamanı əməliyyat və qurduğu sujeti M.H.Əfəndizadənin “Bağdadlı Cəfərin hekayəti” əsərində də görürük. Hekayədə bir sıra xalq nağıllarında, həmçinin “Tənbəl Əhməd” nağılında təsadüf edilən müəyyən detal, element və epizodlar vardır.

“Bağdadlı Cəfərin hekayəti”ndə ənənəvi nağıl başlanğıcı:

Cəfərin zəhmətlə qazandığı halal pulla bazardan aldığı və arvadına göndərdiyi narların içindən ləl çıxır. Cəfər qayıdana qədər arvadı bir qəsr tikdirir;

Sövdəgərin verdiyi iki məsləhətə əməl etmək Cəfəri fəlakətdən və bədbəxtlikdən xilas edir.

“Tənbəl Əhmədin nağılı”nda ənənəvi nağıl başlanğıcı:

Əhməd divin verdiyi narları arvadına göndərir, narların içindən ləl çıxır. Əhməd qayıdana qədər arvadı böyük bir qəsr tikdirir. Bir kişinin verdiyi üç məsləhətə əməl etmək Əhmədin dövlətlənməsinə və fəlakətdən xilas olmasına səbəb olur.

182

Yazıçı nağıldan o şeyləri götürür ki, pedaqoji məramı və maarifçi niyyəti çatdırmaqda ona kömək edəcəkdir. Hekayənin sujeti qəhrəmanın maddi tənəzzülü və yenidən tərəqqisi xətti üzərində qurulur. Cəfər varlı tacirdir. O, maddi cəhətdən iflasa uğurayır, Şiraza gedib bir səxavətli sövdəgərə qulluqçu durur. Halal zəhməti və düzlüyü sayəsində qazandığı pulla aldığı və arvadına göndərdiyi narların içindən ləl çıxır. Beləliklə, o yenidən zənginləşir və firavan ömür sürür. Öləndə isə uşaqları barədə arvadına belə bir vəsiyyət edir: uşaqları sənə tapşırıram, onların təhsil və tərbiyəsi ilə məşğul ol, onlarda bu xüsusiyyətlərin olmasına çalış: doğruluq, zəhmətkeşlik möhtaclara kömək etmək.

XX əsrin əvvəllərində yaranan uşaq nəsrinin bir çox nümunələri ilə nağılların sujet strukturu və kompozisiya elementləri arasında da müəyyən oxşarlıqlar nəzərə çarpır. Nağıllarda olduğu kimi, uşaq nəsrində də sujetin inkişafında şərtliliklərdən, təsadüflərdən, nağılda nağılçının, uşaq nəsrində müəllifin özü tərəfindən yaradılmış məqsədli situasiyalardan (bu situasiyalar həyatın real tələbi ilə o qədər də uzlaşmır. O, daha çox məhz nağılçı və uşaq nasiri tərəfindən məqsədəuyğun yaradılır) tez-tez istifadə edilir. Qəhrəmanı nağılçı və ya uşaq nasiri özü çətin vəziyyətə salır, sonra da həmin vəziyyətdən bilərəkdən çıxış yolu tapır, həlledici məqamda qəhrəmanın köməyinə gəlir.

Ədəbiyyat

1. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı, Bakı: Maarif, 1992, 458 s
2. Əhməd V. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı: Müəllim, 2006. 386 s.
3. Əsgərli F. Uşaq ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2024. 444 s.

- 4.Əsgərli F. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının mərhələli inkişafı. Bakı: ADPU, 2019. 346 s.
- 5.Əsgərli F .Uşaq ədəbiyyatının qarşılıqlı yaradıcılıq qaynaqları.Bakı, ADPU, 2010. 463s
- 6.Xəlil Z., Əsgərli F. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı: ADPU, 2004. 494 s.
- 7.Məmmədov M., Babayev Y., Cavadov T. Pedaqoji mühit və uşaq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1992. 288 s.
- 8.Məmmədova Ş. Mirvarid Dilbazinin uşaq yaradıcılığı Bakı: ADPU, 186 s.
- 9.Məmmədova Ş. Zahid Xəlilin uşaq əsərlərinin bədii xüsusiyyətləri. Bakı ADPU 2015, 216 S

THE SYMBOLIC AND METAPHORICAL LOAD OF THE IMAGES OF LEYLI, IBN SALAM AND NOFAL IN THE POEM "LEYLI AND MAJNUN" OF M. FÜZULİ**M.FÜZULİNİN “LEYLİ VƏ MƏCNUN” POEMASINDA LEYLİ, İBN SƏLAM VƏ NOFƏL OBRAZLARININ RƏMZİ-METAFORİK YÜKÜ**

Babayev Yaqub Məhərrəm oğlu

filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4738-9426>

Xülasə

Məqalədə görkəmli Azərbaycan şairi M.Füzulinin “Leyli və Məcnun” poeməsindəki Leyli, İbn Səlam və Nofəl kimi obrazların təhlili verilir. Göstərilir ki, hər üç obraz əsərdə rəzi-metaforik mənada təsvir edilmişdir. Başqa sözlə, bu obrazların mətndə görünən üst qatda daşdıqları zahiri mənə ilə alt qatda daşdıqları funksiyalar tamamilə fərqlidir. Belə ki, üst qatda hər üç obraz ərəb ictimai mühitində yaşayan adi insanlardır, cəmiyyət üzvləridir. Hər birinin cəmiyyət miqyasında özünəməxsus yerləri, vəzifələri, mövqeləri, arzu və istəkləri, əxlaq və rəftar normaları vardır. Alt qatda isə hər üç qəhrəmanın Füzulinin sufizm təriqətinin baxışlar sistemi ilə əlaqəli simvolik yükü vardır. Leyli adi bir ərəb qızı olmaqdan çox ilahi varlığın zərrədə təzahürüdür. İbn Səlam məcazi eşqin, dünyəvi məhəbbətin təmsilçisidir. Nofəl isə bir sərkərdə kimi ilahi eşq aləmindəki gücü və sərvəti təmsil edir. Hər üç qəhrəman dünyəvi və ilahi eşq meydanında rəmzi-metaforik rola malikdir.

184

Məqalədə biz göstərilən bu məsələləri geniş şəkildə şərh etməyə çalışmışıq.

Açar sözlər: Kilassik poeziya, M.Füzuli, poema janrı, sufizm təriqəti, ilahi eşq, Leyli obrazı, İbn Səlam, Nofəl, simvolik mənə

Summary

The article analyzes characters such as Leyli, Ibn Salam and Nofal in the poem "Leyli and Majnun" of M. Fuzuli, a prominent Azerbaijani poet. It is shown that all three images are described in the work in a metaphorical sense. In other words, the outer meaning of these images in the upper layer visible in the text and the functions they carry in the lower layer are completely different. Thus, all three characters in the upper layer are ordinary people living in the Arab social environment, members of society. Each of them has its own place, tasks, positions, wishes and desires, morals and norms of behavior on the scale of society. In the bottom layer, all three heroes have a symbolic load related to the system of views of the Sufism sect of Fuzuli. Leyli is more than just an ordinary Arab girl, she is a tiny manifestation of a divine being. Ibn Salam is a representative of metaphorical love, worldly love. Nofal, like a general, represents power and wealth in the world of divine love. All three heroes have a symbolic-metaphorical role in the field of worldly and divine love. In the article, we have tried to broadly interpret these issues.

Key words: Classical poetry, M. Fuzuli, poem genre, sect of Sufism, divine love, image of Leyli, Ibn Salam, Nofal, symbolic meaning

“Leyli və Məcnun” poeməsindəki Leyli obrazı dünyəvi mənada cəmiyyətdəki qadın hüquqsuzluğunun, qadının müstəqil, azad fəaliyyətinə və sevgisinə qeyri-insani münasibətin (Leylinin mənsub olduğu ictimai toplumun baxış müstəvisində deyil, ümumbəşəri dəyərlər nöqtəyi-nəzərindən) ifadəçisidir, təriqət anlamında isə zati-mütləqin kəsrətdəki zərrədə təcəlli nurudur.

Həyatı reallıqdan yanaşsaq, Leyli orta əsrlər feodal mühitində doğulmuş, qadının hiss və sevgisinə biganə yanaşan, sərbəst yaşayışı toplumun baxış və düşüncə tərzilə müəyyən olmuş qadağalarla, yasaqlarla əlindən alınmış bir cəmiyyətin övlətidir. Ona «məktəbə get» desələr, getməli, «getmə» desələr, getməməlidir. Valideynlərin sözü, sosial gerçəkliyin əxlaq normaları (yaxşı, ya pis olsun) onun üçün konkret davranış normativləridir. Bu normativlərdən kənara çıxmaq qeyri-mümkündür. Şərəfsizlik, abır-həya və namusu itirmək deməkdir. Bu mənada Leyli azad dünyada dustaq, ar-namus hicabında məhbusdur. O, özünün eşq sirrini açıb kimsəyə, hətta kölgəsinə də söyləyə bilməz. Çünki elin tənə oxuna hədəf olar. Həyasız və ismətsiz hesab olunur. Məcnuna cavab məktubunda o, ictimai bazardakı, yəni mühitdəki ixtiyarsızlığını, hüquqsuzluğunu, əmtəə dəyərində kölə olduğunu sərrast şəkildə ifadə edir:

Mən gövhərəm, özgələr xiridar,

Məndə degil, ixtiyari-bazar.

Dövrən ki, məni məzadə saldı,

Bilməm kim idi satan, kim aldı?

Leylinin anası qızının Qeyslə olan eşq macərəsini barədə ağızlarda dolaşan söz-söhbətləri eşitdikdə narahat olur, qızını danlayır:

Key şux! Nədir bu göftügülər,

Qılmaq sənə tə'nə eybculər?

Nəyəün özünə ziyan edirsən?

Yaxşı adını yaman edirsən?

Nəyəün sənə tə'nə edə bədgü?

Namusuna layiq işmidir bu?

Bu irad və danlağa görə biz ananı qınaya bilmərik. O səbəbə ki, ana qızına özünün şəxsi rəyini yox, mövcud cəmiyyətin nöqtəyi-nəzərini çatdırır. Çünki Leylinin bu macərəsini həqiqətdirsə və o, faş olsa, nəinki qızın özünə, onun valideynlərinə, yaxınlarına da şərəfsizlik, namussuzluq ləkəsi gətirər.

Məcnunun eşq və qəm sitəmkarı Leyli öz dərđini bəşərxilqət bütün məxluqlardan gizlətməli olur (Hətta anasından da. Yalnız ölüm məqamında sirrini açıb anasına deyə bilər). Ona görə də alleqorik varlıqlarla – çıraq, pərvanə, ay, səba, bulud və s.-lə həmsöhbət olur. Dərđini açıb onlara danışır. Çünki bu nitqsiz varlıqlardan ona zaval yoxdur. Bəşər övladından isə ona zərər toxuna bilər.

Ancaq Leyli tədbirlidir. O, istəmədiyi İbn Səlama ərə veriləndən sonra məharətlə cin, pəri əhvalatını uydurur və beləliklə, pak qalır. Əslində məcazi eşq əhli olan İbn Səlamla ilahi məşuq xislətinə malik, həqiqi eşqin daşıyıcısı, ehtiva edicisi olan Leylinin vüsali mümkün də deyil. Bu ilahi eşqin fəzilət və fəlsəfəsindən kənar bir məsələdir.

Əsərin sonuna yaxın şair fələyə müraciət fonunda ilahi olanla bəşəri olanın, səmavi olanla yer üzünə (süfli aləmə) məxsus olanın fərqi, ziddiyyətini, barışmazlığını maraqlı poetik şərhə oxucuya çatdırır. Nəzərə alsaq ki, buradakı xitab obyekt, günahkar hesab edilən gərdun (fələk) fəlsəfi-simvolik müstəvidə elə bəşəri toplumdur, müəllifin cəmiyyəti, insan xilqətini nəzərdə tutduğu bəlli olar. Deməli, fəzl əhli, kamal sahibi olan bu qəhrəmanlar mənəvi dəyərcə uca olduqlarından cəmiyyət onların ülviyyətini dərk və həzm etmir. Onlara yer üzündə ilahi xislətin daşıyıcıları kimi yox, adəm övladı kimi baxır. Bu cür baxış və yanaşmada isə, həqiqətən, Leyli və Məcnunun əməlləri, sevgisi, daha ümumi şəkildə desək, qəbul edilməz, naqis görünür. Halbuki ictimai mühit idraksızları, cahilləri, ləyaqətsizləri, namussuzları, həyasızları başa çıxarır. Şan-şərəf, hörmət-izzət sahibi kimi onları tanıyır. Dediymiz mənada poemada aşağıdakı detal son dərəcə tipik və ümumiləşdirici görünür:

*Dün dideyi-tər qılıb gühərbar,
Gərduna dedim ki: «Ey cəfakar!
Hərgiz rəvişindən olmadım şad,
Dami-qəmü möhnətindən azad.
Əhbaba nəqiz dövr edərsən,
Ərbabi-kəmala cövr edərsən.
Məcnun əgər olsa idi cahil,
Olmazdın itaətində kahil,
Fərmanına inqiyad edərdin,
Könlünü müdam şad edərdin.
Əhli-hünər olduğu səbəbdən,
Sahibnəzər olduğu səbəbdən,
Əqranı içində xar qıldın,
Biizzətü etibar qıldın.
Leyli gər olaydı bir həyasız,
Ya, sən kimi mehrsiz, vəfasız,
Olmazdı ona həmişə cövrün,
Kamınca müdam olurdu dövrün.
Fəzl əhlinə mayil olduğundan,
İdrak ilə kamil olduğundan,
Daim qəm əlində zar qıldın,
Aşüfteyi-ruzigar qıldın.*

Gecə nəmli gözlərimdən inci saçaraq fələyə dedim ki: «Ey cəfakar! Heç gedişindən şad olmadım, möhnət və qəm torundan azad olmadım. Dostların əksinə dövr edirsən, kamal sahiblərinə cövr edirsən. Əgər Məcnun cahil olsaydı, ona itaətdə tənbel olmazdın, fərmanına baş əyərdin, müdam könlünü şad edərdin. Hünərli olduğuna görə, zəkali olduğuna görə, tay-

tuşları içində onu xar elədin, zəlil və hörmətsiz elədin. Əgər Leyli bir həyasız olsaydı, ya sənin kimi mehrsiz-vəfasız olsaydı, həmişə ona cövr eləməzdin, müdam arzusunca dolanardın. Fəzl əhlinə mail olduğundan, idrak ilə kamil olduğundan onu daim qəm əlində ağlar qoydun, pərişanhal elədin».

Mövcud cəmiyyətin müsəffa və ilahi olana verdiyi dəyər budur.

Poemada ikinci aşiq obrazı İbn Səlamdır. Həyatı müstəvidə yanaşsaq (və təhlil etsək), o, toplum nöqtəyi-nəzərindən ağıllı, kamallı, yaraşlıqlı bir gənkdir. Müəyyən mənəb, hörmət-izzət, nüfuz sahibidir, var-dövlət sarıdan da təminatlıdır. Deməli, real mənada cəmiyyətin sayılıb-seçilən cavanlarındandır. Cəmiyyətin meyarları ilə ölçsək, Məcnundan çox-çox üstündür. Bir sözlə, Leyliyə layiqdir. Elə buna görə də Leylinin ata-anası qızlarını ona ərə verməyə razıdılar. Ancaq qızın hiyləsi baş tutur. O, İbn Səlamı pəri, cin xofu ilə vahiməyə salır və beləliklə, oğlan öz canının qorxusundan ona yaxın gəlmir. Leylinin tədbiri o dərəcədə təsirli olur ki, sağalmaz, sürəkli bir xofa çevrilir. Bu dərd və vahimənin cəfası İbn Səlamı xəstəliyə və nəhayət, ölümə düçar edir.

Təsəvvüf prizmasından yanaşsaq, Məcnun həqiqi eşqin timsalındırsa, İbn Səlam məcazi eşqin rəmzidir. O, Leylini təsadüfən ova gedərkən görür, elə ilk baxışdaca ona vurulur. Amma onun sevgisi məcazi, maddi sevgidir. Çünki o, Leylinin iç dünyasından, ruhani həqiqətindən xəbərsizdir. Qızın xarici gözəlliyinə mayildir. Surətə, şəklə, formaya məftundur. Canını cananı üçün sevmir. Əksinə canı üçün cananına məhəbbət yetirir. Buna görə də məşuqun «can üçün qorxulu» tədbiri dərhal onu sevgi yolundan daşıdır. Cananı atıb canı barədə düşündür:

Ol sadəzəmir ona inandı,

Cinni xəbərin səhih sandı.

Vəhm etdi ki, olsa yara vasil,

Nöqsan ola canü cana hasil.

Cananə yolunda ömrü canı

Ol naqisin oldu səddi-rahi.

O, sadədil ona inandı, cin xəbərin doğru sandı. Qorxdı ki, yara qovuşsa, canına və mənəbinə xələl dəyə. Canan yolunda öz ömrü və mənəbi o naqisin yoluna sədd oldu.

Beləliklə, cismi sevən məcazi aşiqlə vəhdət sirrinin təcəlli atributu olan, qüdsiyyəti təmsil edən məşuqun vüsali qeyri-mümkündür. İbn Səlam ancaq maddi eşqin daşıyıcısı nigarla, adı bir cəmiyyət üzvü olan qızla izdivaca yetə bilirdi. Bir sözlə, Məcnunun faciəsi öz ilkin substansiyasından ayrılıb «şəbi-hicran» möhnətinə giriftar olan, maddi dünyada həmcinsləri tərəfindən dərk edilməyən, bu səbəbə görə də rüsvayçılıq və tənə hədəfinə çevrilən azad fikirli zərrənin faciəsidir. İbn Səlamın faciəsi isə bu ülvyyətdən məhrumdur. Daha doğrusu, İbn Səlamın faciəsi surətə vurulan, batini həqiqətdən xəbərsiz, can sevgisini canan sevgisindən üstün tutan maddi eşq yolçusunun faciəsidir. Əslində o, mikrovücutda bəşəri cəhalətin faciəsini yaşayır.

Poemada diqqəti cəlb edən obrazlardan biri də Nofəldir. Müəllif onu ərəb yox, «Rum mübarizi», türk qoşununun başçısı, yəni türk sərkərdəsi kimi təqdim edir. Bununla şair bir təəssübkeş kimi türkün həm şücaətini, həm məhəbbətə, mənəviyyata qiymət verməsini, həm də xeyirxahlıq missiyasını qabartmaq istəmişdir. O, zəmanə məşhuru, qılinc qəhrəmanı, yenilməz bir sərkərdədir. Məcnunun başına gələnləri eşitdikdə acıyır və qızı ona almaqla

xeyirxahlıq etmək, mərhəmət göstərmək niyyətinə düşür. Ancaq niyyəti boşa çıxır. Bu iki gənci qovuşdura bilmir. Nə üçün? Ona görə ki, Nofəl də şəhadət aləminin düşüncələri ilə yaşayır, maddi dünya əhlidir. Leyli ilə Məcnunun qeybi hikmətindən, batini məxsusiyyət və fəzilətlərindən xəbərsizdir. Həqiqi eşqə münasibətdə naşdır.

Nofəl dünyəvi düşüncələrlə yaşayır. Və məsələni bu məcrada da həll etmək istəyir. Göstərmək istədiyi xeyirxahlıq həm də şan-şöhrət həvəsi ilə bağlıdır. O, öz əməl və fəaliyyətində sərvətə və qılınca arxalanır. Leylinin atasına qızı Məcnuna verməsi üçün iki vasitə təklif edir: Birincisi, sərvət; ikincisi, döyüş. Təklif edir ki, nə qədər mal-pul istəyirsən, verə bilərəm. Bu şərtlə ki, qızı verəsən. Yox əgər razı olmasan, müharibəyə hazır ol. Göründüyü kimi, hər iki yol fiziki aləmin məqsədə çatma vasitələridir. İlahi, qeybi olanı isə bu vasitələrlə reallaşdırmaq, hədəfinə yetirmək müşküldür.

Beləliklə, Nofəl sufi-fəlsəfi və simvolik anlamda zoru, gücü və var-dövləti təmsil edir. Bunlar isə yalnız maddi eşq sahiblərini, vücuti sevgi ilə yaşayanları (yəni eşq yox, həvəs əhlini) qovuşdurmaqdan ötrü yetərlidir.

Nofəl süjetə gec daxil olub konkret epizodlarda iştirak edir və tez də səhnədən çıxır. Bununla belə onun əsərdəki mövqeyi və funksiyası tutumlu, vacib və yaddaqalandır.

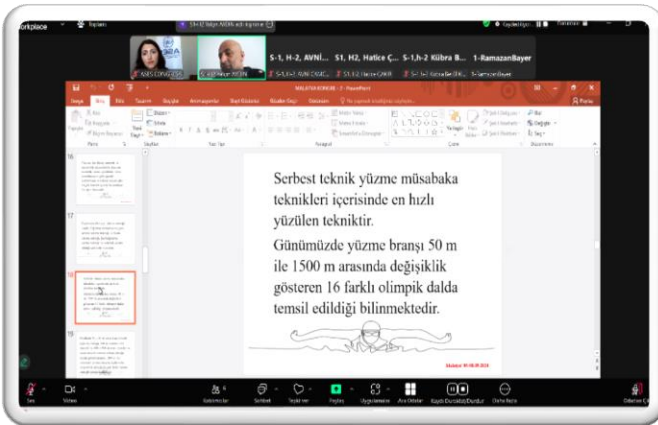
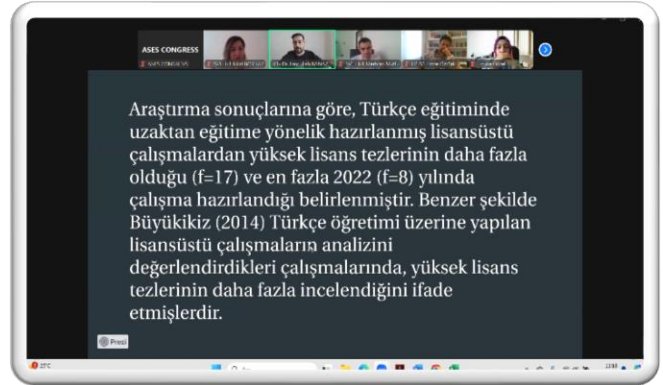
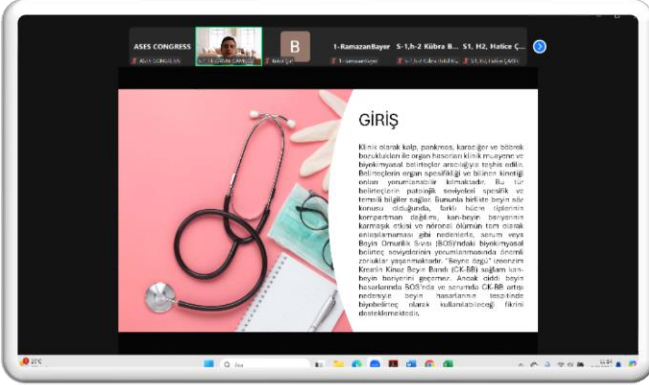
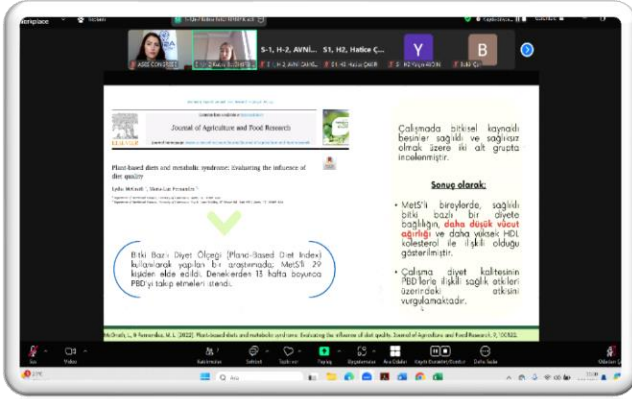
M.Füzuli «Leyli və Məcnun»undakı **zaman** və **məkan kateqoriyalarının** üst və alt qatdakı fəlsəfi-estetik mahiyyəti də başqa-başqadır. Üst qatdakı zaman orta əsrlər, insan azadlığının, sərbəst fikir və fəaliyyətin buxovlandığı bir dövrdür. Məkan ərəb mühiti, feodal adət-ənənələrinin hökm sürdüyü Yaxın Şərqdır. Alt qatda isə zaman bəşəri xilqətin mövcud olduğu bütün tarixi dövrlər, ibtidadan intəhaya bərqərar olan tarixi axardır. Məkan insanın toplum halında qərar tutduğu yerdir. Çünki adəm övladı mövcud olduğu hər zaman, hər yerdə dünyəvi həvəslərlə (əsərdəki üst qat) mənəvi istəklər (alt qat), maddiyyətə (cismə və cisimlərə) olan məhəbbətlə (üst qat), ruhani həqiqətə, qeybi substansiyaya olan sevgi (alt qat) insan varlığında qərar tutmuş, yaşamışdır. Hər iki estafetin daşıyıcıları daim mövcud olmuşdur, mövcuddur və mövcud olacaqdır. Füzuli «Leyli və Məcnun»unun ideya-məzmun əzəməti də bundadır. Şair müvəqqəti, keçici bir insan əməlini deyil, əbədiyaşar bəşər həqiqətini bədii sözün obyektinə çevirə bilmişdir.

Bir neçə kəlmə də Nizami və Füzuli poemalarının fərqi barədə. Bu fərqlər xeyli çoxdur. Daha qabarıq olanları aşağıdakı kimi xülasə etmək mümkündür: *Birincisi*, Nizami əsərini fars, Füzuli isə ana dilində qələmə almışdır (Bu mənada Füzulinin poeması bizdən ötrü daha qiymətlidir); *İkincisi*, Füzuli sələfində olan bir sıra hadisə və obrazları ixtisar etmiş, süjeti yığcamlaşdırmış, ancaq özünün vermək istədiyi mətləb və qayəyə uyğun əhvalatları saxlamışdı. Ona görə də onun poeması həcmcə bir qədər yığcamdır; *Üçüncüsü*, bu iki əsərin struktur-kompozisiya elementlərində müəyyən fərqlər mövcuddur. Füzuli poemasının əvvəlində dibaçə, üç rübai verir. Mətn boyu xeyli lirik şeirlər artırır. Bu isə onun əsərinə janrca epik-lirik səciyyə aşılayır. Nizamidə isə bunlar yoxdur və onun əsəri janr etibarını ilə sırf epik məziyyət kəsb edir; *Dördüncüsü*, obrazlı şəkildə desək, Nizami sanki ağıl, Füzuli isə hiss şairidir. Nizami göz yaşlarını qəlbinə axıdır. Sakitcə, aramla müdrək bir qoca kimi bu qəm dastanını söyləyir. Füzuli isə elə bil ki, çılğın bir gəncdir. Öz dərini, bu kədər macərəsini fəğan edə-edə, ah-nalə ilə danışır. Fəryadını gizlədə bilmir; *Beşincisi*, Nizamidə təriqət ideyaları öteridir, ancaq bəzi məqamlarda qismən özünü büruzə verir. Füzulidə isə mətn, süjet əvvəldən sona qədər məqsədli olaraq təsəvvüf tülünə bürünmüşdür və s.

Ədəbiyyat

1. **Araslı H.** Böyük Azərbaycan şairi Füzuli. Bakı, 1958
2. **Araslı H.** Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı, 1998
3. **Babayev Y.** Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər). Bakı, 2018
4. **Əliyev S.** Füzulinin poetikası. Bakı, 1986
5. **Füzuli M.** Əsərləri, 5 cildə (tərtib edəni: Araslı H.), Bakı, a) IV c., 1961; b) V c., 1985
6. **Füzuli M.** Əsərləri, 6 cildə (tərtib edəni: Araslı H.), II cild, Bakı, 1958
7. **Füzuli M.** Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. I c. (lirik əsərləri-şərhlərlə. Tərtib edəni: Yusifli X.) Bakı, 2005; II c. (epik əsərləri-şərhlərlə. Tərtib edəni: Xəliloğlu S.), Bakı, 2005
8. **Füzuli M.** Leyli və Məcnun (tərtib edib nəsrə çevirəni, müqəddimə və şərhlərin müəllifi: Əliyev S.) Bakı, 1991
9. **Füzuli M.** Bəng və Badə (tərtib edib nəsrə çevirəni, müqəddimə və şərhlərin müəllifi: Əliyev S.). Bakı, 1993
10. **Hikmət İ.** Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 2 cildə, II c., Bakı, 1928
11. **Köçərli F.** Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə. I c., Bakı, 1978

CONGRESS PHOTOS

CONGRESS POSTER

II. INTERNATIONAL MALATYA
SCIENTIFIC RESEARCH
CONGRESS

**Final Summary
Sending date**
31 August 2024

Congress Dates
06-08 September 2024

Congress Venue
MALATYA

ONLINE AND
FACE-TO-FACE
PARTICIPATION
ALTERNATIVE.

ASES
KONGRE ORGANİZASYON YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

Sayı : T-100-90
Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi

20.09.2024

İLGİLİ MAKAMA

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından 06-08 Eylül 2024 tarihleri arasında Malatya'da düzenlenen II. International Malatya Scientific Research Congress'te sunulan bildiriler çift kör hakem tarafından değerlendirilmiş olup gerek bilim kurulu gerekse de düzenleme kurulu olarak uluslararası niteliktedir. Çalışmaların % 60'ı yurtdışından katılan akademisyen ve araştırmacılar tarafından sunulmuştur. Kongremiz akademik teşviğe uygundur. Kongre katılımcı ülke bilgileri ve katılımcı sayıları aşağıdaki gibidir.

Toplam bildiri sayısı: 35
Türkiyeden sunulan bildiri sayısı: 14
Türkiye dışından sunulan bildiri sayısı: 21
Katılımcı ülke sayısı: 7 ülke
Kongreye katılan ülkeler ve bildiri sayıları: Azerbaycan (14 bildiri), Romanya (2 Bildiri), Cezayir (2 bildiri), Fas (1 bildiri), Ürdün (1 Bildiri), İran (1 Bildiri)

Gereğini arz ederim.

Prof. Dr. Mustafa TALAS

Düzenleme Kurulu Başkanı

T.C.
MALATYA TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ/MESLEK YÜKSEKOKULU/YÜKSEKOKULU
SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ

AKADEMİK GÖREV BELGESİ

Tarih: 28/08/2024
Sayı: .....

ÜNVANI, ADI ve SOYADI: Dr. Öğtr. Üyesi, ARZU BOZDAĞ TULUM

GÖREVI Dr. Öğtr. Üyesi

KADRO DERECESİ: 1/4

KURUM SİCİL NO: 10513

YAPACAĞI GÖREV: II. Uluslararası Malatya Bilimsel Araştırmalar Kongresi Düzenleme Kurulu Akademisyen Temsilcisi

GÖREV ŞEKLİ: Yolculuk - Yevmiyelik

Gideceği Yer ve Kuruluş Görev Süresi: Malatya/ASES Congress/ 6-8 Eylül 2024
Gerekli Avans ve Diğerleri:

İmza

DEKANLIK MAKAMINA

Görevlendirilmesinde sakınca yoktur ve yararlı olacaktır.

Anabilim Dalı Başkanı

Arzu Bozdağ Tulum
Bölüm Başkanı

2547 sayılı yasanın 39. Maddesine göre

UYGUNDUR

...../...../20.....
Prof. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Dekan

2547/39 maddesine göre uygun görülüş süre 1 haftayı aştığından Rektörlük Makamının onayına sunulmuştur.

Süre 15 günü aşıyorsa ve /veya yolculuk isteniyorsa (1)

F.Y.K. Kararı: ...../...../20.....

: .....

...../...../20.....

DEKAN

ONAYLANIR

...../...../20.....

REKTÖR

21.09.2024

ISBN: 978-625-95080-2-3

ASES PUBLICATIONS – 2024©